

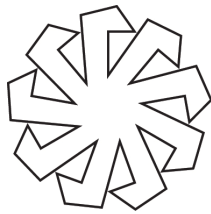
ԴԱՎԻԹ ՄԻՐԶՈՅԱՆ

ՎԵՐԱԾՆՈՒՆ Դ

Վեպ

ապագա Հայաստանի Թագավորության մասին

Գիրք երկրորդ

REBIRTH

a novel about the future Kingdom of Armenia
Book two

Երևան - 2019

ԾԱՆՈԹՈՒԹՅՈՒՆ

Երկրորդ գրքով ընթերցողին է ներկայացվում Դավիթ Միրզոյանի «Վերածնունդ» վեպի շարունակությունը:

Երկիրը հայտնվել է աննախադեպ լարված իրավիճակում՝ ստիպված դիմակայել աշխարհակալ չար ուժերի բացահայտ ճնշումին:

Գրքում երկխոսությունների միջոցով հեղինակը կրկին փորձել է հնարավորինս պարզ ու հանրամատչելի ներկայացնել մեր ազգային ուսմունքը, պարզաբանել մինչ այժմ լիովին չբացատրված հասկացություններ, ներկայացնել հայ մշակույթում արմատացած որոշ սխալ համոզմունքներ, բայց ամենակարևորը՝ ներկայացնել նահապետական կարգի էությունն ու հատկապես Արքայի՝ ազգի գերագույն նահապետի, ազգի գերագույն ուսուցչի ու դատավորի դերն ու առաքելությունը:

Քանի որ առաջին գրքում ընդգրկված են հեղինակի կողմից Արարչական ուսմունքի հիման վրա կազմված ու ազգային արժեհամակարգը ներկայացնող «Արարչական օրենքները» և «Հայաստանի թագավորության ազգային սահմանադրությունը», ապա երկրորդ գրքում դրանք ընդգրկված չեն:

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԵՐԱԾՆՈՒՆ Դ

Գլուխ ութերորդ	4
Գլուխ իններորդ	126
Գլուխ տասերորդ	205
Գլուխ տասնմեկերորդ	273

Ահարկու պայթյունից բոլորը քարացել ու կուչ էին եկել: Առաջինը սթափվեց Արշակը: Նա արագ զննեց շուրջըն ու միանգամից հայացքն ուղղեց մատուռի կողմը: Փոշու հսկա ամպը ծածկել էր ողջ տարածքը: Քամին աստիճանաբար հեռացնում էր փոշին: Շուտով նշմարվեց մատուռի գմբեթը: Արշակի դեմքին հուսի շող երևաց: Նա մի ակնթարթ նայեց Տիգրանին, ու երկուսով միասին անմիջապես նետվեցին դեպի մատուռը: Նրանց իսկույն հետևեցին Արքայի թիկնապահ զնդի մարտիկները: Բոլորը միասին, համարյա վազքով հասան մատուռին: Փոշու ամպն արդեն ցրվել էր: Մատուռը կանգուն էր՝ միանգամայն անվնաս: Թշնամական հրթիռը հարվածել էր աջակողմյան ձորի թեք լանջին մատուռից մոտ քառասուն-հիսուն մետր հեռավորության վրա: Տիգրանը միանգամից նետվեց ներս ու տեսավ հորը ուշագնաց, մեջքի վրա ընկած մատուռի չոր սալահատակին:

– Պա՛պ,– ականա բղավեց նա: Արագ մոտեցավ հորն ու, ծնկի գալով, սկսեց շոշափել մարմինը, հետո բարձրացրեց նրա գլուխը, շոշափեց զգույշ, ձախ ձեռքը դրեց գլխի տակ ու շփոթված նայում էր դեմքին:

Արշակն արդեն ուզում էր հրամայել կանչել բժշկին, բայց միանգամից սթափվեց ու դիմեց Տիգրանին.

– Ի՛մ Արքա, ի՞նչ կհրամայես անել:

Տիգրանը շփոթվեց: Երբեք նման իրավիճակում չէր հայտնվել: Իսկույն հիշեց, որ ըստ երկրի սահմանադրության հոր անգիտակից վիճակի դեպքում ողջ իշխանությունն անմիջապես անցնում է իրեն: Ուշքի եկավ: Նայեց Արշակի աչքերին:

– Կանչե՛լ բժշկին,– հրամայեց նա՝ շարունակելով մնալ նույն դիրքում, հոր գլուխը գրկած:

Արշակը մի հայացք գցեց թիկնապահ զնդի մարտիկների կողմը: Մհերը՝ Ազատի ամենատարեց զարմիկը, որն Ազատի բացակայությամբ ստանձնել էր Արքայի թիկնապահ զնդի հրամանատարությունը, հեռակա կապի միջոցով արագորեն կապվեց ամրոցի պահապան զնդի մարտիկների հետ ու հաղորդեց Արքայի հրամանը: Ամրոցից

տեղեկացրին, որ բժիշկն արդեն ճանապարհին է: Շուտով նա, իր օգնականներից մեկի հետ միասին, հեփհեփ ներս մտավ մատուռ: Արքայի թիկնապահ գնդի մարտիկներն իսկույն տեղ բացեցին: Բժիշկն արագ-արագ մոտեցավ, ծնկեց ու սկսեց զննել Արքային:

– Կարծես ոչ մի ակնառու վնասվածք չունի,– ասաց նա՝ շարունակելով շոշափել Արքայի մարմինը,– ամենակարևորը՝ գլխի վնասվածք չեմ տեսնում:

Հանկարծ բժիշկն Արքայի վերնաշապիկի վրա փոքր պատվածքներ նկատեց ու սկսեց արագորեն քանդել կոճակները: Արքայի զրահաբաձկոնի մեջ խրված երկու փոքր քարաբեկոր կար:

– Պետք է քանդել զրահաբաձկոնը,– ասաց բժիշկն ու մի փոքր հետ քաշվեց: Թիկնապահ գնդի մարտիկներն անցան գործի ու զգուշորեն արձակեցին Արքայի զրահաբաձկոնը: Բժիշկն իսկույն մոտեցավ, թեքվեց առաջ ու ականջ դրեց՝ լսելու Արքայի սիրտը: Մի քանի վայկյան հետո գլուխը բարձրացրեց ու փայլող աչքերով կամացուկ արտաբերեց.

– Բաբախում է:

Բոլոր ներկաները սկսեցին ժպտերես միմյանց նայել: Միայն Տիգրանն էր սևեռուն նայում բժշկին: Մի փոքր անց բժիշկը դիմեց Տիգրանին.

– Պետք է անհապաղ հիվանդանոց հասցնել: Գուցե ներքին վնասվածքներ կան... Հիվանդանոց է պետք:

Տիգրանը հրամայեց անհապաղ կատարել բժշկի ասածը: Արշակը դիմեց գնդի մարտիկներին.

– Իսկո՛ւյն, պատգարա՛կ...

Մհերը կրկին կապվեց ամրոցի պահապան գնդի մարտիկների հետ ու հաղորդեց Արշակի հրամանը: Շուտով պատգարակը տեղում էր: Մարտիկներից մի քանիսը մոտեցան Արքային բոլոր կողմերից, զգուշորեն վեր բարձրացրին նրան ու տեղավորեցին պատգարակի մեջ: Տիգրանը դեռ շարունակում էր իր ձեռքերում պահել հոր գլուխը: Մարտիկներից չորսը արագորեն վեր բարձրացրին պատգարակն, ու բոլորը միասին աճապարելով դիմեցին դեպի ամրոց:

Բժշկի երկրորդ օգնականն արդեն ուշքի էր բերել թա-

գուհուն: Երբ Աննան տեսավ Արքային պատգարակի մեջ, ճչաց ու նորից ուշագնաց եղավ: Արքայի թիկնապահ գնդի մարտիկներն արագորեն տեղավորեցին Արքայի պատգարակը ամրոցի հարակից հրապարակում կայանած փրկարար մեքենայի մեջ: Տիգրանն ու Արշակը բռնկվեցին հետ միասին նստեցին նույն մեքենան: Փոքր արքայազնի ուշադրությունը հոր կողմն էր, սակայն չէր կարող հեռանալ թագուհուց: Անուշը կուչ էր եկել մոր կողքին ու բռնել էր Արտակի ձեռքը: Բռնկված օգնականները կրկին ուշքի բերեցին թագուհուն: Արտակի ուղեկցությամբ՝ թագուհին, Անուշի հետ միասին, նստեց մյուս մեքենան, Արքայի թիկնապահ գնդի մարտիկները՝ առանձին մեքենաների մեջ, ու շարասյունը շարժվեց դեպի մոտակա հիվանդանոց:

Դեռ շատ չէին հեռացել ամրոցից, երբ Արշակը դիմեց Տիգրանին.

– Ի՞մ Արքա, ամեն ինչ լավ կլինի: Կարևորը՝ ողջ է: Ճիշտ է՝ ուժերը շատ հեռու չի պայթել, բայց հարվածային ակիբի ուղղությունը դեպի ձորն է եղել. չեմ կարծում, որ ցնցում լինի:

Տիգրանը նայեց Արշակին ու փորձեց հավատալ, չնայած՝ անորոշության սև ամպը դեռ ծանրացած էր սրտին: Արշակը նկատեց դա, գլուխը կախեց ու փորձում էր էլի մի բան գտնել՝ փարատելու Տիգրանի վիշտը, բայց հանկարծ հիշեց, որ չկար Ազատը: Զէ՞ որ նա Արքայի հետ միասին էր մատուցում: Հիմա այդ մասին բարձրաձայնելու հարմար պահ չէր, իհարկե, բայց Արշակն ասելու ուրիշ ոչինչ չուներ:

– Հետաքրքիր է՝ Ազա՛տը չկար,– արտաբերեց նա կամացուկ: Սա գրավեց Տիգրանի ուշադրությունն ու կարծես մի փոքր շեղեց նրան: Տիգրանն իր մտազբաղ հայացքն ուղղեց Արշակի կողմը: Երկուսը տարակուսած միմյանց էին նայում: «Զլինի՞ ուժերի պայթյունից... Իսկ եթե ո՞ղջ է... Պետք է պարզել»,– մտածեցին համարյա միաժամանակ: Տիգրանն, արագորեն կողմնորոշվելով, դիմեց Արշակին.

– Զանգահարի՛ր Ազատին:

Արշակն իսկույն հանեց իր հեռախոսն ու կատարեց Տիգրանի հրամանը: Զանգը տեղ էր հասնում, բայց Ազատը հեռախոսը չէր վերցնում: Արշակը նայեց Տիգրանին:

– Զի վերցնում, ի՛մ Արքա,– ասաց նա, շարունակելով ականջին պահել հեռախոսը,– շատ տարօրինակ է:

– Անհապաղ ջոկատ ուղարկի՛ր, գտնելու Ազատին,– հրամայեց Տիգրանը:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– արձագանքեց Արշակն ու, կապվելով Ամբերդի պահապան գնդի գնդապետի հետ, հաղորդեց Տիգրանի հրամանը:

Կարճ ժամանակ անց Ամբերդի պահապան գնդի երկու ջոկատ սկսել էին որոնումները:

Ողջ ճանապարհին Տիգրանն ու Արշակը գլխիկոր մըտքերի մեջ էին: Շուտով մեքենաների շարասյունը հասավ Աշտարակի հիվանդանոց: Արքային վեր բարձրացրին, ու բժիշկներն իսկույն անցան գննելու նրան:

Այս ամենին ուշի-ուշով հետևում էին թշնամական երկրի արբանյակների կառավարման կենտրոնից: Գեներալը կատաղությունից կարմրել էր: Օպերացիայի ձախողումը նշանակում էր իր խայտառակ պաշտոնանկությունն ու անփառունակ վախճանը: Կապիտանը սփրթնել էր այն մըտավախությունից, որ ողջ մեղավորությունն իր վրա են բարդելու: Գեներալը, հայհոյանքներ մրթմրթալով, նայեց նրա կողմը, ինչն ավելի խորը սարսափի մատնեց կապիտանին: Գեներալը, սակայն, հասկացավ, որ, ամեն ինչ նրա վրա բարդելով, միևնույն է, ոչինչ չի ստացվի. կապիտանն, անկասկած, կպաշտպանվի ու ջրի երես դուրս կբերի ողջ ճշմարտությունը՝ հատկապես, որ ինքը՝ գեներալը, հարբած է եղել: Գեներալն, իրեն կորցրած, ակամա շրջվեց ուրիշ կողմ, երկու ձեռքով բռնեց գլուխն ու, սաստկացող հայհոյանքներ տեղալով, համարյա գոռաց: Կապիտանը սարսափահար շրջվեց դեպի նա: Սա գրավեց նաև մյուս վահանակների մոտ հերթապահող սպաների ուշադրությունը: Բոլորը քարացել էին գեներալի աննախագեպ վարքից: Գեներալը մոտեցավ իր գրասեղանին, նստեց աթոռին ու, գլուխն ավերի մեջ առած, փորձեց ելք գտնել: Շատ ժամանակ չկար: Շուտով զանգահարելու էին նախագահի նստավայրից: Սեփական կաշին փրկելու անսահման մղումից գեներալի ուղեղն աշխատում էր աննկարագրելի

արագութեամբ: Մտքում մի քանի անգամ հետ ու առաջ պտտելով ողջ կատարվածը՝ նա վերջապես գտավ: Վեր կացավ տեղից, շրջվեց կապիտանի կողմն ու ասաց.

– Կապիտան, ինձ մոտ:

Կապիտանը ցնցվեց վախից: Գեներալի հանդարտված հայացքը լավ բան չէր խոստանում: Կապիտանը դժկամորեն, բայց արագ վեր կացավ տեղից, մոտեցավ գեներալին ու ասաց.

– Լսո՞ւմ եմ, պարոն գեներալ:

– Քայլենք դեպի միջանցք, կապիտան,– դիմեց նրան գեներալը, ու երկուսով միասին սկսեցին քայլել սրահից դուրս:

Հագլիվ էին դուրս եկել միջանցք, երբ գեներալը կապիտանին սեղմեց պատին ու, նայելով ուղիղ նրա աչքերի մեջ, ասաց.

– Դու ինչո՞ւ ինձ ասացիր, թե Արքա՞ն փախավ մատուռից: Դու քո աչքերով տեսե՞լ էիր նրա դեմքը:

Կապիտանն իսկույն հասկացավ իր վրիպումը: Հասկացավ նաև գեներալի ակնարկը: Գլուխը հետ տարավ ու սարսափած աչքերով նայում էր նրան: Նայում էր ու աչքերի առաջ պարզորոշ կերպով ծավալվում էին հետագա իրադարձությունները՝ իր խորտակված կարիերան, գործազրկություն, կնոջ լաց ու կոծը՝ հսկայական վարկով «էլիտար» թաղամասում գնված տունը կորցնելու և փողոցում հայտնվելու համար, երեխաների անմեղ տարակուսանքը՝ մասնավոր դպրոցը թողնելու և կիսահանցագործ ու անհրապույր թաղամասում պետական դպրոց հաճախելու համար, ու շատ ու շատ ուրիշ հնարավոր խնդիրների ու դժբախտությունների մի անվերջանալի շարան:

Գեներալը հասկացավ, որ հասել է իր նպատակին. կապիտանը սարսափի մեջ էր ու կաթվածահար: Գեներալը մտքում քմծիծաղ տվեց, իջեցրեց աչքերը, ոտքից գլուխ չափեց կապիտանին, ձեռքը դրեց նրա ուսին ու ասաց.

– Լա՛վ, մի՛ տագնապիր: Ես կփրկեմ քո հետույքը: Փոխարենը՝ ոչ մի ինքնագործունեություն: Ինչ որ ասեմ՝ կը հաստատես, եղա՞վ:

– Եղա՛վ, պարոն գեներալ,– կամացուկ ու վախվորած պատասխանեց կապիտանը:

– Ապրե՛ս,– գոհունակութիւնը դեմքին, արձագանքեց գեներալն ու, կապիտանի թևից բռնած, տարավ հետ՝ դեպի հրթիռների կառավարման սրահ:

Գեներալը հագիւլ էր նստել իր գրասեղանի մոտ և ուզում էր մի համոզիչ պատմութիւն հորինել՝ երկրի նախագահին մատուցելու համար, երբ զանգահարեցին նախագահի նստավայրից: Լսափողը տվեցին գեներալին: Գեներալը շփոթված վերցրեց լսափողը:

– Լսո՛ւմ եմ, պարո՛ն նախագահ:

– Զեկուցի՛ր գեներալ,– հրամայեց նախագահը:

– Պարո՛ն նախագահ, մոնիտորի վրա հետևում ենք:

Քիչ առաջ Հայոց Արքայի դին տարան հիվանդանոց:

– Դի՛ն... Գեներալ՛...

– Լսո՛ւմ եմ, պարո՛ն նախագահ:

– Ի՞նչ դի...

– Պարո՛ն նախագահ...

– Գեներալ՛, որքան հիշում եմ, ոչ մի դիակ չպիտի մընար,– կտրեց նախագահը:

– Պարո՛ն նախագահ, անհասկանալի պատճառով մեր հրթիռը չկարողացավ ուղիղ նշանակետին հասնել,– ակընթարթորեն հորինեց գեներալը:

– Ի՞նչ,– զայրույթից պոռթկաց նախագահն ու վեր թռուով նստած տեղից,– գեներալ՛, դու հասկանո՞ւմ ես ինչ ես արել:

– Պարո՛ն նախագահ, ես կպարզեմ պատճառը,– վախեցած վրա բերեց գեներալը:

– Պատճառներն ինձ չեն հետաքրքրում: Ինձ արդյո՞նք է պետք, գեներալ՛,– շարունակում էր բղավել նախագահը:

– Պարո՛ն նախագահ...,– կմկմաց գեներալը:

– Իսկո՞յն՝ ինձ մոտ, գեներալ՛,– ահափոր կարմրած ու ներքին մի մեծ լարումով ասաց նախագահը:

– Լսո՛ւմ եմ, պարո՛ն նախագահ,– հագիւլ լսելի արտաբերեց գեներալն ու դրեց լսափողը:

Նախագահը եռում էր կատաղութիւնից:

– Էս տխմարներին ոչինչ չի՛ կարելի վստահել,– գլուխը տարութերելով ասաց նա և ուժասպառ հետ ընկավ իր բազկաթոռի մեջ: Հետո երկու ձեռքով բռնեց գլուխն ու, մի քանի վայրկյան մտքերի մեջ խորասուզված մնալուց հետո,

բոունցքներով ուժգին հարվածեց իր գրասեղանին, վեր կացավ տեղից ու բղավեց.

– Անիծվե՛ք բոլորդ:

Նախագահի երկրորդ բղավոցի վրա նրա աշխատասենյակի դուռը սկսեց դանդաղորեն բացվել, ու քարտուղարուհիներից մեկը վախվորած դեմքով ներս մտցրեց գլուխը: Տեսնելով նախագահին ոտքի վրա՝ մի փոքր հանդարտվեց ու դիմեց նրան.

– Պարո՛ն նախագահ, որևե բանի կարիք ունե՞ք:

– Փակի՛ր դուռը,– նորից բղավեց նախագահը:

Քարտուղարուհին վախեցած հետ քաշվեց ու դանդաղ փակեց դուռը:

Նախագահը կրկին խորասուզվեց մտքերի մեջ: «Տըխմարներ, պատուհասներ, ստահակներ, գլուխ պահողներ... Բոլորը փախնում են պատասխանատվությունից: Իրենց անձնական շահի համար ամեն ինչ կանեն, բայց երբ հարցը գալիս է գործին, ամեն ինչ կանեն, միայն թե ոչինչ չանեն: Ամեն ինչ կզոհաբերեն միայն թե խուսափեն պատասխանատվությունից, գցեն այն մեկ ուրիշի վրա, ժամ լրացնեն ու փախնեն տուն: Ու այսպես՝ ներքևից վերև, ողջ երկրում: Ի վերջո ողջ պատասխանատվությունն ինձ վրա է ընկնում: Ստիպված ե՛ս պիտի շտկեմ սրանց բոլորի ձախողումները: Ճիշտ են ասում՝ եթե ուզում ես որ գործը լավ արվի, ապա ինքդ պիտի անես: Բայց ես, հո, չեմ կարող ամեն տեղ հասնել, ամեն ինչ ինքս անել: Իսկ սրանք, խնդիր լուծելու փոխարեն, նորանոր խնդիրներ են սարքում: Վերահսկողությունը թուլացրիր՝ խնդիրը պատրաստ է: Խնդիրներ են սարքում ու կուտակում: Կուտակում են ու գլորում վրադ: Դե՛, արի՛ ու շտկի՛ր: Անիծյալներ:»

Գեներալը, լսափողը ցած դնելուց հետո, դիմեց կապիտանին.

– Կապիտա՛ն, գալիս ես ինձ հետ: Գնում ենք նախագահի մոտ:

Կապիտանն իսկույն վեր կացավ տեղից ու մոտեցավ գեներալին.

– Լսո՛ւմ եմ, պարո՛ն գեներալ:

Գեներալը սկսեց նայեց կապիտանի աչքերի մեջ ու ասաց.

– Գնացի՛նք:

Երբ դուրս եկան միջանցք, գեներալը կամացուկ դիմեց կապիտանին.

– Ես կվարեմ ողջ զրույցը: Դու միայն կհաստատես ասածներս, պա՞րզ է:

– Պարզ է,– տխուր, բայց խսկույն պատասխանեց կապիտանը:

– Ոչ մի ավելորդ բառ, լսո՞ւմ ես: Հանկարծ չփչացնես ամեն ինչ: Ուրեմն՝ մեր հրթիռը անհասկանալի պատճառով դարձավ անկառավարելի ու դու չկարողացար մոտենել այն ճիշտ նշանակետին: Ռումբը պայթեց նշանակետից որոշ տարածության վրա, բայց հարվածային ալիքն ու բեկորները չէին կարող չհասնել Հայոց Արքային: Նրա անկենդան մարմինը տարել են հիվանդանոց,– հրահանգեց գեներալն ու առաջ ընկավ:

Կապիտանը գլխիկոր հետևեց նրան:

Մեր հակաօդային պաշտպանության կայանում քար լըռություն էր. բոլորը շիվարել էին. աչքների առաջ ամեն ինչ սևացել էր: Թշնամական հրթիռի անակնկալ խուսանավումն ու իր նշանակետին հասնելը խուճապի էին մատնել բոլորին: Պայթյունի ողբերգական հետևանքից բացի ուրիշ ոչինչ չէին մտածում ու իրենց շատ մեղավոր էին զգում: Հատկապես մեծ էր Վարդանյանի մեղքի զգացումը: Նա, գլուխը կախ, ծանր ապրումների մեջ էր: Գոռը նկատեց դա ու ձեռքը դրեց նրա ուսին:

– Վարդանյան, դու մեղք չունես,– ասաց Գոռն ու փորձեց շրջել նրա իրանն ու նայել նրա աչքերի մեջ:

Վարդանյանը դիմադրեց ու գլուխը երեխայի պես շրջեց հակառակ կողմը:

– Վարդանյան, դու ամեն ինչ ճիշտ արեցիր. հրթիռի խուսանավումն անհնար էր կանխատեսել: Ոչ ոք ոչինչ չէր կարող անել,– ասաց Գոռը, կռացավ ու փորձեց նայել Վարդանյանի աչքերին:

Վարդանյանը համառոտ էր: Գոռը հասկացավ նրան: Մյուս ձեռքով հենվեց սեղանին ու կախեց գլուխը, բայց որոշ ժամանակ անց սթափվեց, վերցրեց հեռակա կապի

սարքն ու փորձեց կապվել Ազատի հետ: Ազատը չէր պատասխանում: Գոռը կապվեց ամրոցի գնդապետի հետ: Գնդապետը հայտնեց, որ պայթյունը մոտ է եղել, բայց չի վնասել մատուռը, որ ուշագնաց Արքային տարել են հիվանդանոց: Գոռի աչքերում ժպիտ երևաց: Նա իսկույն ուրախալի լուրը հայտնեց Վարդանյանին ու մյուս բոլորին: Շատերի սիրտը թեթևացավ մի փոքր: Բոլորի աչքերում հույսի շող նկատվեց:

Նախագահի քարտուղարուհիներից մեկը տեղեկացրեց նրան, որ գեներալը ժամանել ու սպասում է ընդունելության:

– Թող ներս գա,– մռայլ հրամայեց նախագահը:

Գեներալն ու կապիտանը միասին ներս մտան: Առանց նստել առաջարկելու՝ նախագահը դիմեց գեներալին.

– Դու հասկանո՞ւմ ես ինչ ես արել:

– Պարո՞ն նախագահ, ես հիմա կբացատրեմ:

– Ի՞նչ բացատրություն... Հիմա ոչ մի բացատրություն չի փոխի կատարվածը: Ասում էիր՝ անհնար է, որ վրիպենք. ոչ մի տեղ չի փախչի: Ի՞նչ եղավ:

– Պարո՞ն նախագահ, անհասկանալի պատճառով մեր հրթիռը հանկարծ դարձավ անկառավարելի ու կապիտանը չկարողացավ այն ճշգրիտ նշանակետին մոտեցնել: Այսպիսի բան երբեք չէր եղել,– ասաց գեներալն ու նայեց կապիտանի կողմը:

Կապիտանը գլխով արեց: Սա չբավարարեց նախագահին:

– Կապիտան՛ն,– ասաց նախագահը՝ սևեռուն նայելով կապիտանի աչքերի մեջ:

Կապիտանը ձիգ կեցվածք ընդունեց ու պատասխանեց.

– Ճիշտ այդպես, պարո՞ն նախագահ: Հրթիռը հանկարծ դարձավ անկառավարելի: Նման բան իրոք երբեք չէր եղել: Ոչինչ չեմ հասկանում: Խափանումը հաստատմեր կողմից չէր:

– Ինչո՞ւ ես համոզված, կապիտան՛ն,– կտրեց նախագահը:

Կապիտանը մի փոքր շփոթվեց, բայց ակնթարթորեն

գտավ պատասխանը.

– Պարո՞ն նախագահ, մեր արբանյակի բոլոր համակարգերը ողջ ընթացքում անխափան են գործել: Մեր հրթիռի հետ կապը ևս անխափան էր մինչև վերջին պահը:

Նախագահը ասելու ոչինչ չէր գտնում: Մի փոքր մոտրելուց հետո, դիմեց գեներալին.

– Շարունակի՛ր ղեկուցել:

– Պարո՞ն նախագահ, հրթիռը շատ մոտ է պայթել: Հայոց արքաի դին, պատգարակի վրա դրած, տեղափոխվել է հիվանդանոց:

– Հիվանդանո՞ց... Ուրեմն կարող է և ողջ լինել դեռ,– կտրեց նախագահը: Ինչո՞ւ ես համոզված, որ մահացել է:

– Պարո՞ն նախագահ, դժվար թե ողջ մնացած լինի: Պայթյունը շատ հզոր էր: Հարվածային ալիքը, նաև բեկորները...

– Գեներալ, ենթադրություններ են,– դարձյալ կտրեց նախագահը,– Ինձ փաստեր են պետք:

– Պարո՞ն նախագահ, ես անձամբ կհետևեմ դեպքերի ընթացքին ու կղեկուցեմ բոլոր մանրամասները:

– Ողջ ղեկույցը՝ իմ սեղանի՞ն,– հրամայեց նախագահը որոշ դադարից հետո ու, տեսնելով որ սրանցից այլևս ոչ մի օգուտ չկա, ակնհայտ արհամարհանքով նետեց,– գնացե՛ք:

– Լսո՛ւմ եմ,– ասաց գեներալն ու, կապիտանի հետ միասին, դուրս եկան նախագահի աշխատասենյակից:

Միջանցքով անցան լուռ՝ ոչ մի բառ չփոխանակելով: Ամեն մեկն իր մտքերի մեջ էր: Գեներալը գոհ էր, որ կարողացավ համոզել նախագահին ու անվնաս դուրս պրծնել, նաև՝ որ կապիտանը ոչ մի տհաճ անակնկալ չմատուցեց, հակառակը՝ համագործակցեց, ինչպես ինքն էր ակնկալում: Կապիտանը ծանր մտատանջությունների մեջ էր. նախ՝ որ իր մեղքով էր ամեն ինչ ձախողվել, հետո՝ որ դարձավ մի հանցավոր դավադրության մասնակից: Երբ նստեցին մեքենան, գեներալը շրջվեց կապիտանի կողմն ու ասաց.

– Վատ չէր:

Կապիտանը կախեց գլուխն ու հայացքն ուղղեց դեպի դուրս: Գեներալը հասկացավ կապիտանի միտքը: «Էս լա-

կոտր կարող է մի օր բացվել»,- մտածեց նա ու սկսեց տազնապել: Ողջ ճանապարհին ոչինչ չխոսեցին: Երբ հասան տեղ ու քայլում էին միջանցքով, գեներալը դիմեց կապիտանին.

- Կարծում եմ մեծապես շնորհակալ ես, որ փրկում եմ հետույքդ: Ձեռն ուզում, որ ողջ ընտանիքով հայտնվես փողոցում: Նուրբ ու գեղեցիկ կին ունես, չքնաղ ու անմեղ երեխաներ... Ամեն դեպքում հետդարձի ճանապարհ չկա: Ինձ լիովին հասկացար, չէ՞:

Կապիտանը դժկամորեն գլխով արեց:

- Անհապաղ կպատրաստես զեկույցն ու կդնես սեղանիս, եղա՞վ:

- Այո՛, պարո՛ն գեներալ,- ասաց կապիտանն, ու միասին ներս մտան հրթիռների կառավարման սրահ:

Բժիշկներն Արքային բերել էին վերականգնացման բաժին ու, ամեն անհրաժեշտ սարքավորում գործի դրած, հետևում էին նրա առողջական վիճակին: Տիգրանը, Արտակը, Արշակն ու բժիշկը Արքայի կողքից չէին հեռանում: Արքային մանրակրկիտ կերպով զննելուց հետո՝ բժիշկները ոչ մի արտաքին ու, ամենակարևորը՝ ներքին վնասվածք չէին գտել: Ցնցումի նշաններ եւ չկային: Դա ահագին հուսադրող էր, սակայն Արքան դեռ անգիտակից վիճակում էր ու հայտնի չէր, թե երբ ուշքի կգա: Տիգրանն ու Արտակը բռնել էին հոր ձեռքերն ու կանգնել նրա մահճակալի կողքին: Արշակն ու բժիշկը, մի երկու քայլ հեռու գլխիկոր կանգնած, չգիտեին ինչ անել: Արքայի թիկնապահ գնդի մարտիկները հերթապահում էին միջանցքում:

Արդեն երեկո էր: Արևը մայր էր մտնում: Արքան դեռ անշարժ պառկած էր մահճակալին: Ծանր անորոշություն էր տիրում սենյակում: Հանկարծ Արքան բացեց աչքերը: Մի պահ աջ ու ձախ նայեց ու փորձեց վեր կենալ: Տիգրանն ու Արտակը ցնցվեցին ուրախությունից:

- Պա՛պ, քեզ դեռ պառկել ա պետք,- ասաց Տիգրանն ու փորձեց հետ պահել հորը: Բայց՝ ապարդյուն: Արքան հանեց թիթվածնի դիմակը, ինքնուրույն վեր բարձրացրեց իրանն ու սկսեց զննել շուրջը:

– Տի՛գ, Ա՛րտ,– արտաբերեց նա՝ ճանաչելով Տիգրանին ու Արտակին:

Իսկույն հասկացավ, որ իրեն տեղափոխել են հիվանդանոց:

– Ժամը քանի՞սն է,– հարցրեց Արքան ու, պատասխանի չսպասելով, բղավեց,– Ազա՛տը:

Արշակն ու բժիշկն արդեն մոտեցել էին Արքային: Արքան նկատեց նրանց ու դիմեց Արշակին.

– Արշա՛կ, շո՛ւտ... Գտի՛ր Ազատին:

– Որտե՞ղ, ի՛մ Արքա: Ո՞ւր է փախել:

– Զի փախել: Ես եմ հրամայել,– Արքան չմանրամասնեց,– ձորո՞ւմ... Փնտրեք ամրոցի աջակողմյան ձորում, արա՛գ... Գետից ոչ հեռու, մատուռից ներքև... Քանի՞ ժամ է անցել:

– Ի՛մ Արքա, արդեն մի քանի ժամ կլինի...,– իսկույն պատասխանեց Արշակը:

– Արշա՛կ, արագացրո՛ւ: Անհապաղ գտնե՛լ Ազատին: Ով գիտի՝ ինչ վիճակում է հիմա,– տագնապի մեջ էր Արքան:

Արքայի ձայների վրա ներս մտան նրա թիկնապահ գնդի մարտիկները: Արշակն իսկույն հրամայեց նրանց կապվել ամրոցի պահապան գնդի գնդապետի հետ.

– Հաղորդեք ամրոց, որ փնտրեն Ազատին աջակողմյան ձորում, մատուռից ներքև, գետից ոչ հեռու. արա՛գ...

Մհերը հեռակա կապի միջոցով իսկույն կապվեց ամրոցի գնդապետի հետ ու հաղորդեց Արքայի հրամանը:

Արքան եռում էր զայրույթից:

– Սրիկանե՛ր,– բղավեց նա ու սկսեց քանդել իր մարմնին միացված բոլոր լարերն ու կապանքները: Բայց երբ մի քիչ հանդարտվեց, անմիջապես դիմեց Արշակին.

– Արշա՛կ:

– Լսո՞ւմ եմ, ի՛մ Արքա:

– Անհապաղ երկրում արտակարգ իրադրություն հայտարարել. սա պատերազմ է մեր դեմ. բոլորն՝ ի զեն ու աշալուրջ. անհապա՛ղ... Լսո՞ւմ ես...

– Լսո՞ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– խոնարհաբար արձագանքեց Արշակը, բայց շատ կողմ չէր Արքայի որոշմանը. գտնում էր, որ դեռ վաղաժամ է նման արձագանքը: Արշակը շատ

զգուշավոր էր ու ամեն հարցում փորձում էր գործել ծածուկ ու լավ քողարկված: Արքան ծանոթ էր Արշակի մարտավարությանն ու, կռահելով նրա միտքը, շարունակեց.

– Արշա՛կ, շաբաթն ավելի շուտ եկավ, քան՝ ուրբաթը: Սա բացահայտ պատերազմ է: Մենք չենք կարող ձևացնել, թե ոչինչ չի եղել: Մեր ազգի արժանապատվության հարցն է. մեզ մի ամոթալի ապտակ են հասցրել, այն էլ ինչպիսի... Սա չի կարելի կոչ տալ: Սկզբում արժանապատվությունդ են խլում, հետո՝ մնացած ամեն ինչդ: Մենք չենք կարող թույլ տալ, որ մեր գլխից ընկած մազն անգամ տըրորեն:

– Ի՛մ Արքա, բայց դեռ պատրաստ չենք...

– Գիտեմ,– կտրեց նրան Արքան,– մեր թշնամիները երբեք էլ թույլ չեն տա, որ պատրաստ լինենք: Դրանց հարձակումը պատահական չէր. գուցե ինչ-որ բանի հոտ առել են սրիկաները: Դրանց հիմնական ռազմավարությունըն է մյուս բոլոր երկրներին ճնշել տնտեսապես ու թույլ չտալ զարգանալ, որ հանկարծ ոչ մի երկիր իրենցից առաջ չանցնի՝ ո՛չ տնտեսապես, ո՛չ էլ, իհարկե, գիտական ու ռազմական առումով: Նկատե՞լ ես՝ հենց մի երկրում իշխանության է անցնում ժողովրդի մասին իսկապես մտահոգ, ազգանվեր մեկն, ու մարդիկ սկսում են երջանիկ ապրել, չգիտես որտեղից հայտնվում են այդ երկրի ղեկավարից դժգոհ զանգվածներ ու բռնապետության դեմ պայքարի դրոշի տակ սկսում ավերել այդ երկիրը, քառսի վերածել ամեն բնագավառ ու հասցնել այն տնտեսական իսպառ կազմալուծման: Հետո, իհարկե, հայտնվում են հենց իրենք՝ պատերազմի կազմակերպիչներն, ու «օգնության» ձեռք մեկնում այդ երկրի ժողովրդին, ավելի ճիշտ՝ այդ երկրի նոր իշխանություններին, որոնք իհարկե իրենց զբաղառներն են՝ երկիրն անհույս աղքատության ճահճից իբր թե հանելու համար: Իրականում՝ բարձր տոկոսներով վարկեր են տրամադրում, երկիրը գցում աճող ու անվերջանալի պարտքի տակ ու հետո, պարտքի դիմաց հոմք, գույք ու տարածք վերցնելով, գրավում այն, ստրկացնում մարդկանց ու շարունակում արնաքամ անել: Միշտ այդպես են արել ու դեռ շարունակում են: Չեն հանգստանա մինչև բոլոր ազգերին չստրկացնեն ու չկողոպտեն: Բայց դրանք

մեզ լավ չեն ճանաչում: Շատ են սխալվել մեր հարցում:

– Ի՛մ Արքա, բայց քողարկված, աննկատ գործելն ավելի ապահով չէ՞,– փորձեց հակադարձել Արշակը:

– Քողարկված պայքարի ժամն անցավ, Արշա՛կ: Հիմա բացահայտ պայքարի ժամն է: Ի գե՛ն,– հրամայեց Արքան:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– պատրաստակամ արձագանքեց Արշակը, արագորեն հանեց իր հեռախոսն ու նախարարների խորհրդի նախագահին հաղորդեց Արքայի հրամանը:

Ազատին աջակողմյան ձորում փնտրելու Արքայի հրամանը ստանալուն պես՝ ամրոցի պահապան գնդի ևս երկու ջոկատ իսկույն նետվեց որոնումների: Մարտիկները ձախ ձորով իջան ներքև, մտան աջ ձորն ու, ձեռքի հզոր լավատերները միացրած, սկսեցին սանրել գետի աջ ու ձախ ափերը մատուտից ներքև:

Շուտով Ազատին գտան ուշագնաց, գետի քարերի վերա, ձեռքերն ու ոտքերը խրված Արքայի կարպետի մեջ, ու ամբողջովին թաց: Մարտիկներից մեկը հեռակա կապի միջոցով տեղեկացրեց հրամանատարին:

– Ստուգել՝ ո՞ղջ է, ի՞նչ վնասվածքներ ունի,– լսվեց հրամանատարի ձայնը,– ես մնում եմ կապի մեջ:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ կապիտան, արձագանքեց մարտիկն ու իսկույն սկսեց ստուգել Ազատի զարկերակը:

– Ի՛մ կապիտան, գլխի միջին վնասվածք ունի. ներքին վնասվածքները դժվար է պարզել. մարմինը դեռ տաք է. զարկերակը՝ շատ թույլ,– շուտով զեկուցեց մարտիկը:

Կապիտանը հեռակա կապի միջոցով կապվեց ամրոցի գնդապետի հետ ու հաղորդեց Ազատին գտնելու լուրը: Հաղորդեց նաև, որ անհապաղ ուղղաթիռ է պետք: Գնդապետն անմիջապես տեղեկացրեց Արշակին: Արշակը, լսելով զեկույցը, նայեց Արքային: Արքան կռահեց, որ Ազատի մասին է:

– Գտե՞լ են,– չհամբերեց Արքան:

– Գտել են, ի՛մ Արքա: Ողջ է, բայց անգիտակից է ու գլխի վնասվածքներ ունի: Շուտափույթ հիվանդանոց է պետք հասցնել: Ուղղաթիռ է պետք:

– Իմ փրկարար ուղղաթի՛ռը, արա՛գ,– իսկույն հրամայեց Արքան:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– արձագանքեց Արշակն ու անմիջապես գնդապետին հաղորդեց Արքայի հրամանը:

Շուտով Արքայի փրկարար ուղղաթիւն օդում էր և, հրգոր լապտերները միացրած, սուրում էր Ազատին փրկելու: Ձորում սովորականից ուժեղ քամի կար: Ուղղաթիւի համար անչափ վտանգավոր էր մտնել ձորը, մանավանդ՝ ուժգին քամու ժամանակ, բայց ուրիշ տարբերակ չկար: Օդաչուն որքան էլ փորձառու լինի, միևնույն է, ուժգին քամու ժամանակ անակնկալները համարյա անխուսափելի են: Օդաչուն շուտով նշմարեց ջոկատի տղաների լապտերների լույսն ու սկսեց զգուշորեն մոտենալ: Երկար ճիգ ու ջանքից հետո հազիվ կարողացավ քիչ թե շատ կայուն դիրք գրավել նրանց գլխավերևում՝ ուղղաթիւի առաջամասով դեպի ուժգին քամին: Նա հազիվ էր կարողանում կառավարել ուղղաթիւը. ծայրաստիճան լարվածությունից սիրտը խփում էր աննախադեպ ուժգնությամբ. երակները քիչ էր մնում պայթեին. ահավոր կարմրել ու քրտնել էր: Անչափ վտանգավոր իրավիճակ էր. եթե կորցնեք կառավարումը, ապա ոչ միայն ինքը կկործանվեր, այլ իր հետ միասին կկործանեք նաև մյուս բոլորին: Ջոկատի մարտիկներն Ազատին զգուշորեն դուրս էին բերել գետից ու բարձրացրել մի փոքր լանջն ի վեր: Ուղղաթիւի օդաչուն, տեսնելով որ ավելի ներքև անհնար է իջնել թեք լանջի պատճառով, հրամայեց երկրորդ օդաչուին բացել հատակի դռներն ու իջեցնել փրկարար պատգարակը: Երբ դռները բացվեցին, քամու մի հուժկու ալիք ներս մտավ ու խախտեց ուղղաթիւի՝ առանց այդ էլ անկայուն հավասարակշռությունը: Օդաչուն մի գերմարդկային ճիգով կարողացավ վերականգնել կառավարումը: Երկրորդ օդաչուն արդեն պատրաստվում էր իջեցնել պատգարակը, երբ հասկացավ, որ անխուսափելի կործանման կմատնի բոլորին. քամին առաքաստի պես կքշեր դատարկ պատգարակը, ուղղաթիւըն էլ՝ հետը: Երկրորդ օդաչուն չգիտեր՝ ինչ անի: Առանց պատգարակի անհնար էր լինելու վեր բարձրացնել Ազատին: Ակնթարթորեն որոշում ընդունեց պատգարակը նետել ցած առանձին: Հետո սկսեց իջեցնել պողպատե ճոպանը: Ջոկատի մարտիկներն արագորեն գտան պատգարակն ու, Արքայի կարպետի եզրերից բռնած, Ազատին

զգուշորեն տեղավորեցին պատգարակի մեջ: Ուղղաթիուից իջնող ճոպանն արդեն մոտ էր: Մնում էր պատգարակի պարանները հագցնել ճոպանի կեռիկին: Երբ ամեն ինչ պատրաստ էր, երկրորդ օդաչուն սեղմեց կոճակն ու սկսեց վեր քաշել պատգարակը: Այն արդեն ծանր էր, ու առագաստի պես քշվելու վտանգ համարյա չկար, բայց քամին ուժգին էր ու կարող էր պտտել պատգարակը՝ առաջ բերելով նորանոր խնդիրներ: Երկրորդ օդաչուն նշան արեց առաջինին, որ կարող են շարժվել: Շուտով ուղղաթիուը սկսեց վերելքը: Ջոկատի մարտիկները ուշի-ուշով հետևում էին ուղղաթիուին: Ուղղաթիուը դանդաղ վեր էր բարձրանում՝ միաժամանակ վեր քաշելով Ազատի պատգարակը: Քամին սկսեց պտտել այն: Պտտվող պատգարակն անհրճառ էր լինելու ներս առնել, բայց արդեն ուշ էր որևէ բան փոխելու համար. խնդիրը պետք էր լուծել ընթացքի մեջ: Երբ ահագին բարձրացել էին, քամին, կարծես, մեղմացավ: Պատգարակի պտույտը սկսեց դանդաղել: Երբ այն արդեն շատ մոտ էր ուղղաթիուին, երկրորդ օդաչուն կարողացավ կեռիկով մի պարան գցել պատգարակի պարաններից մեկին ու կասեցնել նրա պտույտը. դանդաղ ներս առավ Ազատին ու փակեց դռները: Ազատին ներս առնելուց հետո խորը շունչ քաշեց և թուլացած նստեց նրա կողքին: Բայց շուտով ուշքի եկավ ու սկսեց արագ-արագ փաթաթել նրան ջերմացնող ալյումինե փալաթիթեղներով: Փաթաթելուց հետո ստուգեց Ազատի զարկերակը, հետո ականջ դրեց սրտին ու, համոզվելով որ բաբախում է, նշան արեց առաջին օդաչուին: Առաջին օդաչուն թեթևացած խորը շունչ քաշեց ու մեծ ավյունով ավելացրեց արագությունը: Շուտով փրկարար ուղղաթիուը սուրում էր դեպի հիվանդանոց:

– Արշա՛կ, ի՞նչ լուր կա Ազատից,– նրան դիմեց Արքան:

– Ի՛մ Արքա, ամեն ինչ բարեհաջող է ավարտվել. ուղղաթիուն Ազատին արդեն տանում է հիվանդանոց,– պատասխանեց Արշակը: Նա ամենայն մանրամասնությամբ տեղյակ էր փրկարարական օպերացիայի ընթացքից:

- Բերում են էստե՞ղ,- հարցրեց Արքան:
- Ի՛մ Արքա, էստեղ ուղղաթիռի վայրէջքի հրապարակ
չկա. տանում են Երևան,- պատասխանեց Արշակը:
- Գնացի՛նք նրա մոտ,- իսկույն որոշեց Արքան:
Բոլորն անմիջապես իրար անցան:
- Պա՛պ, քեզ չի կարելի...,- ասաց Տիգրանը:
- Պա՛պ, ախր բժիշկները դեռ պիտի շարունակեն հե-
տևել քեզ,- անհանգստացավ նաև Արտակը:
- Ի՛մ Արքա, լավ կլինի դեռ մնաս մահճակալին, հսկո-
ղովթյան տակ,- հավելեց բժիշկը:
- Ոչ մի դեպքում... Գնո՛ւմ ենք,- մեխեց Արքան:
- Ի՛մ Արքա, բժիշկներն ամեն ինչ կանեն Ազատին
փրկելու համար. մի՛ անհանգստացիր,- փորձեց Արքային
հետ պահել Արշակը:
- Ձէ՛, Արշա՛կ, գնում ենք: Ես էստեղ չեմ կարող մնալ.
դու չգիտես... Գնում ենք,- հակադարձեց Արքան:
- Անհնար էր հետ պահել Արքային: Նրա սիրտը ցավում
էր իր ամեն զինվորի համար: Իսկ Ազատի հարցում նա
հսկա մեղավորություն էր զգում. չէ՞ որ ինքն էր հրամայել
նրան նետվել ձորը: Հիմա շատ էր փռմանել նման հը-
րաման տալու համար, բայց այն ժամանակ ուրիշ ելք չու-
նեք. Ազատը չէր ենթարկվում. զոհվելու էր իր հետ միա-
սին:
- Անիծվե՛ն դրանք,- կրկին բղավեց Արքան ու ափե-
րով փակեց դեմքը, որ ներկաները չտեսնեն իր արցունք-
ները: Մի քանի րոպե այդպես մնալուց հետո խիստ տո-
նով հրամայեց.
- Զգեստներ՛ս... Արա՛գ...
- Արդեն անհնար էր կասեցնել նրան: Արքայի ձայնի
վրա ներս էր մտել թագուհին ու, Անուշի հետ միասին,
աննկատ հետևում էր սենյակում տեղի ունեցող ամեն ին-
չին: Նա զգույշ մոտեցավ ու ծնկեց Արքայի մահճակալի
մոտ, բռնեց նրա ձեռքն ու սկսեց աղաչել.
- Ի՛մ Արքա, քո գնալով դու ոչինչ չես փոխի: Քեզ հի-
մա չի կարելի շարժվել տեղից: Դու պիտի մնաս այստեղ:
Տե՛ս՝ բժիշկները պատրաստ կանգնած են... Ես չեմ կարող
առանց քեզ... Խնդրում եմ...
- Ձէ՛, դու ոչինչ չես հասկանում: Կփոխվի՛: Հենց այս-

պես է փոխվում ամեն ինչ: Մարդուն ապաքինում է միայն նրա մերձավորի հոգատարությունը. հոգատարությունն է միակ բուժամիջոցը, ամենահզոր ու միակ բուժամիջոցը: Ես շուտ ապաքինվեցի միայն ձեր բոլորի հոգատարության շնորհիվ,– ասաց Արքան՝ նայելով իր շուրջը հավաքվածներին: Հետո, նայելով Աննայի աչքերի մեջ, շարունակեց,– հիմա Ազա՛տը մեր հոգատարության կարիքն ունի:

Աննան մի պահ կախեց գլուխը, բայց շուտով նայեց Արքային ու ասաց.

– Ես էլ եմ գալիս:

– Ես էլ եմ գալիս,– ասաց Անուշը, որն աննկատ մոտեցել էր հորն ու լսում էր ամեն ինչ:

Արքան նկատեց նրան ու մոտ կանչեց: Անուշը մոտեցավ հորը: Արքան գրկեց Անուշին ու համբուրեց ճակատը:

– Հա, դու էլ ես գալիս, գանձս,– ասաց Արքան,– դու էլ ես գալիս:

Շուտով բոլորով միասին դուրս եկան հիվանդանոցից: Արդեն մութն ընկել էր: Դրսում ահագին բազմություն էր հավաքվել: Լսելով Արքայի հետ կատարվածի մասին՝ մարդիկ թողել էին իրենց գործերն ու աճապարել հիվանդանոց: Ասեղ գցելու տեղ չկար: Խումբ-խումբ հավաքված՝ մարդիկ գրուցում էին միմյանց հետ: Ոմանք լսել էին պայթյունի ձայնը, խոսում էին երկրում արտակարգ իրադրության մասին, բայց ամենաշատը՝ ուզում էին տեսնել Արքային՝ ինչպե՞ս է վիճակը: Շատերը երբեք չէին տեսել նրան իրականում: Երբ Արքան դուրս եկավ հիվանդանոցից իր թիկնապահ գնդի մարտիկների ուղեկցությամբ, բոլորը միանգամից հասկացան ու բարև բռնած քարացան:

– Բարին ընդ ձեզ, իմ լավ եղբայրներ ու քույրեր,– դիմեց նրանց Արքան,– շատ կուզեի գրուցել ձեզ հետ, բայց ավաղ չեմ կարող. պիտի շատ արագ Երևան հասնեմ: Մեր երկրի վրա հանդուգն հարձակում է եղել: Փառք աստծո՝ զոհեր չկան, սակայն իմ մարտիկներից մեկը շատ ծանր վիճակում է ու հիմա իմ, մեր բոլորի հոգատարության կարիքն ունի: Դուք ևս հոգատար եղեք միմյանց հանդեպ, աշալուրջ և ուշադիր:

Այս ասելով՝ Արքան, բարև բռնած, անցավ մարդկանց հոծ բազմության միջով ու նստեց իր մեքենան: Մարդիկ

ճանապարհ բացեցին, ու Արքայի մեքենաները շարժվեցին: Շուտով շարապյունը սլանում էր դեպի Երևան՝ այն հիվանդանոցը, ուր տարել էին Ազատին:

Մովթ գիշեր էր, երբ Արքայի մեքենաները հասան հիվանդանոց: Հերթապահ բժիշկն անձամբ դիմավորեց Արքային ու սկսեց ուղեկցել նրան դեպի վերականգնացման բաժին: Արքան բժշկից արագ էր քայլում: Բժիշկը հազիվ էր կարողանում հետ չմնալ: Նրանց հետևում էին արքայազները, Արշակն ու Արքայի թիկնապահ գնդի մարտիկները՝ Մհերի գլխավորությամբ, թագուհին Անուշի հետ միասին, բժիշկն ու իր երկու օգնականը, իսկ շարքի վերջում կրկին Արքայի թիկնապահ գնդի մարտիկներն էին: Երբ հասան Ազատի սենյակը, հերթապահ բժիշկը բացեց դուռը, բայց խնդրեց Արքային, որ հնարավորինս քիչ մարդ մտնի ներս: Արքան սեևոտն նայեց հերթապահ բժիշկին:

– Բարեկամս, որքան շատ մարդ լինի հիվանդի կողքին, այնքան շուտ կապաքինվի նա: Հիվանդին բուժում են ոչ թե դեղերը, այլ ջերմ ու հոգատար սրտերը: Ընդ որում՝ բժշկի ու բուժքույրերի հոգատարությունն ամենակարևորն է: Բժշկողի հոգատարությունը բուժում է անգամ բժշկողին,– հավելեց Արքան՝ շարունակելով ուղիղ նայել հերթապահ բժշկի աչքերի մեջ, ու մի փոքր ժպտաց:

Հերթապահ բժիշկը նույնպես ժպտաց մի թեթև ու, մըտազբաղ հայացքը դեմքին, բացեց դուռը: Արքայի ողջ շրթախումբը ներս մտավ: Միայն Արքայի թիկնապահ գնդի մարտիկներից մի քանիսը, Մհերի հրամանով, մնացին միջանցքում հսկելու:

Արքան իսկույն մոտեցավ ու բռնեց Ազատի ձեռքը: Ազատն անգիտակից պառկած էր մահճակալին՝ գլուխը թանգիֆի հաստ շերտերով կապկպած: Արքայի սիրտը ճըմրվեց: Նա իսկույն դիմեց հերթապահ բժշկին.

– Բժիշկ, ի՞նչ վիճակում է մեր հերոսը:

– Ի՛մ Արքա, անում ենք ամեն հնարավոր բան: Թեթև ցնցում ունի. ուժգին հարված է ստացել գլխի ձախ մասում: Չախ նախաբազկի ոսկորներն ու մատերի ֆալանգները կոտրվածքներ ու ճաքեր ունեն. կողոսկրներից երկուսը կոտրված են. մի քանիսի վրա ճաքեր կան. ջրի մեջ երկար մնալուց, սառել ու հյուծվել է, բայց, փառք ասածո՝

ներքին արյունահոսություն չունի:

Արքայի սիրտը ճմլվեց: Ձեռքը դրեց Ազատի գլխին ու սկսեց շոյել:

– Ի՛մ Արքա, հիվանդին հիմա հանգիստ է պետք,– փորձեց կանխել Արքային հերթապահ բժիշկը:

– Բժի՛շկ, նրան հիմա բոլորս ենք պետք,– ասաց Արքան՝ հայացքը չկտրելով Ազատից:

Տիգրանն ու Արտակը հասկացան հոր ականարկը: Առաջինը Տիգրանն իր աջ ձեռքը դրեց հոր ուսին, հետո՝ Արտակն իր աջ ձեռքը դրեց Տիգրանի ուսին, հետո՝ Արշակը իր աջ ձեռքը դրեց Արտակի ուսին, ու այդպես շարունակ՝ Արքայի հետ եկած բոլոր տղամարդիկ իրենց աջ ձեռքը դրեցին կողքինի ուսին, իսկ ձախ ձեռքով հպվեցին Ազատի մարմնին: Օրհնության օղակը եզրափակեց Մհերը, իր աջ ձեռքը դնելով կողքինի ուսին, իսկ ձախը՝ Արքայի: Թագուհին ու Անուշը, հեռվում կանգնած, հետևում էին տղամարդկանց: Հերթապահ բժիշկն ու բուժքույրերը տարակուսած քարացել էին, ոչինչ չէին հասկանում, բայց մի անասելի ջերմություն էին զգում ողջ տեսարանից: Բուժքույրերից մեկը նույնիսկ ծիրանագույն, բայց ավելի շատ մանուշակագույն, լուսապսակ նկատեց Արքայի գլխավերելում ու արդեն ուզում էր կիսվել ընկերուհու հետ, բայց չըհամարձակվեց ձայն հանել ու բոլորի պես շարունակեց լուռ հետևել աննախադեպ տեսարանին: Որոշ դադարից հետո, Արքան սկսեց.

– Մեր հա՛յր Արարիչ, մեր բարեգութ ու ամենակարող Աստված, մենք՝ հնազանդ, հեզ ու խոնարհ զավակներդ, ևս մեկ ամգամ մոտդ ենք եկել մաքուր ու անկեղծ մեր ողջ էությունամբ, ծնկի ենք եկել անսահման նվիրումով ու հոգատարությունամբ, մեր հրաբորբ սրտի ողջ ջերմությունամբ, սրբաբայց ու պարզերես: Քո վեհ էության անհաս բարձունքից աջակից եղիր մեզ, բազմապատկիր մեր օրհնությունը, օգնիր ապաքինենք մեր հերոսին՝ քո խոնարհ ու նվիրյալ զավակին, մեր հարազատ ու անձնագոհ եղբորը: Մեր հոգու ողջ մաքրությունամբ ու զորությունամբ մեր եղբոր փրկությունն ենք ուզում, նրա շուտափույթ ապաքինումը: Օգնի՛ր. Քո կարիքը հիմա շատ ունենք:– Արքան մի պահ դադար առավ ու շարունակեց,– Ազատ Հայկազյան, տե՛ս՝ ինչ սի-

րով ենք հավաքվել շուրջդ, մեր հարազատ եղբայր, տե՛ս՝ ինչպես է բաբախում յուրաքանչյուրիս սիրտը քեզ համար: Մեր անմնացորդ ուշադրությունը հիմա միայն քեզ ենք ուղղել: Մեր հոգու խորքից բխող եղբայրական, անարատ սիրով ուժ ենք հաղորդում ամեն մասնիկիդ: Օրհնում ենք քեզ ապաքինվելու ամրագույն կամքով, օրհնում ենք քեզ հզոր ներուժով, օրհնում ենք նաև մեծ համբերությամբ, օրհնում ենք քեզ ներսի կրակով, օրհնում ենք քեզ ամուր կորովով: Թող տիեզերքի ուժերը հզոր մեր միջով հորդեն ու ներսդ լցվեն, տարածվեն, հասնեն ամեն մասնիկիդ ու ապաքինեն, կյանք տան, ջերմացնեն: Թող բոցավառվի ներսդ կրակով տիեզերական, լույսով՝ լուսավոր ու գերբնական, խաղաղվի հոգիդ, փարատվի ցավդ: Թող հայր Արարչի ուժն ամենակարող ներս հորդի, հասնի ամեն մասնիկիդ ու բազմապատկվի, կյանք բոցավառի, մեր լավ հարազատ, մեր ազնիվ եղբայր, մեր ազգի հերոս: Օրհնում ենք, օրհնում մեր հայր Արարչի կամքով սրբազան: Օրհնում ենք, օրհնում մեր սիրող սրտի կրակով անմար: Օրհնում ենք, օրհնում ու դարձյալ օրհնում:

Արքան ավարտեց իր օրհնությունը, բայց դեռ բաց չէր թողնում Ազատի ձեռքը, սևեռուն նայում էր նրա դեմքին՝ իր աջը դեռ պահած նրա գլխին: Հերթապահ բժիշկն ու բուժքույրերը քարացել էին: Սենյակը կարծես սովորականից լուսավոր լիներ՝ մի անբացատրելի ջերմությամբ լի: Ազատն անշարժ պառկած էր: Բոլոր տղամարդիկ դեռ ուսուսի կանգնած էին Ազատի շուրջը՝ իրենց ողջ ուշադրությունը նրա կողմը: Արքայի անսահման համոզվածությունը, որ Ազատը շուտով կբացի աչքերը, համակել էր բոլորին: Տիգրանն Ազատի աչքերի տակ քրտինքի մի քանի կաթիլ նկատեց ու նայեց հոր կողմը: Արքան իհարկե նրկատել էր դա: Շուտով Ազատի աչքերը սկսեցին շարժվել: Արքայի դեմքը պայծառացավ: Մի քանի վայրկյան անց Ազատը դանդաղ բացեց աչքերը: Բոլորն ուրախությունից միմյանց նայեցին: Ցնծության ալիքը տարածվեց ողջ սենյակով մեկ: Հերթապահ բժիշկն աչքերին չէր հավատում: Զարմացած այս ու այն կողմ էր նայում: Բուժքույրերը հրճրվանքից միմյանց գրկել էին ու քարացել: Անուշն ուրախությունից փաթաթվել էր մորն ու ամուր գրկել նրան:

Թագուհին ևս ցնծում էր ուրախությունից. հավատում էր, որ Արքայի ու նրան միացած բոլոր տղամարդկանց օրհնանքն անպայման իր արդյունքը կտա:

Ազատն աչքերը թեթև բաց ու խուփ արեց մի քանի անգամ: Փորձեց հասկանալ՝ որտեղ է: Նկատեց իր շուրջը հավաքված ծանոթ դեմքեր: Սիրտը սկսեց արագ բաբախել: Երբ նկատեց Արքային, սրտի աշխատանքն ավելի արագացավ: Փորձեց շարժվել, մի բան ասել, բայց Արքան թույլ չտվեց: Առանց ձեռքը Ազատի գլխից հեռացնելու՝ ժպտալով ասաց.

– Հանգիստ պառկիր:

Ազատը հասկացավ, որ Արքային ոչինչ չեր պատահել, ու լայն ժպտաց: Հետո մի քանի վայրկյան անց, շնչաց.

– Ի՛մ Արքա, ստացվե՛ց:

– Հանգիստ պառկի՛ր, գիտե՛մ,– ասաց Արքան,– ամեն ինչ լավ կլինի: Վայրէջքը մի քիչ կոշտ է եղել, բայց ամեն ինչ լավ կլինի. բոլորս կողքիդ ենք:

– Ես էլ եմ էստեղ,– ասելով, Անուշը բաց թողեց մորը, եկավ ու, հոր թևի տակով անցնելով, ընդհուպ մոտեցավ Ազատի մահճակալին ու բռնեց նրա ձեռքը: Ազատը փայլում էր ուրախությունից: Արքան տեղ տվեց Անուշին ու մի փոքր հետ քաշվեց՝ ձեռքերը հեռացնելով Ազատից: Մյուս բոլորը հետևեցին Արքային: Շուտով սկսեց դանդաղ մոտենալ թագուհին: Տղամարդիկ հետ քաշվեցին: Թագուհին մոտեցավ Անուշին ու Արքային և, գրկելով նրանց մեջքի կողմից, դիմեց Ազատին.

– Ազատ ջան, հավերժ երախտապարտ եմ, որ փրկեցիր մեր Արքայի կյանքը:

– Ի՛մ թագուհի, ես բան չեմ արել...

– Արել ես,– կտրեց նրան Արքան,– էլ մի՛ խոսիր, հանգիստ պառկիր: Քեզ հիմա խոսել չի կարելի: Մի լա՛վ կապաքինվես, հետո կտեսնենք... Մենք հաճախ կգանք քեզ այցելության: Եղբայրդ կմնա մոտդ:– Արքան նկատի ուներ Մհերին:

– Ի՛մ Արքա, ես ուզում եմ կողքիդ լինել,– փորձեց առարկել Մհերը:

– Մի՛ վախենա, Մհե՛ր, ինձ ոչինչ էլ չի լինի: Դյուցազուններ ունեմ շուրջս բազում,– ժպտալով ասաց Արքան՝

նկատի ունենալով Ազատի ու Մհերի եղբայրներին ու զարմիկներին:– Ազատը հիմա քո կարիքն ավելի շատ ունի: Կասեք, կխոսեք... Ծնողներին էլ բեր, թող մնան մոտը: Ազատին հիմա մայրական խնամք է պետք ու հայրական ուշադրություն, նաև՝ քույրերի խնամք,– հավելեց Արքան, նայելով սենյակի անկյունում կանգնած բուժքույրերի կողմն, ու ժպտաց: Հետո, տեսնելով հերթապահ բժշկին, վրա բերեց,– իհարկե նաև՝ մասնագիտական հսկողություն: Դա անչափ կարևոր է: Մեր բժշկի օգնականներից մեկը ևս կմնա այստեղ՝ Ազատի մոտ:

Մհերը նորից փորձեց առարկել, բայց Արքան կանխեց նրան: Ձեռքը դրեց նրա ուսին ու ասաց.

– Ազատին գուցե փորձեն վնասել մեր թշնամիները, Մհեր: Դու պիտի այստեղ մնաս՝ նրա մոտ: Ես չեմ կարող թույլ տալ, որ Ազատի մազին կանոդ լինի:

Մհերը չկարողացավ այլևս դիմադրել: Արքան, գոհունակությամբ ժպտալով դեմքին, շրջվեց Ազատի կողմը.

– Ազա՛տ ջան, դու հանգիստ ապաքինվիր: Մենք պիտի գնանք: Ես դրանց հետ մեծ հաշիվներ ունեմ:

Ազատը տխրեց, որ իրեն մենակ են թողնում, բայց հիշեց, թե դրանց վրա որքան զայրացած էր հենց ինքը: Արքան նորից բռնեց Ազատի ձեռքն ու ասաց.

– Դե՛, ապաքինվի՛ր, մեր լավ հերոս:

Հետո շրջվեց Մհերի կողմը.

– Մհեր, աչալուրջ հսկողություն ապահովել:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– իսկույն արձագանքեց Մհերը: Արքան դիմեց Արշակին.

– Արշա՛կ, գնա՛նք,– ու սկսեց քայլել դեպի ելքը:

Արշակը հետևեց Արքային: Անուշը դիմեց Ազատին, իր անուշիկ ժպտով դեմքին.

– Ես էլի կգամ:

Ազատը հազիվ կարողացավ շարժել ձեռքը:

– Անպայման էլի կգանք, Ազա՛տ ջան,– ասաց թագուհին ու, Անուշի ձեռքը բռնած, հետևեց Արքային:

Մհերը մի քանի մարտիկի ու բժշկի օգնականի հետ միասին մնացին Ազատի մոտ: Մյուսները, Արքային հետևելով, դուրս եկան հիվանդանոցից: Հազիվ էին դուրս եկել, երբ Արքան դիմեց Արշակին.

- Արշա՛կ, ընտանիքդ ո՞ւր է: Չեմ տեսնում:
- Ի՛մ Արքա, մեքենայի մեջ են:
- Վա՛յ, խեղճերը տանջվեցին էս քանի ժամ է... Տա՛ր տուն, դու էլ հանգստացիր:
- Չեմ կարող քեզ մենակ թողնել, ի՛մ Արքա:
- Արշա՛կ, ես դեռ պիտի մտորեմ: Առավոտյան շուտ Արքայական խորհուրդը կհավաքես խորհրդակցովժյան: Շրջադարձային պահ է: Ամեն ինչ միանգամից փոխվեց:
- Շատ լավ, ի՛մ Արքա, ինչպես կհրամայես,- ասաց Արշակն ու, Արքային հրաժեշտ տալով, դիմեց դեպի իր մեքենան, ուր կինն ու երեխաներն էին:

Ուշ գիշեր էր: Արքայի մեքենաները սլանում էին դեպի պալատ: Արքան սևեռուն հայացքով պատուհանից դուրս էր նայում: Քաղաքը քնած էր, կարծես ոչինչ էլ չէր եղել: Անուշը քնել էր մեքենայի մեջ, թագուհու գրկին: Արքայի քունը չէր տանում: Երբ հասան պալատ, Արքան ասաց, որ առանձնանում է մտորելու: Բժիշկը փորձեց հետ պահել նրան.

- Ի՛մ Արքա, քեզ հիմա հանգստանալ է պետք:
- Ինձ հիմա պետք է պատրաստվել ճակատամարտի,- մտքերի մեջ խորասուզված արձագանքեց Արքան:

Բժիշկն այլևս չփորձեց շարունակել. զգաց, որ անհնար էր հետ պահել նրան: Արքան առանձնացավ իր աշխատասենյակում: Նստեց բազկաթոռին, գրասեղանի մոտ ու մի պահ թուլացավ: Ահավոր ծանր օր էր: Կես ժամ չէր անցել, երբ ուշքի եկավ: Ուղիղ նստեց, գլուխն առավ ափերի մեջ ու սկսեց մտորել: Մտքերը խառն էին, խանգարում էին միմյանց. հիմնականում անցած օրվա շուրջն էին՝ ի՞նչ եղավ, ինչո՞ւ: «Մի՞թե դրանք ինչ-որ բանի հոտ էին առել: Բայց՝ դժվար... Չնայած՝ վատ չի՝ կհավատան, եթե հայտարարենք, որ ունենք այդ գենքը, մանավանդ, որ վրիպեցին: Բայց ինչո՞ւ վրիպեցին: Չլինի՞ Ռաֆայելը... Ա՛, գուցե Ռաֆայելը... Պետք է խոսել հետը անհապաղ», - մտածեց Արքան ու իսկույն ձայն տվեց իր աշխատասենյակի դռան մոտ հերթապահող սպաներին: Նրանք անմիջապես ներս մտան:

– Ի՛մ Արքա, ի՞նչ կհրամայես,– ասացին համարյա մի-
ստամանակ:

– Կապվել Ամբերդ: Ռաֆայելին շոտ՝ ինձ մոտ:

– Լսո՛ւմ եմ, ասացին սպաներն ու փակեցին դուռը:

Քիչ անց նրանցից մեկը հաղորդեց Արքային, որ Ռաֆայե-
լըն արդեն ճանապարհին է:

– Շատ լավ: Ապրես,– արձագանքեց Արքան ու կրկին
խորասուզվեց մտքերի մեջ: «Հետաքրքիր է՝ կարողացե՞լ է
Ռաֆայելը շեղել հրթիռի ուղղությունը, թե՞ ոչ: Ամեն դեպ-
քում խոսելու շատ բան կա: Պետք է արագացնել զենքի
զանգվածային արտադրությունը: Սրիկաները չեն թողնում
շունչ քաշենք: Ես դրանց... Իսկ եթե Արշակը ճիշտ է... Իսկ
եթե չարժի բացահայտ զենքի դիմել... Գուցե մի փոքր վա-
ղաժա՞մ էր որոշումս: Զէ՛, ի՞նչ՝ վաղաժամ... Բացահայտ
ռազմական հարձակում է եղել երկրի վրա: Անհապաղ
պետք է ահազանգել միջազգային ասպարեզում»:- Արքան
կրկին ձայն տվեց սպաներին ու հրամայեց՝ կանչել Պար-
գևին: Քիչ անց Պարգևն Արքայի մոտ էր: Հազիվ էր ներս
մտել, երբ Արքան դիմեց նրան.

– Պարգև՛, իսկույն տեղեկացրու մեջազգային ասպարե-
զում մեր ներկայացուցչին, որ հետ գա:

– Լսո՛ւմ եմ,– ասաց Պարգևն ու հավելեց,– ուրիշ ի՞նչ
է պետք անել, ի՛մ Արքա:

– Առավոտյան շոտ արքայական խորհուրդը ողջ կազ-
մով այստեղ է լինելու: Տեղեկացրու նաև բոլոր նախա-
րարներին. թող նրանք ևս այստեղ լինեն,– հավելեց Ար-
քան: Առայժմ այսքանը: Կարող ես գնալ:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– ասաց Պարգևն ու դուրս
եկավ Արքայի աշխատասենյակից:

Արքան կրկին խորասուզվեց իր մտքերի մեջ: «Լավ,
ասենք՝ ահազանգեցինք: Հետո՝ ի՞նչ... Ո՞վ ինչ կարող է
անել: Խոշորագույն երկրները կարգելափակեն մեր ամեն
նախաձեռնությունն ու պահանջ: Կարգելափակեն նույնիսկ
մեծամասնության ձայնը: Սրիկանե՛ր»:- Արքան եռում էր
զայրույթից: «Մի՞թե հնար չկա դրանց դեմ: Դրանց տըն-
տեսապես ծնկի բերելը երկար կտևի. մեր մեծահարուստ
ազգակիցները, որքան էլ հայրենանվեր... Զգիտեմ... Ուրիշ

հնար է պետք գտնել՝ բոլոր երկրներին համախմբելու ու դրանց դեմ հանելու համար. գտնե՛ ոմանց: Բայց ինչպե՞ս: Նոպնիսկ եթե ձայների ճնշող մեծամասնությունը շահենք, միևնույն է, օգուտ չունի. սրիկաներն անվտանգության խորհրդում ցանկացած առաջարկ արգելափակելու իրավունք ունեն: Նոպնիսկ եթե մի հրաշքով անցնի աղքատ մեծամասնության ձայնը, աղքատն ի՞նչ կարող է անել, ինչպե՞ս: Ի՞նչ լծակներ ունեն աղքատ երկրները. ո՛չ ռազմական լծակ ունեն, ո՛չ էլ տնտեսական: Գաղութատիրական ժամանակներից սկսած ճնշված ու խեղճացած են տնտեսապես: Սրիկաներն եկել, գրավել ու կողոպտել են բոլորին, հարստացել ու ավելի սաստիկ են ճնշել ու կողոպտել: Կողոպտել են, գցել պարտքի տակ ու դրանով մղել բոլորին դեպի աղքատության անդունդը: Հիմա լ՛ս, դեռ շարունակում են տոկոսներ կլթել բոլորից ու հարստանալ: Երբեք չեն թողել, որ ուշքի գան, շունչ քաշեն, բարգավաճեն, ազատորեն օգտվեն մայր հողի բարիքներից: Խլել են նրանց երջանկությունը՝ երջանկության երեք հիմնարար բաղադրիչներից մեկը՝ մայր հողի բարիքներից ազատորեն՝ անվճար, օգտվելու նրանց իրավունքը: Ուրիշներին խանգարել են, իսկ իրենք օգտվել են: Սրիկանե՛ր»:- Որոշ ժամանակ, գլուխն ափերի մեջ առած, Արքան փակուղու առաջ էր: Սակայն հանկարծ պայծառացավ: «Մի բոպե... Բայց ինչո՞ւ միայն մայր հողի...», - Արքան սկսեց ժպտալ: «Կողոպտել ու դեռ շարունակում են կողոպտել բոլոր ազգերին հավասարապես պատկանող համաշխարհային օվկիանոսները՝ օվկիանոսների ողջ պարունակությունը: Ձե՞ որ համաշխարհային օվկիանոսները բոլորինն են հավասարապես, հետևաբար՝ դրանց ողջ պարունակությունն ու շարունակաբար համալրվող բարիքների առատությունը ևս: Սրիկաները դարեր շարունակ օգտվել են օվկիանոսների բարիքներից, ավելի՛ հզորացել ու շարունակել ավելի՛ շատ օգտվել: Բոլորից առաջ են անցել տնտեսապես ու ռազմականապես, հարձակվել, գրավել, գաղութացրել ու շարունակել են կողոպտել նաև մյուս ազգերին՝ նրանց հողն ու այդ հողի բարիքները: Ուրեմն՝ ամեն ինչ սկսվել է համաշխարհային օվկիանոսները կողոպտելուց ու դեռ շարունակվում

է: Գերհզոր նավատորմով գործի են անցել ու հնձում են բոլորին հավասարապես պատկանող օվկիանոսների ողջ պարունակությունն այն աստիճան, որ արդեն ոչնչացման եզրին են հասցրել ձկնային պաշարները: Բայց կողոպտում են ոչ միայն ձկնային պաշարները. նավթ են արդյունահանում, թանկարժեք մետաղներ: Ո՞վ գիտի՝ ուրիշ էլ ինչ են անում: Նավթի արդյունահանման ժամանակ աղտոտում են միջազգային ջրերն ու ոչ մի պատասխանատվություն չեն ստանձնում դրա համար՝ «ոչ մեկինը չի»: Բայց շատ են սխալվում. այդ ամենը բոլոր ազգերին է պատկանում հավասարապես: Այլ կերպ չէր կարող լինել. Արարիչն այն բոլորի՛ն է տվել. չէր կարող խտրականություն դնել: Ա՛յ, հիմա իսկական ժամանակն է շտկելու մարդկության այս մեծ սխալը: Ուրեմն, կտեղեկացնենք բոլոր ազգերին այս մասին, նաև՝ որ իրենք ոչնչով պարտք չեն սրիկաներին, որ հակառակը՝ հենց այդ սրիկաներն են պարտք աղքատ երկրներին՝ բոլորին հավասարապես պատկանող օվկիանոսները կողոպտելու և աղտոտելու համար, իրենց ռադիոակտիվ թափոնները համարյա առանց որևէ ծախսի պարտակելու, օվկիանոսների ջրերն իրենց ատոմակայանների թափոններով թունավորելու, հատկապես դրանց վրձարների հետևանքով դեպի օվկիանոս արտահոսող ռադիոակտիվ ու թունավոր ջրերի արտահոսքը չկասեցնելու և օվկիանոսները թունավորելու համար: Վատ չի: Բայց սա ի՞նչ կտա մեզ: Մի՞թե բոլոր աղքատ երկրները կհասկանան ու կմիաբանվեն ու մի՞թե ինչ-որ բան կկարողանան անել: Դժվար է ասել: Բայց եթե նույնիսկ չհասկանան ու ոչինչ էլ չկարողանան անել, գոնե էդ սրիկա երկրները, տեսնելով աղքատ երկրների համախմբվելու հնարավորությունը, կզգան վտանգն ու կվախենան: Հետևաբար ահագին կթուլանան դրանց՝ թելադրողի, դիրքերը միջազգային ասպարեզում: Աղքատ երկրներին որևէ բան թելադրելուց առաջ մի փոքր երկար կմտածեն. շատ բան չեն կարողանա թելադրել, կզգուշանան: Գուցե որոշ աղքատ երկրներ կտրականապես հրաժարվեն վճարել իրենց պարտքերը: Եթե գոնե հրաժարվեն տոկոսները վճարել, ապա ահագին մեծ հարված կլինի էդ սրիկաների տնտեսություններին. գուցեև սկսի կազմալուծել շղթայական ռեակցիայի պես:

Եթե սկսի պակասել դրսից գումարների ներհոսքը, ապա շատերն այդ երկրներում կգրկվեն նպաստներից ու բժշկական անվճար կամ մատչելի օգնությունից ու սպասարկումից, կպակասեն աշխատավարձերը: Այս ամենի հետևանքով կսկսվեն դժգոհություններ, հետո՝ զանգվածային դժգոհություններ, ու տարածվելով կհասնեն բացահայտ ընդվզ-գումների, գուցեև՝ անկարգությունների: Երկրում անկայունությունը կթուլացնի դրանց ողնաշարը: Գուցե ստիպված կընտան փախուստի ծախսերը կամ զինվորներին հասանելիք աշխատավարձերն ու նրանց բժշկական ապահովության ծախսերը: Բայց հենց միայն այն, որ կվախենան սպասվելիք ահարկու հետևանքների ողջ շղթայից ու կզգուշանան, արդեն բավարար է»:- Արքայի այս մտքի վրա հերթապահ սպաները զեկուցեցին, որ Ռաֆայելը սպասում է ընդունելով: Արքան միանգամից ուրախացավ ու հրամայեց ներս թողնել նրան: Ռաֆայելը ներս մտավ տագնապի, մեղավորության, մի փոքր վախի, բայց նաև Արքային ողջ և առողջ տեսնելու ուրախության խառը դրոշմը դնե-քին: Երբ Արքան տեսավ Ռաֆայելին, իսկույն ոտքի ելավ:

– Արի՛, եղբա՛յր Ռաֆայել, խոսելու բան կա: Ների՛ր, որ գիշերվա այս ուշ ժամին խանազարեցի քունդ–ասաց Արքան՝ մոտենալով նրան:

– Ի՞նչ ես ասում, ի՛մ Արքա, ոչ մի խանազարել,– մի փոքր վախվորած արտաբերեց Ռաֆայելը: Գեղերին չէր հավատում, որ տեսնում է Արքային ողջ և առողջ:– Ի՛մ Արքա, ների՛ր ինձ, որ ոչինչ չկարողացա անել: Մինչև գործի դրեցի մեր սարքը, լսեցի պայթյունը: Հետո՝ չգիտեի, թե որ կողմից է մոտենում հրթիռը: Ների՛ր ինձ,– արագ-արագ հավելեց Ռաֆայելը:

– Ոչինչ, Ռաֆայել: դա էի ուզում իմանալ: Ուզում էի պարզել՝ ի՞նչ եղավ, որ վրիպեցին: Բայց հիմա հասկացա: Կարծել են՝ ես եմ եղել մատուռից հեռացողը ու հետո չեն հասցրել հետ շեղել հրթիռը:

Արքան, ձեռքը Ռաֆայելի ուսին դրած, առաջարկեց նստել իր աշխատասենյակի անկյունի բազմոցին: Ինքն էլ նստեց ու դիմեց նրան:

– Ասա՛ ինձ, եղբա՛յր Ռաֆայել՝ որքա՞ն ժամանակում կարող ենք սկսել մեր զենքի արտադրությունը: Հիմա

պետք է մեր բոլոր ջանքերն ուղղել այդ գործին. ամբողջացնել է պետք մեր սահմանները: Մեծի մասին արդեն չեմ մտածում: Հիմա ուշ է սարքել մեծը: Կամ գուցե արժի՞... Ի՞նչ կասես:

– Ի՛մ Արքա, եթե իմ բոլոր տղաներին դնենք գործի, ապա շատ արագ կսկսենք արտադրությունը. նյութերը ճարվող են: Բայց մեծի հարցը շատ բարդ է. ամիսներ կտևի, գուցե՛ն տարի, նույնիսկ եթե բոլորս կանենք գործի հենց այս պահից: Ու չգիտենք էլ՝ կաշխատի՞, թե՞ ոչ:

– Ռաֆայել, իսկ եթե փորձենք մեծի տեսքով մի բան սարքել շատ արագ, փոքրի նմանությամբ՝ բայց մեծ մի բան, միայն ցույց տալու համար, թե ունենք՝ որքա՞ն ժամանակում կկարողանաս գլուխ բերել:

– Դա, կարծում եմ, մի ամսում կլինի, ի՛մ Արքա: Դրա բանը հեշտ է,– պատասխանեց Ռաֆայելը,– գուցե՛ն՝ ավելի արագ: Բայց մի քիչ ուշ չի՞... Արդեն պիտի ունեցած լինե՛ինք՝ պատրաստ, աշխատող... Չեն կասկածի՞:

– Հա, ճիշտ ես՝ կկասկածեն, մանավանդ, որ դեռ պիտի տեղափոխենք բարձր լարման հոսանքի աղբյուրի մոտ: Ես մտածում էի ատոմակայանի տարածքում տեղադրել այն: Բայց հիմա ուշ է. կկասկածեն:

Արքան խորասուզվեց մտքերի մեջ: Ռաֆայելը նույնպես ելք էր փնտրում: Որոշ ժամանակ անց Ռաֆայելի դեմքը մի փոքր պայծառացավ: Դիմեց Արքային.

– Ի՛մ Արքա, իսկ եթե թաքուն ձևափոխենք մեր Բյուրականի մեծ աստղադիտակը,– կամացուկ շնչաց նա՝ հայացքն ուղղելով Արքային:

Արքան շրջվեց դեպի Ռաֆայելը, ու երկուսով միասին երկար միմյանց էին նայում: Որոշ ժամանակ անց Արքան արձագանքեց.

– Լավ միտք է, շատ լավ: Բայց այնպես, որ դրսից ոչ մի ներկրում չլինի: Ամեն ինչ՝ ներսի նյութերով: Ու շատ ճշգրիտ, ճշմարտանման: Էդ սրիկաները վերևում հզոր հեռադիտակներ ունեն, ամեն ինչ շատ մոտիկից կարող են տեսնել ու զննել: Հիմա, իհարկե, մտքներով չի անցնում ոչինչ, բայց մեր հայտարարությունից անմիջապես հետո կանեն:

– Հասկանում եմ, ի՛մ Արքա: Իմ ամենաշնորհալի տը-

ղաներից մի քանիսին կհանձնարարեմ անհապաղ անցնել գործի: Տեղում առկա նյութերով կփորձենք ամեն ինչ անել: հնարավորինս ճշմարտանման կսարքենք: Կարծում եմ մի երկու շաբաթում կստացվի:

– Շատ լավ, Ռաֆայել: Տղաներին ամենայն մանրամասնությամբ բացատրիր ճշմարտանման սարքելու ողջ կարևորությունը, ու որ իրենցից շատ բան է կախված. համարյա՝ ամեն ինչ: Հենց վաղն առավոտյան, այսինքն այսօր առավոտյան թող անցնեն գործի: Ես պատրաստվում եմ անհապաղ ահազանգել միջազգային ասպարեզում մեր երկրի վրա դրանց ստորագույն հարձակման մասին ու հետո սպառնալ բոլոր արբանյակ ունեցող երկրներին՝ հեռու պահել իրենց արբանյակները մեր երկրի սահմաններից: Դրա համար ինձ մեծն է պետք: Ոչինչ չի ստացվի, եթե սպառնամ ու ոչինչ ցույց չտամ, հասկանո՞ւմ ես: Այդ զենքը իմ մարտավարության կորիզն է: Դրա շուրջն եմ հյուսել իմ ողջ մարտավարությունը: Հիմա հասկանո՞ւմ ես, թե որքան կարևոր է այս գործը: Ես դեռ ժամանակ կձգեմ, մինչև կարողանաս պատրաստել այն:

Ռաֆայելը մտազբաղ լսում էր Արքային:

– Հասկանում եմ, իմ Արքա,– արձագանքեց նա:– Գուցե հինգ-վեց հոգու հանձնարարեմ զբաղվել այդ գործով: Ափսոս՝ շատ ձեռքեր չունենք: Կամ ես՝ ինքս, նրանց հետ միասին... Մյուսներին կուղարկեմ գործարան: Լաբորատորիայում այլևս անելու ոչինչ չկա:

– Շատ լավ, Ռաֆայել: Հենց այդպես էլ կանենք: Անհապաղ անցիր գործի: Պատերազմի մեջ ենք: Ամեն բույնն որոշիչ կարող է լինել: Մեծապես վստահում եմ քեզ,– ասաց Արքան ու վեր կացավ բազմոցից: Ռաֆայելը հետևեց նրան: Արքան Ռաֆայելին ուղեկցեց դեպի դուռն ու, նրան հրաժեշտ տալով, վերադարձավ իր գրասենյանի մոտ: Բայց չմոտեցավ իր բազկաթոռին: Սկսեց հետ ու առաջ քայլել սենյակում: Արդեն լուսանում էր: Շատ էր հոգնել: Այլևս ոչինչ չէր կարողանում մտածել: Շուտով նրան հաղորդեցին, որ Պարգևն է ուզում լուր հաղորդել: Արքան հրամայեց ներս թողնել նրան: Պարգևն արագ ներս մտավ ու հաղորդեց, որ միջազգային ասպարեզում մեր ներկայացուցիչն արդեն ճանապարհին է ու, որ երեկոյան Երևա-

նում կլինի:

– Շատ լավ, Պարգև, ապրե՛ս:

– Ի՛մ Արքա, ուրիշ ի՞նչ կհրամայես անել,– հարցրեց

Պարգևը:

– Քնե՛լ,– մտքերի մեջ խորասուզված արտաբերեց Արքան:

– Ի՛մ Արքա, ճիշտ լսեցի՞: Քնե՞լ:

Արքան սթափվեց:

– Այո՛, քնել: Անցի՛ր քնելու: Ես էլ կքնեմ մի քիչ, հենց էստեղ: Ինձ կարթնացնես, երբ բոլորը հավաքվեն: Այլևս չեմ դիմանում:

– Շատ լավ, ի՛մ Արքա: Թույլ կտա՞ս գնալ:

– Գնա՛ Պարգև,– ասաց Արքան, բայց իսկույն մի բան հիշեց: Հիշեց, որ պալատ հասնելուն պես պիտի լուծեր Ռաֆայելին ու ծրագրի մասնակից բոլոր տղաներին ազգային հերոսի կոչում շնորհելու հարցը, որ նաև հենց առավոտյան պիտի լուծեր նրանց պարգևատրման հարցը և անմիջապես դիմեց Պարգևին.

– Պարգև:

Պարգևը կանգ առավ ու շրջվեց դեպի Արքան:

– Պարգև, հրամանագրեր պատրաստիր տասերեք հոգու ազգային հերոսի կոչում շնորհելու մասին: Ձէ՛, տասչորս,– իսկույն շտկեց իր հրամանը Արքան՝ հիշելով Ազատին,– ու ազգային գանձարանի գանձապահին առավոտյան շուտ՝ ինձ մոտ: Առաջինը նրան եմ ուզում տեսնել, բոլորից առաջ՝ նրան, լսու՞մ ես:

– Լսո՞ւմ եմ, ի՛մ Արքա:

– Ա՛յ, հիմա կարող ես գնալ,– ասաց Արքան ու մի փոքրը թեթևացած շունչ քաշեց:

Պարգևն, աջ ձեռքի բոտնցքը արևահյուսակին սեղմած, հրաժեշտ տվեց Արքային ու դուրս եկավ նրա աշխատասենյակից: Արքան փլվեց բազմոցին ու անմիջապես քրնեց:

Ամառային տաք առավոտ էր: Թագուհին, Անուշին քնեցնելուց հետո, չէր կարողացել աչք կպցնել: Միջանցքի անց ու դարձից փորձում էր կռահել՝ ինչ է կատարվում, հատկապես՝ արթո՞ւն է Արքան, թե՞ ոչ: Երբ ձայները դադարեցին, Աննան զգուշորեն դուրս եկավ Անուշի սենյա-

կից ու մոտեցավ Արքայի աշխատասենյակին: Դռան մոտ հերթապահող մարտիկները զգաստացան: Թագուհին դիմեց նրանց.

– Ներսո՞ւմ է Արքան:

– Ներսում է, ի՛մ թագուհի,– պատասխանեցին նրանք:

– Միայնա՞կ է:

– Այո՛, ի՛մ թագուհի,– կրկին միասին արձագանքեցին մարտիկները:

Նրանցից մեկը բացեց դռն, ու Աննան ներս մտավ: Միանգամից նայեց Արքայի գրասեղանի կողմն ու, չգտնելով նրան այնտեղ, աչքերով սկսեց փնտրել նրան սենյակով մեկ: Հանկարծ նկատեց Արքային՝ բազմոցին պառկած: Սկզբում մտքով մի վատ բան անցավ, բայց երբ մոտեցավ՝ համոզվեց, որ քնած է: Սիրտը ճմլվեց, որ առանց ծածկոցի է քնել: Իսկույն դուրս եկավ միջանցք ու դիմեց դռան մոտ հերթապահող մարտիկներին.

– Տղանե՛ր, Անուշի դայակին ասեք, թող մի հարմար ծածկոց բերի. Արքան քնել է բազմոցին: Տղաներից մեկն անմիջապես սլացավ Անուշի դայակին՝ Գայանեին, գտնելու: Շուտով երևաց Գայանեն՝ մի երկու ծածկոց գրկած:

– Ո՞րն ես հարմար գտնում, ի՛մ թագուհի,– հարցրեց նա ու ծածկոցները մեկնեց թագուհուն:

– Երկուան էլ տուր,– ասաց Աննան, վերցրեց ծածկոցներն ու ներս մտավ: Արագ մոտեցավ Արքային, զգուշորեն ծածկեց նրան մեկով, մյուսը գցեց իր վրա ու կուչ եկավ նրա ոտքերի տակ, աշխատասենյակի գորգապատ հատակին:

Լույսն արդեն բացվել էր: Օրը սկսում էր տաքանալ: Պարգևը շտապում էր Արքայի մոտ զեկուցելու, որ կատարել է նրա հանձնարարությունը: Հասավ Արքայի աշխատասենյակին ու համարյա ուզում էր ներս մտնել, երբ թիկնապահ մարտիկները կասեցրին նրան, ասելով.

– Թագուհին ներսում է: Արքան քնած է:

Պարգևը կանգ առավ: Մտորեց մի պահ ու դիմեց նրանց.

– Տղանե՛ր, Արքան ինձ հանձնարարել է, որ արթնաց-

նեմ իրեն, երբ արքայական խորհուրդը հավաքվի:

Մարտիկները մեկը սեղմեց Արքայի աշխատասենյակի հետ հեռակա կապի կոճակն ու փորձեց զեկուցել, որ Պարզեն է սպասում նախասրահում: Նրա ձայնից արթնացավ թագուհին: Արագ վեր կացավ իր տեղից ու դուրս եկավ: Տեսնելով Պարզեին, ասաց.

– Ես հիմա կարթնացնեմ նրան:

Այս ասելուն պես, ներս մտավ: Մոտեցավ Արքային, ծնկեց, բռնեց նրա ձեռքն ու սկսեց նայել նրա հոգնած դեմքին: Նայում էր ու երկար ժամանակ չէր ուզում արթնացնել: Մտածում էր. «Արդյոք ե՞րբ է դադար առնելու նա, ինչո՞ւ չի մեղմում իր՝ խոյի, համառությունը, ինչո՞ւ է ուզում, որ բոլորն իր պես մտածեն: Մի՞շտ է եղել այսպիսին՝ համառ ու անդույ, երբեմն՝ չոր ու կոպիտ: Իր զայրույթի մեջ կարող է միանգամից ավերել ու այրել տարիներ շարունակ կառուցածը: Չի խնայում ո՛չ իրեն, ո՛չ էլ իր մերձավորներին, նույնիսկ՝ սիրելիներին: Բոլորին իր հետևից ուզում է տանել դեպի կատարելություն: Մի՞թե չի զգում, որ անհնար է: Չէ, չի զգում: Դեռ անդրդվելի համոզմունք ունի, թե բոլորն իր պես ունակություններ ունեն: Զայրանում, կոպտում, նույնիսկ վիրավորում է մարդկանց, թշնամացնում ու հանում իր դեմ: Բայց միայն ես գիտեմ, որ նա լավն է, անսահման կարեկից, ուշադիր ու հոգատար. կյանքը չի խնայի իր մերձավորների համար: Իսկ մարդիկ նրան անգույժ ու չարն են համարում: Ինչո՞ւ: Մի՞թե չեն տեսնում ոչինչ»:– Այս մտքի վրա Աննան առաջ թեքվեց ու համբուրեց Արքային: Աննայի շուրթերի հպումից Արքան բացեց աչքերն ու նայեց նրան:

– Աննա, ի՞նչ ես անում այստեղ,– շնչաց Արքան:

– Ի՛մ Արքա, Պարզեն է եկել: Դրսում քեզ է սպասում:

– Ասա թող ներս գա: Հիմա վեր կկենամ:

– Մի քիչ էլ պառկիր. ողջ գիշեր չես քնել: Դու քեզ չես խնայում,– ասելով, Աննան փորձեց փարվել Արքային:

– Աննա՛, ժամանակ չկա,– ասաց Արքան, բայց ուժ չունեի դիմադրելու: Աննան գլուխը դրեց Արքայի կրծքին, որ կարոտն առնի: Արքան ձեռքը տարավ ու սկսեց շոյել Աննայի փարթամ վարսերը: Վաղուց չէր շոյել: Մի անկարագրելի ջերմություն ու բերկրանք էր ստանում նրան

շոյելուց, լիցքավորվում էր անչափ: Աննան լսում էր Արքայի հոգնած սրտի զարկերը, լսում էր ու հուզվում: Հուզմունքից արցունքի կաթիլներ սկսեցին հորդել նրա աչքերից: Նա ձեռքերը տարավ, գրկեց արքայի իրանն ու ավելի ամուր սեղմվեց նրա կրծքին: Արքան չեր տեսնում Աննայի արցունքները: Շոյում էր նրան ու նայում վեր: Մտքով սլանում էր առաջ դեպի անցյալը, հետո՝ հետ, դեպի ներկան, կրկին առաջ՝ դեպի անցյալը: Լավագույն ժամանակները կպցնում էր իրար, բերկրալի գրվազների մի շղթա կազմում ու երջանկանում: Աննան շուտով նկատեց, որ Արքայի սրտի զարկերը փոխվում են՝ հանդարտվում ու կայունանում: Այլևս չկար նախկին անկանոն լարվածությունը: Աննայի սիրտը բացվեց: Արքան իրոք խաղաղվել էր: Աննան չէր ուզում բաց թողնել Արքային: Արքան չէր կարողանում պոկվել Աննայից: Աննայի կանացի ներուժը հեղեղի պես ներս էր հորդում ու ջերմացնում Արքայի սիրտը:

Արևն ահագին բարձրացել էր: Վերջապես Արքան ըսթափվեց: «Տեսնես ժամը քանի՞սն է»,– մտածեց նա:

– Աննա՛, վեր կացանք: Գործերը մնացին,– ասաց Արքան ու սկսեց վեր կենալ: Աննան բարձրացրեց գլուխն ու շրջեց հակառակ կողմը, փորձելով աննկատ կերպով սրբել արցունքները: Արքան նկատեց դա: Իսկույն երկու ձեռքով բռնելով Աննայի գլուխը՝ շրջեց դեպի իրեն ու հարցրեց տագնապաժ.

– Աննա՛, ինչո՞ւ ես լաց լինում:

– Երջանկությունից,– պատասխանեց Աննան մի փոքր անց ու ժպտաց:

Արքան գրկեց նրան ամուր-ամուր ու համբուրեց նրա փարթամ վարսերը: Աննան հալվեց բերկրանքից: Հետո արագ համբուրեց Արքային ու ասաց ժպտալով.

– Բաց եմ թողնում քեզ ճակատամարտի, իմ անպարտելի ու համառ խոյ:

Արքան վեր կացավ ու արագ մոտեցավ իր գրասեղանին: Սեղմեց հերթապահ մարտիկների հետ հեռակա կապի կոճակն ու հրամայեց.

– Ներս թողնել Պարգևին:

Պարգևն իսկույն ներս մտավ ու, բարև բռնած, կանգ առավ դռների մեջ՝ խոնարհաբար արտաբերելով.

– Ի՛մ Արքա... Ի՛մ Թագուհի...

– Պարգև՛, ներս արի,– ասաց Արքան ու ձեռքով արեց, որ մոտենա գրասեղանին:

Աննան դիմեց Արքային.

– Ի՛մ Արքա, քո թույլտվությամբ, ես գնամ Անուշի մոտ:

– Անշուշտ, ի՛մ Թագուհի,– ասաց Արքան:

Թագուհին սկսեց քայլել դեպի ելքը: Արքան ու Պարգևը, բարև բռնած, հայացքով ճանապարհցին Թագուհուն: Աննան դուրս եկավ Արքայի աշխատասենյակից ու դիմեց դեպի Անուշի ննջարանը:

Թագուհու դուրս գալուց հետո Արքան Պարգևին առաջարկեց նստել: Պարգևը զեկուցեց, որ արքայական խորհուրդն արդեն հավաքվել է: Հետո նստեց Արքայի գրասեղանին կից աթոռին ու նրան ներկայացրեց ազգային հերոսների համար իր կազմած հրամանագրերը:

– Ի՛մ Արքա, ո՞ւմ անունները պիտի լրացնեմ այստեղ:

– Դա ե՛ս կանեմ,– ասաց Արքան,– ու հրամանագրերը դրեց իր գրասեղանի դարակը:– Իսկ ազգային գանձարանի գլխավոր գանձապահն այստե՞ղ է:

– Այստեղ է, ի՛մ Արքա,– պատասխանեց Պարգևը:

– Ասա թող ներս գա:

– Իսկո՛ւյն, ի՛մ Արքա,– արձագանքեց Պարգևը,– ուրիշ ի՞նչ պիտի արվի:

– Առայժմ այսքանը: Եթե որևէ բանի կարիք լինի՝ կասեմ:

Պարգևը գլուխ տվեց ու դուրս եկավ: Շուտով ներս մտավ ազգային գանձարանի գլխավոր գանձապահը, բարև բռնած՝ աջ ձեռքը արևահյուսակին:

– Ի՛մ Արքա, ողջո՛ւյն: Ուրախ եմ տեսնել քեզ ողջ և առողջ:

– Ողջո՛ւյն Արտավազդ, նստի՛ր,– պատասխանեց Արքան:

Արտավազդը նստեց Արքայի գրասեղանին կից աթոռին:

– Ուրեմն՝ մեր տասչորս հերոսների հաշվի համարների վրա տաս հազարական ոսկի կփոխանցես: Նախ՝ մեր Ազատի՝ իմ թիկնապահների գնդի հրամանատարի, հետո՝

հետևյալ տասներեք հոգու,- ասաց Արքան, գրպանից հանելով Ռաֆայելի ու նրա գիտաշխատողների խմբի ցուցակը, հաշվի համարներով: Ինձ կներկայացնես բոլորի անդորրագրերն ու ազգային գանձարանի վերջնական հաշվեկշիռը:

- Լսո՞ւմ եմ, ի՞մ Արքա,- արձագանքեց Արտավազդը,- կարվի ինչպես հրամայեցիր: Իմ Արքա, թույլ տուր հարցընել՝ ինչպե՞ս է հիմա Ազատի վիճակը և ովքե՞ր են մյուս տասներեքը:

- Ազատի վիճակը ծանր է, բայց կապաքինվի: Մյուս տասներեքը մեր երկրին մեծագույն ծառայություն մատուցած մարդիկ են, եղբայր Արտավազդ:

- Մեր հետախույզներն են երևի...

- Նման բան, Արտավազդ:

Արքան այլևս չմանրամասնեց: Արտավազդը հասկացավ, որ շատ էր խորացել:

- Ներող եղիր, ի՞մ Արքա,- ասաց նա ու վեր կացավ տեղից՝ խոնարհաբար բարև բռնած:

- Ներելու ոչինչ չկա,- պատասխանեց Արքան մի փոքրը ժպտալով:

- Շնորհակալ եմ, ի՞մ Արքա: Իսկույն կկատարեմ հրամանդ. այսօր եթե սեղանիդ կլինեն բոլոր անդորրագրերն ու ազգային գանձարանի վերջնական հաշվեկշիռը: Ուրիշ ի՞նչ կհրամայես անել, ի՞մ Արքա:

- Առայժմ այսքանը, եղբայր Արտավազդ: Անցիր գործի:

- Լսո՞ւմ եմ, ի՞մ Արքա,- ասաց գլխավոր գանձապահն ու, գլուխ տալով, դուրս եկավ Արքայի աշխատասենյակից:

Նախասրահում Արքային էին սպասում Տիգրանը, Արտակն ու Արշակը: Արքայի աշխատասենյակի դռան մոտ հերթապահող մարտիկները զեկուցեցին նրան, որ արքայազներն ու Արշակը սպասում են ընդունելության: Արքան հրամայեց ներս թողնել նրանց: Շուտով Տիգրանը, Արտակըն ու Արշակը ներս մտան Արքայի աշխատասենյակ:

- Ո՞նց ես, պա՛պ,- ասաց Տիգրանն ու մոտեցավ հորը:

Արտակն ու Արշակը ևա, բարև բռնած, մոտեցան Արքային:

- Լավ եմ,- պատասխանեց Արքան,- օգնեք կապեմ

պատմուճանս: Չեմ հասցրել ցնցող ընդունել...

Տիգրանն ու Արտակը օգնեցին հորը կապել իր պատմուճանն ու գցել թիկնոցը: Արքան արագորեն դրեց թագն, ու բոլորը միասին դուրս եկան միջանցք: Միջանցքում նրանց, ինչպես միշտ, դիմավորեցին Արքայի թիկնապահ գնդի մարտիկները, Ազատի մյուս զարմիկի՝ Թորոսի, գլխավորությամբ, ու բոլորով միասին շարժվեցին դեպի խորհրդակցությունների սրահը:

Արքայական խորհրդի անդամներն արդեն սեղանի շուրջն էին: Սրահում էին նաև բոլոր նախարարները: Երբ Արքան իր շքախմբով ներս մտավ, բոլորը ոտքի կանգնեցին՝ բարև բռնած:

– Բարին ընդ ձեզ, ի՛մ եղբայրներ, նստեք,– ասաց Արքան՝ արագորեն գրավելով իր տեղը սեղանի գլխին:– Մեր երկրի վրա աննախագեպ հարձակում է եղել: Մեր թշնամիներն իմ հանդեպ հանդուգն մահափորձ են ձեռնարկել: Մեր հակաօդայիները կարողացել են շեղել հրթիռի ուղղությունն, ու այն չի վնասել ինձ: Սակայն իմ թիկնապահ գնդի հրամանատարն է ծանր վիրավոր: Ես երկրում արտակարգ ռազմական իրավիճակ եմ հայտարարել. զենքի եմ կոչել բոլոր հպատակներին: Շատ հնարավոր է՝ մեր երկրի դեմ ռազմական ոտնձգություններ լինեն: Հարկավոր է ամրացնել սահմանները,– ասաց Արքան ու դիմեց զինված ուժերի նախարարին,– Ռազմի՛կ:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– իսկույն արձագանքեց Դարբինյանը:

– Զեկուցի՛ր մեր սահմանների ողջ երկայնքով թշնամու ակտիվության մասին:

– Ի՛մ Արքա, նոր ակտիվություն չկա, բայց դու լավ գիտես՝ հրթիռակոծության վտանգը միշտ կա: Մեզ կարող են ամեն րոպե հրթիռակոծել տարբեր հեռահարության հրթիռներով:

– Գիտեմ, Դարբինյան, գիտեմ,– ասաց Արքան ու խորասուզվեց մտքերի մեջ: «Շատ խոցելի ենք, շատ: Մեր բլնակչության մեծ մասը քաղաքներում է ապրում: Կարծես կամավոր կերպով կենտրոնացել ենք մի կետում, միանգամից մեկ ուղմբի հարվածով ոչնչանալու համար: Շատերը դեռ համառորեն կառչել են իրենց քաղաքային կյանքից:

չեն ուզում վերադառնալ իրենց հայրենի ոստանները: Չեն հասկանում՝ ինչո՞ւ են սիրահարվել ու կառչել քաղաքից: Մի՞թե հաճույք են ստանում մշտապես կախման մեջ լինել աշխատավարձից: Այնքան են սովորել դրան, որ այլ կերպ չեն պատկերացնում իրենց կյանքը: Չեն հասկանում, որ դա հենց մեր թշնամիների ծրագիրն է՝ մարդկանց հավաքել քաղաքներում ու կախման մեջ գցել աշխատանքից՝ կոնենան աշխատանք՝ կոնենան ապրուստի միջոց, չեն ունենա աշխատանք՝ չեն ունենա ապրուստի միջոց: Սրանի՞ց էլ ստորացնող ու ստրկացնող բան... Քաղաքը համակենտրոնացման ճամբար է իսկական: Բանտերում կալանավորների վիճակն ավելի լավ է, քան քաղաքում մարդկանց իբր թե ազատ ապրելակերպը: Կալանավորներին տրամադրվող անհրաժեշտ ապրուստի միջոցները գոնե կախում չունեն նրանց որևէ աշխատանք կատարել կամ չըկատարելուց»:- Արքան սթափվեց իր մտքերից ու դիմեց խորհրդի անդամներին.

- Եղբայրներ, ի՞նչ առաջարկներ ունեք: Ի՞նչ կարելի է անել, ամրացնելու համար մեր սահմաններն ու ապահովելու մեր մարդկանց անվտանգությունը երկրի ներսում. երկիրն աննախադեպ իրավիճակում է հայտնվել:

Առաջինը խոսեց Աթոյանը՝ նախարարների խորհրդի նախագահը.

- Ի՛մ Արքա, մենք պետք է անհապաղ մեր դաշնակցի աջակցությունը պահանջենք: Նրանք պարտավոր են աջակցել մեզ մեր երկրի վրա ռազմական հարձակման դեպքում:

- Այո՛, պարտավոր են,- արձագանքեց Արքան,- բայց ես դրանց վրա շատ հույս չունեմ, Աթոյան: Ամեն դեպքում՝ արտաքին գործերի նախարարին հանձնարարիր, որ զբաղվի այդ հարցով:

- Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,- պատասխանեց Աթոյանը:

- Ուրիշ ի՞նչ առաջարկներ կան,- Արքան կրկին դիմեց իր խորհրդի անդամներին:

- Ի՛մ Արքա, մենք պետք է ահազանգ հնչեցնենք միջազգային ասպարեզում: Սա միջազգային չափանիշների կոպիտ խախտում է,- ասաց Վոամը՝ Արքայի առաջին խորհրդականը:

– Ճիշտ ես Վոսմ: Սա նաև մեծագույն անպատվություն է: Ես արդեն հետ եմ կանչել մեր ներկայացուցչին: Նա երեկոյան այստեղ կլինի,– ասաց Արքան ու շրջվեց Դարբինյանի կողմը:– Ռազմի՛կ, փոխադարձ հրթրակոծությունից հետո մեզ վրա ցամաքային հարձակում կարող է լինել, ճիշտ է:

– Ճիշտ է, ի՛մ Արքա,– իսկույն պատասխանեց Դարբինյանը,– բայց մեր զինված ուժերը պատրաստ են դիմակայել ցանկացած թշնամու:

– Ռազմի՛կ, մեր զինված ուժերի դիրքերը հայտնի են մեր թշնամուն. մեր դիրքերն առաջին հերթին կոմբակոծվեն: Մենք պիտի անհապաղ ստեղծենք պաշտպանական երկրորդ օղակը: Ես գենքի եմ կոչել բոլոր հպատակներին, բայց նրանցից շատ քչերն են, որ մարտական պատրաստություն ունեն:

– Ի՛մ Արքա, կարող ենք զորակոչել պատերազմի բովով անցածներին ու նախկին զին-ծառայողներին:

– Չգիտեմ, Ռազմիկ: Պատերազմի բովով անցածները տարիքներն առած մարդիկ են: Նախկին զին-ծառայողներըն էլ վաղուց հեռացել են ռազմական գործից, անցել են իրենց առօրյա կյանքին, մանր երեխաներ ունեն: Բայց կարելի է կամավորական սկբունքով հետ ընդունել ծառայության: Եթե կամեցողներ լինեն ու ֆիզիկական համապատասխան պատրաստություն ունենան՝ չմերժել:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– իսկույն արձագանքեց Դարբինյանը:

Արքան կրկին խորասուզվեց մտքերի մեջ: «Բայց դեռ քիչ է: Հավելյալ ուժեր են պետք: Ուժեր, որ պատրաստ են ու մարտունակ: Ժամանակ չկա վերապատրաստել, հրահանգել ու մարզել: Ի՞նչ անեմ»:- Հանկարծ Արքան քարացավ: «Իսկ եթե ոստիկանական ողջ կազմը ներգրավե՞նք»,– մտածեց ու շրջվեց Աթոյանի կողմը.

– Աթոյա՛ն:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա:

– Աթոյա՛ն, քանի ոստիկան կա ողջ համակարգում:

Աթոյանը մի փոքր շփոթվեց, բայց իսկույ պատասխանեց.

– Ի՛մ Արքա, մոտ քսանհինգ հազար ոստիկան, չհաշված բարձրաստիճան սպաներն ու քննիչները:
 – Իսկ եթե հաշվա՞ծ,- վրա բերեց Արքան:
 – Ի՛մ Արքա, մոտ քառասուն հազար կլինի:
 – Ահագին զորք է,- բազմանշանակ արտաբերեց Արքան ու մի փոքր մտորելուց հետո ասաց,- բոլորին՝ սահմանը պահելու, կազմել երկրորդ օղակն ու ամրացնել մեր սահմանները: Ներսում թողնել միայն քննիչների, քրեագետների ու դատաբժշկական անձնակազմի չնչին քանակություն:

Բոլորը քարացել էին Արքայի անակնկալ որոշումից: Լուովյունն առաջինը խախտեց Վանեցյանը.

– Ի՛մ Արքա, մի՞թե վտանգավոր չի պատերազմական պայմաններում երկրի ներքին կյանքը թողնել ինքնահոսի. որպես կանոն՝ պատերազմական պայմաններում աճում է հանցագործությունն ու քաոսը երկրում:

– Մի՛ վախենա, Վանեցյա՛ն: Ի տարբերություն բոլոր այն դեպքերի, որ գուցե նկատի ունես, մեր մարդիկ գինված են՝ հանցագործության ոչ մի փորձ անգամ չի լինի: Հետո՝ մեր ժողովուրդն օրհասական պահերին համախմբվելու բացառիկ հատկություն ունի: Մի՛ վախենա: Նույնիսկ եթե լինեն հանցագործություններ, կամ հանցագործության որևէ փորձ, ապա մեր մարդիկ իսկույն կկանխեն այն կամ, եթե չհասցնեն կանխել, ապա իսկույն կտեղեկացնեն մեր քննչական մարմիններին ու քրեագետներին. հանցագործները կբացահայտվեն ու մեր գինված հպատակների ջանքերով կձերբակալվեն. ոստիկանության կարիքը շատ չի զգացվի: Մի՛ վախենա:

– Ի՛մ Արքա, բայց դրանով մեր ազգին, այսպես ասած, «գործ տվող» ազգ ենք սարքում,- իսկույն արտահայտվեց խորհրդի անդամներից Լալայանը:

Արքան ցնցվեց. չէր սպասում նման արձագանք: Կարծես մի դույլ կեղտ էին լցրել սեղանին: Անակնկալ շրջադարձից շփոթված՝ պապանձվել էր. չէր հավատում իր լրսածին: Չէր հավատում, որ նման բան է լսում իր խորհրդի անդամից՝ Արքայական խորհրդի՝ երկրի բարձրագույն խորհրդատվական մարմնի անդամից: Չգիտեր՝ ինչպե՞ս արձագանքի: Արքայի լուովյունը երկարեց: Դրանից

օգտվելով՝ Լալայանը շարունակեց.

– Դա կթշնամացնի մեր ազգակիցներին, միմյանց դեմ կհանի նրանց:

Արքան ավելի ցնցվեց: Սևեռուն նայում էր Լալայանի կողմն ու ոչինչ չէր ասում: Փորձում էր հասկանալ՝ ինչ է կատարվում: Արքայի լռությունը համաձայնություն կամ երկմտանք համարելով՝ խորհրդի անդամներից Խալաթյանը ձայն հանեց՝ սատարելու իր գործընկերջը.

– Ի՛մ Արքա, իրոք, վտանգավոր է՝ մարդիկ կարող են լարվել միմյանց դեմ, միմյանց գործ տվող համարեն ու թշնամանան: Վախենամ նույնիսկ սկսեն կոտորել իրար, ազգամիջյան կոտորած սկսվի:

– Կոտորած,– Արքան արդեն ոչինչ չեր հասկանում:

– Եթե ոչ կոտորած, ապա լարվածություն, թշնամանք, որ եթե սկսվեց, կարող է գերդաստաններ թշնամացնել ու զնալով սաստկանալ սերունդներ շարունակ,– պատասխանեց Խալաթյանը:

Խալաթյանի փաստարկը ծանրակշիռ համարելով՝ փորձեց մտքերի փոխանակությանը միանալ Դոնոյանը.

– Ի՛մ Արքա, կարծում եմ՝ ծանրակշիռ մտավախություն է: Մատնիչների ազգ չդառնանք... Առանց այդ էլ ողջ պատմության ընթացքում դավաճանությունը կարծես դրոշմվել է մեր ազգի ճակատին: Դա է թուլացրել մեր ազգի ողնաշարը, ներսից պառակտել ու քանդել: Մեր պատմության ողջ ընթացքում, ուր նայում ես, դավաճանություն է: Ես միշտ ամաչում եմ օտարներին ծանոթացնել մեր ազգի պատմությանը: Ամաչում եմ, որ ինքնուրույն ուսումնասիրելուց հետո, գալիս են ու հարցնում, թե ինչո՞ւ է մեր պատմությունն այդքան լի մատնիչներով ու դավաճաններով:

– Դոնոյա՛ն, դրանց պատասխանիր, որ մեզանում մատնիչների ու դավաճանների առատություն առաջ եկավ այն պահից, երբ մեր երկրում մտքրեցին քրիստոնեություն կոչված կրոնն ու երկիրը բաժանեցին երկու հակամարտ բանակի՝ մի կողմում արքայամետ, իսկ մյուս կողմում եկեղեցամետ: Բացատրիր, որ մեր արքաներին դավել ու սպանել են եկեղեցականներն ու եկեղեցամետ նախարարները: Հասկացա՞ր: Քեզ պիտի որ պարզից էլ պարզ լինի

այս ամենը: Ասենք՝ հարց տվողներին ևս պարզ է: Շատ մի անհանգստանա այդ մասին:

– Ի՛մ Արքա, ճիշտ ես ասում, բայց...

– Ուրիշ ո՞վ է ուզում արտահայտվել այս հարցի շուրջ,– կտրեց Դոնոյանին Արքան՝ դիմելով խորհրդի բոլոր անդամներին:

Որոշ դադարից հետո խոսեց Նազարյանը.

– Ի՛մ Արքա, իրոք շատ վտանգավոր է թիկունքը թողնել առանց ոստիկանության: Մարդիկ կարող են միմյանց դեմ զենք հանել: Ի՞նչ իմանաս...

– Ուրիշ,– ասաց Արքան՝ փորձելով լսել բոլորի կարծիքը:

– Ի՛մ Արքա, կիսում եմ Լալայանի միտքը,– ասաց խորհրդի անդամներից Մխիթարյանը,– դրանով մեր ազգին մատնիչների ազգ չսարքենք:

Արքան արդեն այս ամենին նայում էր որպես զավեշտի: Հետ էր ընկել իր բազկաթուղի մեջ, ձեռքերը ծալել էր կրծքին ու, լուրջ դեմքի արտահայտություն ընդունած, հետևում էր ներկայացմանը: Կարծելով թե Արքան, իրոք, լուրջ է ընդունում Լալայանի փաստարկը՝ խորհրդի անդամներից Առաքելյանը փորձեց հավելել իր տեսակետը.

– Ի՛մ Արքա, մեր ազգը հատկապես սովետական դժընդակ տարիների ընթացքում շատ արագ վերածվեց մատնիչների ազգի: Դա պառակտեց մեզ ու իր խորը դրոշմը թողեց հետագա սերունդների վրա: Ներկայումս հազիվ ենք ձերբազատվել այդ արատավոր խարանից: Կարծում եմ վտանգավոր է ժողովրդին մղել միմյանց լրտեսելու:

Արքան արդեն ուզում էր պոռթկալ, բայց կարողացավ զսպել իրեն. շատ հետաքրքիր էր, թե ուրիշ էլ ով ելույթ կունենար ու ինչ նոր անհեթեթությամբ: Շարունակելով պահպանել դեմքի լրջագույն արտահայտություն՝ Արքան հաշտացրով զննեց բոլորին ու ասաց.

– Շատ հետաքրքիր է: Ուրիշ...

Տեսնելով, որ իր հետևորդները շատացել են, Լալայանի համարձակությունը կրկնապատկվեց:

– Ի՛մ Արքա, մեր ազգին հանցագործների ազգ չսարքենք: Մեզ չի սազում լրտեսել միմյանց, մատնել ու դավաճանել. մեզ չի սազում գործ տվողի պիտակը:

Սա արդեն զավեշտի վերջն էր: Արքայի զայրույթը միանգամից հասավ իր գագաթնակետին: Նա ձեռքերը դանդաղ իջեցրեց սեղանին, հենվեց մի փոքր ու, հագիվ զըսպելով իրեն, ուղիղ նայեց Լալայանի աչքերին և ասաց.

– Իսկ դու գիտե՞ս՝ ում գաղափարախոսությունն ես քարոզում:

Լալայանը շփոթվեց անակնկալ շրջադարձից:

– Դու քարոզում ես հենց հանցագործ աշխարհի գաղափարախոսությունն ու ինքդ դառնում հանցագործ:– շարունակեց Արքան:

Լալայանը կապտեց:

– Դո՛ւ, Լալայա՛ն, հասկանալով, թե՛ ոչ, քարոզում ես նրանց գաղափարախոսությունը, ովքեր հանցագործ են ու չեն ուզում բացահայտվել, ովքեր ուզում են, որ իրենց հարևանը աչք փակի իրենց հանցագործության վրա ու դրանով թույլ տա, որ մնան աննկատ ու գործեն անկաշկանդ: Դու քարոզում ես կոռումպացված զանգվածի գաղափարախոսությունը: Էդ հանցագործները, էդ բորենիները շատ լավ հասկացել են, որ մարդկանց անտարբերությունն ամենաբարենպաստ միջավայրն է իրենց համար: Նրանք հասկացել են, իսկ դու չես հասկացել: Նրանք հասկացել են, որ ահաբեկելով հնարավոր չէ բոլորին լռեցնել. բոլորին չես ահաբեկի: Նրանք հասկացել են, որ բոլորին լռեցնելու միակ տարբերակը սրտացավությունը, աչալրջությունն ու հանցագործության հանդեպ անհանդուրժողականությունը ամոթանքի տապանաքարի տակ թաղելն է: Նրանք հասկացել են, իսկ դու չես հասկացել: Նրանք հասկացել են, որ միայն համատարած անտարբերության պայմաններում կկարողանան գործել իրենց ոճիրները: Նրանք հասկացել են, իսկ դու չես հասկացել: Ձեռ հասկացել ու դեռ չես հասկանում, որ մարդկանց համատարած անտարբերությունըն է ծնում համատարած հանցագործություն: Ձեռ հասկացել, որ յուրաքանչյուր արիացու առաքելությունն է բացահայտել չարը, ստորակարգն ու կասեցնել ամեն հանցագործություն, կանխել ու կախել ամեն հանցագործի, ամեն տականքի՝ այնպես, ինչպես այգեպանն է ոչնչացնում մոլախոտը: Դու չես հասկացել ու դեռ չես հասկանում, որ երկիր կառավարելու բուն իմաստը հենց ստորակարգ ու

հանցագործ տարրերին բացահայտելն ու ոչնչացնելն է, որպեսզի մյուս բոլորը հանգիստ շունչ քաշեն ու ապրեն: Դու չես հասկանում, որ միայն ստորակարգ տականքն է խանգարում, խեղդում մյուսներին՝ թույլ չտալով որ ծաղկեն ու զորանան: Չես հասկանում, որ եթե չլինի հանցագործ տականքը, ապա երկիր կառավարելու խնդիր ընդհանրապես չի լինի: Դու չես հասկանում, որ կառավարման բոլոր մեխանիզմներն ու ինստիտուտներն անհրաժեշտ են միայն ստորակարգ տականքի՝ հանցագործների ու հանցամիտ զանգվածների, ոտնձգությունները կասեցնելու, կանխելու, ընդհանրապես դրանց զսպելու ու հասարակության կյանքը հնարավորինս ապահով ճանապարհով ուղղորդելու համար միայն: Դու չես հասկանում, որ եթե չլինի ստորակարգ տականքը, հետևաբար՝ որևէ խանգարող բան, ապա ամեն ինչ կընթանա միայն դեպի կատարելություն, կընթանա անխափան, անընդհատ ու արագացող տեմպերով: Դու ոչինչ չես հասկանում: Դուք բոլորդ ոչինչ չեք հասկանում: Չեք հասկանում, թե ինչու է երկիր կառավարելն այդքան դժվար: Դժվար է, որովհետև համատարած անտարբերություն կա հանցագործության հանդեպ: Չեք հասկանում, որ հենց այդ համատարած անտարբերությունն է ծնում համատարած հանցագործություն ու հանցամտություն: Չեք հասկանում, որ համատարած հանցագործությունը կանխելու համար հարկավոր է օրինապահ զինված ուժեր պահել, որ օրինապահ զինված ուժեր պահելու համար հարկավոր են հսկայական դրամական միջոցներ. նման միջոցներ ունենալու համար հարկավոր է հարկահանություն կազմակերպել. հարկահանություն կազմակերպելու համար հարկավոր է հարկահանների բանակ պահել. հարկահանների բանակ պահելու համար հարկավոր են լրացուցիչ դրամական միջոցներ: Էլ չեմ ասում՝ այդքան մարդու ոչ ստեղծագործ զբաղվածության մասին: Չեք հասկանում, որ հասարակության համատարած անտարբերության մշակույթն է բերում ոչ միայն համատարած հանցագործության ու հանցամտության, այլ նաև խոշոր հարկահանության, որից միշտ այդքան դժգոհ են եղել մարդիկ՝ չհասկանալով, որ հենց իրենք, հենց իրենց անտարբերությունն է եղել այդ ամենի պատճառը:

Արքան մի փոքր դադար առավ ու շարունակեց.

– Ես զարմանում եմ, որ դո՛ւք, լինելով ազգի գերագույն նահապետների մարմնի անդամներ, ոչինչ չեք հասկանում, ու ես ստիպված եմ ամեն անգամ ձեզ բացատրել: Ես իմ ժամանակի մեծ մասը վատնում եմ ձեզ բացատրելու, համոզելու ու հորդորելու վրա: Դուք ձեր կարծրամիտ ու կրավորական կեցվածքով միայն խանգարում եք. բալաստի պես կախվել ու կաշկանդում եք ինձ: Ես ձեր խորհրդի կարիքը չունեմ: Ես ցրում եմ Արքայական խորհուրդը: Այս պահից սկսած՝ չկա Արքայական խորհուրդ:

Այս ասելով՝ Արքան շրջվեց դեպի Պարգևը, որը քար կտրած կանգնել էր Արքայի կողքին ու լսում էր ամեն ինչ.

– Պարգև՝

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– իսկույն արձագանքեց Պարգևը:

– Հրամանագի՛ր պատրաստիր. առաջին՝ արքայական խորհուրդը լուծարելու մասին:

– Ի՛մ Արքա, բայց համաձայն քո իսկ ստեղծած սահմանադրովթյան, դու չես կարող ցրել Արքայական խորհուրդը,– անմիջապես արտահայտվեց Վանեցյանը:

Արքան մի պահ մտորեց ու ասաց.

– Բայց կարող եմ հեռացնել խորհրդի ցանկացած անդամի ցանկացած պահին:

Վանեցյանը լռեց. հասկացավ, թե Արքան ինչ էր ականարկում՝ որ կարող էր պաշտոնանկ անել խորհրդի բոլոր անդամներին ու անորոշ ժամանակով ոչ մեկին չնշանակել նրանց փոխարեն:

Արքան, Վանեցյանից իր սևեռուն հայացքը հեռացնելով, դիմեց Պարգևին.

– Պարգև, բացի իմ երկու խորհրդականներից, Արշակից, Դարբինյանից ու նախարարների խորհրդի նախագահից, բոլորը հեռացվում են Արքայական խորհրդի կազմից:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– իսկույն արձագանքեց Պարգևը:

– Ու նրանց փոխարեն անորոշ ժամանակով դեռ ոչ ոք չի նշանակվի,– շարունակեց Արքան ու մի փոքր դադարից հետո, շեշտակի նայելով բոլոր պաշտոնանկներին, ասաց,–

կարող եք գնալ, եղբայրներ: Համաձայն երկրի սահմանադրության՝ դուք կստանաք ձեզ հասանելիք կենսաթոշակի կեսը:

Այս լսելուն պես, խորհրդի կազմից հեռացված անդամները վեր կացան ու գլխիկոր, մեկ առ մեկ դուրս եկան խորհրդակցությունների սրահից: Նրանց հեռանալուց հետո Արքան հրավիրեց բոլոր նախարարներին գրավել խորհրդի հեռացված անդամների տեղերը: Երբ նախարարները տեղավորվեցին, Արքան ասաց.

– Դե՛, սկսե՛նք, եղբայրներ,– ու դիմեց նախ ներքին գործերի նախարարին,– եղբա՛յր Սուրենյան, ինչպե՞ս է ընթանում քահանաների ձերբակալության ու տեղավորման գործը:

– Ի՛մ Արքա, ինչպես հրամայել էիր, բոլորը ձերբակալված են: Սկսել ենք կցել դրանց որևէ շինականի գերդաստանի:

– Սուրենյա՛ն, հիմա ամեն ինչ փոխվեց: Դրանց բոլորին քշիր բանակ՝ օժանդակ աշխատանքների:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– իսկույն արձագանքեց Սուրենյանը:

– Սուրենյա՛ն, բանակ քշիր նաև բոլոր բանտարկյալներին: Յրի՜ր դրանց տարբեր զորամասերում. թող դրանք ևս զբաղվեն օժանդակ աշխատանքներով: Հետո ողջ ոստիկանական կազմը կտանես սահման: Դարբինյանի հետ միասին կազմակերպեք պաշտպանական երկրորդ օղակը: Լըսո՛ւմ ես,– հավելեց Արքան:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– պատասխանեց Սուրենյանը:

– Ինչպես ասացի, երկրի ներսում կթողնես քննիչների, քրեագետների ու դատաբժշկական անձնակազմի չնչին քանակություն,– ավարտեց Արքան ու դիմեց առողջապահության նախարարին.

– Սիլիկյա՛ն:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– արձագանքեց Սիլիկյանը:

– Վարդգե՛ս, ներքին գործերի նախարարության բանակը կապահովես բարձրակարգ բժիշկներով ու վիրաբուժներով:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– իսկույն արձագանքեց Սիլիկյանը:

Արքան խորասուզվեց մտքերի մեջ: «Բայց մեր ժողովուրդը դեռ շատ անտարբեր է հանցագործության հանդեպ: Սրիկա հանցագործների գաղափարախոսությունը միս ու արյուն է դարձել՝ մեր ժողովրդին սարքել անսահման հանդուրժող ամեն կեղտի ու տականքի հանդեպ: Կեղտից ու տականքից բացի ուրիշ ոչինչ չենք հասկանում ու գնահատում, նույնիսկ պաշտում ենք դրանց, ձգտում նմանվել ու ծառայել, արժանանալ դրանց ուշադրությանն ու գնահատանքին: Սա ի՞նչ համաճարակ է: Որտեղի՞ց ըսկիզբ առավ: Դարձյալ պետականության կորուստն է պատճառը. ամեն կերպ փորձել ենք վնասել օտարի իշխանությունը՝ օտարի գինված ուժերին, օտարի օրինապահ մարմիններին, օտարի հարկահաններին, օտարի ստեղծած տնտեսությունը: Ու այդպես, աստիճանաբար մեզանում ձեւավորվել է վնասողի, գողացողի ու կողոպտողի մշակույթը: Օտարի իշխանության տակ գտնվող մեր երկիրը մերը չենք համարել, օտարինն ենք համարել ու ամեն կերպ փորձել ենք վնասել, ու որքան շատ՝ այնքան մեծ ենք համարել մեր «հերոսությունը»: Իսկ ով հասկանում էր, որ վնասելով ու գողանալով ավելի շատ մե՛ր երկիրն էինք քանդում, քան հարվածում օտարի իշխանությանը, նրան «գործ տվող» ենք համարել ու անարգել: Անարգել ենք ու հալածել: Հալածել ենք ու ստիպել, որ հեռանա երկրից: Ի վերջո ողջ երկիրը հանձնել ենք հանցագործներին՝ կեղտին ու տականքին, խողին ու շնագայլին, աղվեսին ու առնետին, մողեսին ու բորենուն, օձին ու կարիճին: Կենդանիների միջավայրում, հարկավ, պիտի արմատանար, հիմնավորվեր ու բարգավաճեր կենդանական աշխարհի գաղափարախոսությունը՝ հանցավորի հանդեպ անտարբերության, նույնիսկ երկրպագության գաղափարախոսությունը, հանցագործությունն ու հանցամտությունը չհանդուրժող արիացուն ծաղրելու, նրան համընդհանուր պարսավանքի մատնելու գաղափարախոսությունը, նրան թշնամի, նույնիսկ ազգի դավաճան համարելու գաղափարախոսությունը: Այս ամենով, ստիպել ենք, որ նա ամաչի ու ձայն չհանի, թույլ տա, որ ազատորեն գործենք մեր ոճիրները՝ վնասենք, գողանանք ու փչացնենք, անխնա վերաբերվենք նույնիսկ մայր հողին՝ այն միակ բանին, որ մերն է եղել

միշտ ու օտարի գնալուց հետո շարունակելու է մերը մնալ: Բայց մի՞թե օտարի իշխանությունն այնքան էր փչացրել մեզ, որ արդեն չէինք տարբերում նրանն ու մերը: Ու մի՞թե այնքան էինք փչացել, որ վնասում էինք ու կողոպտում ոչ միայն օտարի տնտեսությունը, այլ նաև միմյանց էինք վնասում ու կողոպտում: Մի՞թե այնքան էինք փչացել, որ օտարի գնալուց հետո դեռ շարունակում ենք մնալ մեծապես փչացած, կաշառակեր ու խաբեբա ազգ, մանրախնդիր ու ճղճիմ, այնքան ստորակարգ, որ աչքներս դեռ մանր ու մեծ գողությունն ու կողոպուտին է, այնքան ստորակարգ, որ ներքևից մինչև վերև աղտոտված ենք: Հիմա ես ինչպե՞ս շտկեմ այս ամենը: Սերունդներ են պետք, երևի. կրթել ու դաստիարակել է պետք... Բայց դա երկար կտևի: Ինձ հիմա՛ է պետք, հե՛նց հիմա՛: Ես ժամանակ չունեմ: Մենք՝ ազգովի, ժամանակ չունենք: Թշնամին ընդհուպ մոտեցել է մեր սահմաններին, մի ոտքն էլ դեռ ներս է դրել: Ո՞րն է խնդրի լուծումը»:- Լուծությունը երկարում էր: Արքան դեռ իր մտորումների մեջ էր: Բոլորը շիվարած նրան էին նայում: Բայց Արքան ոչ մեկին չէր նկատում: Խորասուզվել էր իր մտքերի մեջ ու ելք էր որոնում: Հիմա դա էր ամենակարևոր խնդիրը՝ առանց օրինապահ զինված ուժերի անբասիր կարգ ու կանոն ունենալ երկրում: Արքան դեռ ելքը չէր գտնում: Արդեն սկսում էր զայրանալ: «Մի՞թե չկա ելք: Անհնար է, որ չլինի: Ամեն խընդիր իր լուծումն ունի: Եթե կա խնդիր, ուրեմն կա և լուծումը: Լուծումը հաճախ չենք գտնում, որովհետև վախենում ենք արտասովոր լուծումներից»,- մտածում էր նա: Մտածում էր ու շարունակում զայրանալ, որ լուծումը չէր գտնում: «Ինչպե՞ս անել, որ հանցագործության ու հանցագործի հանդեպ անտարբեր, նրան երկրպագող ժողովուրդը միանգամից փոխվի: Ինչպե՞ս անել, որ մարդիկ անհապաղ ահազանգեն հանցագործության ու հանցամտության հանդիպելիս, ինչպե՞ս: Ի՞նչը կստիպի նրանց լուռ ու մունջ չնստել ու չնայել կատարվող կամ կատարված հանցագործությանը, անվայելուչ, անհարգալից պահվածքին կամ զանցանքին: Ինչպե՞ս շահագրգռել մարդկանց՝ տեղից վեր կենալ ու գործել: Ոչ մի կոչ կամ հորդոր երբեք չի փոխել

ոչինչ: Մարդիկ նման բաների ոչ մի ուշադրություն չեն դարձնում, մանավանդ՝ միանգամից: Բարոյականությանը դեռ շատ անլուրջ են վերաբերվում: Նրանց համար առաջնայինը նյութականն է դեռ»:- Արքան հանկարծ պայծառացավ: «Նյութակա՞նն է: Շատ լավ... Ուրեմն հենց դա էլ կլինի խնդրի լուծման բանալին: Սա հենց այն դեպքն է, երբ սեպը սեպով են հանում: Ձնայած՝ ի՞նչ էի տանջվում: Սեպը միշտ էլ սեպով են հանել: Սեպը բամբակով չես հանի: Ոչ մի բարոյականության քարոզ չի օգնի լուծել խնդիրը: Միայն սեպով... Նյութակա՞նն է առաջնայինը: Ուրեմն հենց դրանով էլ կհանենք ու՝ միանգամից»:- Արքան բարձրացրեց գլուխն ու ասաց.

- Եղբայրներ, տեսե՛ք, թե ինչ ենք անելու: Ուրեմն, Այն հպատակը, որը կահազանգի ու հատկապես հանցագործությունը մերկացնող փաստարկներ, մանավանդ փաստեր կներկայացնի, կստանա հանցագործի ողջ ունեցվածքի կեսը: Մյուս կեսը կմտնի ազգային գանձարան:

Բոլոր ներկաները ցնցվեցին Արքայի արտառուց որոշումից: Վռամը փորձեց արտահայտել իր կարծիքը, բայց Արքան իսկույն կանխեց նրան.

- Վռա՛մ, մի՛ անհանգստանա: Նոր հրամանիս մասին հայտարարությունն իսկույն կկասեցնի որևէ հանցագործություն: Մերձավորի, դրկից հարևանի աչալուրջ ուշադրությունից վախենալով՝ մարդիկ կդադարեն հանցանք գործել: Համաձայնի՛ր, որ եթե նույնիսկ մահապատիժ սահմանելնք ցանկացած հանցագործության համար, հանցագործները, միևնույն է, դիսկի էին դիմելու: Համատարած անտարբերության, համատարած կրավորական կեցվածքի, լլռեցյալն, երբեմն էլ հանցավոր համագործակցության, մանավանդ հանցագործության երկրպագության պայմաններում այնքան էլ վտանգավոր չէ հանցագործություն կատարելը: Մի մոռացիր, որ մարդիկ դեռ անտարբեր են, որովհետև ոչ մի ահազանգող երբևէ ոչ մի շահագրգռվածություն չի ունեցել՝ բարոյականից բացի: Իսկ բարոյականը, ինչպես գիտես... Մանավանդ, որ այն միշտ բացասական է եղել՝ ամոթանք, պարսավանք և այլն: Ոչ մի ահազանգող երբևէ նյութական որևէ փոխհատուցում չի ստացել: Հանցագործի ողջ ունեցվածքը, միայն որոշ ծանր դեպքերում,

բռնագրավվել ու ամբողջությամբ դրվել է ազգային գանձարան: Այս ամենից հետո, էլ ո՞վ կմտածեր ահազանգել, մանավանդ աջակցել օրինապահ մարմիններին: Իսկ հիմա մարդիկ նյութական շահագրգռվածություն կունենան: Հետևաբար, աչալուրջ կերպով կհսկեն միմյանց: Միմյանց հսկողությունից վախենալով՝ կդադարեն հանցանք գործել: Հանցագործությունը կվերանա, ու երկիրն այլևս օրինապահ մարմինների կարիք չի ունենա:

Բոլորը մտքերի մեջ էին, գլխիկոր: Արքայի առաջարկըն իր անսպասելիությամբ ցնցել էր բոլոր ներկաներին: Հիմա նրա՞նք էին խորասուզվել մտքերի մեջ: Արքան ուշադիր զննում էր բոլորին ու փորձում հասկանալ նրանց միտքը: Շատերը տարակուսանքի մեջ էին: Արքայի հանդուգն ծրագիրը ահաբեկել էր նրանց:

– Ի՛մ Արքա, իսկ որքանո՞վ է արդար...

– Վռա՛մ, սիրելի՛ս,– դարձյալ կտրեց իր առաջին խորհրդականի խոսքը Արքան,– մի՞թե արդար չի բացահայտողի, ահազանգողի ու ապացույցներ հայթայթողի հետ կիսել հանցագործի ողջ ունեցվածքը: Կարելի էր նույնիսկ ամբողջը տալ:

– Ի՛մ Արքա, ես նկատի ունեի ամեն փոքր հանցագործության համար ողջ ունեցվածքի բռնագրավումը:

– Ուրեմն առաջարկում ես հանցագործին բանտարկել, անվճար կերակրել ու բուժել, միաժամանակ նրա ողջ ունեցվածքը, նկատի ունեցիր՝ հանցագործ ճանապարհով կուտակած ունեցվածքը, թողնել տեղո՞ւմ: Ու, ի՞նչ ես կարծում, դրանից հետո նա հետագայում կդադարի՞ հանցանք գործել, թե՞ հակառակը: Հաշվի առ, որ ամենափոքրից մինչև ամենամեծ հանցագործությունները հիմնականում կատարվում են նյութական բարիքներ ձեռք բերելու և կուտակելու համար: Մինչև չդիպչես ունեցվածքին, այն էլ ամբողջին, ոչ մի հանցագործ երբեք չի դադարի իր հանցավոր գործունեությունը: Ինչպես ասացի՝ օրենքն այնպիսին պիտի լինի, որ հանցագործը չուզենա հանցանք գործել, անկախ նրանից կա՞ն օրինապահ մարմիններ, թե՞ չկան: Ընդհանրապես օրենքը օրենք չի, եթե զինված օրինապահ մարմինների կարիքն ունի, այն կյանքի կոչելու ու կիրառելու համար: Օրենքն այնպիսին պիտի լինի, որ ան-

միջապես աշխատի: Չնայած, եթե ուզում ես ճիշտ իմանալ՝
ունեցվածքի բռնագրավումը բավարար պատժաչափ չէ:
Ամեն հանցագործ կարող է իր ունեցվածքի մեծ մասը
թաքցնել արտասահմանում ու շարունակել իր հանցավոր
գործունեությունը: Կորցնելու դեպքում կկորցնի միայն այն,
ինչ երկրի ներսում է: Արտասահմանում եղած հարստու-
թյունն ամբողջովին գուցե չկարողանանք հետ բերել: Շատ
երկար կտևի, նունիսկ եթե հաջողենք: Վրամ, ողջ ունեց-
վածքի բռնագրավման հետ միասին, անգամ եթե մահա-
պատիժ սահմանենք, կոռումպացված տարրերը, համոզ-
ված եմ, կշարունակեն իրենց ոճիրները: Համամիտ չե՞ս:

– Կարծում եմ չեն դադարի,– մտքերի մեջ խորասուզ-
ված՝ արտաբերեց Վրամն ու, մի փոքր մտորելուց հետո,
շարունակեց,– ի՞նչ Արքա, հաստատ՝ մահապատիժն էլ է
անզոր կասեցնել դրանց հանցավոր գործունեությունը:

– Իսկ գիտե՞ս՝ ինչու,– հարցրեց Արքան՝ նայելով նը-
րան:

– Դժվարանում եմ,– պատասխանեց Վրամը՝ գլուխը
տարուբերելով:

– Որովհետև հատկապես խոշոր հանցագործները՝ կո-
ռումպացված տարրերը և այլն, հանցագործություն են կա-
տարում, հսկայական նյութական բարիքներ կուտակելու
նպատակով, ոչ թե իրենց համար, այլ հիմնականում՝
իրենց սերունդների, ու, որպես կանոն, իրենց հանցավոր
ճանապարհով կուտակած բոլոր նյութական արժեքները
գրանցում են իրենց սերունդների անուններով: Հետևաբար
դրանց հանցավոր գործունեությունը կանխել կարող է ոչ
թե հենց իր՝ հանցագործի, մահապատիժի սպառնալիքը,
այլ նրա սերունդների, բոլորի՝ մեծից մինչև փոքր:

– Ի՞նչ Արքա, բայց մի քիչ դաժան չի՞,– ցնցվեց Վրա-
մը:

– Ամենևին... Իսկ դաժան չի՞ կողոպտել սեփական ազ-
գակիցներին ու նրանց սերունդներին, նրանց ներկան ու
ապագան, դժբախտացնել, սովի մատնել ու հիվանդացնել
նրանց, դաժան չի՞ ջախջախել ազգի բարոյական արժե-
համակարգն ու վերացնել ժողովրդի հավատը ճշմարտութ-
յան ու արդարության, հետևաբար պետություն՝ արդարու-
թյան ու մարդկանց երջանկության երաշխավորի, հանդես,

դաժան չի՞ հանցագործություն սերմանել, ողջ ազգին սարքել հանցամիտ ու հանցագործ, դարձնել նրան անբարոյական՝ անողնաշար, խառնափնթոր մի ժողովուրդ ու դրանով վերացնել պետությունը որպես պետություն: Դաժան չի՞:

Բոլորը լուռ էին:

– Ի՛մ Արքա, բայց մի՞թե երջանկությունը նյութականի մեջ է,– արտահայտվեց Սարգիսը՝ Արքայի երկրորդ խորհրդականը:

– Նաև՝ նյութականի: Ինչո՞ւ ես կարծում, թե նյութականն ընդհանրապես նշանակություն չունի: Նյութականը երջանկության երեք բաղադրիչներից մեկն է:

– Իսկ հոգևո՞րը, ի՛մ Արքա,– շարունակեց Սարգիսը:

– Կյանքն՝ ինքը, առաջին հերթին նյութական է, Սարգիս: Հոգևորը նյութի վիբրացիան է: Առանց նյութի անհրնար է որևէ վիբրացիա, որևէ ալիքային դաշտ՝ որևէ հոգևոր: Ինչպե՞ս կարող են, օրինակ, ալիքներ լինել, եթե ծովում ջուր չկա:

– Ի՛մ Արքա, ես սիրո մասին եմ ասում,– համառեց երկրորդ հորհրդականը:

– Սարգի՛ս, սերը վերացական բան չի: Սերը երկու հոգեհարազատ էակների միջև անսահման փոխնվիրվածությունն ու հոգատարությունն է: Ճիշտ ես, որ դա երջանկության առաջին բաղադրիչն է: Երրորդը համատիեզերական օրենքների ու օրինաչափությունների իմացությունն է: Այս երեք բաղադրիչներից ամենակարևորը սերն է, իհարկե: Բայց մյուս երկուսը ևս շատ կարևոր են: Արարչի ստեղծած աշխարհում լիություն է: Սղությունը մարդիկ են սարքում, ավելի ճիշտ՝ հանցագործները. կողոպտում են, կուտակում ու պահում. ինչն էլ որ չեն կարողանում կողոպտել, փչացնում են, որ ուրիշներին չհասնի, ուրիշները չկարողանան օգտագործել: Փչացնում են հողը, ջուրը: Հողեր են գնում ու պահում, որպեսզի ո՛չ իրենք օգտագործեն, ո՛չ էլ ուրիշները: Ինչո՞ւ: Որպեսզի սղություն սարքեն՝ անբավարարություն, որպեսզի մարդիկ միմյանց դեմ ելնեն բոլորին չբավարարող նյութական բարիքների համար: Իրար դեմ ելնեն ու թշնամանան, իսկ այդ թշնամանքից օգտվեն նրանք, ովքեր սարքել են այդ սղությունը: Ինչպե՞ս՝ կը-

հարցնես: Իրենց տնօրինած նյութական բարիքների դիմաց բազում ծառայություններ պահանջելով մարդկանց մի մասից, դրանով իրենց կողմը գրավելով նրանց, զինելով ու պահանջելով նրանցից ճնշման տակ ու ստրկացված պահել մյուս՝ անհնազանդ, հատվածին: Արարիչն իրականում լիովնություն է ստեղծել ու մարդուն այդ լիովնությանից ազատորեն՝ անվճար, օգտվելու իրավունք տվել, որպեսզի մարդն ապրի երջանիկ: Արարչի ստեղծած լիովնությանից ազատորեն՝ անվճար, օգտվելը մարդու երջանկության երեք բաղադրիչներից երկրորդն է: Մարդ չի կարող լիովին երջանիկ լինել, եթե ստիպված է տառապել իր հանապազօրյա հացի, ընդհանրապես՝ իր անհրաժեշտի համար: Նրանք, ովքեր սահմանափակում են մարդու այդ իրավունքը, ապա խլում են նրա երջանկությունն ու դժբախտացնում նրան: Միայն հանցագործները կարող են նման բան անել՝ դժբախտացնել մյուսներին, ողջ ազգին, բոլոր ազգերին: Որքան էլ սեր լինի ընտանիքում, միևնույն է, նյութական սղովթյան պատճառով ապագայի հանդեպ անորոշությունը սև ամպի պես կախվում, ծանրանում է մարդու, հատկապես կնոջ հոգու վրա ու դժբախտացնում նրան: Իսկ երբ կինը դժբախտ է, ապա ոչ ոք չի կարող երջանիկ լինել ընտանիքում:

Ներկաները գլխիկոր մտորումների մեջ էին:

– Ի՞մ Արքա, իրո՞ք ուզում ես մահապատիժ սահմանել հանցագործների սերունդների համար,– քիչ անց լսվեց Աթոյանի ձայնը:

– Աթոյա՛ն, ուրիշ տարբերակ չկա, հանցագործությունն իսպառ արմատախիլ անելու համար, մանավանդ՝ միանգամից: Ինձ հիմա՛ է պետք, անհապա՛դ: Ես ժամանակ չունեմ: Երկիրը պատերազմի մեջ է: Չհայտարարված, իհարկե, բայց պատերազմի մեջ է ներքաշվել: Ես ուրիշ ելք չեմ տեսնում: Դու տեսնո՞ւմ ես:

Աթոյանը կախեց գլուխը: Արքան շրջվեց ու դիմեց մյուս բոլորին:

– Խնդրեմ, եղբայրնե՛ր, արտահայտվե՛ք: Եթե ավելի լավ տարբերակ եք տեսնում, ասեք՝ քննարկենք: Ո՞վ ինչ առաջարկություն ունի, ասեք: Խնդրե՛մ... Լսում եմ...

Քար լուրջություն էր: Արքան երկար սպասեց: Ներկանե-

ըից ոչ որ ոչ մի առաջարկություն չուներ:

– Ուրեմն, ինչպես ասացի՝ այն հպատակը, ով կահազանգի, բացահայտող փաստարկներ, մանավանդ համոզիչ ապացույցներ կներկայացնի որևէ հանցագործի մերկացնելու համար, ապա կստանա նրա ունեցվածքի կեսը: Իսկ հանցագործի պատիժը կլինի ոչ միայն ողջ ունեցվածքի բռնագրավումը այլ նաև նրա սերունդների կոտորածը՝ բոլորի: Միայն որձատումը բավարար չէ:– Որոշ դադարից հետո Արքան շարունակեց,– միջազգային ասպարեզում մեր ներկայացուցիչն երեկոյան այստեղ կլինի: Նրա հետ միասին կփորձեմ պատրաստել մեր ահազանգի տեքստը: Աթոյա՛ն, արտաքին գործերի նախարարի հետ միասին աշխատեք ներգրավել մեր դաշնակցին: Տեսնենք՝ ինչի՞ է պատրաստ: Երկրում տրանսպորտի խափանումներ չլինեն: Վառելանյութի արհեստական սղություն թույլ չտալ: Բոլոր նախարարությունները աշխատեն ամենազգոն ռեժիմով: Առայժմ՝ այսքանը... Կարող եք գնալ:

Այս ասելուն պես, Արքան վեր կացավ ու սկսեց քայլել դեպի ելքը: Շատ էր հոգնած: Բոլորը ոտքի կանգնեցին ու, բարև բռնած, սկսեցին հայացքով ճանապարհել նրան: Իր թիկնապահ գնդի մարտիկների, արքայազների ու Արշակի ուղեկցությամբ՝ Արքան դուրս եկավ խորհրդակցությունների սրահից և ուղղվեց դեպի իր աշխատասենյակը: Շատ չէին խորացել միջանցքով, երբ Արշակը դիմեց Արքային.

– Ի՛մ Արքա, ներող եղիր խնդրում եմ, բայց կարող էիր և չասել, որ չես համալրելու խորհրդի կազմը նոր անդամներով: Հիմա կսկսեն տարածել, թե ուզուրպացում ես իշխանությունը: Ժողովուրդը դեռ չի սիրում միանձնյա իշխանություն: Մեր մարդիկ դեռ շատ խանդոտ են վերաբերվում միապետությանը. արքայական խորհրդի առկայությունը հազիվ էր համոզել նրանց ընդունել միապետությունը որպես կառավարման ձև:

– Ճիշտ ես, կարող էի, բայց չեմ ուզում: Պահմտոցի չեմ սիրում խաղալ:

– Ի՛մ Արքա, ժողովուրդը կարող է անսահման գոռոզություն համարել ու չգիտեմ...

– Մի՛ վախենա: Ոչ մի քայլիցդ մի վախենա: Նույնիսկ

բացահայտ սխալը պետք է անել անսահման համոզմունքով: Հիշում ես, չէ՞, որ վախենալով դեպի քեզ ես ձգում այն, ինչից վախենում ես: Համոզմունքով արված քայլը, նույնիսկ եթե սխալ է, ապա համոզում է բոլորին: Իսկ երբ բոլորը համոզված են, ապա խնդիր ես չկա:

– Ի՛մ Արքա, ճիշտ ես, բայց ժողովուրդը հիմա կսկսի խոսել այս մասին,– մտազբաղ արտաբերեց Արշակը:

– Արշա՛կ, ավելի լավ է մտահոգվի ու խոսի այս մասին, քան սեփական մարմնի սեռական ցանկությունների,– վրա բերեց Արքան համորով:

Արշակն աննկատ ժպտաց ու շարունակեց հետևել Արքային: Արքան այլևս ուժ չունեի: Իր աշխատասենյակ ներս մտնելուն պես՝ փլվեց բազմոցին ու քնեց:

Արթանացավ ուշ երեկոյան: Տրորեց աչքերն ու միանգամից հիշեց, որ պիտի խոսեր միջազգային ասպարեզում մեր ներկայացուցչի հետ: Արագ վեր կացավ տեղից ու ձայն տվեց դռան մոտ հերթապահող մարտիկներին.

– Տղանե՛ր, Պարգևին իսկույն՝ ինձ մոտ:

– Ի՛մ Արքա, այստեղ է, քեզ է սպասում,– արձագանքեցին նրանք:

– Թող ներս գա,– ասաց Արքան:

Պարգևը ներս մտավ ու անմիջապես դիմեց Արքային.

– Ի՛մ Արքա, Անտոնյանն այստեղ է: Քիչ առաջ է պալատ հասել օդանավակայանից:

– Ասա թող ներս գա,– անհամբեր վրա բերեց Արքան:

Շուտով Անտոնյանը ներս մտավ ու, բարև բռնած, լուռ կանգնեց դռների մեջ:

– Ներս Արի, Անտոնյա՛ն,– ասաց Արքան,– նստի՛ր:– Հետո շրջվեց դեպի Պարգևը,– Պարգև դու կարող ես զընալ: Եթե հրատապ որևէ բան լինի, կկանչեմ:

Պարգևը գլուխ տվեց ու դուրս եկավ:

– Անտոնյա՛ն, ի՞նչ կա դրսում,– սկսեց Արքան:

– Ի՛մ Արքա, առանձնապես՝ ոչինչ: Տագնապած եմ, որ կանչել ես: Որևէ բան է պատահե՞լ:

– Պատահել է: Մեր երկրի վրա աննախադեպ ու հանդուգն հարձակում են գործել:

Ու Արքան պատմեց ողջ եղելությունը: Անտոնյանը ցնցված էր: Չէր հավատում լսածին:

– Ինչպիսի հանդգնություն... Սա արդեն չափազանց է: Մենք պետք է ահագանգ հնչեցնենք ու հրավիրենք համաշխարհային հանրության ուշադրությունը,– ասաց նա:

– Այո՛, Անտոնյան, անշուշտ: Բայց դա պետք է անել մի փոքր մտածված: Հասկանո՞ւմ ես, նույնիսկ եթե ահագանգենք, անգամ աղաղակենք, ապա շատ բան չենք փոխի: Էդ սրիկաները անվտանգության խորհրդում ամեն առաջարկ ու նախաձեռնություն արգելափակելու հնարավորություն ունեն: Նույնիսկ եթե կարողանանք մեր կողմը գրավել աղքատ երկրների մեծամասնությունը, ապա մեծ արդյունքի չենք հասնի: Մեծամասնությունն իր դատարկ ձայնից բացի ուրիշ լծակ չունի: Շատ երկրներ նույնիսկ կվախենան դուրս գալ իրենց պարտատերերի դեմ: Նրանց շահագրգռել է պետք, այն էլ՝ նյութապես: Տես՝ ինչ եմ մըտածել:

Ու Արքան սկսեց ներկայացնել իր միտքը: Անտոնյանը լուռ լսում էր: Արքան, իր միտքը մանրամասն ներկայացնելուց հետո, դիմեց անտոնյանին.

– Անտոնյա՛ն, ուրեմն մի ծավալուն զեկույց պիտի պատրաստես: Կսկսես մեր երկրի վրա հանդուգն հարձակումից, բայց շատ չչեշտես դա: Մենք դեռ չգիտենք ոճրագործի ով լինելը, նաև՝ թե ինչպես է հրթիռը հատել մեր սահմանը,– ասաց Արքան:

– Ի՛մ Արքա, բայց դու ասացիր, որ գիտենք, որ արբանյակից են հարվածել,– անմիջապես արձագանքեց Անտոնյանը:

– Գիտենք, իհարկե, Անտոնյան, բայց դեռ ժամանակը չի ցույց տալու, որ գիտենք: Հիմա միայն պետք է ահագանգել հարձակման մասին, ու վերջ. ցույց չտալ, որ դրանից ավել որևէ բան գիտենք: Հրթիռը կարող էր արձակված լինել որևէ մոտակա ռազմանավից կամ ռազմակայանից, կամ օդանավից: Կարող էր լինել թևավոր հրթիռ... Չգիտենք... Առայժմ պետք է լռել այս մասին: Հասկացա՞ր:

– Բայց ինչո՞ւ, ի՛մ Արքա,– չհամբերեց Անտոնյանը:

– Անտոնյա՛ն, մենք դեռ պատրաստ չենք առճակատման: Մեզ դեռ ժամանակ է պետք: Դու պիտի ժամանակ

ձգես: Հիմա դա է քո գործը՝ ժամանակ զգել ու այդ ընթացքում մեր կողմը գրավել, ավելի ճիշտ՝ մեր թշնամիների դեմ հանել մյուս բոլոր երկրներին: Տես՝ ինչ ես անելու: Ուրեմն, նախ ահազանգում ես մեր երկրի վրա հրթիռային հարվածի մասին, ինձ վրա մահափորձի՝ ավելի ճիշտ, ու շատ արագ անցնում ես աննշան երկրների հանդեպ մեծ երկրների կողմից արհամարհական վերաբերմունքին: Ծավալվում ես գաղութատիրությունից սկսած մինչ օրս ընթացող նրանց զավթողական ու կեղեքիչ գործունեության շուրջ ու, ամենայն մանրամասնությամբ ներկայացնելով գաղութացված ու ներկայումս իբր գաղութատիրությունից ազատ երկրների ժողովուրդներին ու նրանց երկրների բնական հարստությունները կողոպտելու ողջ իրականությունը, սահուն անցում ես բոլոր ազգերին հավասարապես պատկանող համաշխարհային օվկիանոսների ու դրանց պարունակության՝ ձկնային ու այլ պաշարների, շարունակական կողոպուտի ողջ պատմությանը՝ դրա ըսկզբից մինչև հիմա: Չես մոռանում խոսել օվկիանոսներից արդյունահանվող բնական հանածոների, հատկապես նավթի մասին, նաև բոլոր ազգերին պատկանող ջրերը աղտոտելու, իրենց արդյունաբերության թունավոր ու ռադիոակտիվ թափոնները պարտակելու մասին, ընդհանրապես այն մասին, որ դրանք հենց սկզբից, բոլորին հավասարապես պատկանող սեփականությունը կողոպտելով, հզորացել, հարձակվել, գրավել ու ստրկացրել են այդ սեփականության լիիրավ տերերին, պարտքի տակ գցել նրանց ու դեռ շարունակում են կլթել: Շեշտում ես, որ բոլոր, նախկինում գաղութացված ու ներկայումս ֆինանսապես գերված ու կաթվածահար երկրները, ոչինչ էլ պարտք չեն զավթիչներին, որ հակառակը՝ զավթիչներն են պարտք մյուս բոլորին: Պա՞րզ է:

– Պարզ է, ի՛մ Արքա: Ինձ մի երկու օր ժամանակ է պետք այդ ամենը շարադրելու համար,– մտազբաղ հայացքըն Արքային ուղղած՝ ասաց Անտոնյանը:– Ես երկու, ամենաշատը՝ երեք օրից, քեզ կներկայացնեմ ամբողջական տեքստը:

– Շատ լավ, Անտոնյա՛ն, կարող ես գնալ:

– Քո թույլտվությամբ, ի՛մ Արքա,– ասաց Անտոնյանը,

զլուխ տվեց ու, բարև բռնած, արագորեն դուրս եկավ Արքայի աշխատասենյակից:

Անտոնյանի գնալուց հետո Արքան մի փոքր հետ ընկավ իր բազկաթոռի մեջ: «Կարծես բոլոր հրահանգները տրված են: Ռաֆայելն անցել է գործի, Անտոնյանը՝ նույնպես... Ոստիկանական ողջ կազմը՝ սահմանը պահելու: Երկրի ներքին անվտանգության հարցն էլ՝ հպատակների ունեւերին: Ուրիշ ի՞նչ կարելի է անել»:- Արքան խորասուզվեց մտքերի մեջ: «Իսկ գուցե պետք չէ՞ր ցրել արքայական խորհուրդը, ավելի ճիշտ՝ հեռացնել մեծամասնությունը, այն էլ զայրույթիս պահին: Ասում են՝ զայրույթի պահին ընդունած որոշումները ճիշտ չեն»:- Մի փոքր մտորելուց հետո, Արքան սթափվեց: «Բայց իմը զայրույթ չի, ցասում է: Զայրույթն ու ցասումը շատ տարբեր բաներ են: Զայրույթն անձնական շահ է հետապնդում, ցասումը՝ ոչ: Ու հենց ցասման պահին ընդունած որոշումներն են ճիշտ: Հետո սովորաբար հանդարտվում ես, ներում ու մոռանում: Մոռանում ես դատել ու շտկել իրավիճակը: Այն շարունակում է մնալ նույնը՝ ծուռ ու անճիշտ, շարունակում է խանգարել ու հետագայում ավելի մեծ խնդիրների պատճառ դառնալ: Հենց ցասման պահին են որոշում ընդունում: Յասումն աստվածային զգացում է այնպես, ինչպես՝ սերը: Ինչպե՞ս կարելի է սերն աստվածային համարել, իսկ ցասումը՝ ոչ: Երկու դեպքում էլ մարդու սիրտն է մասնակից՝ մարդու ենթագիտակցությունը՝ նրա ամենանուրբ զգայարանները, ճշմարտության ու գեղեցիկի մղումը: Ճշմարտությունն այլ կերպ անհնար է բացահայտել: Գիտակցությունը երբեք ճշմարտություն չի բացահայտել: Այն միայն հաշվարկներ կատարելու գործիք է: Հրահանգները միշտ ավելի խորքից են եկել՝ ենթագիտակցության խորը շերտերից՝ սրտից: Ամեն որոշում սրտով է ընդունվում: Ամեն գիտարկում, բացահայտում ու ըմբռնում՝ նույնպես: Արվեստ ստեղծվում է միայն սրտով՝ կամ սիրով, կամ ցասումով: Ուղեղով արվեստ չի ստեղծվում, մանավանդ՝ պոեզիա: Ուղեղով, լավագույն դեպքում, միայն շախմատ կարելի է խաղալ, իսկ հիմնականում՝ միայն խաբել ու մոլորեցնել: Շատ հետաքրքիր է՝ ո՞վ է մեզանում վերացրել ցասումը որպես հաս-

կացութիւն, ո՞վ է առաջին անգամ ցասումը նույնացրել զայրույթի հետ, անարգել այն ու, իր աստվածային կարգավիճակից ցած բերելով, մրոտել ու պախարակել, ու ուրքեր են դեռ շարունակում խաբել ու մոլորեցնել մարդկանց, պարուրել նրանց անորոշութեան շղարշներով, կուրացնել ու գամել տեղում, որ հանկարծ ոչ ոք ոչինչ չնկատի, որ նկատելուց հետո էլ հանկարծ չհավատա իր տեսածին ու զգացածին, մնա տեղում, ոչ մի որոշում չընդունի: Չէ՞ որ ուղեղով անհնար է որևէ որոշում ընդունել. միայն սրտով է հնարավոր: Բացառելով սրտի դերը՝ մարդուն կաթվածահար են արել ու բթացրել: Բթացրել են ու հետ պահել առաջընթացից: Իսկ առաջընթացի բացակայութիւնը միայն հետընթաց է նշանակում: Տիեզերքում ոչինչ տեղում կանգնած չի՝ կամ առաջադիմում է՝ զարգանում՝ կատարելագործվում, կամ կազմալուծվում է, քայքայվում, անկում ապրում, ցածրանում, դառնում ավելի ստորակարգ, պարզունակ, հասարակ, կենդանական, անասնական, հասնում բացիլի աստիճանի, սպառվում ու անհետանում: Հա՛, հենց սրտով է հնարավոր իրականութեան ճշմարիտ ընկալում ունենալ, հետևաբար նաև դատել ու դատապարտել, միայն ու միայն սրտով: Ու միայն ցասման պահին է պետք դատել, այլապես հետո չես անի: Իսկ ես պարտավոր եմ արագ ու արդար որոշումներ ընդունել, դատել ու դատապարտել: Չէ՞ որ արքայի հիմնական առաքելութիւնը հենց դատելն է: Նախ, իհարկե՝ ճանաչելը ստորակարգ տականքին ու հետո ոչնչացնելն այնպես, ինչպես այգեպանն է խնամում իր այգին՝ ճանաչում ու քաղհանում է մոլախոտը, որ այն չխանգարի ու չխաթարի աստվածամարդկանց կյանքը: Այո՛, արքայի առաքելութիւնը դատելն է: Նա՛ է իր ազգի գերագույն դատավորը, ինչպես գերդաստանի նահապետն է իր գերդաստանի դատավորը, կամ ընտանիքում՝ հայրը: Դատել ու դատապարտել. չկա ավելի բարձր առաքելութիւն: Սրիկաները խեղաթուրել են մեր ուսմունքի բոլոր դրույթները: Դատելն ու դատապարտելը, ցասման պես, նսեմացրել, ցած են բերել ու անարգել: Այնքան են ահաբեկել մարդկանց, որ ոչ ոք հիմա չի մտածում դատելու, մանավանդ դատապարտելու մասին: Բոլորը վախենում են, որ կպախարակվեն, եթե հանկարծ փորձեն որևէ ճշմարիտ

կարծիք հայտնել, մանավանդ՝ դատել: Ինչպիսի՞ հանդըգնություն, հրեշավոր ու չարական երևույթ... Ինչպե՞ս կարելի է դատել սեփական ազգակցին, հարևանին, բարեկամին, անգամ՝ սեփական ընտանիքի անդամներին: Դա միայն Աստծո գործն է: Բացի նրանից ուրիշ ոչ ոք իրավունք չունի դատել ու դատապարտել,՝ հեզնում էր Արքան:՝ Որոշ ուժեր շատ հետևողականորեն գլխավայր են շրջել մեր ումունքը, փոխարինել այն հակառամունքով: Իսկ մենք այնքան ենք կուրացել ու բլթացել, որ ոչինչ չենք տեսնում: Գուցե չենք ուզում տեսնել. ոչ միայն որովհետև վախենում ենք պախարակվելուց, այլ որովհետև նաև խուսափում ենք պատասխանատվությունից. չէ՞ որ դատելով, մարդ հսկա պատասխանատվություն է վերցնում իր ուներին: Դատելը երկսայրի սուր է: Կարող է և մեր դեմ աշխատել, եթե մեր դատողությունները սխալ են: Հետաքրքիր է, որ մի կողմից խրախուսվում է մտածել, խորհել, դատողություններ անել, իսկ մյուս կողմից արգելվում է դատել: Ոչ ոք չի նկատում հակասությունը. էլ ինչի՞ համար են պետք մեր դատողությունները, եթե ճշմարտությունը բացահայտելուց հետո չի կարելի դատել՝ զանազանել ճիշտը սխալից, բարձրակարգը ստորակարգից, նվիրվածությունը դավաճանությունից: Էլ ի՞նչ իմաստ ունի զանազանել ու հետո ամեն ինչ թողնել նույնը՝ չդատել՝ չզատել՝ ամեն ինչ թողնել միախառնելու քառասյին: Վերջապես, համարյա բոլոր լեզուներում դատել նշանակում է առաջին հերթին խորհել: Ինչու՞: Զանազանելու համար լավը վատից, ճիշտը սխալից, որ կարողանանք տարանջատել՝ հեռացնել նրանց միմյանցից, թույլ չտալ, որ ստորակարգ տականքը խառնվի ու իր անասնական վարքով փչացնի աստվածամարդկանց ու խաթարի նախանյութի ընթացքը դեպի կատարելություն: Մարդու՝ աստվածամարդու, առաքելությունը տականքին բացահայտելն ու վերացնելն է, այսինքն՝ դատելն ու դատապարտելը: Բայց ստորակարգ արարածներն անչափ խորամանկ են: Մշտապես ջանում են թաքցնել իրենց իսկական էությունը՝ աստվածամարդ են ձևանում, թաքնվում են իրենց սարքած հակառամունքների լաբիրինթոսներում ու գործում ծածուկ, հաճախ էլ աստվածամարդկանց մեղադրելով զայրանալու հանդգնություն ունենալու մեջ, պախարակում են

նրանց դատելու փորձ կատարելու համար: Իսկ աստվածամարդիկ, ավաղ, ճնշված ու խեղճացած են ստորակարգ տականքի համատարած գերիշխանության պատճառով, վախեցած ու բթացած են դրանց հակառակմունքների համատարած ու շարունակական քարոզներից: Շատ քչերն են տեսնում ողբալի իրականությունը: Ի՞նչ անել: Միակ տարբերակը խելամիտ կերպով ստորակարգ տականքին հունից հանելն է, որ երևա դրանց իսկական դեմքը: Դրանց պետք է բանականության ուժով նեղը գցել, որ կատաղեն ու ափերից դուրս գան, ցույց տան իրենց գիշատիչ ու անասնական էությունը: Բայց աստվածամարդիկ, ավաղ, քիչ են ու անկազմակերպ, խուսափում են մեծաքանակ տականքի դեմ միայնակ առճակատման դուրս գալուց, գերադասում են ապրել ընկճված ու մեկուսացած, ցավի մեջ ու դժբախտ: Ապրում են ցավի մեջ ու չեն հասկանում պատճառը: Չեն հասկանում, որ կոպ են գնացել տականքի հակառակմունքին: Խուսափում են զայրանալուց ու դատելուց, չեն կատարում իրենց առաքելությունը, հանդուրժում են տականքին, նույնիսկ խոնարհվում են ու ծառայում դրանց: Չեն հասկանում, որ ինչքան երկար շարունակեն խոնարհվել ու ծառայել, ապա այնքան շատ են նսեմացվելու ու շահագործվելու, այնքան խորն է խոցելու ցավը, դառնալու անտանելի: Իսկ գուցե ցավը մեծանալով՝ ստիպի աստվածամարդկանց դարձի՞ր՝ գալ ու գործե՞լ՝ սթափվե՞լ ու դատե՞լ: Չէ՞ որ մինչև ցավ չզգաս, չես սթափվի ու չես դատի: Սակայն ստվածամարդիկ, դժբախտաբար, սեփական ցավը ճակատագիր են համարում ու ատամները սեղմած դիմանում: Դարձյալ նույն ուժերն են խեղաթյուրել ուսմունքըն ու ծանր խաչը տապանաքարի պես դրել նրանց ուսերին: Ինչո՞ւ: Որ անկաշկանդ կատարեն իրենց ոճիրները՝ կողոպտեն ու լլկեն, անարգեն ու հրճվեն դրանից: Անասուններ: Կոտորելո՞ւ եմ: Չեմ հանգստանա մինչև վերջին տականքին չկոտորեմ: Խեղդել են սրիկաները, ստորացրել աստվածամարդկանց ու անարգում են»:- Արքայի ցասումը հասավ իր գագաթնակետին:

– Պարգև՛, բղավեց նա:

Արքայի ձայնի վրա ներս մտան նրա աշխատասենյակի դռան մոտ հերթապահող մարտիկները:

– Ի՛մ Արքա, ի՞նչ կհրամայես,– հարցրեցին համարյա միաժամանակ:

– Պարգևին իսկույն՝ այստե՛ղ,– հրամայեց Արքան:

Թիկնապահ մարտիկները գլուխ տվեցին ու արագ դուրս եկան: Շուտով Պարգևը Արքայի մոտ էր:

– Պարգև՛, գրի առ հրամանս:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– անմիջապես արձագանքեց Պարգևն ու պատրաստ սպասում էր՝ գրի առնելու Արքայի ամեն խոսք:

– Երկրում արգելել ամեն խրախճանք, երգ ու պար: Ոչ մի խնջույք-մնջույք, ոչ մի քեֆ-ուրախություն: Կարգազանցներին քշել սահման օժանդակ աշխատանքների: Փակել բոլոր ռեստորանները, սրճարանները, զվարճանքի վայրերն ու նման այլ տեղեր: Բոլոր տերերին իրենց ընտանիքներով քշել սահման: Փակել բոլոր հյուրանոցներն ու մյուսանոցները: Բոլոր տերերին իրենց ընտանիքներով՝ սահման: Երկրից վտարել բոլոր օտարերկրացիներին: Փակել սահմանները: Ոչ մի օտարազգի չմտնի երկիր: Երկրում ոչ մի ավելորդություն: Արգելել ամեն ավելորդ բանի արտադրություն՝ ծաղիկների, հրուշակեղենի, և այլն: Փակել նորաձևության սրահները՝ վարսամատնահարդարման, մաշկահարդարման, չգիտեմինչահարդարման սրահները: Կարգազանցներին՝ սահման: Նարդի, շախմատ, շաշկի խաղացողներին՝ սահման: Երկրում խաղաթուղթ չտեսնեմ: Բոլոր ամբախ-զամբախ թրև եկողներին՝ սահման: Երևանում՝ ոչ մի նոր շինարարություն. կարգազանցներին ձերբակալել ընտանիքներով ու՝ սահման: Բոլոր նպաստ ստացող ընտանիքներին վերադարձնել իրենց հայրենի գյուղերը. դիմադրողներին՝ սահման: Կտրել նպաստները, եթե գյուղում հայրական տուն ու հողատարածք ունեն մշակելու: Ուլքեր գյուղում են ծնվել՝ ողջ գերդաստանով հետ՝ դեպի գյուղ: Բոլոր հաստափոր ու հաստավիզ արարածներին, իրենց ընտանիքներով, ձերբակալել ու՝ սահման: Ամբարտավան ու լկտի ամեն ջահելի՝ սահման: Հայհոյանքի համար տեղում սատկացնել: Երկրում ոչ մի հայհոյանք չըլլսեմ: Հարբեցողության ու լկտի վարքի համար ձերբակալել ու՝ սահման: Բակերում պպզած ոչ մեկին չտեսնեմ. հավաքել ու՝ սահման: Մարմնավաճառ կանանց...

Արքան մի պահ լռեց: Խորասուզվեց մտքերի մեջ:
Պարզևր երկար սպասեց:

– Ի՛մ Արքա, ի՞նչ կհրամայես անել նրանց,– վերջապես հարցրեց Պարզևր:

– Դրանց ու նամասեռամուկներին բացահայտել, հանել իրենց բներից ու... Վերացնել,– ասաց Արքան մի պահ երկմտելուց հետո,– երկրում ոչ մի կեղտ չտեսնեմ, ոչ մի ապականություն: Բոլոր թմրամուկներին ևս՝ սահման, իրենց ընտանիքներով. չէ՛, ողջ գերդաստանով: Բոլորին հանել քաղաքից ու՝ սահման...

Արքայի ցասումին չափ չկար: Պարզևն առաջին անգամ էր տեսնում նրան այդ վիճակում: Խորը տարակուսանքի մեջ էր: Չգիտեր՝ ինչպես ընդունի Արքայի հատկապես վերջին հրամանը: Երկար սպասելուց հետո, փորձեց հավաստիանալ.

– Ի՛մ Արքա, նկատի ունես բոլորի՞ն:

– Հա՛, բոլորի՛ն: Բոլոր կարգազանցներին ու ընդհանրապես ամեն տականքի՝ բոլոր նախկին պատգամավորներին ու պաշտոնյաներին՝ նրանց, ովքեր հանրապետության տարիներին որևէ մեծ թե փոքր պաշտոն են ունեցել նախարարություններում, քաղաքապետարաններում, կամ թաղապետարաններում: Դրանց բոլորին հանել քաղաքից ու իրենց ընտանիքների, չէ, գերդաստանների հետ միասին, քշել սահման օժանդակ աշխատանքների: Առաջին հերթին՝ բոլոր նախկին քաղաքագլուխներին, թաղապետներին ու դրանց ողջ անձնակազմը: Սահման քշել քաղաքապետարանների բոլոր վարչությունների պետերին՝ առողջապահության, ճարտարապետության և այլն: Բոլոր նախկին ոստիկաններին նույնպես՝ սահման, զինվորական ծառայության: Քաղաքներից հանել ու սահման քշել նաև բոլոր նախկին կուսակցականներին, ընդդիմադիրներին, դրսի փողերով գործող, այսպես կոչված, հասարակական կազմակերպությունների ղեկավարներին ու բոլոր անդամներին իրենց ընտանիքներով: Սահման քշել նաև դրանց այս կամ այն կերպ սատարած զանգվածներին իրենց ընտանիքներով: Սահման քշել նաև բոլոր նախկին լրատվամիջոցների, հեռուստաալիքների տերերին ու դրանց ողջ անձնակազմը իրենց ընտանիքներով: Բոլոր հաղորդումների հեղինակներ

րին իրենց ընտանիքներով նույնպես՝ սահման: Բոլոր սե-
րիալների սցենարիստներին, ռեժիսորներին ու դերասան-
ներին՝ սահման, ընդհանրապես բոլոր նրանց, ովքեր այս
կամ այն կերպ առնչվել են այդ սերիալների նկարահա-
նումների հետ՝ սահման: Բոլոր գրող-մրողներին՝ սահման.
բոլոր երգիչ-մերգիչներին՝ սահման. նկարիչ-մկարիչներին՝
սահման. հումորիստ-մոմորիստներին՝ սահման. դերասան-
մերասաններին՝ սահման: Սահման քչել ընդհանրապես
դրանց ողջ «Ֆուլ հաուզը» իրենց ընտանիքներով: Սահման
քչել նաև հանրապետության տարիներին գործող բոլոր
մասնավոր բուժական հիմնարկների տերերին իրենց ըն-
տանիքներով, նաև՝ այդ հիմնարկների բոլոր բաժնի վա-
րիչներին: Հանրապետության տարիների բոլոր պետական
բուժական հիմնարկների նախկին տնօրեններին ու բաժնի
վարիչներին նույնպես՝ սահման, իրենց ընտանիքներով:

Արքայի ցասումը չէր թուլանում: Գիտեր իհարկե, որ
բավարար զինված ոստիկաններ չունի իր բոլոր հրաման-
ներն իրագործելու համար: Այդ մտքից ավելի աճեց նրա
ցասումը: Դիմեց Պարգևին.

– Պարգև, այս ամենը հաղորդիր ներքին գործերի նա-
խարարին, ու թող անհապաղ անցնի գործի: Հրամանս
հենց հիմա հեռարձակել ազգային հեռուստատեսությամբ,
բացի մարմնավաճառներին ու համասեռամուլներին վերաց-
նելու հրամանից: Դա միայն ներքին գործերի նախարարը
թող իմանա: Կասես, որ գա մոտս զրուցելու: Ամեն ինչ՝
արագ, առանց հապաղելու ու երկմտանքի:– Վերջին միտ-
քըն Արքան բարձրաձայնեց հիմնականում իր համար:– «Ոչ
մի երկմտանք: Ամեն ինչ՝ համարձակ ու արագ: Շատ ենք
հանդուրժել տականքին, նստացրել գլխներիս: Երես են
առել ու շատացել: Շատացել են ու գրավել ամեն դիրք ու
պաշտոն, ամեն ամբիոն ու լծակ, մտել ամեն ծակ ու ծով
ու ապականել: Սատկացնել էր պետք, միայն սատկացնել:
Իսկ մենք հանդուրժել ենք ու բազմացրել: Բազմացրել ենք
ու կրակն ընկել դրանց ձեռքը: Տականքը ելել աշխարհն է
բռնել, իր կամքն է թելադրում: Դեռ ավելին՝ եղանակ է
ստեղծում, աստվածամարդկանց ճնշում, մոլորեցնում ու
լլկում: Ամենաահավորն այն է, որ այլ բան չտեսնելով,
աստվածամարդիկ դրանց են չափանիշ ընդունում ու ծա-

փահարում, նույնիսկ երկրպագում ու խոնարհվում, խոնարհվում ու կամավոր կերպով ծնկի գալիս դրանց առաջ, ոմանք մի կտոր հացի, մյուսները՝ ճանաչման ու վայելքի համար: Տականքներ: Սատկացներ էր պետք, միայն սատկացներ, տրորել անխնա: Բայց մի՞թե ուշ չի: Մի՞թե բավարար ուժեր կան... Կան ուժեր, թե չկան, միայն՝ սատկացներ, գոնե՝ չհանդուրժել: Փոխել է պետք ողջ մոտեցումը՝ համատարած հանդուրժողականությունից ու երկրպագությունից անցնել սատկացներուն: Վերափոխել է պետք ազգի չափորոշիչները՝ տականքին, իր հերոսի ու երկրի տիրոջ կարգավիճակից, պետք է ցած բերել դեպի իր իսկական տեղը՝ աղբանոցը, ու տրորել, տրորել ու ոչնչացնել, անխնա ու անվարան... Սիրտս ճաքում է, երբ աստվածամարդիկ կույ են գնում դրանց՝ հանդուրժում են, մարդու տեղ դնում, խրախուսում, նույնիսկ երկրպագում, մանավանդ՝ փորձում նմանակել, հատկապես՝ ծառայել, նույնիսկ՝ հաճոյանալ՝ փորձելով շահել դրանց ուշադրությունն ու որևէ նյութական ձեռքբերում ունենալ: Ո՛րք եմ ճաքում, երբ աստվածամարդիկ պատրաստ են անգամ մարմնական հաճույք ստանալ դրանց հետ շփումից: Մեռնել՝ աչքերս չտեսնեի՛ն, չիմանայի՛: Բայց ինչո՞ւ հենց ես: Ինչո՞ւ հենց ի՛նձ վրա պիտի ծանրանար ազգը զտելու գործը, հազարամյակներ շարունակ մեր նախորդների կոտորած սխալները շտկելու գործը: Ինչո՞ւ հենց ես: Ինչո՞ւ պիտի հենց ե՛ս տառապեմ, պատեպատ խփվեմ ու ոռնամ ցավից: Մի՞թե իրավունք չունեմ խաղաղ ու երջանիկ ապրել, առանց ցավի ու տառապանքի: Մի՞թե իրավունք չունեմ անցավ ապրել, առանց այն էլ չափազանց կարճ, երկրային կյանքըս: Ինչո՞ւ հենց ե՛ս:»- Պարզև համբերատար կերպով սպասում էր Արքային: Արքան սթափվեց իր մտքերից ու տեսավ, որ Պարզն իրեն է սպասում:

- Առայժմ այսքանը, Պարզև: Կարող ես գնալ,- ասաց Արքան՝ նայելով Պարզևի աչքերի մեջ:

- Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա, անմիջապես կարվի ինչպես հրամայեցիր,- արձագանքեց Պարզն ու, բարև բռնած, դուրս եկավ Արքայի աշխատասենյակից:

Արքան դեռ մտքերի մեջ էր: «Ինչո՞ւ հենց ես: Ինչո՞ւ

հենց ի՛մ ուսերին»:- Վեր կացավ տեղից ու սկսեց հետ ու առաջ քայլել: Մտքերը հանգիստ չէին տալիս: Տականքի հանդեպ նրա ցասումը չէր թուլանում: Հիշեց, որ միշտ է ունեցել այդ ցասումը: Չէր հիշում իր կյանքի որևէ ժամանակահատված, որ չունենար նման ցասում: Դեռ փոքրուց մշտապես միայն կոտորելու մասին է մտածել: «Բայց ինչո՞ւ: Ինչպե՞ս կարող էր դեռ փոքրուց նման միտք, նման դատավճիռ ծագել, հաստատվել ու տարիների ընթացքում շարունակել մեծանալ՝ դառնալով ավելի ամուր ու հաստատուն: Մի՞թե նախասահմանված ինչ-որ բան կա այս ամենի մեջ: Բայց՝ փոքրո՞ւց: Մի՞թե միայն ես եմ այսքան սուր զգում ամեն ինչ: Մի՞թե չկա ուրիշ մեկը: Միայն ե՞ս եմ դատապարտված այսքան սուր ընկալել տականքի արատավոր էությունն ու տառապել: Ինչո՞ւ եմ ցավ զգում, երբ անարգում են որևէ աստվածամարդու: Ինչո՞ւ եմ մահացու հարված ստանում, երբ աստվածամարդիկ կամավոր են ենթարկվում ստորացման ու անարգանքի, մանավանդ՝ հաճույք ստանում դրանից»:- Շուտով Արքան հոգնեց ու, որևէ հստակ պատասխան չգտնելով, փլվեց իր աշխատասենյակի անկյունի բազմոցին ու փակեց աչքերը:

Ուշ երեկո էր: Աննան կամացուկ ներս մտավ Արքայի աշխատասենյակ: Տեսավ, որ նա բերանքսիվայր պառկել է բազմոցին ու ոչինչ չի գցել վրան: Իսկույն ծածկեց Արքային ու նստեց նրա կողքին: Արքան քնեց մինչև լուսաբաց: Երբ բացեց աչքերը, տեսավ Աննային՝ նստած իր կողքին:

- Աննա՞,- զարմացավ Արքան,- ինչո՞ւ ես այստեղ:
- Ի՛մ Արքա, չէի կարող հիմա կողքիդ չլինել:
- Հիմա՞: Իսկ ի՞նչ է եղել:

- Ի՛մ Արքա, վերջին հրամանդ մեծ իրարանցում է առաջ բերել երկրում: Ազգի մտավորականների խորհուրդը ընդունելություն է հայցում: Ուզում են խոսել քեզ հետ:

- Ազգի՞,- հեգնեց Արքան,- մտավորականների՞: Ինչի՞ մասին: Ուլքե՞ր են դրանք: Ես նման խորհուրդ չեմ արտոնել: Երկրում ոչ մի կազմակերպություն կամ միություն չկա, չի կարող լինել: Արգելված է սահմանադրությամբ:

- Ի՛մ Արքա, ճանաչված գրողներ են, բանաստեղծներ,

երաժիշտներ, երգիչներ, նկարիչներ:

– Ճանաչված: Ո՞ւմ կողմից,– ասաց Արքան ակնհայտ հեգնանքով, աչքերը կիսաբաց, քունը գլխին:

– Մի՛ հեգնիր, լուրջ վերաբերվիր, խնդրում եմ,– արձագանքեց Աննան, մի փոքր նեղված, կարծես ինքն էր պատվիրակության ղեկավարն ու նախաձեռնողը:– Չի կարելի անլուրջ վերաբերվել մտավորականությանը:

– Մտավորականություն: Երգի՞չը, նկարի՞չը, գրո՞ղը... Ա՛, բոլորը միասին,– շարունակում էր հեգնել Արքան:

Աննան խոտվեց ու գլուխը շրջեց հակառակ կողմ: Արքան հասկացավ, որ թագուհին լուրջ էր վերաբերվում այդ պատվիրակությանն ու կարծես ստանձնել էր դրա պաշտպանի առաքելությունը: Բայց Աննան իրականում վախեցած էր, քանի որ այդ պատվիրակության անդամներից յուրաքանչյուրը հանրաճանաչ ինչ-որ մեկն էր իր բազմաթիվ երկրպագուներով: Արքան դանդաղ վեր կացավ, նստեց բազմոցին, գլուխն առավ ափերի մեջ ու քարացավ: Չէր կարողանում հավատալ, որ իր ամենամոտ զինակիցը կարող էր, առաջին իսկ մարտահրավերի հայտնվելուն պես, լքել իր դիրքերը: Երկար մնացին լուռ նստած: Արքան իրեն լքված էր զգում ու դավաճանված, իսկ Աննան, ինչպես միշտ, իրեն զգում էր չհասկացված ու անտեսված: Լուսվորումն առաջինը խախտեց նա.

– Ինչո՞ւ ինձ լուրջ չես ընդունում:

Երկար լուսվորումից հետո Արքան բարձրացրեց գլուխը: Նայեց Աննայի կողմն ու ասաց.

– Դու ընդհանրապես հասկանո՞ւմ ես, թե ես ինչ եմ անում, ինչի համար... Դու կողքիս ես միայն այն ժամանակ, երբ քեզ հարմար է: Իսկ երբ քեզ հարմար չի՝ չկաս, չքացել ես, լքել ես ինձ ու հեռացել, ինչպես՝ հիմա, կամ՝ ավելի վատ՝ անցել ես իմ հակառակորդի կողմը, նրանց կողմը, ովքեր եկել են հետս հաշիվ մաքրելու: Դու չես հասկանո՞ւմ, որ կողքիցս հեռանալով, միայնության ես մատնում ինձ ու սպանում. անիմաստ է դառնում պայքարըս: Չես հասկանո՞ւմ, որ ամեն հեռանալդ դավաճանություն է, դանա՛կ է մեջքիս: Ամենամոտ զինակցի վախը, անգամ տատանվելը, դավաճանություն է:

Աննան ցնցվեց: Շրջվեց Արքայի կողմը: Նա երբեք չէր

մտածել այդ մասին: Մտքի ծայրով անգամ չէր անցել, որ մեծ ցավ է պատճառում Արքային իր մեկուսանալով: Միշտ կարծել էր, թե ավելի լավ է քաշվի իր անկյունն ու չըխանգարի: Չէր հասկացել, որ իր մեկուսանալը դասալքություն է: Այսօր, սակայն, ոչ միայն լքել էր Արքայի ամենամոտ զինակցի իր դիրքերը, այլ նաև փորձում էր ճնշում գործադրել նրա վրա ու չէր հասկանում, որ դրանով ավելի մեծ ցավ է պատճառում նրան: Չէր հասկանում, որ իր արածն արդեն սովորական մեկուսացում չէր, որ այն արդեն դավաճանություն էր: Աննան դեռ ոչինչ չէր հասկանում: «Բայց սա դավաճանություն չի,– մտածում էր նա,– ես պարզապես վախենում եմ:»

– Ների՛ր ինձ, ի՛մ Արքա, ես վախենում եմ: Քեզ համար եմ վախենում,– ասաց նա, ուղիղ նայելով Արքայի աչքերին:

– Ի՛նձ համա՞ր:

Սա արդեն ամենամեծ հարվածն էր: Արքան դարձյալ գլուխն առավ ափերի մեջ ու հայացքն ուղղեց հատակին: «Տեսնես սա երբեք կհասկանա՞, թե ինչ ասաց: Կհասկանա՞, որ երբեք ինձ ու իրեն սերտորեն կապված մեկ ամբողջություն չի դիտել, որ միշտ իրեն ժամանակավոր ուղեփոր է համարել կողքիս՝ ամեն վտանգի դեպքում պատրաստ լքել նավն ու հեռանալ փրկարար մակույկով»,– մըտածում էր Արքան: «Չէ, չի հասկանա: Սա երբեք ինքնուրույն ոչինչ չի հասկանա: Սրան պետք է ասել, ուղիղ ու ամեն ինչ: Չնայած՝ դա ես չի օգնում: Միշտ հակառակն է անում: Գոռոզությունը թույլ չի տալիս լսել, ընդունել ու կատարել: Երբեք ոչ մի դիտողություն, անգամ ակնարկ չի ընդունել. միշտ հակառակն է արել. կամ էլ՝ տապանաբարի պես կախվել վզիցս՝ իր ուզածին հասնելու համար, ու եթե չի ստացվել՝ թողել, հեռացել է, փախել պատասխանատվությունից: Իսկ հիմա արդեն հակառակորդներիս կողմըն է անցել ու չի հասկանում, որ դավաճանություն է արածը, որ դասալքությունից բացի, մեջքիս դանակ է խրփում: Չգիտեմ... Սա գուցե երբեք ոչինչ չհասկանա: Անխմաստ է բան ասելը՝ խոսել, բացատրելը: Անսահման գոռոզությունը չի թողնում, որ բան լսի ու ընդունի: Ամեն

խրատ, նույնիսկ բացատրություն մահացու վիրավորանք է համարում ու մերժում: Մերժում է ու մնում նույն տեղում, ավելի ճիշտ՝ հետ քաշվում ու հետ քաշում ինձ: Ի՞նչ անեմ: Միայնությունից չգիտեմ՝ ինչ անեմ: Միայնակ ոչինչ չի լինում անել. ո՞ւմ համար. ինչի՞ համար: Երբ կողակիցդ չի հասկանում ու գնահատում՝ ամեն ինչ իմաստազրկվում է: Ինչո՞ւ չեն հասկանում: Ինչո՞ւ ոչինչ չեն հասկանում: Ինչո՞ւ են մտահոգված միայն իրենց արտաքին տեսքով, սեփական մարմնի գրավչությամբ: Ի՞նչ են ուզում: Մրցավազքի մեջ են մտել միմյանց հետ: Ինչի՞ համար: Ավելի ու ավելի շատ ուշադրություն գրավելո՞ւ համար, շրջապատի տղամարդկանց ուշադրությունն՝ իհարկե: Ու որքան շատ՝ այնքան լավ. արագ ու էժան էներգիա: Բայց չեն հասկանում, որ դա երբեք չի հագեցնելու. հակառակը՝ դատարկելու է ու ամայացնի: Չեն հասկանում, որ տղամարդկանց սեռամոլ ու ցանկասեր աչքերը բավարարում են միայն կնոջ գոռոզությունը, որ ամենևին էլ էներգիայի աղբյուր չեն, որ հակառակը՝ էներգիա խլող ու ամայացնող են իրականում, ու հենց դրանից է, որ չեն հագեցնում: Դրանից է, որ կանաչք ամեն անգամ դատարկված ու ամայացած են զգում իրենց ու փորձում հաջորդ անգամ ավելի շատ ուշադրություն կորզել՝ ի վերջո դառնալով ընչաքաղց ու մոլագար: Ինչո՞ւ չեն հասկանում, որ էներգիայի միակ ճշմարիտ աղբյուրը սերն է՝ երկու հոգեհարազատ էակների միջև անսահման փոխնվիրվածությունն ու հոգատարությունը՝ երբ յուրաքանչյուրի ուշադրությունն ամբողջովին իր կողակցի կողմն է, յուրաքանչյուրի տեղն՝ իր կողակցի կողքին, ուս-ուսի, թև-թևի, մի ձեռքով գրկած կողակցին, իսկ մյուսով պատրաստ պահած իր կացիների հավաքածուն կողակցի թշնամիների դեմ՝ իրականում երկուսի՝ թշնամիների դեմ: Ինչպե՞ս չեն հասկանում, որ իսկական երջանկությունը հենց դա է, որ դա է կյանքի ներուժի միակ աղբյուրը: Ինչո՞ւ չեն հասկանում, որ ինչպես պրոտոնն ու էլեկտրոնն են մոտենում ու սկսում պտտվել միմյանց շուրջն ու կազմել մեկ ամբողջություն, այնպես էլ երկու հոգեհարազատ էակ կարող են երջանիկ լինել միմյանց շուրջը պտտվելով միայն»:

– Աննա՛, դու փաստորեն քեզ ինձ հետ սերտորեն

կապված չես համարում,- երկար լուովյունը խախտեց Արքան:

Աննան ոչինչ չպատասխանեց:

- Ավելի պարզ եմ ասում՝ կամ միասին ենք ամեն ինչում, կամ ոչ մի բանում միասին չենք,- շարունակեց Արքան:

Աննան Արքայի ասածը սպառնալիք ընդունեց ու, խոցված ինքնասիրության դրոշմը դեմքին, շրջվեց հակառակ կողմը: Կրկին երկար լուովյուն տիրեց:

- Բայց դու չափից դուրս խիստ ես,- վերջապես խոսեց Աննան:

- Չափից դուրս: Իսկ ո՞րն է չափի քո չափորոշիչը, ձեր բոլորի՝ չափորոշիչը,- դալրացած մեխեց Արքան:- Ինչպե՞ս եք որոշում չափի մեջ է, թե՞ չափից դուրս: Չգիտես, իհարկե: Ոչ մեկդ չգիտեք: Ասե՛մ: Երբ ձեր անձնական շահին է կպնում, արդեն չափից դուրս է: Դուք միայն անձնական շահով եք չափում ամեն ինչ: Ձեր անձնական շահից այն կողմ ամեն ինչ չափից դուրս է: Անձնական շահն է չափի ձեր միակ չափորոշիչը

- Բայց ես ի՞նչ շահ ունեմ, օրինակ, երբ արգելում ես ծաղիկների ու հրուշակեղենի արտադրությունը, կամ փակում ես նորաձևության սրահները,- բորբոքվեց Աննան:

- Դու մոռանում ես, որ մենք պատերազմի մեջ ենք: Հիմա մենք նման ճոխության ո՛չ ժամանակ ունենք, ո՛չ էլ ռեսուրսներ: Իսկ ծաղիկների հարցում՝ մտքովդ երբեք չի անցել, իհարկե, նմանեցնել այն մարդու սաղմի արտադրությանն ու վաճառքին: Ծաղիկները ոչ միայն պիտի ապրեն իրենց բնական միջավայրում, այլ նաև պիտի հասունանան ու պտուղ տան: Ինչպես մարդու սաղմին չի կարելի կտրել իր պորտալարից ու վաճառել, այնպես էլ՝ ծաղիկներին: Իսկ հրուշակեղենի համար ծախսվող սննդամթերքը մեզ հարկավոր է բանակ կերակրելու համար: Մի մոռացիր, որ մեր թշնամիները կփակեն դեպի մեր երկիրներ կրվող սննդամթերքի ճանապարհները: Պատերազմական իրավիճակում նորաձևության սրահների, ռեստորանների, սրճարանների ու խրախճանքի վայրերի կարևորության աստիճանի հարցը, կարծում եմ, չես բարձրացնի,- Արքան մի փոքր դադար առավ ու շարունակեց,- նաև՝

հյուրանոցների ու մյուրանոցների: Երկրում պատերազմի ժամանակ օտարերկրացիներ չեն կարող լինել:

– Իսկ ինչո՞ւ ես արգելում մարդկանց ուրախանալ տներում,– շարունակեց Աննան:

– Ուրախանա՞լ: Ինչի՞ վրա: Որ երկրին ամոթալի ապտակ են հասցրե՞լ, որ իրենց գերագույն նահապետին անարգե՞լ են՝ նրա վրա մահափորձ ձեռնարկելով: Դու տանդ մեջ խնջույք կանեի՞ր, եթե նախորդ օրը հորդ փողոցում հայհոյած ու ծեծած լինեիր:

Աննան ոչ մի պատասխան չունեւ:

– Իսկ նախկին պաշտոնյաներին ինչո՞ւ ես հանում քաղաքից ու տանում սահման: Նրանք ի՞նչ մեղք ունեն,– փորձեց գոնե մի բանում Արքային նեղել Աննան:

– Աննա՛, դու կարծես մոռացել ես, թե ովքեր են եղել մեր ժողովրդի բոլոր տառապանքների մեղավորները: Անմեղ... Ո՞ր պաշտոնյան է անմեղ: Վերից վար փչացած են եղել ու մեկը մեկից տականք: Գուցե կարծում ես՝ առանց ձգտելո՞ւ են ստացել իրենց պաշտոնները՝ որպես նվե՞ր: Կարծում ես՝ մի բարեգութ ձեռք վերաներից իջել, անծանոթ մեկի դուռը թակել ու պաշտոն է առաջարկել, հա՞: Սա էլ դժկամությամբ, բայց ի վերջո համաձայնվե՞լ է: Դու իրո՞ք միամիտ ես, թե՞ կարծում ես ոչինչ չեմ հասկանում:

– Ի՛մ Արքա ես չեի ուզում...

– Լսի՛ր: Գուցե դու է՞լ ես ծածուկ նախանձել ու երկրրպագել դրանց, երազել հասնել դրանց դիրքին ու հնարավորություններին: Ուշադիր լսի՛ր: Դրանք՝ բոլորը, պաշտոնի են ձգտել՝ ոչ մի նվաստացումի ու ստորացման առջև չընկրկելով: Կարծում ես, որպեսզի ազնիվ ու անբասիր կերպով ծառայե՞ն ժողովրդին, երջանկացնե՞ն մարդկանց: Էդ տականքները, վերևից մինչև ներքև, պաշտոնի են ձգտել այդ պաշտոնի հետ եկող իրավունքներն ու լծակներն իրենց անձնական շահի համար օգտագործելու նպատակով միայն՝ որ աջ ու ձախ կողոպտեն ու լլկեն, լափեն ու փովեն, վատնեն ու հրհռան, նվաստացնեն ու հրճվեն, օգտագործեն ու դեն նետեն, փչացնեն ու խնդան: Աչքիս առաջ են դրանց սեռամուլ, սեռաքաղց ու վավաշոտ հայացքները, միմյանց հետույքի շարված ու կոացած ճիճվային կեցվածքները: Աչքիս առաջ են անօգնական եղնիկի

շուրջը պտտվող դրանց ոհմակները, ցինիկ խարդավանքներն ու ստոր ոտնձգությունները: Ատո՛ւմ եմ: Շնե՛ր: Սողուննե՛ր: Դրանց տեղը աղբանոցում էր: Դեռ պիտի գոհ լինեն, որ մինչև հիմա ազատ պտտվել են: Բոլորին՝ սահման, խրամատ փորելու, օժանդակ աշխատանքների: Իսկ գուցե դրանց ընդդիմախոսների՞ն ես խղճում՝ պաշտոնավարելու ձգտողների՞ն: Գիտե՞ս՝ որն է տարբերությունը: Այն, որ ընդդիմադիրները պաշտոնի էին ձգտում դրսի՝ մեր թշնամիների, փողերով ժողովրդին խաբելու, իրենց օգտին ոտքի հանելու և օգտագործելու միտումով միայն, այլապես ոչնչով չէին տարբերվում առաջիններից: Իսկ դու խղճո՞ւմ ես դրանց: Ամեն դեպքում նրանց դիրքերից ես խոսում իմ դեմ:

Լռություն տիրեց: Աննան չէր համարձակվում ոչինչ ասել: Արքան ահավոր զայրացած էր:

– Իսկ գուցե խղճո՞ւմ ես գյուղում սեփականություն ունեցող, բայց քաղաքում գործազրկության նպաստ ստացող ընտանիքների՞ն: Իսկապե՞ս արդար ես համարում նրանց արածը՝ գյուղում հայրական տուն, մշակելու հող ու այգի ունենալն ու միևնույն ժամանակ քաղաքում ապրելը ազգային գանձարանից վճարվող նպաստներով: Ըստ քեզ ազգային գանձարանի պաշարները գալիս են երկնքից ու անսպառ են, հա՞: Իսկ ես անողոքաբար զրկում եմ կարիքավոր մարդկանց երկնային մանանայից, ուղարկում եմ ուղղիչ աշխատանքների: Ինչպիսի՞ դաժանություն:– Արքայի ցասումը հասել էլ գագաթնակետին:– Թե՞ իրականում վրդովված ես միանգամայն այլ բանի համար, բայց չես արտահայտվում: Կռահում եմ՝ ինչի համար ես վրդովված՝ որ գյուղում ծնվածներին հետ դեպի գյուղ եմ ուղարկում:

– Ես դրա համար չեմ...

– Լո՛ի՛ր: Դա՛ է քո ամենամեծ մտահոգությունը:

– Բայց նրանք ի՞նչ մեղք ունեն...

– Մե՞ղք: Փաստորեն դեպի հայրական օջախը նրանց հետ վերադարձնելս պատիժ ես համարո՞ւմ: Շատ հետաքրքիր է: Իսկ մտքովդ չի անցնո՞ւմ, որ իրենց օգտի համար եմ անում: Իհարկե, չի անցնում: Բոլորդ հայրական օջախը պատիժ եք համարում: Չէ՞ որ այնտեղ կապանքներ կան՝ կանոններ, պահանջներ, նահապետին ենթարկվել

կա, լսել ու նրա ասածները խոնարհաբար կատարել կա: Դուք բոլորդ չափազանց գոռոզ եք, ձեր պատվից ցածր եք համարում լսել սեփական հոր կամ մոր խորհուրդները: Անսահման գոռոզ եք, բայց միևնույն ժամանակ գերադասում եք քաղաքում աշխատանքից ու աշխատավարձից կախման մեջ լինել՝ գործատերը աշխատավարձ կտա՞, թե՞ չի տա: Անսահման գոռոզ եք, բայց գերադասում եք ենթարկվել վերադասի շահամոլ հայացքների ու ստորացումների, կամ աշխատակից-մաշխատակիցների, նույնիսկ հարևան-մարեանների նախանձոտ ու թունավոր հայացքների ու վերաբերմունքի ճնշումին, քան հետ գնալ դեպի սեփական հոր ու մոր սիրառատ գիրկն ու լսել նրանց կարեկից խրատները: Անսահման գոռոզ եք, բայց գերադասում եք ընկեր-մընկերների հիմնականում շողոքորթ ու շահամոլ գնահատանքն ավելի՛, քան սեփական հոր կամ մոր խրատական խոսքը: Ավելի եք գերադասում քաղաքի աղմկալի ու հոգնեցնող իրարանցումը, քան հայրական օջախի անդորրը: Նվաստացնող եք համարում հողի հետ աշխատանքը: Ուրիշները թող աշխատեն, ուրիշները թող աճեցնեն, հավաքեն, բերեն, հասցնեն ձեր շենքի մուտքի մոտ: Իսկ դուք չեք էլ բարեհաճում իջնել ներքև. պահանջում եք, որ խեղճ գյուղացին ինքն էլ իր ապրանքը շալակած վեր բարձրանա մի քանի հարկ: Որովհետև գոռոզ եք: Գոռոզ եք, բայց քաղաքում սրա-նրա կարծիքից, այս կամ այն մոդայիկ միտումից կախման մեջ լինելը նվաստացնող չեք համարում: Անսահման գոռոզ եք ու կարծես ոչ մեկի կարծիքը չպիտի հաշվի առնեիք, բայց ամեն ինչ անում եք հրնարավորինս շատերի ուշադրությունն ու ծափահարություններին արժանանալու համար: Գոռոզ եք, բայց պատրաստ եք նվաստանալ, միայն թե ուշադրություն ու ծափահարություններ շահեք: Քաղաքում ամեն քայլափոխի նվաստանալը ազատություն եք համարում, իսկ հայրական տան ազատությունը՝ պատիժ: Դո՛ւ էլ ես որպես պատիժ գնում հայրական տունդ...

– Ես գնում եմ...

– Իհարկե՝ միայն այցելության: Հիմնական չես գնա:– Արքային արդեն ոչինչ չէր կարող կասեցնել:– Դո՛ւ էլ, բոլորի պես, չես գնա. ամաչում ես: Բոլորի պես, դո՛ւ էլ քա-

ղաքային ապրելակերպը գերակա ես համարում: Իսկ ես դեռ հույսեր եմ փայփայում, թե երբեք կհասկանաս ինձ: Հա՛, ես ուզում եմ վերացնել քաղաքը: Քաղաքային ապրելակերպը միայն հիվանդացնում է մարդկանց: Հարմարավետ է թվում, բայց անսահման վտանգավոր է: Քաղցկեղի պես մահաբեր, կեղտ ու բացիլի բույն է՝ ամեն տեսակ ապականության աղբյուր: Քաղաքներում ոչ մի նոր շինարարություն երբեք թույլ չեմ տա: Երկիրը շենացնում են՝ բարեփոխելով մայր հողը՝ այգիներ հիմնելով ու խնամելով: Հողագործն է շենացնում այն: Իսկ դուք ռեստորան ու սրճարան եք սարքում, զվարճանքի-մվարճանքի բազմապիսի վայրեր, այն էլ՝ անճաշակ ու զզվելի: Ապականության հանդեպ անհագ ընչաքաղց ունեք. խորշում եք մայր հողից: Դուք ավելի բարձր եք, իհարկե, մտավոր աշխատանքի մարդիկ եք, մտավորականներ եք ու հիմա հաշիվ մաքրելու եք եկել, այն էլ՝ անմիջապես: Եթե նույնքան խիզախ լինեիր հանրապետության տարիներին, ապա գուցե ամեն ինչ այնքան վատ չլիներ... Ինչե՛կ... Եկել են հաշիվ մաքրելու՝ թող գան:

Աննան անշափ անհանգիստ էր:

– Ի՛մ Արքա, գոնե անմեղ մարդկանց գլուղ մի վերադարձրու,– ասաց նա անշափ տագնապած:

– Դու ինձ այդպես էլ չհասկացար: Ու լավ կանես առաջինը դո՛ւ վերադառնաս: Լավ օրինակ ցույց տված կըլինես,– մեխեց Արքան:

Այս լսելուն պես, Աննան, մինչև հոգու խորքը վիրավորված, վեր կացավ տեղից ու արագ դուրս եկավ Արքայի աշխատասենյակից: Աննայի գնալուց հետո Արքան բռնեց գլուխն ու խորասուզվեց մտքերի մեջ: «Համակարգիչը վառվեց: Սա՛ էլ չդիմացավ. ուղեղի լարերը վառվեցին: Ոչ ոք իր իմացածից թեկուղ մի փոքր ավել նոր գիտելիք չի կարողանում ընդունել, մանավանդ երբ լսածը հակասում է իր համոզմունքներին ու շահերին: Ես ինչպե՞ս բացատրեմ մարդկանց, որ հատկապես քաղաքի մասին իրենց պատկերացումներն անսահման սխալ են, որ քաղաքային ապրելակերպն իր էությունը անբնական ու հակասանիտարական է, քանի որ քաղաքում, շարունակաբար կեղտ ու փոշի հավաքող ներսի ու դրսի անթիվ-անհամար մեծ ու փոքր

անկյունները, խորշերն ու խոռոչները, վարակի մշտական օջախներ են, հետևաբար անընդհատ ու մանրակրկիտ կերպով մաքրվելու ու վարակագերծվելու կարիք ունեն, քիչ թե շատ անվնաս դառնալու համար: Բոլորն են զգում, որ ամեն անկյուն ու խոռոչ մաքրելն ահռելի ժամանակ և ուժից վեր աշխատանք է պահանջում, բայց, միևնույն է, չեն կոահում, որ ողջ համակարգն իր էություն մեջ միանգամայն սխալ է: Նրանց կարծես չի հետաքրքրում, որ ամեն անհասանելի անկյունում կուտակվող փոշին ու կեղտը, բացիլն ու բորբոսը ողջ միջավայրը դարձնում են անչափ վնասակար հենց իրենց ու իրենց սերունդների առողջության համար: Չեն նկատում, որ բացի կեղտ ու բացիլից իրենց ու իրենց երեխաների առողջությունը քայքայում են մեքենաների, արտադրամասերի ու գործարանների թունավոր արտանետումներն ու թափոնները: Էլ չխոսենք կոյուղու՝ թունավոր գետերի այդ ստորգետնյա ցանցի, մասին իր առնետների և ուտիճների լայն զանգվածներով, նաև՝ կոյուղու հաճախակի վթարների հետևանքով փողոցներով հոսող կեղտաջրերի մասին, հատկապես՝ դրանց չորանալուց հետո, քամու ուժով վեր բարձրացող, զանազան բացիլներով ու մակաբույծների ձվերով հարուստ փոշու ամպերի մասին: Ինչպե՞ս չեն տեսնում, որ, ի հակադրություն քաղաքային միջավայրի, բնության ամեն անկյուն ու հատված ինքնամաքրվող համակարգ է: Մի՞թե չեն տեսնում, որ քաղաքը ոչ միայն կեղտի ու վարակի բույն է, այլ նաև անդադար աղբ արտադրող համակարգ, որ մշտապես աղբ է արտադրում ու կուտակում՝ լավագույն դեպքում այն քաղաքից դուրս հանելով: Իսկ բնությունը երբեմն, կարծես, զայրանում, քամու ուժով վեր է հանում այդ աղբն ու երեսներին շփում որպես ապտակ ու պատիժ: Իսկ մարդիկ ոչինչ դեռ չեն հասկանում: Շարունակում են աղբ արտադրել ու ապրել իրենց իսկ սարքած աղբանոցում: Մարդկանց հրապուրում են ու կուրացնում քաղաքի լույսերն ու փայլը, նաև՝ թվացյալ հարմարավետությունը, որի համար սակայն ստիպված են վճարել ուժից վեր աշխատանքով: Մարդկանց, լավագույն դեպքում, զրավում է քաղաքային ճարտարապետությունը, որը մեր քաղաքների դեպքում, ավաղ, ընդհանրապես չկա: Չեմ հասկանում՝ ի՞նչն է մարդուն

պոկում իր բնական միջավայրից ու բերում քաղաք, ի՞նչն է այդքան հրապուրում մարդկանց քաղաքում: Գուցե՝ որ կարող են շքեղ առանձնատներում ապրել, կամ շքեղ ռեստորաններում ճաշել, ու դրանով իրենց անձին մեծ կարևորություն հաղորդել... Իհարկե, դարձյալ գոռոզությունն է պատճառը, միայն գոռոզությունն ու դրան նախորդած տրգիտությունը: Հակասական ու անբացատրելի են գոռոզության ախտանշանները: Մի կողմից, մեր գոռոզության պատճառով, չենք մաքրում մեր շրջապատը, նույնիսկ՝ մեր սեփական կացարանը, իսկ մյուս կողմից ապրում ենք խոզի պես՝ մեր իսկ սարքած աղբանոցում: Մեր անսահման գոռոզության ու տգիտության պատճառով հաճախ դիտավորյալ կերպով աղտոտում ենք բոլորին հավասարապես պատկանող քաղաքային տարածքը, նրանց բոլորին ապտակելու, խոցելու կամ նվաստացնելու միտումով, նաև՝ երբ զայրացած ենք որևէ մեկի վրա մեր հանդեպ նրա ամբարտաժան վերաբերմունքի պատճառով, կամ՝ ընդհանրապես զայրացած ենք ողջ հասարակության վրա: Ինչպե՞ս բացատրեմ, որ քաղաքում մարդկանց մեծ կուտակումները ոչ միայն կեղտի, այլ նաև հսկայական լարվածության աղբյուր են ու միայն շարունակական ստրեսի են մատնում ու հիվանդացնում բոլորին, հատկապես՝ ամենազգայուն ու ամենակարեկից արարածներին՝ աստվածամարդկանց: Մարդիկ ի ծնե շատ տարբեր են միմյանցից, երբեմն անհամատեղելի, նույնիսկ իրարամերժ էություններով: Անգամ միևնույն ընտանիքի ներսում հաճախ մեծ տարբերություններ, նույնիսկ անհամատեղելիություններ կան՝ ամուսինների միջև, երեխաների ու ծնողների միջև, իհարկե՝ նաև քույր ու եղբայրների միջև: Մարդկանց միջև առկա տարբերություններն անխուսափելիորեն բերում են ընդհանուր լարվածության, հաճախ՝ բախումների, իսկ երբեմն էլ՝ երկարատև պատերազմների: Մարդիկ, իրենց գիտակցությունից անկախ, մշտապես էներգետիկ պատերազմների մեջ են: Ինչպես գազաններն են սնվում մեկը մյուսի հաշվին, նաև՝ բույսերն, իհարկե, նույնպես էլ մարդիկ են սնվում՝ խժռելով միմյանց էներգիան: Խոսքն իհարկե աստվածամարդկանց մասին չէ, այլ նրանց, ովքեր արտաքինով գուցե շատ չեն տարբերվում, բայց իրականում

էներգետիկ վամպիրներ են՝ սատակներ, ու մտահոգված են միայն ուրիշների բիոդաշտը խժռելով: Նրանք բազմապիսի հնարքներ ունեն դիմացինի ոչ միայն նյութական, այլ առաջին հերթին նրա էներգետիկ դաշտը խժռելու համար: Կարող են օգտագործել, օրինակ, իրենց ֆիզիկական տվյալների գերակշռությունը, դիմացինին ճնշելու համար, կամ եթե չունեն ֆիզիկական տվյալներ, ապա՝ իրենց ոհմակային պատկանելությունը, կամ էլ՝ օրինական դաշտի ու հասարակության մեջ քարացած նորմերի ընձեռած հնարավորությունները: Ընտանեկան փոխհարաբերություններում կարող են նաև գործածել բազմապիսի ձղձիմ հնարքներ. օրինակ՝ անհիմն կերպով մեղադրել կողակցին՝ նրա վրա գցելով ողջ մեղավորությունը, նույնիսկ՝ զրպարտել, փորձելով մոլորեցնել նրան, չեղած բաներ պնդելու, երբեմն նույնիսկ ուրիշներին վկայակոչելու միջոցով: Կարող են իրենց անհասկացողի տեղ դնել, պատասխանատվությունից խուսափելու համար: Կարող են մոռացկոտ ձևանալ ու «չհիշել» որոշ անցանկալի փաստեր, կամ թաքցնել դրանք, ընդհանրապես՝ խաբել, խուսափել կողակցին ժամանակին տեղեկացնելուց ու հետո պնդել, թե տեղեկացրել են, ու մոռացկոտ կողակցին է մեղավոր, որ չի հիշում և այլն: Իրենց շահերն առաջ տանելու համար՝ կարող են նույնիսկ անհամաչափ հիստերիա բարձրացնել՝ դիմացինին մեղադրելով «անհիմն» կասկածներ ունենալու, նույնիսկ զրպարտության մեջ: Կարող են շտապել ու զոհի կարգավիճակ որդեգրել, քանի դեռ չի բացահայտվել իրողությունն ու հետևաբար՝ իրական զոհը: Կարող են ընդհանրապես զոհի կարգավիճակ որդեգրել ու այդպես ապրել, ապահովության համար, որ ամեն անգամ կարիք չունենան վերահաստատելու իրենց՝ զոհի, կարգավիճակը: Կարող են ապրել առանց մտահոգվելու, առանց որևէ բան անելու, առանց որոշում ընդունելու, գլուխ պահելով՝ մյուսների հաշվին: Կարող են ձևացնել, թե շատ կարևոր գործով են զբաղված ու դրանով թաքցնել սեփական վրիպումների ու սխալների հետքերը՝ որևէ մեղադրյալի տակ չմտնելու համար, հատկապես երբ այդ վրիպումներն ու սխալներն արդեն մեծ վնաս են պատճառել կողակցին ու ողջ ընտանիքին: Էներգետիկ վամպիրները, էներգիա են կլանում և՛

այն դեպքում երբ կարողանում են հաջողությամբ հասնել իրենց հնարքներով, և՛ այն դեպքում երբ կողակիցը նկատում է ամեն ինչ ու առճակատման դուրս գալիս: Առաջին դեպքում այդ ստոր սատակները լափում են խաբվածի էներգիան ու ցնծում իրենց ճղճիմ հնարքները հաջողությամբ իրագործելու հաճույքից: Երկրորդ դեպքում, երբ դիմացինը նկատել ու, զայրացած, ավերից դուրս եկած, փորձում է մերկացնել կողակցի ճղճիմ էությունը, հոգեգեշ սատակները սնվում են նրանից դուրս ժայթքող զայրույթի էներգիայով: Նման էներգետիկ փոխազդեցությունների մեջ շահողը միշտ էներգետիկ վամպիրներն են դուրս գալիս: Ներանք ամեն տեղ են՝ ընտանիքում, փողոցում, հատկապես աշխատավայրում: Մարդիկ ինչպե՞ս չեն հասկանում, որ այդ ամենից բացի, քաղաքային ապրելակերպը բոլորին արնաքամ է անում, նրանց նորաձևության շարունակաբար փոփոխվող ուղղությունների ունայն մրցավազքի մեջ ներքաշած: Մարդիկ կուրացել են անհույս ու չեն տեսնում, որ հասարակության մեջ իր ունակություններով ու աշխարհիկ նվաճումներով առաջադիմած ու բոլորից առաջ անցած անդամը մյուս բոլորին իր հետևից, գնալով ավելի ու ավելի արագացող ու սաստկացող, մրցավազքի մեջ է ներքաշում՝ ստիպելով նրանց ամեն ինչ անել իրենց եղաց-չեղած ունակություններով ավելի բարձր նվաճումների հասնելու համար: Մարդիկ չեն նկատում, որ դա ի վերջո ողջ հասարակությանը խելահեղ մրցավազքի է մատնում, որից դուրս գալն արդեն անհնար է, որ հասարակության, հատկապես հասակակիցների ճնշումը, խլում է երեխաներին իրենց ծրնողներից: Ոչ ոք չի նկատում, որ հատկապես քաղաքում մարդիկ ջանում են գերազանցել մյուսներին իրենց տեսքով, պահվածքով, ճանաչումով, լավագույն դեպքում հմտություններով ու տաղանդով և այլն ու դրանով առաջ են բերում աննկարագրելի լարվածություն, երբեմն էլ թշնամական փոխհարաբերություններ, որոնք էլ անխուսափելիորեն բերում են պառակտման, թուլացնում են ազգն ու խոցելի դարձնում թշնամիների համար: Բոլորն ընդհանրապես մոռացել են, որ միայն թշնամիներից պաշտպանվելու համար են մարդիկ միախմբվել, համայնքներ կազմել ու պատըսպարվել բարձր ու անառիկ ամրոցների ներսում, նաև՝ որ

ամրոցներում հողի ու այգիների բացակայության պայմաններում ստիպված են եղել զբաղվել միայն արհեստավորությամբ, որ հետո վաճառեն իրենց ձեռքի գործերը, սննդամթերք ունենալու համար: Դարեր ու հազարամյակներ շարունակ այդպես ապրելով՝ մարդիկ այնքան էին ընտելացել ամրոցային կյանքին, որ, զինատեսակների փոխվելու պատճառով ամրոցների անիմաստ դառնալուց հետո, այնուամենայնիվ, շարունակեցին մնալ ապրելու միևնույն կյանքով: Հետագայում նույնիսկ ընդլայնեցին ամրոցներն՝ ի վերջո արդյունաբերական կենտրոնների վերածելով զբոսայգի: Մարդիկ դեռ չեն հասկանում, որ եթե առաջ ամրոցի պատերի ներսում կուտակվելն անհրաժեշտություն էր ինքնապաշտպանության համար, ապա այժմ մարդկանց կուտակումը քաղաքներում վտանգավոր է, քանի որ բոլորին միանգամից, մեկ ումբի հարվածով վերացնելու վրտանգի տակ է դնում: Չեն հասկանում, որ, քաղաքներում կուտակված ապրելով, անսահման խոցելի են դարձել թրշնամու համար: Գուցե հասկանում են, բայց դեռ շարունակում են ապրել. նույնիսկ նորանոր զանգվածներ են ներհոսում՝ չգիտես ինչից զմայլված ու հրապուրված: Մի՞թե ապականությունն ավելի գորեղ է: Մի՞թե արտաքին փայլն ու էժան գայթակղությունն ավելի գերադասելի են: Ու դարձյալ մարդու գոտզությունն է պատճառը՝ սեփական անձի էությունն իրականից բարձր դնելու մղումը՝ քաղաքում ապրելու, պաշտոն-մաշտոն ունենալու, կամ գոնե մտավոր աշխատանքով զբաղվելու, զվարճանքի վայրեր, համերգ-մամերգ ու տարբեր ցուցահանդես-մուցահանդեսներ հաճախելու միջոցով, ընդհանրապես մարդամեջ երևալու, մարդկանց ուշադրությանն ու գնահատանքին արժանանալու միջոցով, սեփական բարեկեցությունը ցուցադրելու, ցուցամոլությամբ նկատվելու, հատկապես ուրիշներին դրանով նվաստացնելու միջոցով և այլն: Մի՞թե քաղաքային կյանքը գրավում է նաև համեմատաբար աննկատ կերպով անառակությամբ զբաղվելու իր ընձեռած հնարավորություններով: Ինչպե՞ս կարող է գոնե մի փոքր ինքնասիրություն ունեցող մարդը իջնել անասնական աստիճանի ու տրվել մարմնական հաճույքներին, դատարկվել ու չզգալ իր նրվաստացումն ու ամայացումը: Չեմ հասկանում: Ոչինչ չեմ

հասկանում: Մի՞թե բնության գրկում ազատ, ինքնիշխան ու երջանիկ ապրելն ավելի գերադասելի չէ: Մի՞թե անբնական պայմաններում հազար ու մի ճնշումի տակ ապրելն ազատություն է, իսկ ազատ բնության գրկում ապրելը՝ ոչ»:- Արքայի այս մտքի վրա նրան հաղորդեցին, որ ներքին գործերի նախարարն է սպասում ընդունելության:

– Թող ներս գա,– ասաց Արքան ու վեր կացավ բազմոցից:

Սուրենյանը ներս մտավ, բարև բռնած, աջ ձեռքը՝ արևաշուշանի, ու կանգ առավ դռների մեջ:

– Մոտեցի՛ր, Սուրենյա՛ն,– դիմեց նրան Արքան ու առաջարկեց նստել իր գրասեղանին կից աթոռին:

– Ի՛մ Արքա, ինչպես կհրամայես,– ասաց Սուրենյանը, նստելով աթոռին:

– Սուրենյա՛ն, երկրում պետք է վերացնել ամեն ապականություն ու ալյասերվածություն: Մեր ազգին սազական չի ո՛չ մարմնավաճառությունը, ո՛չ էլ հատկապես համասեռամոլությունն ու թմրամոլությունը: Դրանց բոլորին կը հայտնաբերես ու կկալանավորես: Առաջին հերթին կանես դա: Մնացածի հարցը՝ հետո: Հա՛, նաև՝ ֆեմինիստներին. կհավաքես նաև ֆեմինիստներին: Դրանք ավելի մեծ վնաս են տվել մեր ազգին, քան մարմնավաճառները, համասեռամոլներն ու թմրամոլները միասին վերցրած:

– Ի՛մ Արքա, վախենամ, բավարար ուժեր չունենք...

– Գիտեմ, Սուրենյան: Բայց մի անհանգստանա: Վերջին հրամանիցս հետո գործի հիմնական մասը կանեն հրպատակները՝ կբացահայտեն ու ապացույցներ կներկայացնեն: Քեզ կմնա միայն ընդունել ապացույցներն ու մեկուսացնել հանցագործին: Դատն ու դատաստանը կանեն արքայական դատարանները: Չնայած, համոզված եմ՝ համարյա բոլորը կամավոր կերպով կենթարկվեն հրամանիս: Ոչ ոք չի ուզենա կորցնել իր ողջ ունեցվածքն ու տեսնել իր սերունդների կոտորածը: Քո գործը հիմնականում անառակությունը վերացնելն է: Այս մասին միայն դու գիտես: Կողքից հպատակների օգնություն չես ունենալու: Եթե էդ անառակները զղջան ու գրավոր խոստում տան ընդմիշտ հրաժարվել իրենց ալյանդակություններից ու ընդունեն մահապատիժը, ողջ ունեցվածքի բռնագրավումն ու

ողջ գերդաստանի կոտորածը որպես միակ պատժամիջոց իրենց խոստումը խախտելու դեպքում, ապա կարելի է և բաց թողնել դրանց: Չնայած՝ վտանգավոր է դրանց մահաբեր վիրաբույժներին ազատություն տալը: Անչափ վարակիչ ու վտանգավոր են:

– Լսո՞ւմ եմ, ի՞մ Արքա,– անմիջապես արձագանքեց Սուրենյանը:

– Նույնը՝ բոլոր ներկա բանտարկյալներին: Բոլորին կհանես բանտերից ու՝ սահման, խրամատ փորելու: Բայց նախ ստորագրություն կվերցնես բոլորից, որ հետագայում որևէ հանցանքի մեջ այս կամ այն կերպ ներգրավվելու դեպքում խստագույնս կպատժվեն՝ մահապատիժ, ողջ ունեցվածքի բռնագրավում ու ամենակարևորը՝ ողջ գերդաստանի կոտորած:

– Լսո՞ւմ եմ, ի՞մ Արքա: Իսկ եթե չստորագրե՞ն նման խոստում,– հարցրեց Սուրենյանը:

– Այդ դեպքում՝ գնդակահարություն: Նույնը՝ անառակ կանանց, համասեռամոլներին, թմրամոլներին ու ֆեմինիստներին,– զայրացած մեխեց Արքան:

– Լսո՞ւմ եմ, ի՞մ Արքա,– արձագանքեց Սուրենյանը:

– Բայց նախքան դրանց գնդակահարելը ինձ կներկայացնես դրանց գործերը,– արագ հավելեց Արքան,– կգնդակահարես միայն իմ գրավոր հրամանից հետո:

– Լսո՞ւմ եմ, ի՞մ Արքա, կարվի այնպես, ինչպես հրամայեցիր,– անմիջապես ասաց Սուրենյանը, աջ ձեռքի բլրոնցքը արևահյուսակին պահած:

– Առայժմ այսքանը, Սուրենյան, կարող ես գնալ: Աթոռյանի ու Դարբինյանի հետ սերտ համագործակցիր: Ինձ ամենասեղմ ժամկետներում երկրորդ պաշտպանական օղակն է պետք մեր սահմանների երկայնքով, հասկանո՞ւմ ես,– ասաց Արքան մի փոքր մտազբաղ:

– Հասկանում եմ, ի՞մ Արքա, ամեն ինչ կանենք: Ես հոգևորականներին արդեն սկսել եմ ուղարկել Դարբինյանի մոտ:

– Հա՛, չմոռանաս բոլոր նախկին ոստիկաններից գումարտակներ կազմել և ուղարկել սահման,– ասաց Արքան ավելի մտազբաղ: Ահավոր հոգնած էր: Մտքերը զբաղված էին հիմնականում սկսված պատերազմով, նաև՝ նրանով,

Թե ինչպես իրեն կպահի մեր դաշնակիցը:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա, անհոգ եղիր,– ասաց Սուրենյանը:

Սուրենյանի խրոխտ ձայնից Արքան սթափվեց:

– Լա՛վ, Սուրենյա՛ն, կարող ես գնալ,– ասաց նա՝ համարյա գլուխը չբարձրացնելով:

Սուրենյանը արագ վեր կացավ, գլուխ տվեց ու դուրս եկավ Արքայի աշխատասենյակից:

Քիչ անց Արքային հայտնեցին, որ Պարգևն է սպասում ընդունելության:

– Թող ներս գա,– հրամայեց Արքան:

Պարգևը ներս մտավ ու մոտեցավ Արքային:

– Ի՛մ Արքա, մտավորականների խումբը ընդունելություն է հայցում: Ի՞նչ կհրամայես անել:

– Շատ արագ արձագանքեցին: Սրանց մեկը կազմակերպել ու հորդորել է, այլապես այսքան արագ չէին արձագանքի,– ականա սկսեց մտորել Արքան:

– Ի՛մ Արքա, մերժո՞ւմ ենք ընդունելությունը,– տարակուսեց Պարգևը:

– Ոչ մի դեպքում: Ես չեմ հրաժարվում որևէ մարտահրավերից, այն էլ, երբ ինքս եմ փափագել: Ես ինքս եմ ուզել դրանց դեմ առճակատման դուրս գալ: Դրանց վաղուց էի ուզում ասպարեզ հանել ու... Թող գան:

– Ի՛մ Արքա, շատ հոգնած ես: Քանի օր է չես հանգըստանում կարգին: Գուցե հետաձգե՞նք,– ասաց Պարգևը՝ տեսնելով Արքայի հյուծված ու ափերից դուրս եկած վիճակը:

– Չէ՛, թող գան. իրենց ոտքով են եկել. թող գան,– արձագանքեց Արքան՝ խորապես մտազբաղ:

Նա շատ երկար էր սպասել այս առիթին ու վաղուց էր պատրաստ առճակատմանը:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– ասաց Պարգևն ու զգաստացավ:

– Քանի՞սն են,– հարցրեց Արքան:

– Մի քառասուն-հիսուն հոգի կլինեն, ի՛մ Արքա– պատասխանեց Պարգևը:

Արքայի զայրույթը բորբոքվեց: «Ուրեմն այդքան խիզախ մարդ կա մեջները, հա՞: Հապա, ո՞ւր էին հանրապետության տարիներին: Դե իհարկե, բռնակալներից վախեցած, կա՛մ ծառայում էին նրանց, կա՛մ ծակուռն էին մըտել ու, պոչները հետույքները մտցրած, ծպտուն չէին հանում: Իսկ հիմա չեն վախենում. գերագույն նահապետի մոտ են եկել՝ ողջ ազգի կարեկից հոր. հորից չեն վախենում: Նա սիրում է բոլորին, վտանգավոր չէ, բարի է ու փափուկ: Կարեկից մարդուն ընդհանրապես միշտ թույլ են համարում ու խոցելի: Կարեկից մարդուն կարելի է անվընաս կերպով անհանգստացնել, ճնշել, ուղղորդել, շահագործել: Կարեկից մարդու հոգու հետ խաղալուց նույնիսկ հաճույք են ստանում, որովհետև գիտեն, որ չեն պատժվի: Հաճելի՛ է անպատիժելիությունը, շա՛տ հաճելի: Կարեկից մարդն երբեք չի վնասի: Իսկ բռնապետից վախենում են: Նա կվնասի: Նրա գործը վնասելն է: Նա գազան է, անսահման դաժան, միայն վնասում ու շահագործում է, կողոպտում ու սպանում՝ այն էլ մի հսկա ոհմակի գլուխ անցած: Բորենիների ոհմակից ինչպե՞ս կարելի է չվախենալ: Իսկ միայնակ ու կարեկից մարդուց կարելի՛ է չվախենալ: Շատ լավ գիտեն՝ ում մոտ են եկել: Դրա համար էլ քաջություն է եկել վրաները: Անվախ նետվել են առաջ: Թող գան»:

– Պարզե՛, դրանց տար խորհրդակցությունների սրահ: Թող կանգնեն գահիս առաջ ու սպասեն մինչև գամ: Կարող ես գնալ:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– ասաց Պարզեմն ու դուրս եկավ Արքայի աշխատասենյակից:

Արքան նստեց բազմոցին, գլուխն առավ ափերի մեջ ու սկսեց մտորել: «Ի՞նչ են ուզում: Ահաբեկված են, որ սահման եմ քշում: Ազգային շահի համար երբեք այսքան չեն անհանգստացել ու երբեք այսքան միահամուռ չեն գործել: Սովետական տարիներին, ամեն մեկն իր համար առոք-փառք տուն-մուն, հոնորարներ-մոնորարներ ստանալով, ապրել են ճոխ ու անհոգ: Ազգանվեր որևէ գործունեություն չեն ծավալել այսքան միահամուռ: Չեն էլ իմացել, թե որն է ազգայինը: Սրանց միակ պատկերացումը ազգայինի մասին կամ ծես-մեսն է եղել, կամ այբուբենն ու

լեզուն, կամ էլ հնագիտությունն ու պատմությունը, լավագույն դեպքում՝ ազգագրությունը: Սրանք երբեք ազգային ուսմունքից որևէ գաղափար չեն ունեցել: Հիմա ևս չունեն: Սրանք միայն գլուխ են պահել: Սովետական տարիներին կա՛մ գովերգում էին տիրող կուսակցության գաղափարախոսությունը, կա՛մ մոդեռնիստական անկապություններ մոգոնում: Սովետի փլուզումից հետո, միանգամից լծվեցին ծառայելու նոր իշխանավորներին ու դարձյալ մնացին անձեռնմխելի: Մինչև հիմա պոչները տրորող չէր եղել: Իհարկե, սովոր չեն՝ ի՞նչ սահման, ի՞նչ մահման, ի՞նչ աշխատել... Մտավորական են՝ ոտքերն ամպոտ... Բոլորից վեր են համարում իրենց: Անկապություններից բացի ուրիշ ոչինչ չունեն գրած: Լավագույն դեպքում սեփական զգացմունքների ու տվյալանքների անճաշակ շարադրանքներ: Ձեն էլ ամաչում իրենց ամենամիտքական, հատկապես էրոտիկ ու սեքսուալ երազանքերը հրապարակ հանելուց: Բա էն նկարիչ կոչվածները... Սովետի ժամանակ մեռան, լենին-մենին նկարելով, կամ անիմաստ ու անճաշակ անկապություններ սաքելով, հիմնականում՝ մոդեռնիզմ ու պոստ-մոդեռնիզմ: Տեսնես՝ սրանք երբեք կհասկանա՞ն, որ չի կարելի նստել ու նկար սարքել, որ նկար սարքելով նախ իրենք իրենց են վնասում, հետո նաև՝ մյուսներին: Գուցե երբեք էլ չհասկանան, որ արվեստ միայն սրտով է ստեղծվում: Սրանք սիրտ չունեն: Գոռոզը չի կարող սիրտ ունենալ: Սիրտը ստորակարգ են համարում: Գնահատում են ուղեղը: Բայց ուղեղ էլ չունեն, որ հասկանան, թե ինչ է սիրտը, ինչ է իսկական արվեստը, նաև՝ որ, նկար-մկար սարքելով, միայն շատացնում են արվեստում երկար տարիներ շարունակ կուտակված հսկայածավալ աղբի կույտը: Գնորդներին էլ թվում է, թե արվեստ են գնում: Ի՞նչ անեն խեղճերը: Համատարած աղբը խլացրել ու իր ծանրության տակ է թաղել իսկական արվեստն ու արվեստագետին: Ամեն անտաղանդ վրձին է վերցրել ու նկար է սարքում: Իրենց նկարել չիմանալը ոճ են անվանում ու շարունակում մեծացնել իրենց նախորդների սարքած աղբի կույտը: Մեկը մյուսին ծափահարելով՝ քաջալերում են իրար ու ավելի շատացնում աղբը: Դրանց պետք է միայն սահման քշել խրամատ փորելու: Բա՛ էն անտաղանդ հումորիստները...

Անճաշակ ու գոեհիկ... Տխմարներին թվում է, թե հումորը միայն ծիծաղ առաջացնելու համար է։ Ամեն լածիրակ հումորիստ է դարձել։ Փողոցային կատակները բեմ են հանել ու... Իրենց գոեհիկ անտաղանդությամբ ու անճաշակությամբ աղտոտում ու թունավորում են շուրջը։ Սահմա՛ն... Խրամատ փորելո՛ւ... Լակոտնե՛ր։ Իսկ են սերիալ-մերիալների հեղինակներին միայն սատկացնել էր պետք։ Դրսի միջակությունը կապկելով՝ փչացրին ժողովրդին, կարծես՝ չկային ավելի բարձրարժեք գրականության օրինակներ։ Դրանից հետո անցան տեղական կիսագողական ու հանցագործ մշակույթի ու ապրելակերպի գովերգին։ Իբր՝ պակաս հանցամիտ ու հանցագործ էր ազգը, կարծես՝ քիչ էր երկրպագում հանցագործին, սրանք էլ իրենց սերիալներով ավելի՛ վեր հանեցին ու չափանիշ դարձրեցին հանցագործ աշխարհի ապրելակերպը։ Սրիկանե՛ր, տականքնե՛ր։ Սատկացնել էր պետք։ Արի ու տես, որ էն դերասան-մերասաններն ու ռեժիսոր-մեթիսորներն էլ են իրենց մտավորական համարում»։

Արքան դեռ երկար կմնար իր խոհերի մեջ, եթե նրան չհաղորդեցին, որ բժիշկն է ուզում տեսնել իրեն։ Արքան սթափվեց ու հրամայեց ներս թողնել բժշկին։ Բժիշկն, իր օգնականի հետ միասին, ներս մտավ Արքայի աշխատասենյակ ու դիմեց նրան.

– Ի՛մ Արքա, էսպես չի կարելի... Դու լրիվ ինքնասպանության ես գնում՝ անկանոն քնելով ու չսնվելով. այդքան չի կարելի անել ու անել։

– Ի՞նչ անեմ, բժի՛շկ։ Ուրիշ ո՞վ կանի, եթե ոչ ես,– մըտազբաղ պատասխանեց Արքան։

– Ի՛մ Արքա, էլի՛ դու, բայց ոչ այսքան շատ։ Լավ առաջնորդը հրամաններ է տալիս ու արդյունքներ պահանջում։ Իսկ դու մտահոգվում ես բոլորի փոխարեն, ինքդ ես անում նրանց գործը՝ մտածում, լուծումներ գտնում։ Ուսուցանում ես, բացատրում ու հորդորում, անգամ պատրաստ ես ձեռքներից վերցնել ու ինքդ անել։

– Բժի՛շկ, եթե չանեմ, ապա կարգին գործ չեն անի. հետո իմ գործն ավելի կժանրանա։

– Գուցե ճիշտ ես, ի՛մ Արքա։ Բայց քեզ հիմա լավ հանգստանալ է պետք, այլապես երկար չես կարողանա

շարունակել: Ես արգելում եմ որևէ հանդիպում ու զրույց. միայն՝ հանգիստ, նաև՝ կարգին սնունդ...

– Բժիշկ, հիմա սննդի ու հանգստի ժամանակ չկա:

– Ի՛մ Արքա, եթե չվերականգնես ուժերդ, ապա չես կարողանա շարունակել ճակատամարտը: Հիշո՞ւմ ես՝ մեր էպոսի հերոսները որքան են քնել: Ավելի շատ քնել են քան մենամարտել: Կերել են ու քնել: Քնել են ու դարձյալ կերել: Ավելի շատ քնել են սակայն: Դավիթը, Մհերը, Մելիքը... Մեր էպոսի բոլոր հերոսները հիմնականում քնել են: Դու ևս պիտի քնես: Մեր էպոսը շատ խորիմաստ խրատներ ունի: Մարդ առողջանում է՝ վերականգնվում, հիմնականում քնած ժամանակ: Հիշիր, թե մի քանի օր առաջ ինչ էիր խրատում Ռաֆայելին՝ ժամանակին քնել, անկախ նրանից գործ կա՞ անելու, թե՞ չկա:

– Կքնեմ բժիշկ, ճիշտ ես ասում: Բայց էս մտավորականների հանդիպումը չեմ կարող հետաձգել: Չեմ ուզում: Արդեն եկել են: Մելիքն իր բանակով դռանս մոտ է: Սրանց հարցն էլ լուծեմ ու կքնեմ: Խոստանում եմ,– ասաց Արքան ժպտալով:

– Լա՛վ, ի՛մ Արքա: Ես կողքիդ կլինեմ: Բայց դրանից հետո անմիջապես՝ խորը հանգիստ: Իսկ հիմա քեզ հարկավոր է սնվել: Ես բանջարեղենի սեղան եմ պատվիրել՝ վարունգ, կանաչեղեն, ոչխարի պանիր, կտավատի ձեթ, խմորի սոդայով ու հնդկաձավարի ալյուրով թխված լավաշ, հալած յուղ, նաև բոդկ ու սխտոր: Մի փոքր սնունդ ընդունիր, ու նոր միասին կգնանք մտավորականների հետ հանդիպմանը: Ես ու օգնականս քեզ հետ միասին կճաշենք,– ասաց բժիշկը ժպտալով,– քեզ մենակ չենք թողնի:

– Լա՛վ, բժիշկ, համոզեցիր,– արձագանքեց Արքան մի փոքր անց:

Բժիշկը նշան արեց իր օգնականին, որ ներս բերեն իր պատվիրած ուտեստները: Սպասավորները շուտով ներս բերեցին այն ամենն, ինչ բժիշկն էր պատվիրել, ու դասավորեցին Արքայի աշխատասենյակի անկյունի բազմոցի մոտ դրված սեղանին: Արքան վեր կացավ տեղից և, բժշկի ու նրա օգնականի հետ միասին, մոտեցավ սեղանին: Սկըսեցին խոսել անցած օրերի ընթացքում կատարվածի մասին: Արքան չէր էլ հիշում, թե քանի օր էր անցել: Այնքան

բան էր փոխվել, որ կարծես մի ողջ դարաշրջան անցած լինեք: Բժիշկն ու նրա օգնականը, իրենց դանդաղ ծամելով, ստիպում էին Արքային չշտապել, հետևել իրենց օրինակին: Դեռ շատ չէր անցել, երբ Արքային հաղորդեցին, որ մտավորականների պատվիրակությունն արդեն սպասում է խորհրդակցությունների սրահում: Բժիշկն անմիջապես դիմեց Արքային.

– Ի՛մ Արքա, խնդրում եմ, հրամայիր, որ սպասեն: Ձի կարելի կիսատ թողնել ուտելը: Եվ, ընդհանրապես, չի կարելի զոհաբերել սեփական առողջությունը, նույնիսկ հարմարավետությունը ուրիշներին գոհացնելու համար: Որքան զոհաբերես, այնքան կուզեն, որքան տաս, այնքան կուտեն ու չեն հագենա: Մարդն անհույս անդգա է. մինչև չես կտրում սնուցումը, չի զգում, որ ուտում էր: Ոչ ոք չի ըզզում, թե ինչ զոհաբերությունների ես գնացել իրենց հարմարվելու, իրենց գոհացնելու, իրենց սիրտը շահելու համար, նույնիսկ իրենց խնդրանքը կատարելու համար: Ձի կարելի կաշվից դուրս գալ ուրիշների համար:

– Ճիշտ ես բժի՛շկ,- մտքերի մեջ խորասուզված, արտաբերեց Արքան:

Երբ վերջացրին ուտելը, բժիշկը դիմեց Արքային.

– Ի՛մ Արքա, ուտելուց հետո պետք է մի քիչ նստել, զրուցել. չի կարելի միանգամից նետվել գործի: Խնդրում եմ՝ թող էլի սպասեն:

– Լա՛վ, բժի՛շկ: Դարձյալ ճիշտ ես,- ասաց Արքան ժրպտալով:– Հիշում եմ պատգամներիցդ մեկը՝ «Կարևոր չէ՝ ինչ ես ուտում. կարևոր է՝ ում հետ ես ուտում»: Համամիտ եմ, որ համախոհ զրուցակից ունենալը մարդու ամենակարևոր պահանջն է, ավելի ճիշտ՝ անհրաժեշտությունը: Առանց մտքերի փոխանակության, մարդ շնահեղձ է լինում: Համախոհ ու հոգեհարազատ զրուցակիցն անգին գանձ է: Կյանքն անիմաստ է, երբ չկա մեկը, ում հետ կարող ես զրուցել, ով կհասկանա քեզ, կգնահատի, նույնիսկ կվերցընի ու ավելի հեռու կտանի միտքդ, մի նոր աշխարհ կբացի: Ու այդպես, փոխադարձաբար միմյանց փոխհարստացնելով, կարելի է շատ խորանալ իմացության անհուններում, նոր աշխարհներ բացահայտել, այլապես՝ մարդ միայնակ կմնա իր մտքերի հետ ու շատ չի առաջադիմի, ան-

զամ կիսելագարվի:

– Շատ ճիշտ ես, Ի՛մ Արքա: Մի համեմատություն հիշեցի: Մտքերի փոխանակությունը, տարիներ առաջ, համեմատում էի սեղանի թենիս խաղալուն: Անչափ հետաքրքիր է, երբ դիմացինդ քեզ պես վարժ է ու աշխույժ. ուղարկածը միտքը մեկ այլ մեկնաբանությամբ հետ է վերադարձրնում ու հարստացնում ունեցածդ: Ու այդպես, փոխադարձաբար միմյանց հարստացնելով, կարելի է անթիվ-անհամար հորիզոններ բացահայտել:

– Հիշում եմ, բժիշկ: Միայնության մեջ խորհելը համեմատում էիր պատի հետ սեղանի թենիս խաղալուն. ուղարկածդ մտքերը համարյա նույնությամբ հետ են վերադառնում ու չեն հարստացնում ունեցածդ: Իսկ ոչ մեկի հետ խաղալը համեմատում էիր անհասկացող մեկի հետ զրուցելուն. ուղարկածդ մտքերը գնում, կորում են ու դատարկում ունեցածդ: Հիշում եմ, որ ասում էիր՝ ցանկացած միտք էներգիայի հոսք է, որ դեպի անհասկացողն ուղղած էներգիադ անհետանում է նրա անտակ դատարկության մեջ, որ անհասկացողին բան ասելը նման է անհուն դատարկության մեջ նետված գանձի:

– Ի՛մ Արքա, հիշում ես ամենայն մանրամասնությամբ,– ասաց բժիշկը ժպտալով:– Նույն օրենքը վերաբերում է նաև լավություն անելուն: Ամայացնող է, երբ դիմացինդ անշնորհակալ կերպով վերցնում է տվածդ նյութական բարիքն ու ժամանակդ, կամ չի ընդունում, նույնիսկ ծաղրում է տվածդ խորհուրդը:

– Հիշում եմ մի պատգամ ևս: Ասում էիր, որ անսիրտ մարդկանց չի կարելի լավություն անել: Իսկ դրանց ճանաչելու համար գլուխ է պետք ունենալ,– ասաց Արքան լայն ժպտալով:

Բժիշկն ու նրա օգնականն արձագանքեցին անբռնազբոս ծիծաղով:

– Բժիշկ, անչափ իմաստուն են պատգամներդ: Ես շատ բան եմ սովորել քեզնից,– ասաց Արքան:– Քեզ իմ ուսուցիչն եմ համարում:

– Ի՛մ Արքա, մի քիչ շատ ես ասում: Ես միայն մանրմունք բաներ եմ ասել: Համակարգված ուսմունքը դու ես բացահայտել,– հակադարձեց բժիշկը:

– Բայց քո պատգամներն էին, որ ինձ ճշմարիտ ուղու վրա դրեցին, հատկապես՝ որ կատարելության ձգտող ամեն մարդ պիտի կարողանա նախ բուժել իր մարմինը, ձերբազատվելով թուլներից ու թափոններից, երկրորդ՝ մաքրել իր լեզուն ավելորդություններից, իր խոսքը դարձնել դիպուկ ու հակիրճ, երրորդ՝ դառնալ անդուլ մտածող ու ձերբազատվել սեփական գիտակցությունն աղտոտող կենդանական մղումներից՝ ի վերջո հասնելով բացարձակ ճշմարտությանը: Առանց քո պատգամների չէի բացահայտի առաջին պատվիրանը՝ առաջին հերթին սեփական անձի մասին մտահոգվելու, սեփական անձը խնամելու պատվիրանը:

– Բացահայտել ես, բայց ինքդ չես հետևում, ի՞մ Արքա,– ժպտալով վրա բերեց բժիշկը:

– Ճիշտ ես՝ չեմ հետևում: Բայց ուրիշ կերպ չի ստացվում: Որևէ գործ անելու համար՝ ստիպված եմ:

– Գիտեմ,– տխրեց բժիշկը,– բայց հիշիր, որ մշտապես ինքնազոհաբերությամբ ապրող մարդիկ չափազանց խոցելի թիրախներ են: Նրանց շուրջն արագորեն գոյանում է մշտապես կլանողների անշնորհակալ բանակ:

– Դարձյալ ճիշտ ես, բժիշկ,– ասաց Արքան՝ իր մտախոհ հայացքը ուղղած անորոշ հեռուն:

Երկար լռություն տիրեց: Ամեն մեկն, իր խոհերի մեջ ընկղմված, իր հայացքն ուղղել էր անհուն հեռուները:

– Լա՛վ, վեր կենանք արդեն: Շատ սպասեցին,– լռությամբ խախտեց Արքան:

– Ա՛յ, դա չեղավ,– անմիջապես արձագանքեց բժիշկը:– Ի՞մ Արքա, դարձյալ մտահոգված ես, թե ուրիշներն ինչ ապրումներ կունենան: Դրանով սպառում ես ինքդ քեզ: Չի կարելի մտահոգվել ուրիշների ապրումների մասին: Չի կարելի մտածել, անգամ մտքի ծայրով անց կացնել, թե ուրիշներն ինչ կմտածեն, կամ ինչ ապրումներ կունենան, երբ կատարում ես առաջին պատվիրանը: Դա անչափ վրնասակար է նաև նրա՛նց համար: Երբ մտահոգվում ես ու անում ամեն ինչ նրանց գոհացնելու, նրանց պահանջները բավարարելու համար, ապա մեծացնում ես նրանց ախորժակն ու դարձնում նրանց գազան: Իսկ նրանք, ավելի շատ պահանջելով, ստիպում են քեզ ավելի մեծ գոհաբե-

րուծյունների գնալ. ու այդպես շարունակ՝ մինչև սպառվես ու անհետանաս: Մարդ պիտի անի այն, ինչ իրեն է անհրաժեշտ, ինչ ի՛ր սրտին ուրախություն կբերի, ինչ իրեն կերջանկացնի: Մարդ նախ պիտի հոգա ի՛ր սեփական կարիքները, ընդ որում՝ ուրիշների ապրումների մասին չմտահոգվելով: Ուրիշների կարիքների ու ապրումների մասին մտահոգվելով՝ ինքնե՛րս ենք խախտում հավասարակշռությունը, նախ՝ նրանով, որ մեր սեփական բիոդաշտն ենք ավերում, հետո՝ որ ուրիշներին, իրենց բիոդաշտով հանդերձ, ներս ենք հրավիրում ավերել մերը, ի վերջո՝ որ նրանց անհույս ավերող ենք դարձնում ու ավելի մեծ կրակի մեջ ընկնում: Ընդհանրապես, վնասված՝ ձագարած, դատարկ խոռոչներ ունոցող, բիոդաշտով մարդիկ դեպի իրենց են ձգում վնասող բիոդաշտով մարդկանց: Նույնիսկ անվնասները շատ արագ վնասող կդառնան՝ հանդիպելով վնասված բիոդաշտով մարդկանց: Միայն աստվածամարդիկ չեն վերածվի վնասողների. փոխարենը՝ ամեն ինչ կանեն ամոքելու վնասվածին ու վերականգնելու նրա բիոդաշտի դատարկ խոռոչները: Բայց, հիշիր, որ ոչ բոլորն են այդպիսին:

– Գիտեմ, բժի՛շկ, բայց ես մեծ պարտականություններ ունեմ ուսերիս,– վրա բերեց Արքան,– ես պարտավոր եմ հոգ տանել իմ հպատակների մասին:

– Անշուշտ, ունես, ի՛մ Արքա՝ ուսուցանել, պաշտպանել, ու դատել, բայց ոչ առողջությանդ ու երջանկությանդ հաշվին. ու ամենակարևորը՝ այդ ընթացքում չի կարելի մտահոգվել, թե ինչ զգացումներ կունենան նրանք՝ երախտագիտությա՞ն, թե՞ վիրավորանքի: Մարդիկ շատ տարբեր են: Ոմանք կարող են ընդունել ասածներդ մեծ գոհունակությամբ ու երախտագիտությամբ, իսկ շատերն էլ կարող են խորապես վիրավորվել միևնույն ասածիցդ: Դու չես կարող գոհացնել բոլորին: Ուրիշներին գոհացնելու ձրգտումդ կխաթարի անդորրդ, կխեղի բիոդաշտդ ու ի վերջո կպատռի քեզ մեջտեղից: Քո առաքելությունն է ուսուցանել ճշմարիտ ուամունքն ու դատել արդար ու անաչառ կերպով: Թե ինչպես կընդունեն դա ուրիշները՝ կարևոր չէ:

– Ճի՛շտ ես բժի՛շկ, միանգամայն ճիշտ ես,– արձագանքեց Արքան՝ խորապես մտազբաղ:

– Ուրեմն վեր կկենանք միայն այն ժամանակ, երբ ներսումդ որվւնէ նշույլ չի մնա այն մտքից, թե որքան սպասեցին ու թե ինչ ապրումներ ունեն հիմա սպասողները,– եզրափակեց բժիշկը՝ նայելով Արքայի աչքերին:

– Լա՛վ, բժի՛շկ, արդեն չունեմ: Վեր կենանք: Արդեն ձեռքերս քոր են գալիս,– ասաց Արքան ժպտալով ու վեր կացավ:

Նրա հետ միասին վեր կացան բժիշկն ու նրա օգնականը, պատրաստվեցին ու դուրս եկան Արքայի աշխատասենյակից: Նախասրահում Արքային սպասում էին արքայազները, Արշակն ու Արքայի թիկնապահ գնդի մարտիկները, Թորոսի գլխավորովթյամբ: Երբ Արքան բժշկի ու նրա օգնականի հետ միասին դուրս եկավ իր աշխատասենյակից, բոլորը ոտքի կանգնեցին, բարև բռնած:

– Բարին ընդ ձեզ, ի՛մ եղբայրներ,– ասաց Արքան, ու բոլորը միասին շարժվեցին դեպի խորհրդակցությունների սրահ:

Խորհրդակցությունների սրահում Արքային էին սպասում նրա երկու խորհրդականներն ու մտավորականների ողջ պատվիրակությունը: Երբ Արքան, իր շքախմբի հետ միասին, ներս մտավ, բոլորը զգաստացան ու իսկույն, բարև բռնած, քարացան: Արքան արագ մոտեցավ իր գահին ու նստեց: Նրա երկու խորհրդականները ևս գրավեցին իրենց տեղերը: Մտավորականների պատվիրակությունը զգաստ կանգնած էր Արքայի դեմ դիմաց, կարմիր նշագծի երկայնքով: Արքան մի պահ հայացքով զննեց նրանց բոլորին ու, նայելով ուղիղ իր դիմաց կանգնածին, ասաց.

– Լսո՛ւմ եմ, եղբայրներ, ի՞նչ խնդիր ունեք:

– Ի՛մ Արքա, մենք՝ մտավորականներս, խորապես մըտահոգված ենք վերջին հրամանիդ կապակցությամբ,– խոսեց պատվիրակության խոսնակը,– և եկել ենք...

– Մտահոգվա՞ծ... Խորապե՞ս...,– կտրեց նրան Արքան, ձայնի մեջ մի փոքր հեգնանքով,– ի՞նչն է այդքան մտահոգել ձեզ: Գուցե այն, որ բոլորիդ սահման եմ ուղարկո՞ւմ:

Մի ծանր լռություն տիրեց: Որևէ պատասխան չստանալով, Արքան շարունակեց.

– Դե, իհարկե... ուրիշ բանի համար խորապես չեք մշտահոգվի: Խորապես մտահոգվում եք ու մի մարդու պես համախմբվում միայն ձեր անձնական շահի համար: Եթե նույնքան փութաջան ու համախմբված լինեիք, կամ գոնե՝ մտահոգված ազգային շահի համար, ապա ամեն ինչ գուցե այնքան էլ վատ չլիներ հատկապես հետսովետական տարիներին: Իսկ դու գիտե՞ս՝ ինչ ասել է՝ մտավորական, – բոլորի համար անսպասելի հարցրեց Արքան՝ շեշտակի նայելով պատվիրակության խոսնակին:

Դարձյալ ծանր լուծյուն տիրեց: Պատվիրակության խոսնակը կախեց գլուխն ու հայացքն ուղղեց հատակին: Մյուս բոլորը կարկամած իրար էին նայում թաքուն:

– Անունդ ի՞նչ է: Ինչո՞վ ես զբաղված, – դիմեց Արքան խոսնակին:

– Վարուժան Ասլանյան, – լավեց խոսնակի կամացույց ձայնը, – բանաստեղծ եմ, նաև պատմվածքներ եմ գրում:

– Գրող ես, ուրեմն՝ խոսքի ճարտարապետ: Գերագույն մտավորական ես համարում քեզ: Ճիշտն ասած՝ շատ անհիմն չեն համոզմունքներդ: Դե, ասա՝ տեսնեմ՝ ի՞նչ է նշանակում լինել մտավորական, ո՞վ է մտավորականը. կարո՞ղ ես տալ հայ մտավորականի սահմանումը:

Դարձյալ քար լուծյուն տիրեց: Որոշ դադարից հետո Արքան կրկին դիմեց Վարուժանին.

– Ինչո՞ւ ես լռում: Երբևէ չե՞ս մտածել այդ մասին: Քեզ մտավորական ես համարում ու չես մտածե՞լ, թե ինչ է նշանակում լինել մտավորական: Խոսի՛ր: Մտածե՞լ ես, թե՞ չես մտածել: Հավանաբար չես մտածել: Գրող ես՝ ուրեմն մտավորական ես: Դրանից բարձր ոչինչ չկա: Էլ՝ ի՞նչ մտածել... Թող մյուսները մտածեն, արդյոք մտավորակա՞ն են իրենք, թե՞ ոչ:

Մի փոքր դադարից հետո, Արքան դիմեց մյուսներին.

– Լսում եմ... Ձեզնից ո՞վ կասի, թե ինչ է նշանակում լինել հայ մտավորական: Դուք, հուսով եմ, մտածել եք այդ մասին՝ գոնե պարզելու համար արդյոք կարո՞ղ եք մտավորական համարվել, թե՞ ոչ: Եթե նույնիսկ խորապես չեք մտածել, ապա մտքներիդ ծայրով գոնե անցած կլինի... Որևէ եզրահանգման եկե՞լ եք: Ասեք՝ տեսնեմ՝ ի՞նչ մտքեր եք ունեցել, ինչ տարբերակներ եք ծանր ու թեթև արել:

Դարձյալ քար լուծյուն էր: Ոչ մեկը չէր համարձակվում որևէ բան ասել: Բոլորը կարծես զգում էին Արքայի աճող զայրույթը: Երկար ու ծանր լուծյունից հետո՝ Արքան դարձյալ դիմեց պատվիրակությանը.

– Ոչ մեկդ էլ չգիտի՝ ինչ է նշանակում լինել հայ մետավորական,– ասաց նա, ձայնի մեջ նկատելի զայրույթով,– բոլորդ էլ համոզված եք, թե ամեն մետավոր աշխատանքի տեր մարդ, հատկապես արվեստագետները, կամ գոնե բարձրագույն կրթություն ստացած, ուսյալ, բանիմաց ու կիրթ մարդիկ, բոլորը մետավորականներ են: Դա գուցե ճիշտ է օտարի մշակույթում, բայց ոչ՝ մեր: Օտարի մշակույթը շատ խորն էք ներծծել ու՝ շատ երկար: Ձեր սեփականը չունեք, չեք էլ ունեցել՝ ո՛չ սեփական միտք, ո՛չ սեփական՝ ազգային, փիլիսոփայություն, ո՛չ էլ՝ ազգային ուսմունք, իհարկե: Նույնիսկ ազգային արվեստ չեք ունեցել ու դեռ չունեք: Ամեն ինչ ընդօրինակել եք օտարից՝ օտարի փիլիսոփայությունը, օտարի ուսմունքը, կրոնը, օտարի արվեստը, օտարի մշակույթն ու կենցաղը. ու դեռ շարունակում եք հետևել օտարին: Սեփականը ստեղծելու փոխարեն, ազահաբար կապկոմ եք օտարի ամեն ինչն ու հպարտանում դրանով: Սեփականը ստեղծելու մասին ոչ մեկդ չի մտածել: Դրա համար հսկայական ճիգ ու ջանք է պետք, էլ չեմ ասում՝ տաղանդ:

Արքան փորձեց հանդարտվել. զգաց, որ կարող էր ասիերից դուրս գալ, եթե շարունակեր: Որոշ դադարից հետո, կրկին դիմեց Վարուժան Ասլանյանին.

– Գոնե հիմա ունե՞ս որևէ սահմանում: Ժամանակ էի ձգում, որ մտածես:

Դարձյալ քար լուծյուն տիրեց:

– Չունե՛ս: Ու չես էլ կարո՞ղ ունենալ, որովհետև միայն անձնական շահն է մտքումդ՝ ի՞նչ գրես երկրպագուներ ու ծափահարություններ հավաքելու համար: Մտահոգված ես միայն գովեստներ հավաքել, ճանաչում ձեռք բերել, հրճվել դրանից ու հանգիստ քնել: Դու երբևէ չես էլ փորձել ուշադրություն դարձնել, թե ինչ են ասել ու արել մեր ազգի մեծերը՝ Թումանյանը, Անդրանիկը... Հայ մետավորականը նրանք էին: Հայ մետավորական է նա, ով մտահոգված է իր ազգի ճակատագրով, անկախ տարիքից ու մասնագի-

տուլթյունից: Հասկացա՞ր: Իսկ դու մտահոգված ես միայն ճանաչում ու ծափահարություններ հավաքելով, միայն սեփական շահն է մտքումդ: Սահմանում հայտնվելու վախից հավաքել ես քո նմաններին ու միահամուռ եկել եք պաշտպանելու ձեր շահերը: Ազգային շահի համար այսքան միահամուռ ու արագ երբեք չեք համախմբվել. միայնակ եք թողել Թումանյանին, արհամարհել եք նրա ուսմունքն ու գաղափարները: Անգամ նրա անգերազանցելի գոհաբերությունները ոչ մի կերպ չեն ազդել ոչ մեկիդ վրա. մնացել եք նույն շահամուլ, անսիրտ ու անգուլթ արարածները: Դո՞ւք եք մտավորական: Թումանյանն էր մտավորականը: Գոնե նրա պես գրել կարողանայիք...

Արքան դարձյալ փորձեց հանդարտվել: Զայրույթից դեպի առաջ էր թեքել իրանն ու ձեռքերով ամուր սեղմել գահի թիակները: Վարուժանից հայացքը չկտրելով՝ նա դանդաղ հետ ընկավ իր գահի մեջ ու փորձեց խաղաղվել: Վարուժանը կախել էր գլուխը: Երկար լուսթյունից հետո, սակայն, փորձեց արդարանալ.

– Ի՛մ Արքա, Թումանյանին ոչ ոք չի հասնի: Նրա գրելու ձիրքը ոչ ոք չունի:

Սա ավելի զայրացրեց Արքային:

– Զի՞րք... Քեզ թվում է՝ ձի՞րքն է պատճառը: Նա մի՛տք ուներ՝ ասելի՛ք: Դուք ոչ մի ասելիք չունեք: Ոչինչ չունեք: Դրանի՛ց է, որ ոչինչ չեք կարողանում գրել: Ավելի ճիշտ՝ գրածներդ միայն ոչինչ է: Մինչև հիմա չհասկացաք, որ արվեստը սիրուն-միրուն բաներ գրել-մրելը չի: Մինչև հիմա չհասկացաք, որ ասելիքն ամենակարևորն է արվեստում, որ արվեստի կորիզը ասելիքն է, որ եթե չկա ասելիք, ուրեմն չկա արվեստ այնպես, ինչպես եթե չկա կորիզ՝ չկա պտուղ, չկա բջիջ, չկա կյանք: Մինչև հիմա չըհասկացաք, որ պոեզիան կուտակված հոգու ձիչ է, որ մարդ իր ներսում կուտակված ասելիք պիտի ունենա, որ ճշա: Չհասկացաք, որ ընդհանրապես գրիչ պետք է վերցնել միայն այն ժամանակ, երբ այլևս չես կարող չգրել: Չհասկացաք, որ ասելիքն այնքան կարևոր է արվեստում, որ եթե կա ասելիք, ուրեմն արդեն կա արվեստ, անկախ նրանից՝ ինչ ձևի մեջ է ներկայացված: Չհասկացաք, որ միայն անկեղծ խոսքն է որ ուժ ունի, միայն՝ սրտով աս-

վածը: Չհասկացաք, որ արվեստի իսկական գործ ստեղծվում է կա՛մ հիացմունքով, կա՛մ ցատումով, ամեն դեպքում՝ միայն սրտով, երբ սիրտն ասելիք ունի, կարևո՛ր ասելիք, այնպիսի ասելիք, որ չի կարող ներսում պահել, այնպիսի ասելիք, որ բոլո՛րը պիտի իմանան: Իսկ դուք չունեք նման ասելիք: Ընդհանրապես ոչ մի ասելիք չունենք: Լավագույն դեպքում՝ ձեր սեփական զգացմունքներն ու սեռաքաղց տվայտանքներն եք հրապարակ հանում անամոթաբար: Դիտավորյալ կերպով խճողված ու անհասկանալի եք զբոլում, որ խելոք երևաք: Օտարի խորամանկություններն եք նախընտրում՝ արհամարհելով մեր ազգի մեծագույն մտավորականի, մեծագույն բանաստեղծի պատգամը: «Արվեստը պիտի լինի աչքի պես պարզ ու աչքի պես էլ բարդ» ասելով՝ Թումանյանը նկատի ուներ, որ արվեստը պիտի լինի միանգամից հասկանալի՝ առանց հանելուկների ու ռեբուսների, բայց միևնույն ժամանակ՝ խորիմաստ: Իսկ դուք՝ փոխարենը, օտարի ցինիկ ու անբարոյական կարգախոսը որդեգրած, միայն աղբ եք արտադրում ու լցնում եթերը՝ առանց հասկանալու, որ արվեստը հենց ավելորդություններից ձերբազատվելն է, որ ընդհանրապես չի կարելի հանդուրժել որևէ ավելորդություն, որ համատիեզերական օրենք կա՝ եթե չի օգնում, ուրեմն խանգարում է: «Որքան քիչ են հասկանում, այնքան շատ են գնահատում»։ կա՞ ավելի ցինիկ ու ավելի ավերիչ կարգախոս: Օտարի կարգախոսը որդեգրել ու ինքներդ ձեզ հայ մտավորական եք համարո՞ւմ: Օտարի գաղափարախոսությունն ընդունած՝ օտարահոտ աղբ եք արտադրում ու դեռ ձեզ հայ եք համարո՞ւմ: Դուք՝ բոլորդ, դավաճան սրիկանե՛ր եք, ոչ թե՛ մտավորականներ: Դեռ պիտի գոհ լինեք, որ սահման եմ ուղարկում խրամատ փորելու,՝ շարունակեց Արքան աննախադեպ ցատումով,՝ չգիտես՝ որտեղից հավաքվել, մի փոքր գրաճանաչ եք դարձել ու ձեզ գրագետ եք համարո՞ւմ, այն էլ՝ մտավորակա՞ն: Դուք անգամ հայ չեք: Օտարի մշակութթըն ու գաղափարախոսությունն ընդունածը միայն օտար կարող է լինել, դավաճա՛ն, ոչ թե՛ մտավորական:

Արքան, իր թափանցող հայացքը պատվիրակության շարքերին ուղղած, դիմեց իր թիկնապահ գնդի հրամանա-

տարին.

– Թորոս՝:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– անմիջապես արձագանքեց Արքայի գահավորակի մոտ կանգնած Թորոսը՝ մի քայլ առաջ գալով, աջ ձեռքը արևահյուսակին սեղմած:

– Թորոս՝, սրանց հենց այստեղ ձերբակալել ու հենց այստեղից ուղարկել սահման:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– արձագանքեց Թորոսը:

Արքայի այս հրամանի վրա, Վռամը մի փոքր առաջ թեքվեց ու համարյա անլսելի ձայնով դիմեց Արքային.

– Ի՛մ Արքա, մի փոքր խիստ չե՞ս արդյոք:

Արքան հայացքն ուղղեց Վռամին ու, շեշտակի նայելով նրա աչքերի մեջ, պատասխանեց.

– Դեռ շատ մեղմ եմ:

Հետո հայացքը դանդաղ ուղղեց պատվիրակություն կողմն ու ձայն տվեց Պարգևին.

– Պարգև՝:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– անմիջապես արձագանքեց Պարգևը:

– Պարգև՝, սրանց բոլորի ընտանիքներին, չէ՛, գերդաստաններին ձերբակալել, բոլորին հանել քաղաքից ու՝ սահման՝ օժանդակ աշխատանքների:

Բոլոր ներկաները կարկամել էին: Ոչ ոք այլևս չէր համարձակվում միջամտել: Վարուժանն ու ողջ պատվիրակությունը սարսափի մեջ էին: Քիչ անց Վարուժանը դիմեց Արքային, անշափ ահաբեկված.

– Ի՛մ Արքա, մեր ընտանիքներն ի՞նչ մեղք ունեն:

Արքան իր ցասումով լի հայացքն ուղղեց Վարուժան Ասլանյանին ու պատասխանեց.

– Ա՛յն, որ խրախուսել են ձեզ, ծափահարել, սատարել, աջակցել, առաջ են մղել ձեզ, տեղ բացել ձեզ համար, օգնել, որ առաջ անցնեք ավելի արժանավորներից, նրանց ոտատակ տաք, թողնեք ստվերում, միայնակ ու լքված: Նրանց մեղքն այն է, որ ձեր օտարամոլությունը արժանիք են համարել ու ձեզ մտավորական ներկայացրել ամենուր: Նրանց մեղքն այն է, որ չեն կասեցրել ձեր աղբաստեղծ գործունեությունը, փոխարենը սնվել են ու օգտվել ձեր անվան շուրջը գոյացած ճանաչումից՝ իրենց անձնական շա-

հերն առաջ տանելու համար:

Արքայի ցասումով լի ձայնը երկար ժամանակ արձագանքում էր պատվիրակության ականջներում: Բոլորը, քար կտրած, սպասում էին վախը սրտներում: Վարուժանը, սակայն դեռ մտածում էր արդարանալ:

– Ի՛մ Արքա, բայց մենք մեղավոր չենք՝ ժամանակներըն էին այդպիսին, կյանքն էր ստիպում, միջավայրը,– հազիվ լսելի արտասանեց նա:

Վարուժանի արդարանալու փորձն ավելի զայրացրեց ու հունից հանեց Արքային:

– Ի՞նչ... Ժամանակներ՞ր. կյանքն էր ստիպում. միջավայրն էր այդպիսին,– պոռթկաց Արքան ու համարյա վեր կացավ տեղից,– մեղավոր չե՞ք: Իսկ ո՞վ է մեղավոր: Ուլքեր ո՛չ գրիչ են ունեցե՞լ, ո՛չ ամբիոն, ո՛չ էլ որևէ լծա՞կ: Մտավորականից բարձր ու պատասխանատու ուրիշ ո՞վ կա երկրում:– Որևէ պատասխան չստանալով, Արքան շարունակեց,– միջավայրն էր այդպիսին՝ ասում ես: Միջավայրը երկնքի՞ց էր իջել: Միջավայրը դո՛ւք եք սարքել, քո նմանները: Ձեր մեղավորությունն այն է, որ անտաղանդներով հավաքվել, ոհմակ եք կազմել ու առաջ տարել ձեր խմբակային շահերը: Ոհմակի ուժով ճնշել եք տաղանդավոր ու ազնվասիրտ մարդկանց, տրորել եք նրանց, ուլքեր ասելի՛ք են ունեցել: Ձեր մեղավորությունն այն է, որ դուք՝ բոլորդ, օտարին ու միմյանց կապկելով, միայն աղբ եք արտադրել ու դրանով աղտոտել միջավայրը՝ տեղ չթողելով ազգային, լավի ու գեղեցիկի համար: Ձեր մեղավորությունն այն է, որ դեռ շարունակում եք կապկել գորշությունը, վատն ու ստորակարգը, կեղծիքը, անողնաշարն ու անդեմը: Ինչո՞ւ, կհարցնես: Որովհետև անդեմն ու անբանը, անիմաստն ու անողնաշարն անհնար է քննադատել: Դրա ի՞նչը քննադատես, ի՞նչը շտկես: Աղբը միայն դեն պիտի նետես ու ոչնչացնես: Գրածի մեջ ասելի՛ք պիտի լինի, որ գնահատես նրա կարևորությունը, բուն առանցքն ու բացթողումները: Երբ ո՛չ ասելիք կա, ո՛չ բուն առանցք, ապա ո՛չ էլ բացթողումներ կլինեն: Ձեր մեղավորությունն այն է, որ խորամանկ աղվեսի պես կիսատ-պուատ մի բան եք ասում ու ամեն ինչ թողնում ընթերցողի կռահելու վրա: Եթե ասելիք ունենայիք այն աստիճանի, որ չկարողանա-

յիք պահել ներսում, ապա կասեիք: Ոչինչ չունեք ասելու՝ բացարձակապես ոչ մի արժեքավոր ասելիք: Ասելիք չունեցողն իրավունք չունի մտավորական համարվել, մանավանդ՝ գրիչ վերցնել, կամ վրձին: Ձեր մեղավորությունն այն է, որ միայն գորշություն ու աղբ եք արտադրում ու դեռ ուշադրություն ու ճանաչում ակնկալում ժողովրդից:

Արքան մի փոքր հանդարտվեց ու շարունակեց,– հետաքրքիր է՝ դուք ձեր գրածը կարողանո՞ւմ եք կարդալ: Ասենք, օրինակ, ձեր դուռը թակեն ու առաջարկեն կարդալ ձեր իսկ գրածը, որի մասին արդեն մոռացել էիք, կկարողանա՞ք կարդալ: Ձեք կարդա: Ինչպե՞ս կարելի է կարդալ աղբը, թեկուզ՝ սեփական արտադրության: Ձե՞ք զրգվում ձեր գրածից: Երբեք որեւէ դրական զգացողություն ունեցե՞լ եք՝ ձեր իսկ գրածը կարդալով: Զարմանում եմ՝ ինչպե՞ս կարելի է աղբից որեւէ դրական զգացողություն ունենալ: Աղբից՝ ի՞նչ դրական զգացողություն, ի՞նչ բերկրանք: Աղբ եք արտադրում, որ ուրիշները կարդան: Ձեր մեղավորությունն այն է, որ առանց ձեր սեփական աղբը մշակելու, գուցեև շտկելու, նորերն եք արտադրում ու լըցնում ամեն տեղ, որ ձեր մրցակիցներին տեղ չթողեք: Հենց դրա համար էլ անընդհատ արտադրում եք ու արտահանում, խլացնելու նրանց ձայնը, խլելու մյուս բոլորի հնարավորությունները, որ հանկարծ մեկը մի խելոք բան չասի ու հանկարծ չմերկացնի ձեր աղբաստեղծ էությունը: Հետաքրքիր է՝ ձեր գրչակից ընկերոջ արտադրած աղբը կարողանո՞ւմ եք կարդալ: Իհարկե, չեք կարողանում: Բայց երբեք չեք արտահայտի ձեր զգվանքը նրա գրածի հանդեպ: Անգամ եթե գտնեք, որ նրա արտադրանքը ձերինից մի փոքր լավն է, միևնույն է, ձեր անսահման գոռոզությունը թույլ չի տա ընդունել դա: Դրվատանքի խոսքեր չռայլում եք միայն, երբ ձեր դիմացինի գրածը մրցունակ աղբ չեք համարում: Ներքուստ նույնիսկ հրճվում եք, որ դեռ ասպարեզում չկա մեկը, որ առանձնանա իր մարգարիտներով ու մերկացնի ձեր գորշ ու անդեմ էությունը: Ասածներըս հավասարապես վերաբերում են բոլորիդ,– շարունակեց Արքան՝ սևեռուն հայացքով սանրելով պատվիրակության շարքերը,– նույն անմխիթար վիճակում է ողջ կերպարվեստը: Երաժշտություն որ ընդհանրապես չկա: Բոլորը

կամ հինն են կտրատում, կցմցում իրար կպցնում, կամ կապկում են դրսի գորշությունն ու ստորակարգը: Էլ չխոսենք երգիչ-մերգիչների կլկլոցների, կլանչոցների ու մլավոցների մասին: Ձեր՝ բոլորիդ, անհույս անտաղանդությունն ու գորշությունը թույլ չի տալիս գոնե ընդօրինակել այլազգի տաղանդավոր նկարիչներին ու երգահաններին: Բայց եթե նույնիսկ ի վիճակի էլ լինեիք ընդօրինակել, միևնույն է ձեր անսահման գոռոզությունը թույլ չէր տա: Էլ չխոսենք նրանցից սովորելու մասին:

Արքան մի պահ դադար առավ ու շարունակեց մի փոքր ավելի հանդարտ.

– Ոչ մի հայ արվեստագետ ոչ մի արժեքավոր ասելիք չունի՝ ո՛չ գրողները, ո՛չ նկարիչները, ո՛չ էլ երաժիշտները: Երաժշտությունն, իհարկե, մեծ ասելիք չունի: Այն սիրտ ու հոգի է պահանջում, որ դարձյալ չկա: Ինչպե՞ս կարող է գոռոզը սիրտ ու հոգի ունենալ: Գոռոզությունը արվեստի թշնամին է: Արվեստ ստեղծվում է կամ հիացմունքով, կամ ցասումով: Ամեն դեպքում՝ սրտով: Իսկ դուք անսահման գոռոզ եք. ստորադաս եք համարում սիրտը՝ սրտի բոլոր զգացումները, հատկապես՝ հիացմունքը, նաև՝ ցասումն, իհարկե: Փորձում եք արվեստ ստեղծել առանց սրտի: Ձի ստացվի: Երբեք էլ չի ստացվել արվեստ ստեղծել առանց սրտի, առանց անկեղծ ու անբռնազբոս հիացմունքի կամ ցասումի: Քանի դեռ լի եք անսահման գոռոզությամբ, ապա երբեք արվեստ չեք ստեղծի. ամենաշատը՝ կկապկեք դրսի աղբը, կամ՝ միմյանց: Ձեր մեղավորությունն այն է, որ, մտավորական համարելով ինքներդ ձեզ, ազգի համար ոչինչ չեք ստեղծել՝ ոչ մի արժեքավոր բան, ոչ մի լուրջ գրական երկ: Լավագույն դեպքում ճղճիմ իրականությունն ու մարդկանց ստորակարգ հոգեբանությունը ներկայացնող կատակերգություններ եք գրել ու դրանով հիմնականում զվարճացրել ընթերցողին: Մի՞թե որևէ դժվարություն կա նկատել, նույնիսկ ներկայացնել այն իրականությունը, որը շուրջդ է եղել ծնվածդ օրվանից, մանավանդ՝ երբ այն իր տեղով արդեն զավեշտ է ու գրոտեսկ. բավական էր միայն նույնությամբ վերարտադրել այդ իրականությունն ու իրավիճակները, զրույցներն ու մարդկանց. ոչ մի նոր կերպար ստեղծելու կարիք չկար: Հայ գրականությունն, իր

ծնված օրվանից, միայն դա է արել՝ ներկայացրել է իր ժամանակի տմարդի իրականությունն իր դժբախտ իրավիճակներով ու այդ իրականության մեղավորների՝ տգետ, գոռոզ, բիրտ ու անգույթ արարածների, զոհերի կերպարներով: Մեր պատմավեպերի հերոսներին չհաշված, նաև՝ իհարկե, Խաչատուր Աբովյանի «Աղասուն», հայ գրականությունը չի ստեղծել իր ժամանակի այնպիսի հայի կերպար, որին հետևելով ժողովուրդը կկարողանար ինքնաշտկվել ու առաջադիմել: Մեր գրականության մեջ բոլոր դրական կերպարները հիմնականում զոհեր են՝ չար ու դաժան իրականության, ստոր ու հանցագործ արարածների զոհեր: Մեր գրականության մեջ չկա դրական հերոսի կերպար՝ չարին հաղթող, անելանելի թվացող իրավիճակներից ելք գտնող ու մյուսներին առաջնորդող հայի օրինակելի կերպար: Հայ մտավորականի, հատկապես գրողի առաքելությունը միայն իրականության մահաբեր դեմքը նկատելն ու ներկայացնելը չի. դա բոլորն են տեսնում: Մտավորականի առաքելությունն ու պարտականությունն այդ դաժան իրականության պատճառների ու այդ իրականությունից դուրս բերող ճանապարհների բացահայտումն է, այն՝ ինչն ուրիշները չեն կարող անել: Դուք երբեք մտածե՞լ եք այս մասին:

Պատասխանի չսպասելով՝ Արքան շարունակեց.

– Չե՛ք մտածել: Ոչ մեկիդ մտքով չի անցել ստեղծել օրինակելի հայի կերպար, հերոսի՝ կերպար: Բոլորդ անցյալի ժառանգությունից ոչ մի քայլ առաջ չեք գնացել՝ լավագույն դեպքում ներկայացրել եք դաժան իրականությունը, անգույթ մարդկանց ու նրանց զոհերին՝ դրանով լավագույն դեպքում միայն խղճահարություն առաջ բերել այդ զոհերի հանդեպ: Ընթերցողի մոտ խղճահարություն առաջացնելուց բացի, ուրիշ ոչինչ չկա ձեր ստրկամիտ հոգում: Իհարկե՝ խղճան ու գան մեզ փրկելու: Ո՞վ գա փրկելու: Իհարկե ուրիշները, միայն ոչ ինքներս մեզ: Եթե ուրիշներն էլ չէ, ապա Աստված: Դե, իհարկե նա: Կրոնավորների ձեռքի գործիքն եք եղել միշտ: Առանց այդ էլ կոտորված ու տրորված մեր ժողովրդին կռացած ու տկար եք պահել, խավարի ու տգիտության մեջ, հույսի ու հավատի սարդոստայնում: Մտավորականի ձեր պարտավորությունն

էր բացահայտել ճշմարիտ ուսմունքն ու դրանով բացել մարդկանց աչքերը՝ լուսավորել նրանց միտքը: Միայն ճշմարիտ ուսմունքով զինված լուսավոր միտքը կարող է լուծումներ գտնել, խնդիրներ լուծել, դժվարություններ հաղթահարել: Ձեր մեղավորությունն այն է, որ ոչինչ չեք արել ճշմարիտ ուսմունքը բացահայտելու, այն սերմանելու և մարդկանց ներկայացնելու համար: Ընդհանրապես, ո՛չ արժեքավոր միտք եք ունեցել, ո՛չ էլ արժեքավոր ասելիք ու դեռ ոչինչ չունեք:

Արքան դեռ ահավոր զայրացած էր: Որոշ ժամանակ անց շարունակեց.

– Քանի որ ոչ մի արժեքավոր ասելիք չունեք, ապա միայն գորշ միջակություն եք լինելու միշտ: Զարմանալի չի, որ վերջերս համաշխարհային մակարդակի արվեստ չեք ստեղծել՝ մնացել եք գավառական մակարդակի վրա: Ուրքան էլ կապկեք օտարներին, կուրծք ծեծեք ու թմբկահարեք՝ ոչինչ չի ստացվի. մեզ միայն արհամարհելու են ու ծաղրեն: Կապկողին լավագույն դեպքում արհամարհում են: Անցյալի ժառանգությունն, ավաղ, միակ բանն է, որով կարող ենք որոշ չափով հպարտանալ: Ներկայումս համարյա ոչինչ չունենք՝ ո՛չ արվեստ, ո՛չ գրականություն, ո՛չ էլ երաժշտություն: Կինո որ ընդհանրապես չկա: Ամեն նորելուկ կոճակ սեղմող տեսախցիկ է վերցրել ու սկսել, իբր՝ կինո են նկարում: Կարևոր չի՝ ասելիք ունե՞ն, թե՞ չունեն, կամ գոնե՝ սցենարը ներկայացնելու շնորհք. միայն թե տեսախցիկ լինի: Հարկ չեն համարում գոնե կինոֆիլմ նրկարահանելու համապատասխան կրթություն ստանալ: Դրանց համար կինո նկարելու միակ շարժառիթը սեփական սնափառությունը բավարարելու մոլուցքն է: Ոչ մեկդ դեռ չեք հասկանում, որ սնափառությունն արվեստի թշնամին է, որ սնափառության ու արարող մտքի կապը հակադարձ համեմատական է՝ որքան մեծ է սնափառությունը, այնքան փոքր է արարող մտքի ուժը: Չեք հասկանում, որ սնափառությամբ տառապող գոռող մարդն արվեստ ստեղծել չի կարող. լավագույն դեպքում կարող է արհեստավոր լինել, գիտնական, կամ արվեստաբան, բայց ոչ՝ արվեստագետ: Դեռ չեք հասկանում, որ միայն սրտով, անսահման անկեղծությամբ ու նվիրվածությամբ արված արվեստի գործն

է ճառագում նույն վիբրացիաներն ու ընթերցողին, ունկ-
 ընդրին կամ դիտողին համակում նույն սիրով ու էներ-
 գիայով: Անսիրտ մի բան եք սարքում ու ամեն օժանդակ
 միջոց գործադրում ձեր արածի վրա ուշադրություն ու ծա-
 փահարություններ գրավելու համար: Շատ լավ գիտեք, որ
 գորշ միջակություն եք: Ձեր միջակությունը քողարկելու
 համար միայն աղմուկ-աղաղակ եք սարքում ձեր շուրջը՝
 ձեզնից անտաղանդների մի մեծ բանակ գլխներիդ հավա-
 քած, որ փառաբանեն ձեր դատարկաբանությունները:
 Մինչև հիմա չհասկացաք, որ դատարկաբանությունը առա-
 ջընթացի թշնամին է՝ կասեցնում է առաջընթացը, չհաս-
 կացաք նաև, որ առաջընթացի բացակայությունը հետըն-
 թաց է: Դուք միայն հետ եք տարել մեր ազգին:

Արքայի ցասումը չէր թուլանում:

– Դուք՝ բոլորդ, ավելի մեծ վնաս եք տվել մեր ազգին,
 քան մեր բոլոր թշնամիները միասին վերցրած: Նրանք
 մշտապես ամեն ինչ արել են ջնջելու մեր պատմությունը,
 մեր ազգային ուսմունքն ու մշակույթը, որպեսզի կարողա-
 նան վերացնել մեզ որպես ազգ: Նրանք շատ լավ գիտեն,
 որ ազգը ազգ է իր պատմությամբ ու հատկապես իր ուս-
 մունքով: Մարդն առանց իր կենսագրության, առանց այն
 ձեռքբերումների, որ ունեցել է իր կյանքի ընթացքում, չի
 կարող ինքնություն ունենալ: Նմանապես և ազգն է կորցը-
 նում իր ինքնությունը, կորցնելով այն արժեքները, որոնք
 ստեղծել է անցյալում, հատկապես արժեհամակարգը՝ ուս-
 մունքը, կամ գոնե՝ այդ ուսմունքի հիման վրա ձևավորված
 մշակույթը: Դուք՝ մտավորական կոչվածներդ, օտարի միտ-
 քըն ու մշակույթը ներմուծելու և սերմանելու միջոցով, վե-
 րացրել եք մեր ազգի ինքնությունը, թույլ չեք տվել, որ
 ազգը ճանաչի ինքն իրեն: Ազգն ինքն իրեն կճանաչեր
 միայն այն ուսմունքով, որով ապրել են իր նախնիները:
 Ինչպես անհատն է ներկայանում իր կենսագրությամբ,
 այնպես էլ ազգն է ինքն իրեն ճանաչում ու ներկայանում
 իր պատմությամբ ու հատկապես իր նախնյաց ուսմունքով:
 Իսկ դուք, կրոնավորների հետ ձեռք-ձեռքի տված, ներմու-
 ծել ու տարածել եք օտարի գաղափարախոսությունը, կը-
 րոնն ու մշակույթը: Դուք ոչնչով չեք տարբերվում մեր
 թշնամիներից: Մեր ազգային մշակույթը վերականգնելու և

սերմանելու փոխարեն օտարի՛նն էք ներմուծել ու սերմանել: Դուք ջախջախել էք մերը օտարի մշակույթի ուժով: Օտարի արժեքները ներմուծելով ու սերմանելով՝ տեղ չէք թողել մեր ազգայինի համար: Դուք թույն էք տարածել, մինչև արմատը թունավորել ու չորացրել էք մեր մշակույթը: Դուք քայքայել ու փոշիացրել էք այն, ինչ դեռ պահպանվել էր, ու դրանով սպանել էք մեր ազգայինն ու մեր ազգին: Անգամ հանցագործ ու կիսահանցագործ տարրերն այնքան վնաս չեն տվել, որքան՝ դուք: Վնաս էք տվել ու դեռ երկրպագություն պահանջել ժողովրդից: Թշնամություն էք արել ու դեռ հերոսի դափնեպսակի ակնկալիքներ ունեցել: Դավաճանել էք ու, քթներդ վեր տնկած, հպարտացել ձեր արածով: Կործանման էք տարել ազգին ու ճոխ-ճոխ փոխհատուցում պահանջել նրանից: Մոլորեցրել էք ու դեռ մտավորական կոչվելու հավակնություններ ունեցել: Ձեր անխմատ ու փուչ անտաղանդությունները հրապարակ էք հանել ու ծիծաղել դրանց դատարկությունը նկատել չհամարձակվող ժողովրդի վրա: Ինքնակրթվելու և ժողովրդին ուսուցանելու փոխարեն, խավարի էք մատնել ու շահագործել նրան: Գլխավորելու փոխարեն, ինքնահոսի էք մատնել ու փսորել: Փսորել էք ու տարագիր դարձրել ժողովրդին: Ձեր օտարամոլությամբ ողջ ազգին ապակողմնորոշել ու օտարամոլ էք դարձրել: Միմյանց կոկորդ կրծելով՝ վատ օրինակ էք ծառայել ու փչացրել ժողովրդին: Փչացրել էք ու դեռ երախտագիտության ծաղկեպսակներ պահանջել նրանից: Առաքինի վարքի փոխարեն, քաղքենիություն ու ցուցամոլություն էք սերմանել: Բարձրարժեք մշակույթի փոխարեն, ստորակարգ վարք էք սերմանել: Իմաստուն ուսուցիչներ լինելու փոխարեն, կեղծավոր կենացասացներ էք եղել, առանց մտածելու, որ դա ամենևին էլ հայկական չէ: Վեհ ու առաքինի լինելու փոխարեն, մանրախնդիր, գոռոզ ու վեհանձն էք եղել: Բանիմաց ու արդարամիտ լինելու փոխարեն, թայֆաբազ խառնակիչներ էք եղել: Կարեկից ու հոգատար առաջնորդներ լինելու փոխարեն, դիրք ու պաշտոն չարաշահողներ էք եղել: Նախանձ ու գրագող էք եղել՝ աչքներդ ուրիշի տաղանդին, ուրիշի ստեղծածին: Ձեր իսկ անտաղանդությունը պաշտպանելու համար վատաբանել ու նսեմացրել էք տաղանդավորին: Անձնվեր հայ-

ըենասեր լինելու փոխարեն, մորթապաշտ սրիկաներ եք եղել. հարբեցող ու ամբարտավան գլուխ պահողներ եք եղել. սեռաքաղց ու սեռամոլ եք եղել, դատարկախոս ու պարծենկոտ: Սրճարաններում ժամերով շաղակրատողներ եք եղել, գոեհիկ ու ցինիկ: Ժողովրդի մասին մտահոգվելու փոխարեն, սեփական բարեկեցության մասին եք մտահոգվել: Պարզ ու համեստ ապրեկարպի փոխարեն, ամեն գլխով ճոխ ու բարեկեցիկ կյանքի եք ձգտել ու դրանով ցուցամոլություն սերմանել ժողովրդի մեջ, գոռոզություն, ինքնահավանություն, քաղքենիություն, մեծամտություն ու ցինիզմ: Հետսովետական տարիներին ընտանիքներով լծվեցիք հանցագործ իշխանությանը ծառայելուն: Իշխանավորների հանցանքները հրապարակավ մերկացնելու փոխարեն, կոծկում ու ծառայում էիք նրանց՝ ժողովրդին անողոքաբար հանձնած նրանց հոշոտմանը: Դե, իհարկե՝ ձեր անձնական կամ ձեր երեխաների անձնական ընկերներն էին: Ինչպե՞ս կարելի էր մերկացնել, ինչպե՞ս կարելի էր ջրի երես հանել դրանց ոճիրները: Լռեցիք ու ձեր լուսթյամբ դավաճանեցիք ժողովրդին: Ձեր անձնական շահի համար աչք փակեցիք ողջ տնտեսության կազմալուծման ու ոչնչացման վրա, հանգիստ թույլ տվեցիք, որ քանդեն երկրի ողնաշարն ու գրպանեն այն: Ու հետո, երբ ձեզ համարյա ոչինչ չտվեցին այդ կողոպուտից, նո՛ր սկսեցիք անհանգստանալ: Բայց արդեն ուշ էր: Խուլիգաններն արդեն լա՛վ հիմնավորվել էին վերևներում: Դուք դարձյալ ոչինչ չարեցիք: Միայն վախեցաք ու սկսեցիք ծառայել զլրանց. դարձյալ դավաճանեցիք ժողովրդին: Ոչ մի նվաստացումի առաջ չընկրկեցիք, մի փոքր պատառի տիրանալու համար: Նույնիսկ ձեր արժանապատվությունը վաճառեցիք: Կրոնավորներից ի՞նչ կախում ունեիք. խոստացել էին ձեզ բաժին հանե՞լ մոմավաճառությունից: Ինքներդ դավաճանում էիք ժողովրդին ու միևնույն ժամանակ անամոթաբար քննադատում, համարյա մեղադրում Թումանյանին դավաճանության մեջ, այն էլ՝ գրավոր ու հրապարակավ՝ ինչո՞ւ քեց երկիրն ու գնաց Թիֆլիս, ինչո՞ւ ընդունեց թուրք սպայի հրավերը՝ բարձրանալ վագոն ու ճամփորդել նրա հետ միասին, արդյոք ի՞նչ խոսեց նրա հետ մինչև Թիֆլիս հասնելը...

Արքայի ցասումին չափ չկար:

– Դուք Թումանյանի եղունգի կեղտը չարժեք: Նրան քննադատելուց առաջ՝ հայրենիքի համար նրա մատուցած զոհաբերությունների մի չնչին մասը գոնե արած լինելիք: Թումանյանն իր որդիների կյանքը վտանգեց հայրենիքի համար, իսկ ձեր երեխաները թիկունքում օտարահոտ կազմակերպություններ էին բացում ու կազմալուծում ազգի մշակույթն ու միաբանությունը: Թումանյանը հեռանում էր, որովհետև դավաճանել էիք ու ծախել երկիրը: Թումանյանը հեռանում էր, որովհետև զոհաբերելու ուրիշ ոչինչ չուներ այլևս: Սրիկանե՛ր...

Արքայի աննախադեպ ցասումով լի ձայնը թնդում էր ողջ սրահով մեկ: Հանկարծ նա ևս մի բան հիշեց:

– Դուք քանի՞ գլխանի եք, որ հանդգնում եք ծաղրել Թումանյանին ու նրա ստեղծած կերպարները: Ի՞նչ է նշանակում՝ Գիքորը չի մահացել, այլ անցել է օվկիանոսից այն կողմ ու մաֆիոզ գործունեություն ծավալել՝ հայտնի մաֆիոզների հետ համագործակցելով: Ո՞ւմ մտքով է անցել նման սրբապղծություն, այն էլ՝ մեր ազգի մեծագույն մարդու ու նրա թողած գրական ժառանգության հանդեպ: Սատանի ճտե՛ր, ոչնչություննե՛ր... Չե՞ք կարող ձեր կեղտոտ բերանները փակ պահել: Անպայման պիտի կեղտոտե՞ք մի անմեղ, մաքուր ու նվիրական բան, որ հանգստանաք, պիտի անպայման պղծե՞ք ու լվե՞ք մի աստվածամարդու, որ հանգիստ քնեք: Սրբապիղծ տականքնե՛ր, օգտակար որևէ բան անելու փոխարեն, ձեր կեղտոտ թաթերը մեկնել եք ու կեղտոտել ազգի ամենանվիրական ժառանգությունը, թույլ չեք տվել, որ այդ ժառանգության հիման վրա ազգային ուսմունք առաջանա: Թումանյանի փիլիսոփայության հիման վրա ազգային ուսմունք ձևավորելու փոխարեն, անուշադրության եք մատնել այն ու քարուքանդ արել: Բորենինե՛ր, Թումանյանի «Գիքորի» և նրա մյուս դժբախտ կերպարների ճակատագրերի վրա հեկեկալու փոխարեն հրհռացել եք, կեղտոտ երախներդ բաց: Դուք՝ բոլորդ, ոչ միայն ոչ մի օգուտ չեք տվել ազգին, այլ նաև ոչնչացրել եք այն հիմնաքարը՝ մեր մեծագույն մտավորականի ժառանգությունը, որի հիման վրա կարող էր ազգային ուսմունք ձևավորվել: Դուք՝ ի՞նչ մտավորական: Դուք՝ բոլո-

ըրդ, հակամտավորականներ եք՝ վնասատուներ: Առնետներ
րի պես միայն կրծել, պղծել ու թունավորել եք ազգային
ուսմունքի բոլոր հիմքերը: Ժողովրդին զրկել եք իսկական
սննդից: Մեղրի փոխարեն կեղտ եք տվել: Դուք՝ բոլորդ,
դավաճաններ եք: Ազգի արժանավորներին խեղդել, նրանց
փոխարեն առաջ եք մղվել ու մտավորական ձևացել: Հա-
մագործակցել եք օտարների, հանցագործների ու մեր թըշ-
նամիների հետ: Մեր ժողովրդին գլխավորելու փոխարեն,
լքել եք նրան ու հանձնել օտարների գործակալ իշխանա-
վորների ու կրոնավորների հոշոտմանը:

Ավելի վատթարից վախենալով, Վարուժանի ծնկները
թուլացան ու նա ծնկի իջավ, գլուխը կախ:

– Գթա՜, – շուտով լսվեց նրա աղեկտուր ձայնը:

Ծանր լուսվյուն տիրեց:

– Ձեմ կարող, – պատասխանեց Արքան, երկար մտորե-
լուց հետո, – անհնար է: Ներում խնդրելուց առաջ դու նախ
պիտի հասկանաս պատճառածղ վնասի ողջ բնույթն ու չա-
փը: Երկրորդ՝ միայն զղջալն ու խոստովանելը դեռ շատ
քիչ է. դու պիտի ապաշխարես՝ անես ամեն ինչ պատճա-
ռածղ վնասը փոխհատուցելու համար: Երրորդ՝ քեզ կարող
է ներել միայն նա, ում վնաս ես պատճառել: Դու վնաս ես
պատճառել ողջ ազգին: Ու քանի որ ողջ ազգին ես վնա-
սել, ապա միայն նա կարող է ներել քեզ: Ասածս համա-
տիեզերական օրենք է: Ես չեմ կարող խախտել այն:

Մի փոքր դադարից հետո, Արքան շարունակեց.

– Հիմա գուցե մտածում ես՝ լավ, ասենք թե ես հաս-
կացա, բայց մինչև ողջ ազգին բացատրեմ, թե ինչ վնաս
եմ տվել՝ որքան եմ փչացրել նրան, որ հետո ներում
խնդրեմ, գուցե կյանքս չհերիքի: Կամ գուցե մտածում ես,
որ ազգի գերագույն նահապետը լինելով հանդերձ՝ ես
իրավունք ունեմ ազգի փոխարեն ներել՝ քեզ: Սխալվում
ես. չեմ կարող: Ես ոչ մի իրավունք չունեմ ուրիշի փոխա-
րեն ներել քեզ: Ես միայն ազգի գերագույն ուսուցիչն եմ ու
դատավորը, նրա շահերի պաշտպանը: Ես միայն համա-
տիեզերական օրենքներն եմ բացատրում ու դատում: Նե-
րելը նրա գործն է, ում վնաս ես պատճառել: Դու և բոլոր
քո նմանները վնաս եք տվել ողջ ազգին: Ուրեմն, միայն
նա էլ կարող է ներել ձեզ: Մինչև չգլխավորեք ձեր պատ-

ճառած վնասի ամբողջ բնույթն ու չափը, մինչև ողջ ազգի առջև հրապարակավ չխոստովանեք այն, մինչև չապաշխարեք՝ չանեք ամեն ինչ ձեր պատճառած վնասը փոխհատուցելու համար, ապա ոչինչ չի ստացվի՝ ներում չեք ստանա ժողովրդից: Սա է ներում ստանալու համար անհրաժեշտ քայլերի ողջ հերթականությունը: Միայն զղջալը, անգամ խոստովանելը դեռ բավարար չէ: Ոչ ոք ի զորու չէ խախտել այս համատիեզերական կարգը: Եթե իրոք ուզում եք ներում ստանալ ժողովրդից ու ապրել առանց խղճի խայթի, առանց ձեր հոգին կեղեքող ծանր զգացումների, ապա պիտի անցնեք նշածս ճանապարհով: Եթե գնաք մինչև վերջ, ու ժողովուրդը ների ձեզ, ապա ես կհաստատեմ այն: Ես շատերիդ պես անգույթ ու անսիրտ չեմ:

Այս լսելուն պես Ասլանյանի հետ եկած պատվիրակության անդամները մեկ առ մեկ սկսեցին ծնկի իջնել: Նույնիսկ Արքան էր զարմացել ու ազդվել այդ տեսարանից: Որոշ ժանանակ անց, դիմելով նրանց, ասաց.

– Հրապարակավ ժողովրդին դիմելու հարցում կօգնեմ, իհարկե. կհրամայեմ ազգային հեռուստատեսությամբ հեռարձակել յուրաքանչյուրիդ խոստովանությունը: Հետո՝ կըտեսնենք: Իսկ հիմա, եթե ուրիշ հարցեր չունեք...

Մի երկու ընդհատակ հետո, Արքան դիմեց Թորոսին.

– Թորոս՝ս, բոլորի անուն ազգանուններով ցուցակ կազմիր ու ներկայացրու Դարբինյանին: Հենց իրենց փոխադրամիջոցներով կտեղափոխեք սահման ու կցրեք տարբեր գորանոցներում օժանդակ աշխատանքների:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– պատրաստակամ արձագանքեց Թորոսը:

Հետո Արքան դիմեց Պարզեհին.

– Պարզեհ՝, բոլորի ընտանիքների ու գերդաստանների աշխատունակ անդամներին նույնպես՝ սահման: Մանր երեխաներին չկտրել մայրերից: Թող դեռ մնան իրենց տներում: Նրանց բոլորին հետո կվերադարձնեք գյուղ՝ դեպի իրենց ամուսնու հայրական օջախը, գերդաստանի կամ համայնքի գերագույն նահապետի իշխանության տակ:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– իսկույն արձագանքեց Պարզեհը:

– Կատարե՛լ,– հրամայեց Արքան ու հետ ընկավ իր գահավորակի մեջ:

Թորոսի հանձնարարությամբ Արքայի թիկնապահ զընդի մարտիկներից մի քանիսը անցան գործի՝ ոտքի հանեցին պատվիրակության բոլոր անդամներին, ձերբակալեցին ու դուրս տարան խորհրդակցությունների սրահից:

Ձերբակալվածները դուրս գալուց հետո, Վռամը դիմեց Արքային.

– Ի՛մ Արքա, մինչև հոգու խորքը վիրավորեցիր բոլորին:

Արքան հայացքն ուղղեց Վռամին ու ասաց.

– Վռա՛մ, դա մտահոգության առարկա չի կարող լինել ոչ մի դեպքում: Հատկապես դատ իրականացնելիս՝ չեն մտահոգվում, թե ճշմարտության բացահայտման գործընթացն ու դատավճիռը ինչպես կընդունվեն՝ կխոցե՞ն, թե՞ չեն խոցի: Հետո՝ համընդհանուր ճշմարտություն կա՝ դեպի գլուխը ուղերձի ճանապարհն անցնում է մարդու սրտի միջով. մինչև չկանես սրտին՝ ուղերձդ չի հասնի գլխին:

Վռամը մի փոքր ժպտաց: Հետո բան հիշեց ու փորձեց հրավիրել Արքայի ուշադրությունը:

– Ի՛մ Արքա, վախենում եմ սակայն՝ դատավճիռը վրեժխնդրություն ընկալվի մարդկանց կողմից:

Արքան բազմանշանակ նայեց Վռամին ու, մի փոքր խորհելուց հետո, ասաց.

– Երբեմն հեշտ չի տարբերել վրեժխնդրությունն ու արդարադատությունը: Վրեժխնդրությունը պատժիչ արարքն է անձնական շահի համար՝ առանց հաշվի առնելու արդարությունը: Բայց երբ այն արվել է հանուն արդարության, ապա դա վրեժխնդրություն չի՝ դատ է:

– Ի՛մ Արքա, բայց մի փոքր խիստ չէ՞ր դատավճիռդ՝ փորձեց հակադարձել Վռամը:

– Ազգի մշակույթն ու ողջ ազգին փչացրած առնետներին վաղուց պիտի բացահայտած ու դատապարտած լինեինք,– մեխեց Արքան:

– Ի՛մ Արքա, բայց մի՞թե վատ է հետ չմնալ առաջադեմ աշխարհից,– խոսեց Սարգիսը, զրույցի ուղղությունը փոխելու համար:

– Եթե հաշվի առնենք, որ այդ աշխարհը գլխապատառ

դեպի անդունդն է գնում, ապա նրանից հետ մնալը միայն փրկություն է,- վրա բերեց Արքան, շրջվելով դեպի իր երկրորդ խորհրդականը:

- Ի՞մ Արքա, նախկինում երբեք չէի մտածել օտարի արվեստի ու ընդհանրապես մեզանում օտարամոլության վտանգի մասին: Կարծում էի դրանք միայն ժամանակավոր ու մակերեսային երևույթներ են ու չեն կարող ազդել մեր մշակույթի վրա,- շարունակեց Սարգիսը:- Հիմա վախենում եմ: Վախենում եմ նաև օտարության մեջ ապրող մեր միլիոնավոր հայրենակիցների համար:

- Օտարությունն ինքնին վտանգավոր չէ, Սարգիս, եթե քո սեփական ազգային ուսմունքն ունես: Իսկ եթե չունես՝ նույնիսկ քո սեփական բնօրրանում կուժանաս,- ասաց Արքան՝ նայելով իր երկրորդ խորհրդականի աչքերի մեջ:

- Ի՞մ Արքա, պատմաբաններին նույնպե՞ս մտավորական չես համարում,- զրույցի ուղղությունը փոխեց հետ շրջել Վռամը:

- Վռա՛մ, մասնագիտությունն ինքնին մտավորական չի դարձնում ոչ մեկին: Ձնայած՝ պատմաբաններն ու գրողները, իրենց գործունեության բերումով, շատ մոտ են մտավորական համարվելուն, բայց դա դեռ չափորոշիչ չէ: Մշտավորականը նախ ազգի մասին մտահոգ մարդն է՝ անկախ մասնագիտությունից ու տարիքից: Հիշո՞ւմ ես Անդրանիկի խոսքերը. պատգամում էր իրիկունը քնելուց առաջ, մի փոքր մտածել ազգի մասին: Բայց նույնիսկ դա դեռ բավարար չէ: Մտավորականն իր ազգի ուսմունքի կերտողն է, այդ ուսմունքի ուսուցիչը, պահապանն ու սերմնացանը: Արվեստագետ, նույնիսկ գրող լինելը դեռ չափորոշիչ չէ: Մեր գրողներն ու պատմաբաններն ամենասերտն են առնչվում մեր ազգի կենսագրությանն ու մշակույթին, նաև՝ լեզվաբաններն ու ազգագրագետներն, իհարկե: Նրանք բոլորն էլ ամենաշատն են տեղեկացված, շատ բան գիտեն մեր ազգի ճշմարիտ պատմության մասին, բայց դա դեռ որևէ արժեք չունի, քանի դեռ ոչինչ չգիտեն մեր ազգի արժեհամակարգի, նրա ուսմունքի մասին: Ուսմունքը ազգի արժեքների ու դրանից բխող ազգի անելիքների շարադրանքն է: Պատմական անց ու դարձերի ճշգրիտ բացահայտումն ու ուսուցանումը ոչ մի արժեք չունի, եթե միտված

չի բացահայտելու ու ներկայացնելու ազգի արժեհամակարգը: Նույնիսկ կրոնական, լեզվական, կամ ազգագրական դաշտի ողջ ճշմարտությունը դեռ ոչ մի արժեք չունի, եթե չի ներկայացնում ազգի ուսմունքը: Ազգը ազգ է իր ուսմունքով. չկա ուսմունք՝ չկա ազգ: Պատմաբանների, լեզվաբանների ու ազգագրագետների նպատակը պիտի լինեն, պատմական, լեզվաբանական ու ազգագրական տվյալների վրա հիմնվելով, բացահայտել մեր ազգային ուսմունքը: Իսկական մտավորականը չէր սահմանափակվի միայն տվյալներ հավաքագրելով ու ճշգրտելով տեղի ունեցած իրադարձությունների հերթականությունը, այլ առաջին հերթին կմրտահոգվեր բացահայտել իր ազգի ուսմունքը: Օրինակ՝ ինչպես Թումանյանն ու Անդրանիկը:

– Իմ Արքա, Թումանյանի «Ջարի վերջը» առակի օրինակը հիշում եմ, իսկ Անդրանիկը, – հարցրեց Վոսմեր:

– Անդրանիկի հայտնի պատգամն էր, որ առաջին անգամ ինձ հուշեց մտավորականի սահմանումը: Ես միանգամից հասկացա, որ մտավորական է նա, ով մշտապես մրտահոգված է իր ազգի ճակատագրով՝ պատրաստ զոհաբերել իր ժամանակը, զվարճանքները, նույնիսկ՝ կյանքը, իր ազգի համար: Հետո իհարկե եկա այն եզրակացություն, որ միայն մտահոգվելը դեռ բավարար չէ, որ մտահոգվելուց հետո հարկավոր է գտնել սեփական ազգի դրժբախտությունների պատճառներն ու լուծում առաջարկել, ինչպես լավ բժիշկն է նախ ճշգրիտ ախտորոշում հիվանդությունն ու հետո բուժամիջոց առաջարկում:

– Մեր դեպքում սակայն հեշտ չէր: Հիվանդը չգիտեր, որ հիվանդ է. նույնիսկ համառորեն պնդում էր, թե ոչ մի հիվանդ էլ չի, – կատակեց Սարգիսը:

Արքան լայն ժպտաց ու ասաց.

– Այո՛, չէր ընդունում, որ հիվանդ է: Ու հենց սրանք էին այդ ընդունողները, – Արքան նկատի ուներ իրենց մրտավորական համարողներին: – Սրանք էին, որ համառորեն ընդդիմանում էին: Իրենց անսահման գոռոզության պատճառով չէին ընդունում, որ հիվանդ են, որ շատ են շեղվել, որ համարյա ոչինչ չեն թողել մեր ազգային մշակույթից: Սրանք լավ հասկանում էին, որ եթե ընդունեին ախտորոշումս, ապա պիտի ընդունին, որ իրենք են առա-

Ջին հիվանդներն ու հենց իրենք են վարակել ու հիվանդացրել ողջ ազգին: Սրանք էին, որ իրենց «գլուխգործոցներն» ու իրենց, նաև ողջ ազգի օտար վարքն ու կենցաղը, մաքուր հայկական էին համարում: Մի անգամ գրել էի՝ «Ամեն հայկական լավը չի, բայց ամեն լավ հայկական է»: Դարձյալ չհասկացան. ավելի ճիշտ՝ չհասկանալու տվեցին ու անուշադրության մատնեցին: Ընդհանրապես, երբ մարդ ճշմարիտ գիտելիք է ձեռք բերում կամ ինքնուրույն, կամ լսելով այն ուրիշից, ապա պարտավորություն ունի այն կիսել մեկ ուրիշի հետ, տարածել այդ գիտելիքը: Սրանք միայն հակառակն են արել. ոչ միայն ինքնուրույն չեն բացահայտել որևէ ճշմարիտ գիտելիք, այլ նաև խլացրել են ուրիշի բացահայտումը: Մի քանի անգամ գրել էի, որ իսկական հեղափոխությունը գաղափարական հեղափոխությունն է, որ ուլքեր չեն տարածում գաղափարը, ապա կասեցնում են հեղափոխությունը: Դարձյալ չհասկանալու տրվեցին: Ընդհանրապես, բոլոր հողվածներս ու ակնարկներս մեծագույն ոտնձգություն էին համարում տիրող մշակույթի ու իրենց անձի հանդեպ. վիրավորվում էին ու դիտավորյալ կերպով անուշադրության մատնում ասածներս, լուծիան մատնում ու ձայնս խլացնելու համար ավելի սաստկացնում աղմուկ-աղաղակն իրենց անձի ու «ստեղծագործությունների» շուրջը: Սրանք շատ մեծ վնաս են տվել մեր ազգին: Սրանք են կասեցրել գաղափարական հեղափոխությունն ու դրանով հետաձգել ազգային վերածնունդը՝ միապետության վերականգնումը: Վախենամ՝ երբեք էլ չհասկանան ու չընդունեն իրենց մեղքը:

– Ի՛մ Արքա, բայց ինչպե՞ս վերացան մտավորականները մեզանում: Ախր, Թումանյան ենք ունեցել...,- փորձեց Արքայի միտքն իմանալ Սարգիսը:

– Միայնակ թողեցին Թումանյանին,- ասաց Արքան՝ իր հայացքն ուղղելով անհուն հեռուն:- Աղայանից բացի ուրիշ մոտ ընկեր չունեի: Հետո եկան սովետական տարիները: Այն ժամանակ ցանկացած գրաճանաչ առաջ էր մղվում դիրք ու պաշտոն գրավելու անհազ մոլուցքով: Սեփական տաղանդի սահմաններում աշխատանքն արդեն չէր բավարարում շատերին. ինչպե՞ս թե՛ հող մշակել, ծառ

տնկել, դարավանդ ու կամուրջ կառուցել, ճանապարհ գցել. ինչպե՞ս կարելի էր, գրել-մրելը թողած՝ հող մշակել: Ու ամեն նորելուկ գրաճանաչ բրիչի փոխարեն գրիչ վերցրեց, ու սկսվեց: Ոչ ոք հաշվի չնստեց այն կարևոր հանգամանքի հետ, որ բան գրելուց առաջ նախ կարևոր ասելիք էր պետք ունենալ: Ոչ ոք հաշվի չառավ, որ եթե չկա կարևոր ու ճշմարիտ ասելիք, ապա անիմաստ է գրիչ վերցնելը, որ հատկապես պոեզիա չի կարելի ստեղծել, եթե հոգիդ չի բողբոջվում: Բայց ո՞վ հաշվի նստեր. ով նո՞ր էր գրաճանաչ դարձել, ով ընդհանրապես նո՞ր էր սկսել գիրք կարդալ: Նորելուկ գրաճանաչն ի՞նչ է հասկանում՝ ինչ բան է արվեստը: Դա հասկանալու համար երկար ճանապարհ էր պետք անցնել: Բայց էն ժամանակ ո՞վ ժամանակ ուներ, մանավանդ՝ երբ սովետական պետությունը ճոխ հոնորարներ էր տալիս հատկապես գրողներին ու մրողներին, քանի որ դրանք էին քարոզչամեքենայի գլխավոր մուկները: Ու նորելուկ գրող-մրողները փութաջանորեն սկսեցին արտադրել քարոզչամեքենային ձեռնառու «պոեզիա»։ հետո անցան ժամանակակից արևմտյան մոդեռնիզմին ու պոստ-մոդեռնիզմին. որքան քիչ է հասկացվում, այնքան բարձր է գնահատվում: Ցավոք այդպես էլ շարունակում էին մինչև օրս: Ասելիք կա՞ր, թե՞ չկար, ոչ մի նշանակություն չունեի սրանց համար: Նույնիսկ՝ ավելի լավ, որ ասելիք չկար, այլապես ընթերցողը կարծիք հայտնելու տեղ կունենար՝ գոնե ասելիքի մասին: Ու եթե ասելիք չկա, ապա որևէ ձև ընտրելու կարիք ևս չկա: Անմիտ, անձև «պոեզիան» ամենաապահովն էր սրանց համար: Համացանցից առաջ դեռ այնքան էլ հեշտ չէր գրածը հրապարակել. տպագրական ծախսերի խնդիր կար, թույլտվության խնդիր՝ վերջապես: Իսկ համացանցի հայտնվելուն պես՝ պայթյունի պես ասպարեզ իջան ու սկսեցին իրենց «գլոխգործոցները» տարածել ճանաչում ու ծափահարություններ ակնկալող միջակությունների լայն զանգվածները: Վատ չի, անշուշտ, հնարավորություն ունենալ անմիջապես կիսվել շատերի հետ սեփական ստեղծագործություններով, կարծիքներ լսել, նույնիսկ՝ քննադատություններ. չէ՞ որ ամեն քննադատության մեջ ճշմարտության թեկուզ

մի փոքր հատիկ կա: Բայց, չէ՛, ի՞նչ կարծիք, մանավանդ՝ քննադատություն. ո՞վ իրավունք ունի կարծիք հայտնել, մանավանդ՝ քննադատել «կիսաստվածներին»: Ամեն գրող-մրող իրեն արդեն ամպերից վեր էր կարծում՝ հավասար Թումանյանին կամ Սահյանին, Սևակին կամ Շիրազին: Գոռոզությունն այն աստիճանի էր հասել, որ չէին մտածում որևէ քննադատություն, նույնիսկ կարծիք լսել որևէ մեկից: Ու, կարծես, մի ներքին պայմանավորվածություն կար միջակությունների բանակում՝ չքննադատել մեկը մյուսին՝ ո՛չ դու ինձ, ո՛չ ես քեզ: Ու այդպես ապրում էին՝ մեկը մյուսի անտաղանդությունը գովեստների հեղեղի ու ծափահարությունների արժանացնելով: Իսկ եթե հանկարծ դավից անտեղյակ մեկը նկատեր, որ «կիսաստվածներն», ախր, հագուստ չունեն, ապա միանգամից կհավաքվեին ու կպիտակավորեին՝ էլ՝ չար ու չկամ, էլ՝ նախանձ ու անշընորհք, էլ խառնակիչ ու չգիտեմ էլ ինչ: Կմեղադրեին, կըպախարակեին ու կհալածեին, որպես հայրենական գիր ու գրականության, հատկապես պոեզիայի, դեպի Օլիմպոսի գագաթն ընթացող ճեպընթացը կասեցնող վնասարարի:

Արքան ավարտեց իր խոսքը, մի փոքր ժպտալով: Սակայն շատ արագ մի բան հիշեց ու լրջացավ:

– Մեղքի մեծ բաժին ունեն նաև լրագրողները: Ամեն աննշան շուն ու կատվի գզվառոց կլուսաբանեին, իսկ ազգային կյանքի համար կարևոր իրադարձություններ՝ ոչ: Հետսովետական տարիների մասին է խոսքս: Օտարի մշակույթը ներծծած, հիմնականում սկանդալային իրադարձությունների ու հայտարարությունների կողմն էին ուղղում իրենց ուշադրությունը: Լռության էին մատնում ու անտեսում նույնիսկ, երբ ներկայացնում էիր ազգային ուսմունքը և ուշադրություն հրավիրում դրա կարևորության վրա: Արհամարհում էին ու շարունակում զբաղվել անկարևոր, երբեմն էլ ստորակարգ նյութերի ու ցնցադեպ սարքող տեղեկությունների հայտնաբերմամբ ու տարածմամբ, ազմուկաղաղակ էին սարքում ու լցոնում եթերը՝ դրանով խլացնում իրենց մրցակիցների, հետն էլ՝ արժանավոր մտավորականների ձայնը: Լրագրողների մեղքն այն է, որ ամենաազդեցիկ լծակների մոտ կանգնած, չեն տարբերել ազգի համար կարևորն ու բախտորոշը, որ հարցազրույցներ

են վարել, կամ հարցեր տվել ոչ թե ճշմարտությունը բացահայտելու կամ խնդրին լուծում գտնելու նպատակով, այլ զրուցակցին նեղը գցելու, նրան ինչ-որ բանում բռնացնելու, ամեն դեպքում, նրա պատասխանը չլսելու ու եզրակացություններ չանելու միտումով: Լրագրողների ողջ բանակն այդպես էլ չհասկացավ, որ չի կարելի եթերն ու համացանցը լցնել անկարևոր տեղեկատվությամբ, չհասկացավ, որ միայն ծայրահեղ անհրաժեշտություն ու կարևորություն ունեցող իրադարձություններն ու մտքերն են արժանի հրապարակավ լուսաբանման, չհասկացավ, որ անկարևոր ու ավելորդ տեղեկատվությունը, մահաբեր ճառագայթման պես, կործանարար է մարդու գեներտիկ կոդի համար: Լրագրողներն իրենց անկարևոր տեղեկատվության հեղեղով խեղդել են կարևորն ու դրանով կասեցրել գաղափարական հեղափոխությունն ու մեծ վնաս հասցրել մեր ազգին: Լրագրողները նույնպես օտար մշակույթի կրողներ ու տարածողներ են եղել՝ ազգի թշնամիներ: Նրանց ևս պետք է բոլորին վտարել քաղաքից: Պարգև՝ ձայն տվեց Արքան իր անձնական քարտուղարին:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա.– առաջ եկավ Պարգևը:

– Պարգև՛, բոլոր նախկին լրագրողներին, իրենց ընտանիքներով հանդերձ, վտարել քաղաքից՝ տղամարդկանց ու աշխատունակ երիտասարդներին՝ դեպի սահման՝ խրամատ փորելու և օժանդակ աշխատանքների, իսկ կանանց՝ երեխաների հետ միասին, դեպի գյուղ, դեպի իրենց ամուսնու հայրական օջախը, կամ եթե չկա այդպիսին, ապա հետ դեպի իրենց գյուղ. ամեն դեպքում՝ դուրս քաղաքից:

– Լսո՛ւմ եմ ի՛մ Արքա,– արձագանքեց Պարգևն ու սկսեց գրի առնել Արքայի նոր հրամանը:

Բոլորը, մտքերի մեջ խորասուզված, հայացքներն հառել էին անորոշ հեռուն:

– Լա՛վ, շատ հոգնեցնող էր էս ամեն ինչը: Այլևս չեմ դիմանում,– ասաց Արքան, ու վեր կացավ:

Բոլորը ոտքի կանգնեցին ու զգաստացան: Արքան դիմեց Արշակին.

– Արշա՛կ, ուղեկցիր ինձ դեպի իմ աշխատասենյակը:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– իսկույն արձագանքեց Արշակը:

Արքան արքայազների, Արշակի ու իր թիկնապահ գլխավոր մարտիկների ուղեկցությամբ դուրս եկավ խորհրդակցությունների սրահից ու դիմեց դեպի իր աշխատասենյակը: Նրանց հետևում էր բժիշկն իր օգնականի հետ միասին: Երբ տեղ հասան, Արքան դիմեց Արշակին.

– Արշա՛կ:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– իսկույն արձագանքեց Արշակը:

– Նե՛րս արի, գրուցելու բան կա:

Արշակն ու արքայազները, Արքային հետևելով, ներս մտան ու կանգնեցին դռների մոտ: Արքան առաջացավ դեպի իր գրասեղանն ու հրավիրեց նրանց մոտենալ ու նրստել իր գրասեղանին կից աթոռներին: Երբ տեղավորվեցին, Արշակը դիմեց Արքային.

– Ի՛մ Արքա, լսո՛ւմ եմ:

– Երեխեքը ո՞նց են, Արշա՛կ, Մարինե՞ն... Անցած անգամ մոռացա հարցնել: Հո, շատ չե՞ն վախեցել:

– Ի՛մ Արքա, ճիշտն ասած, վախեցած են ահագին: Ընդհանրապես ժողովրդի մեջ որոշ տագնապ կա: Ձէի ասի վախ, բայց տագնապ կա:

– Այդ մասին էլ էի ուզում տեղեկանալ: Ի՞նչ են խոսում մարդիկ: Ի՞նչ տրամադրություններ կան:

– Ի՛մ Արքա, ոմանք շատ վախեցած են, նույնիսկ երկրից հեռանալու մասին են մտածում:

– Հասկանում եմ: Լավ չի, իհարկե,– ասաց Արքան անսահման մտազբաղ:

– Ի՛մ Արքա, բայց հիմնականում մարդիկ վրդովված են մեր դեմ ռազմական ոտնձգության պատճառով, շատերըն էլ՝ ոգևորված, հպատակներին զենքի կոչելու հրամանից հետո. մղվում են սահման. կարծես երկար էին սպասել այս առիթին: Ձեռքները քոր է գալիս, ոնց որ ասում են:

Արքան մի փոքր հանդարտվեց: «Ուրեմն ամեն ինչ դեռ կորած չէ»,– մտածում էր նա: Երկար մտորեց ու կրկին դիմեց Արշակին.

– Մեր թշնամի երկրների լրտեսներից ի՞նչ կա:

– Ի՛մ Արքա, նորերն են ժամանել, ավելի փորձառու ու բարձրաստիճան: Կարծում եմ չափազանց տագնապած են.

ուզում են ավելի հավաստի տեղեկություններ հավաքել տեղում: Հետևում ենք: Փորձում են ավելի մոտենալ մեր ռազմական գործարանին: Մեր որոշ հայրենակիցների վաղուց իրենց կողմն են գրավել: Դրանցից մեկն արդեն դիմել է մեր ռազմական գործարանում աշխատելու համար: Վտանգավոր է ընդունելը:

– Չէ՛, ոչի՛նչ: Վտանգավոր չի: Հենց դա էլ մեզ պետք է,– կտրեց Արքան:

– Ի՞նչ նկատի ունես, ի՛մ Արքա: Ի վերջո ամեն ինչ կիմանա,– տարակուսեց Արշակը:

– Իսկ եթե անենք այնպես, որ իմանա այն ինչ մե՛զ է պետք,– մի փոքր ժպտալով, ասաց Արքան:

Արշակը հասկացավ Արքայի միտքն ու շարունակեց.

– Կանե՛նք: Մեր մարդիկ ամենուր են գործարանում: Բայց դրանք միամիտ չեն. միայն շուկների չեն հավատա: Իրական արտադրամաս է պետք ցույց տալ, որ գոնե աչքի պոչով տեսնեն: Առանց դրա չեմ կարծում, որ կարողանանք համոզել:

– Հա՛, ճիշտ ես: Բայց անչափ կարևոր է դրանց համոզելը, որ ունենք այդ զենքը: Այդ զենքն իմ ծրագրի կորիզն է: Ամեն ինչ պետք է ներդնել դրանց համոզելու համար:

– Ի՛մ Արքա, բայց պատրաստի արտադրամաս չունենք դրանց ցույց տալու համար: Ժամանակ է պետք: Ահագին գործ կա անելու:

– Դարձյալ ժամանակ չկա,– մտազբաղ արտաբերեց Արքան ու խորասուզվեց մտքերի մեջ: Բայց շուտով բան հիշեց,– Արշակ, մեր ռազմական գործարանի հրթիռների արտադրամասը ձևափոխիր այնպես, ժամանակավորապես իհարկե, որ թվա թե միկրոալիքային հսկա թնդանոթըն ենք արտադրում: Թող դրանք աչքի պոչով տեսնեն: Թող նաև լուսանկարեն: Հա՛, ես Ռաֆայելին հանձնարարել եմ ձևափոխել Բյուրականի մեր հսկա աստղադիտակը, նույն նպատակով:

– Ի՛մ Արքա, ճիշտն ասած, ուզում էի հարցնել այդ մասին: Զարմացա, որ ինձ չես ասել, թե Ռաֆայելն ինչ է անում Բյուրականում,– գլխիկոր ասաց Արշակը:

– Մի՛ նեղվիր, Արշա՛կ: Շատ լարված էի էս քանի օրը:

– Հասկանում եմ, ի՛մ Արքա: Պարզապես չգիտեի՝ ինչ

անել:

– Այնպես արա, որ Ռաֆայելի գործունեությունը մնա միանգամայն աննկատ: Ռաֆայելն ամեն ինչ կանի՝ ներսի եղած նյութերն օգտագործելով: Դրսից՝ ոչ մի ներկրում: Միայն անհրաժեշտության դեպքում կարող ես որևէ բան հասցնել Ռաֆայելին, բայց շատ աննկատ՝ կամ գիշերով, կամ գյուղացիների մոջոցով, իբր բան են բերել վաճառելու: Չգիտեմ... Ռաֆայելը պիտի որ շատ բանի կարիք չունենա:

– Ի՛մ Արքա, մի՛ անհանգստացիր: Մենք դրա վարպետն ենք: Կանե՛նք: Մեր անվտանգության մարտիկներն օրն ի բուն հսկում են աստղադիտարանի տարածքն ու ներսը: Լրտեսներ վաղուց չենք նկատել: Կարծում եմ նըրանք կորցրել են իրենց հետաքրքրությունը մեր աստղադիտարանի հանդեպ: Ասեմ, որ հրաշալի միտք է ձևափոխել մեծ աստղադիտակը,– ասաց Արշակը, ժպիտը դեմքին:

– Ռաֆայելի միտքն է,– պատասխանեց Արքան ժպտալով:

Արշակն ավելի լայն ժպտաց:

– Միամիտ գիտնականից չէի սպասում նման հնարամտություն,– ասաց նա ու շարունակեց,– բայց շատ հանդուգըն է ու վտանգավոր:

– Համամիտ եմ: Բայց ուրիշ տարբերակ չկար. այդ պատճառով ամեն ինչ շատ աննկատ պիտի արվի ու շատ արագ:

– Ի՛մ Արքա, ես ամեն ինչ կանեմ, որ ոչ ոք ոչինչ չնըկատի: Հրթիռների արտադրամասի հարցն էլ կլուծեմ: Բայց որոշ ժամանակով կղաղարի արտադրությունը:

– Ոչի՛նչ: Թող դադարի,– ասաց Արքան՝ հասկանալով Արշակի ակնարկը:– Արժի՛ նման զոհողության գնալ. ինչին որ ձգտում ենք հասնել, շատ ավելի՛ն է:

– Հասկանում եմ, ի՛մ Արքա: Ընտրությունը քոնն է: Լիովին համամիտ եմ: Երբ լրտեսները վերջացնեն մեր ուղած տեղեկությունը հավաքելը, անմիջապես կվերսկսենք հրթիռների արտադրությունը,– ասաց Արշակը:

– Շատ լավ: Ռաֆայելի տղաներին ներգրավիր հրթիռների արտադրամասը ձևափոխելու գործի մեջ: Թող շատ սեղմ ժամկետներում անեն այն, ինչ Ռաֆայելն է անում

Բյուրականում: Մի ճշմարտանման բան թող սկսեն կառուցել: Հենց կիսատ վիճակում ցույց տուր դրանց լրտեսներին թող լուսանկարեն: Հետո՝ լավ կլինի ժողովրդի մեջ շշուկներ տարածել, որ մենք մի հրաշք զենք ունենք ու կարող ենք շեղել ցանկացած հրթիռի ուղղություն, խափանել ցանկացած ինքնաթիռի թռիչք և այլն: Ժողովուրդը հետո կձոխացնի. կհասցնի արբանյակներին: Եթե չհասցնի, դա ևս կարելի է տարածել, շշուկների միջոցով իհարկե: Շշուկով ասվածի ուժն ավելի մեծ է,– եզրափակեց Արքան ժպտալով:

– Համամիտ եմ, ի՛մ Արքա: Մտքումս կար նման բան անել: Շատ ճիշտ ես. շշուկը հզոր զենք է,– արձագանքեց Արշակը:

– Արշա՛կ, ամեն ինչ պետք է անել, դրանց համոզելու համար, որ ունենք այդ զենքը,– անչափ մտահոգված ասաց Արքան:

– Մի՛ անհանգստացիր, ի՛մ Արքա, ես ամեն ինչ կանեմ: Դու ինձ լավ գիտես:

– Գիտե՛մ, իհարկե, բայց այս անգամ շատ մեծ բլեֆ ենք ձեռնարկել: Ընդ որում անհաջողությունը տարբերակ չի մեզ համար: Մեզ միայն հաղթանակ է պետք,– ասաց Արքան մի փոքր մտահոգված:

– Մի՛ մտահոգվիր, ի՛մ Արքա: Ծավալն է միայն մեծ: Մի՛ անհանգստանա:

Արշակն ու Արքան բազմանշանակ միմյանց նայեցին: Արքան հասկացավ Արշակի միտքը: Արշակը սիրում էր ամեն անգամ ավելի մեծ ու հանդուգն առաջադրանքներ ստանձնել ու, ականհայտորեն, անչափ ոգևորված էր նոր առաջադրանքի համար: Արշակի ոգևորվածությունը սկսեց համոզել Արքային, որ ամեն ինչ անթերի է արվելու. չէ՞ որ երբ գործը սկսում ես ոգևորվածությամբ, ապա հաջողությունն անխուսափելի է: Ոգևորվածությունը կասկածի ու վախի, նույնիսկ մտավախության որևէ նշույլ չի թողնում: Իսկ երբ չկա ոչ մի մտավախություն, ապա գործի ես նետվում անսահման համոզմունքով: Ու հենց դա էլ հաջողության գրավականն է: Արշակի անսահման ոգևորվածությունն արել էր իր գործը. Արքան արդեն կասկածի նշույլ չուներ, որ հաջողությունն ապահովված է: Արշակը նկա-

տեց դա: Երկուսն էլ զգում էին հաղթանակի անխուսափելիությունը: Որոշ ժամանակ լուռ միմյանց նայեցին: Հետո Արքան դիմեց Արշակին.

– Շատ լավ, Արշա՛կ: Լիովին վստահում եմ քեզ: Մըշտապես կգեկուցես գործի ամեն, մեծ թե փոքր, առաջընթացի մասին, գիշեր լինի, թե՝ ցերեկ, որտեղ էլ որ լինեմ: Ու միայն՝ անձամբ. ոչ մի հեռախոսային կապ...

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– անմիջապես արձագանքեց Արշակն ավելի մեծ ոգևորությամբ:

– Ես վաղվանից մոտ մեկ շաբաթ կլինեմ իմ Լաստիվերի ամառանոցում: Կսպասեմ քո ղեկույցներին: Կարող եք ողջ ընտանիքով գալ: Ուշի ուշով հետևիր ու աջակցիր Ռաֆայելին: Խոստացել է մեկ շաբաթում գլուխ բերել գործը: Ես այսօր կամ վաղը Անտոնյանի հետ միասին կավարտեմ մեր ահազանգի տեքստը: Կփորձեմ ժամանակ ձգել: Այդ ընթացքում, հուսով եմ, Ռաֆայելը կհասցնի ավարտել իր գործը: Դու դեռ մի երկու շաբաթ ժամանակ ունես: Արտադրամաս ձևափոխելը, գիտեմ՝ հեշտ չի, մանավանդ՝ աննկատ: Դրանց լրտեսին ընդունեք աշխատանքի, բայց ոչ միանգամից՝ միայն երկար հարցազրույցներից, անցյալ-մանցյալ ստուգելուց հետո, իհարկե: Ժամանակ է պետք ձգել: Դրանից հետո նրան շատ դանդաղ կարելի է մոտ թողնել արդեն պատրաստի արտադրամասին: Եթե կարիքը կա, թող Ռաֆայելն անձամբ մասնակցի գործին, որ արտադրամասի կիսակառույց զենքը ոչնչով չտարբերվի Բյուրականի պատրաստի զենքից: Հա՛, հետո այդ լրտեսին պետք է բացահայտել ու ձերբակալել, որ մեր ուղածից ավել ուրիշ ոչինչ չիմանա:

– Հասկանում եմ, ի՛մ Արքա, հենց այդպես էլ կանենք,– պատրաստակամ արձագանքեց Արշակը:

– Շատ լավ, ուրեմն, Արշա՛կ, ի գո՛րծ. Արարչի կամոք՝ հառա՛ջ,– ասաց Արքան՝ վեր կենալով իր տեղից:

Արշակն ու արքայազներն իսկույն վեր կացան իրենց տեղերից:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– ասաց Արշակը, աջ ձեռքի բռնացքը արևահյուսակին:

– Կարող ես գնալ, Արշա՛կ,– ասաց Արքան՝ ինքը ևս բարև բռնած:

Արշակը գլուխ տվեց ու դուրս եկավ Արքայի աշխատասենյակից: Արքայազները, բարև բռնած, հայացքով ճանապարհեցին նրան: Արշակի գնալուց հետո Արքան քայլեց դեպի իր աշխատասենյակի անկյունի բազմոցը, նստեց ու հետ ընկավ բազմոցի մեջ: Արքայազները մոտեցան հորն ու նստեցին նրա կողքին:

– Պա՛պ, բայց վտանգավոր չի՞: Իսկ եթե ուրիշ լրտեսներ՝ կան ու արդեն հետևում են Բյուրականին,– հարցրեց Տիգրանը:

– Դժվար... Դրանք էդքան մարդ չունեն՝ ամեն տեղ իրենց ներկայությունն ապահովելու համար,– պատասխանեց Աքան,– ուշադրություն կսկսեն դարձնել միայն մեր հայտարարությունից հետո: Մի՛ վախենա:

– Պա՛պ, բայց ճակատամարտի ընթացքում մի փոքր սխալը կարող է ճակատագրական լինել,– ասաց Տիգրանը:

– Կարող է, տղես: Իհարկե, ճիշտ ես: Բայց հիշիր Մակեդոնացուն. նա հաղթում էր, հատկապես, երբ հանդուգն ու անակնկալ քայլեր էր կատարում ճակատամարտի ընթացքում: Համոզված էր, թե Զևսի որդին է, ու երբեք չի պարտվի՝ ինչ էլ որ անի: Նրա անսահման համոզվածությունը, հատկապես հանդուգն ու խելահեղ քայլերը խուճապի էին մատնում բոլորին: Ոչ ոք չէր հասկանում՝ ինչ կա նրա մտքում: Նրա հակառակորդները միայն շիվարում, պատասխան քայլ չէին գտնում, ժամանակ էին կորցնում ու տանուկ տալիս ճակատամարտը: Ամեն հաղթանակից հետո աճում էր Մակեդոնացու անպարտելիության համբավն ու ավելի մեծ սարսափի մատնում նրա հակառակորդներին: Իսկ սարսափած հակառակորդն արդեն պարտըված հակառակորդն է: Պատահական չի, որ ողջ պատմության ընթացքում ճակատամարտերից առաջ երկու ախոյան միշտ ամեն ինչ արել են միմյանց սարսափի մատնելու համար՝ է՛լ բզավոց, է՛լ զենք ու զրահի շառաչ... Բայց ամենավտանգավորն այն է, երբ չես հասկանում, թե հակառակորդդ ինչ է անում ու ինչու, ինչ ծրագիր ունի, ինչ է անելու հաջորդ քայլով: Անսպասելիությունը ամենավտանգավոր զենքն է: Անկանխատեսելի հակառակորդի դեմ շատ դժվար է կռվելը: Իսկ մենք ամենաանկանխատեսելի ազգն ենք: Դրանք շուտով կհասկանան, թե ում հետ

գործ ունեն: Մեր ահազանգը միջազգային ասպարեզում այնպիսի իրարանցում առաջ կբերի, որ խորապես խուճապի կմատնի ու կաթվածահար կանի դրանց. կսկսեն ավելի վատթարից վախենալ ու տանուկ կտան ճակատամարտի հետևից:

Տիգրանը լսում էր ու խորհում: Ալեքսանդր Մակեդոնացու օրինակը շատ լավ ծանոթ էր նրան: Դժվար էր չըհամաձայնելը: Արքան նկատեց Տիգրանի մտախոհ դեմքը:

– Մի՛ մտահոգվի՛ր, տղես: Մենք նահանջելու տեղ չունենք: Մեզ միայն հաղթանակ է պետք: Հիշո՞ւմ ես Վիլյամ Սարոյանի «Հայ մուկը»: Միայն այդպես,– ասաց Արքան ժպտալով:

Տիգրանը հասկացավ հոր միտքն ու նույնպես ժպտաց: Որոշ ժամանակ միմյանց նայեցին: Արքայի անսահման համոզմունքը փոխանցվեց Տիգրանին: Արտակն ուշի-ուշով լսում էր նրանց զրույցը՝ նայելով մե՛րթ հորը, մե՛րթ՝ եղբորը: Արքան շուտով դիմեց իր որդիներին.

– Լա՛վ, գնացե՛ք: Ես էստեղ մի քիչ հանգստանամ:

Արքայազներն իսկույն վեր կացան, գլուխ տվեցին ու դուրս եկան Արքայի աշխատասենյակից: Նրանց գնալուց հետո, Արքան հետ ընկավ բազմոցի մեջ: Ահավոր հոգնած էր: Մտքերը հանգիստ չէին տալիս: Սկսեց մտորել՝ որևէ բան բաց չի՞ թողել արդյոք, ամեն ինչ նախատեսե՞լ է: Միայն հաղթանակ էր պետք: Շատ բան էր կախված Անտոնյանի ելույթից: «Տեսնես, ի՞նչ արեց»,– մտածում էր Արքան: «Արդյո՞ք լիովին հասկացավ մարտավարությունս: Կկարողանա՞ լավ ներկայացնել ամեն ինչ: Հիմա իսկական ժամանակն է: Շատ ուշացնելը լավ չի»:– Այս մտքերի մեջ խորասուզված, Արքան թուլացավ ու քնեց:

Մի ժամի չափ հազիվ էր քնել, երբ գեկուցեցին, որ Անտոնյանն է սպասում ընդունելության: Արքան արթնացավ ու հրամայեց ներս թողնել նրան: Անտոնյանը ներս մտավ՝ ձախ ձեռքով մի թղթապանակ բռնած, ու, աջ բլրունքը՝ արևահյուսակին, քարացավ դռների մեջ:

– Ներս արի, Անտոնյա՛ն,– շտապեց Արքան:

Անտոնյանն առաջացավ: Արքան ձեռքի թեթև շարժումով նշան արեց, որ նստի բազմոցին: Անտոնյանն արագո-

րեն մոտեցավ՝ միաժամանակ զեկուցելով.

– Ի՛մ Արքա, պատրաստ է:

Արքան չէր համբերում:

– Դե՛, շո՛ւտ, նստիր ու կարդա՛:

– Ի՛մ Արքա, թույլ տուր կանգնած կարդամ: Էնտեղ կանգնած եմ կարդալու:

– Լա՛վ: Միայն՝ արագ,– հրամայեց Արքան:

Անտոնյանն իսկույն բացեց թղթապանակն ու սկսեց կարդալ: Արքան ուշադիր լսում էր՝ հայացքը հատակին հառած: Երբ Անտոնյանն ավարտեց կարդալը, Արքան բարձրացրեց գլուխն ու ասաց.

– Ապրե՛ն, շատ լավ է: Որոշ տեղեր այդքան էլ սահուն չեն, բայց ավելի՛ լավ: Դրանից զգացվում է, որ հապճեպ ենք արձագանքում: Իսկույն Լեթ վերադարձիր ու ի լուր աշխարհի հայտարարիր մեր ահազանգ-ուղերձը: Ես համոզված եմ, որ այս հարվածին չեն դիմանա: Հա՛, մի բան էլ, երբ պատրաստ լինենք, Պարգևը կզանգահարի քեզ ու կասի, որ ուզում եմ անձամբ խոսել հետդ: Կարևոր չի, թե ինչից կխոսենք: Եթե ես անձամբ խոսեցի, ուրեմն պատրաստ ենք: Մեր զրույցից հետո կհայտարարես, որ հավաստի տեղեկություն ունենք, որ մեզ հարվածել են արբանյակից: Հետո կշեշտես, որ մեր հակաօդային պաշտպանություն ուժերը կարողացել են շեղել հրթիռի ուղղությունը Նիկոլա Տեսլայի սկզբունքով աշխատող միկրոալիքային թնդանոթի միջոցով: Վերջում արդեն կասես, որ նախազգուշացնում ենք բոլոր արբանյակ ունեցող երկրներին հեռացնել իրենց արբանյակները մեր երկրի սահմաններից, որ եթե որևէ արբանյակ հայտնվի մեր միկրոալիքային թնդանոթի հարվածային դաշտի տարածքում, ապա խփելու ենք ու ցած բերենք:

– Լսո՞ւմ եմ, ի՛մ Արքա, կարվի, ինչպես հրամայեցիր– անմիջապես արձագանքեց Անտոնյանը:

– Շատ լավ: Կարող ես գնալ, Անտոնյա՛ն: Քեզ լիովին վստահում եմ,– ասաց Արքան:

Անտոնյանը գլուխ տվեց ու դուրս եկավ: Նրա գնալուց հետո, Արքան փակեց աչքերն ու քնեց: Երբ արթնացավ, արդեն ուշ երեկո էր: Վեր կացավ ու գնաց ննջարան մի կարգին քուն առնելու:

Աննան դեռ չէր քնել: Սպասում էր Արքային: Երբ Արքան ներս մտավ, Աննան շրջվեց նրա կողմը, ականհայտ նեղված հայացքը փախցնելով նրանից: Արքան նկատեց դա, բայց առանց որևէ բան ասելու, անցավ ցավելու, որ թոթափի օրվա ծանր նստվածքը: Երբ վերադարձավ, Աննան դեռ չէր պառկել:

– Ինչո՞ւ քնած չես,– դիմեց նրան Արքան:

– Չեմ կարողանում:

Որոշ դադարից հետո Աննան դիմեց Արքային.

– Ինձ իրո՞ք գյուղ ես ուղարկում:

– Ի՞նչը պարզ չէր,– հակիրճ վրա բերեց Արքան:

– Չգիտեմ,– մտազբաղ արձագանքեց Աննան ու շարունակեց,– Անուշին կվերցնեմ հետս, ուրեմն:

Արքան իր սևեռուն հայացքն ուղղեց Աննայի կողմն ու ասաց.

– Անուշը կմնա ինձ հետ: Դու միայնակ կգնաս:

Աննան չկարողացավ թաքցնել իր տարակուսած ու ահաբեկված հայացքը:

– Վաղը գնում ենք Լաստիվերի մեր ամառանոցը: Այնտեղից դու միայնակ կգնաս ձերոնց մոտ,– հավելեց Արքան՝ առանց նայելու Աննայի կողմը:

Աննան չափազանց լարված էր:

– Ինչո՞ւ ես ինձ պատժում,– ասաց նա, նստելով մահճակալին:

– Աննա՛, դու ոչինչ չես հասկանում,– ասաց Արքան, նույնպես նստելով մահճակալին, մեջքով դեպի Աննան:

– Ի՞նչ չեմ հասկանում:

Արքան ոչինչ չպատասխանեց: Հանեց խալաթը, տեղավորվեց մահճակալի մեջ, գլուխը դրեց բարձին ու ասաց.

– Քնի՛ր:

Աննան դեռ սպասում էր որևէ սպառիչ պատասխանի: Ծանր ու լարված լուովթյուն էր: Արքան արդեն փակել էր աչքերը: Տեսնելով որ Աննան չի պատրաստվում քնել, զայրացավ.

– Աննա՛, քնի՛ր:

Աննան ցնցվեց Արքայի զայրացած ու սառը տոնից: Իսկույն վեր կացավ ու սկսեց պատրաստվել քնելու: Երբ արդեն տեղավորվել էր անկողնում՝ դիմեց Արքային.

– Ախր, իզուր թշնամիներ ես հավաքում:

– Աննա՛, քնի՛ր,– ավելի զայրացած, մեխեց Արքան:

Աննան սարսափեց: Շրջվեց մեջքով դեպի Արքան ու հանգցրեց լույսը:

Առավոտյան ոչինչ չխոսեցին: Արքան հրամայեց պատրաստվել գնալու Լաստիվեր ու անցավ իր աշխատասենյակը: Աննան ու արքայադստեր դայակը՝ Գայանեն, սկսեցին պատրաստել Անուշին ու դասավորել ճամփորդության համար անհրաժեշտ պարագաները: Կեսօրն անց Թորոսն Արքային տեղեկացրեց, որ բոլորն արդեն պատրաստ են դուրս գալ:

– Շատ լավ, Թորոս,– ասաց Արքան ու շարունակեց,– նախ կմտնենք Ազատի մոտ՝ տեսնենք ինչպե՞ս է, ու հետո կշարունակենք ճանապարհը:

– Լսո՞ւմ եմ, ի՞մ Արքա,– արձագանքեց Թորոսը:

Շուտով շարասյունը ճանապարհին էր: Արքայի ընտանիքին ուղեկցում էին բժիշկն իր օգնականի հետ միասին, Արքայի թիկնապահ գնդի մարտիկները, Թորոսի գլխավորովթյամբ, ու Անուշի դայակը՝ Գայանեն: Երբ Արքայի մեքենաները կանգնեցին հիվանդանոցի մոտ, մարդիկ, հետաքրքրությունից դրված, սկսեցին խմբվել և ուշադիր նայել Արքայի մեքենաների կողմը: Թորոսն ու Արքայի թիկնապահ գնդի մարտիկները դուրս եկան իրենց մեքենաներից ու, մարդկանց մի փոքր հեռացնելուց հետո, բացեցին Արքայի կողմի դուռը: Արքան դուրս եկավ մեքենայից, հետո՝ թագուհին, Անուշի հետ միասին: Մարդիկ քարացել էին բարև բռնած:

– Բարին ընդ ձեզ, իմ եղբայրներ ու քույրեր,– ասաց Արքան ու սկսեց առաջանալ դեպի հիվանդանոցի մուտքը: Արքայի ողջ շքախումբը հետևում էր նրան: Գլխավոր բժիշկըն արդեն տեղյակ էր Արքայի ժամանելու մասին: Նա դիմավորեց Արքային հիվանդանոցի մուտքի մոտ, ողջունեց, աջ ձեռքի բռնոնցքն արևահյուսակին, ու սկսեց ուղեկ-

ցել նրան դեպի Ազատի հիվանդասենյակը: Ազատին արդեն տեղափոխել էին առանձին սենյակ: Նրա հիվանդասենյակի դռան մոտ հերթապահում էին Արքայի թիկնապահ գնդի երկու մարտիկ: Արքային տեսնելով, նրանք զգաստացան, բարև բռնած: Նրանցից մեկն իսկույն բացեց դռան, ու Արքան, իր շքախմբի ուղեկցությամբ, ներս մտավ: Ազատի հետ միասին սենյակում էին նրա ծնողներն ու Մհերը, Արքայի անձնական բժշկի օգնականը, Արքայի թիկնապահ գնդի և երկու մարտիկ ու երկու բուժքույր: Արքային տեսնելուն պես, Մհերն ու թիկնապահ գնդի մարտիկները ոտքի կանգնեցին, բարև բռնած: Ազատի ծնողները, բժշկի օգնականն ու բուժքույրերը ևս վեր կացան խոնարհաբար, բռնեցին արևահյուսակին: Արքան նկատեց Ազատի ծնողներին ու շատ ուրախացավ: Տեսավ, որ Ազատի մայրը ձեռքն է վերցրել իր կարպետը:

– Բարին ընդ ձեզ, ի՞նչ եղբայրներ ու քույրեր,– ողջունեց Արքան բոլորին ու առաջացավ:

Նրան հետևեց թագուհին, Անուշի ու դայակի հետ միասին, արքայազները, բժիշկն իր օգնականի հետ միասին ու Արքայի հետ ժամանած մարտիկները: Արքան արագ մոտեցավ Ազատին:

– Ինչպե՞ս ես, մե՛ր հերոս,– ասաց նա ու բռնեց Ազատի ձեռքը:

– Ի՞նչ Արքա, ամաչացնում ես,– ասաց Ազատն ու ահավոր կարմրեց:

Արքան վաղուց չէր տեսել Ազատի կարմրելը:

– Սո՛ւ: Էլ չխոսե՛ս: Ես արդեն ազգային հերոսի կոչում եմ շնորհել քեզ: Ա՛յ՝ հետս բերել եմ շքանշանդ,– ասաց Արքան ու բաց արեց թագավորության դրոշի գույներով ձևավորված տուփը, որի ներսի վառ կարմիր բարձիկին ամրացված, փայլում էր թագավորության իննաթև ոսկեծուլ զինանշանը:

Ազատն ավելի կարմրեց: Արքան մի աննկարագրելի բերկրանք էր ապրում, տեսնելով Ազատի մաքուր ու անպաճույճ ամոթխածությունը:

– Ինչպե՞ս ես, Ազատ ջան,– ասաց թագուհին, Անուշի ու դայակի հետ միասին մոտենալով Ազատի մահճակալին, ուր կանգնած էր Արքան:

– Շատ լավ եմ, ի՛մ թագուհի,– ավելի կարմրելով պատասխանեց Ազատը:

– Ես էլ եմ եկել,– ասաց Անուշն ու բռնեց ազատի ձեռքը:

Ազատը փայլում էր երջանկովթյունից: Արքայազները ևս մոտ եկան, բարև բռնած:

– Ի՛մ Արքա, զարմանալիորեն արագ է ապաքինվում,– խոսեց գլխավոր բժիշկը, մի փոքր առաջ գալով:

Արքան շրջվեց ու դիմեց նրան.

– Անշուշտ... Այլ կերպ չէր կարող լինել. հարազատների հոգատարությամբ շրջապատված, նաև՝ բժիշկների աշակերջ հսկողության տակ...

Գլխավոր բժիշկն իրեն լավ զգաց:

– Նաև բուժքույրերի ջերմությամբ պարուրված,– հավելեց Արքան՝ նայելով սենյակի անկյունում միմյանց գրկած բուժքույրերի կողմը:

Բուժքույրերը միմյանց նայեցին կարմրելով ու հայացքները հառեցին հատակին: Արքան շրջվեց ու դիմեց Ազատի ծնողներին.

– Անչափ շնորհակալ եմ ձեզ մեր ազգին հերոս պարգևելու համար:

Ազատի ծնողները կարմրեցին, հատկապես Ազատի հայրը: Ազատի մայրը դեռ գրկել էր Արքայի կարպետը: Արքան նկատեց, որ նա փորձում էր նորոգել կարպետն ու դիմեց նրան.

– Քույրիկ ջան, շատ մի չարչարվի: Թող էդպես էլ մնա կարպետը:

– Վա՛յ, չէ՛: Տղիս կյանքը փրկած կարպետը ո՞նց թողեմ սենց մնա: Անպայման պիտի նորոգեմ: Էնպես կանեմ, որ չի զգացվի: Երեկ բերել եմ տվել թելերս,– պատասխանեց Ազատի մայրը:

Արքան ժպտաց: Հետո շրջվեց դեպի գլխավոր բժիշկը:

– Բժի՛շկ, մանրամասն ասա՝ տեսնեմ ի՞նչ վիճակում է մեր հերոսը:

– Ի՛մ Արքա, ցնցումից համարյա հետք չի մնացել: Կոտրվածքները, դեռ երկար ժամանակ է պետք, որ սերտանան: Ներքին օրգանների վնասվածք չենք հայտնաբերել: Արյունը գերազանց է: Կարծում եմ՝ մեկ շաբաթից կարող

ենք դուրս գրել: Բայց երկար ժամանակ հանգիստ պիտի առնի տանը. ոչ մի լարվածություն, ոչ մի ճիգ ու ջանք՝ մինչև լրիվ կազդուրվելը,– զեկուցեց գլխավոր բժիշկը:

– Լսո՞ւմ ես Ազատ ջան,– դիմեց Արքան Ազատին,– քեզ երկա՞ր հանգիստ է պետք: Կգնաս տուն: Ծնողներիդ հետ կմնաս ողջ ամառը, մի լավ կկազդուրվես, մաքուր լեռնային օդ կշնչես: Երևանի օդը վնասակար է: Հետո կըտեսնենք...

Ազատն անհանգիստ էր. կուզեր հնարավորինս շուտ կանգնել Արքայի կողքին, բայց... Արքան նկատեց Ազատի անհանգստությունն ու շարունակեց.

– Էլ ոչ մի խոսք... Լսեցի՛ր բժշկին... Հրամանը հրաման է. չենք քննարկում:

Ազատը ստիպված էր համակերպվել: Արքան իր բերած շքանշանը հանձնեց Ազատի հորն ու սեղմեց նրա ձեռքը: Ազատի հայրը կարմրեց Ազատի պես ու կախեց գլուխը: Հետո Արքան մոտեցավ Ազատին, իր աջ ձեռքը դրեց նրա գլխին ու ասաց.

– Դե՛, Ազատ ջան, ապաքինվիր: Չանհանգստանա՛ս: Եղբայրներդ ու զարմիկներդ կողքիս են: Շատ լավ գիտեն իրենց անելիքը: Հրաշալի ուսուցիչ են ունեցել:

Ազատը կրկին կարմրեց: Մի քանի վայրկյան հետո Արքան ասաց.

– Դե՛, մենք գնանք, Ազատ ջան, ես դեռ ահագին գործեր ունեմ: Մեր թշնամիները պատասխան են տալու էս ամեն ինչի համար: Դու հանգիստ կազդուրվիր: Մենք դեռ կոփվ ունենք: Կհասցնես մասնակցել:

Ազատը չկարողացավ ոչինչ ասել: Արքան հրաժեշտ տվեց բոլորին և իր շքախմբի ուղեկցությամբ դուրս եկավ սենյակից:

Արդեն ուշ երեկո էր, երբ հասան Լաստիվերի մատույցները: Արքայի ամառանոցի պահապան գնդի մարտիկները, գնդապետի գլխավորությամբ, սպասում էին Արքայի ժամանելուն: Նորակառույց ամառանոցը գտնվում էր Լաստիվերի թավուտ անտառներում, ջրվեժի հարևանությամբ: Վերելքը հնարավոր էր միայն սարահարթի զառի-

Թափ լանջին զուգահեռ կառուցված վերելակով: Ամառանոցի պահապան գնդի մարտիկները Արքայի շքախմբին դիմավորեցին վերելակին կից հրապարակի պահակակետի մոտ, բարև բռնած:

– Բարին ընդ ձեզ, ի՛մ եղբայրներ,– ողջունեց նրանց Արքան, դուրս գալով մեքենայից:

Արքային մոտեցավ ժպտերես գնդապետն ու ողջունեց.

– Արևավառ ողջույններս, ի՛մ Արքա: Բարի գալուստ:

– Հազար ողջույն, իմ լավ Գարեգին,– պատասխանեց Արքան նույնպես ժպտալով:

Գարեգինն ուղեկցեց բոլորին դեպի վերելակը: Արքայի շքախմբի անդամները խումբ-խումբ վեր բարձրացան: Վերջում Գարեգինի հետ միասին վերելակ մտան Արքան, Թագուհին, Անուշն ու դայակը: Վերելքի ընթացքում Արքան իր հայացքը հառել էր մայր մտնող արևին: Շրջակա կանաչ սար ու ձոր ողողված էր իջնող արևի նարնջագույն ճառագայթներով: Երբ բոլորն արդեն վերևում էին, Գարեգինն ու իր մարտիկները օգնեցին նրանց տեղավորվել ամառանոցին կապող միանելս, մագնիսական բարձիկների վրա աշխատող գնացքի փոքրիկ վագոնների մեջ, ու զընացքը շարժվեց: Երկաթուղին անցնում էր թավուտ անտառներով: Չնայած՝ արևը դեռ մայր չէր մտել, անտառներում գիշերվա պես մութ էր: Ամառանոց հասան մայրամուտին: Արքայի անձնական բժիշկը հեռակա կապի միջոցով թեթև ընթրիք էր պատվիրել՝ հիմնականում բանջարեղեն ու հնդկաձավարի շիլա: Ընթրիքի ընթացքում Արքան շատ մտազբաղ էր: Ոչ մեկի հետ ոչինչ չխոսեց: Համարյա ոչինչ չկերավ: Ընթրիքից հետո առանձնացավ իր աշխատասենյակում մտորելու: Մի կողմից՝ առձակատումը աշխարհի հզորների դեմ, մյուս կողմից՝ Աննան. չգիտեր՝ որ կողմ դարձնի իր ուշադրությունը: Երկու մեծ խնդիր, մեկը ճակատից, մյուսը թիկունքից, կարծես ձեռք-ձեռքի էին տրվել պատռելու իրեն մեջտեղից: Արքան իրեն զգում էր երկու կրակի արանքում: Ճակատից հարվածին դեռ կարելի էր դիմակայել, բայց երբ թիկունքից են հարվածում, անտանելի է: Ամենաանտանելին, սակայն, այն է, երբ դավաճանում, լքում ու հեռանում է զինակիցդ, մանավանդ, երբ լքում ու հեռանում է հենց ճակատամարտի ընթացքում,

հենց այն ժամանակ, երբ պիտի կանգնեի կողքիդ ու փամփուշտ մատակարարեի: Արքայի ողջ ուշքն ու միտքն իր զինակցի դավաճանովթյան կողմն էր: Ուրիշ ոչինչ չէր կարողանում մտածել: Տառապում էր այն մտքից, որ չգիտեր՝ ինչ անի, տառապում էր, որ լուծում չէր տեսնում, ավելի ճիշտ՝ տեսնում էր, որ լուծում չկա: «Սա գուցե այն սակավ խնդիրներից է, որ լուծում չունի»,– մտածում էր Արքան: «Ինչպե՞ս կարող ես ստիպել մարդուն, որ փոխվի: Անհրճառ է. ստիպողաբար ոչ մեկին չես փոխի. լավագույն դեպքում՝ միայն համոզելով է հնարավոր: Մարդ գուցե երբեք էլ չի փոխվում. ծնվում ու մեռնում է միևնույն գենետիկ կոդով: Բայց ինչպե՞ս է, որ կատարյալ գենետիկ կոդով մարդիկ երբեմն սայթաքում են, սխալվում, նույնիսկ ահավոր մեղքեր գործում, այն էլ՝ ողջ կյանքի ընթացքում, ուշքի գալով միայն վերջում, երբ արդեն ուշ է: Հա՛, դրսի ճնշումը, նաև սեփական հոգում ծվարած բնական մարդը՝ անասնական բնազդները: Բայց մի՞թե դրսի ճնշումն այդքան հզոր է: Մի՞թե կատարյալ գենետիկ կոդն անզոր է դրսի ճնշման դեմ. մի՞թե չի կարողանում դիմակայել դրսի ակեկոծումներին. մի՞թե չի կարողանում ինքնաշտկվել: Տարբեր են մարդիկ: Շատ տարբեր»:– Այս մտքի վրա Արքան խիստ հոգնածովթյուն զգաց, մոտեցավ իր աշխատասենյակի փափուկ բազմոցին, նստեց, լուռ մտորեց որոշ ժամանակ, բայց հետո չդիմացավ, փակեց աչքերն ու քրնեց:

Շատ չէր անցել, երբ Տիգրանը մտավ ներս ու տեսավ հորը՝ պառկած բազմոցին առանց ծածկոցի: Անմիջապես հրամայեց ծածկոց բերել ու իսկույն ծածկեց հորը: Ինքն էլ նստեց կողքին ու խորասուզվեց մտքերի մեջ:

Մոտ երկու ժամ անց Արքան արթնացավ: Բացեց աչքերն ու տեսավ Տիգրանին՝ նստած իր կողքին:

– Տի՛գ, հո բան չի՞ պատահել,– տագնապած դիմեց նրան Արքան:

– Ձե՛, ոչինչ,– պատասխանեց Տիգրանը:

– Ինչո՞ւ ես այստեղ. խնդիր կա՞,– շարունակեց տագնապել Արքան:

– Ձե՛, ոչ մի... Պարզապես տեսնում եմ, որ վերջերս

հաճախ ես գիշերում աշխատասենյակումդ:

- Ուրիշ ի՞նչ ես նկատել:
- Մամայի հետ գծովե՞լ եք:
- Նկատելի՞ է:
- Հա՛, զգացվում է:
- Ուրիշ ո՞վ է զգացել:
- Չգիտեմ. գուցե նաև՝ ուրիշները...
- Ուրիշները՝ լավ չի...
- Ինչո՞ւ եք գծովել, պա՛պ:

Արքան չէր ուզում ծավալվել դրա շուրջը, բայց որդու հարցը չէր կարող անպատասխան թողնել:

- Վերջին հրամանիցս հետո՝ հատկապես գյուղում ծընվածներին դեպի գյուղ հետ վերադարձնելու պատճառով, - սկսեց Արքան: - Ինքը չասաց իհարկե, բայց հիմնականում դա էր պատճառը: Ես էլ զայրացա ու ասացի, որ առաջինը հենց իրեն եմ ուղարկում գյուղ: Ուզեց Անուշին վերցնել հետը՝ չթողեցի:

Արքան մի փոքր մտորեց ու շարունակեց.

- Վաղն ևեթ կուղարկեմ հոր տուն: Ես չեմ կարող կռվել երկու ճակատով: Ավելի ճիշտ՝ երբ նաև թիկունքից են խփում:

- Խփո՞ւմ, - զարմացավ Տիգրանը, - ի՞նչ նկատի ունես:

- Զինակցի կողմից իր դիրքերը լքելը ամենամեծ հարվածն է: Ամենախորը խոցում է դավաճանությունը: Մնացած ամեն ինչին դեռ կարելի է դիմակայել, - պատասխանեց Արքան:

Երկար լռություն հաջորդեց: Տիգրանը խորասուզվեց մտքերի մեջ: Դժվար էր չհամաձայնել հոր փաստարկի հետ, բայց չէր հասկանում՝ ինչո՞ւ, ի՞նչ էր կատարվել, ինչո՞ւ՝ հիմա:

- Պա՛պ, բայց մինչև հիմա ամեն ինչ լավ էր...

- Ամեն ինչ չէ, տղես: Միշտ էլ մայրդ մի կողմ է քաշվել ու իր խիտնջի մեջ ներփակվել, երբ հանդուգն քայլեր եմ ձեռնարկել, - ասաց Արքան՝ տխրությունն աչքերի մեջ:

- Բայց ինչո՞ւ, - զարմացավ Տիգրանը:

- Պատասխանատվությունից ու գործից խուսափելու համար: Ուրիշ պատճառ չկա, - պատասխանեց Արքան ու շարունակեց, - բայց նախ՝ մորդ գոռոզությունն է հիմնա-

կան պատճառը: Գոռոզովթյունն աշխարհի բոլոր չարիքների գլխավոր պատճառն է: Թագուհու տիտղոսն ավելի՛ մեծացրեց մորդ, առանց այդ էլ մեծ, գոռոզովթյունն ու եսասիրովթյունը: Ու դա գնալով աճում է: Իրեն թվում է, թե թագուհի լինելն իրեն իրավունք է տալիս իր քմահաճույքները թեկադրել բոլորին, նույնիսկ՝ ինձ: Ձի հասկանում, որ թագուհին իր բոլոր հպատակների կարեկից մայրն է, որ, վերջասպես, թագուհին թագուհի է միայն այն ժամանակ, երբ կատարում է արքայի՝ ցանկովթյունները, ոչ թե՝ իր: Ու շատ հաճախ ինձ թվում է, որ ինձ երբեք չի սիրել:

– Ինչպե՞ս, – զարմացավ Տիգրանը:

– Մի՛ զարմացիր: Սիրող կինը տղամարդու հանդեպ միայն հոգատարովթյուն ունի ու նրան չի անհանգստացնում իր պահանջներով, մանավանդ՝ քմահաճույքներով, խոնարհ է ու հնազանդ, անսահման նվիրված և ուշադիր:

– Փաստորեն, միշտ ես նկատե՞լ նման բան:

– Այո՛: Պարզապես այն ժամանակ կարծում էի, թե դա սովորական կանացի վարք է՝ ներհատով բոլոր կանանց: Հույս ունեի, թե ամուսնանալուց հետո ամեն ինչ լավ կլինի: Չգիտեմ... Գուցե ոչ բոլոր կանայք են այդպիսին: Ամեն դեպքում շատ ուշ հասկացա, որ տղամարդուն իր քմահաճույքներով տանջող կինը չի կարող երջանկացնել նրան ամուսնանալուց հետո:

– Իսկ դու սիրե՞լ ես:

– Սիրել եմ: Շատ եմ սիրել: Բայց շատ ուշ հասկացա, որ երբ կնոջը երկրպագում ու ամպերից վեր ես հանում, նրան թվում է, թե քո տեղը ներքևում էր: Ու արդեն անհրճար էր որևէ բան փոխել, կամ նորից սկսել ամեն ինչ: Երբ գործդ ծուռ է գնացել, կամ սխալ ճանապարհի վրա ես, ապա մինչև ելման կետը հետ վերադառնալն ու ամեն ինչ նորից սկսելը պարտադիր է, եթե ուզում ես գործդ ճիշտ անել: Բայց զույգի դեպքում միանգամայն այլ է: Այստեղ հետ գնալ չկա: Ու ամենակարևորը՝ առկա է տղամարդու պատասխանատվության գործոնը կնոջ հանդեպ: Առաքինի արժեքներ ունեցող տղամարդը չի կարող լքել կնոջն ու մեկ ուրիշին փնտրել նույնիսկ եթե գտնում է, որ սխալվել է, – ասաց Արքան ու հավելեց, – իհարկե, եթե կինն առաջինը չի լքում ու հեռանում տղամարդուց:

– Կարծում ես՝ սխալվե՞լ ես,– չհամբերեց Տիգրանը:

– Չգիտեմ... Կարծում եմ ժամանակները լավը չէին: Տիրող ֆեմինիստ մշակույթն էր կործանարար. կարող էր կոչ տալ նույնիսկ կատարյալ գենետիկ կող ունեցողին: Նկատում ես, սիրում ես ու մղվում դեպի գենետիկ կողը, բայց հետո ընկրկում ես՝ տեսնելով այն ծուռ ու վնասված: Սակայն, տարօրինակ կերպով, դրանից պատասխանատվությունդ ավելի է մեծանում՝ ուզում ես գրկել ու ամոքել: Սիրտդ ցավում է՝ տեսնելով սիրելի էակիդ արատները: Նրա հոգեհարազատ գենետիկ կողի հանդեպ մեծ պարտավորություն ես զգում ու չես կարողանում լքել ու հեռանալ: Երկարող համակեցությունն ավելի է մեծացնում պատասխանատվությունդ: Պատասխանատվությանդ աճի հետ, երկարում է համակեցությունը, ու այդպես շարունակ:

– Փաստորեն չես կարողացել ո՛չ հեռանալ, ո՛չ էլ... Բայց մի՞թե ամուսնությունը չի մոտեցնում ու միաձուլում զույգին,– փորձեց հավաստիանալ Տիգրանը:

– Ոչ բոլոր դեպքերում, տղե՛ս ու ոչ միանգամից: Երկարող համակեցությունը երբեմն կարող է բերել փոխընկրկածության ու հոգատարության, որը հենց ինքը սերն է: Ու երբ այն կա, ապա երկու հոգեհարազատ էակներ արդեն ամուսիններ են: Սակայն կարող է և չբերել: Մարդիկ շատ հաճախ միմյանց հետ ապրում են մինչև իրենց կյանքի վերջն՝ այդպես էլ չդառնալով իսկական ամուսիններ ու չճաշակելով իսկական սեր ու երջանկություն:

Արքան մի փոքր մտորեց ու շարունակեց.

– Ամեն դեպքում՝ ամուսնությունը միանգամից չի իջնում երկնքից, մանավանդ՝ իջեցվում զույգի վրա: Այն միայն աճում ու ձևավորվում է զույգի միջև աստիճանաբար: Ի դեպ, պսակադրության արարողությունը միայն հայտարարություն է զույգի մտադրության մասին: Երկու, միմյանց անսահմանորեն նվիրված՝ սիրող, սրտեր արդեն ամուսիններ են, ու արդեն կարևոր չէ, թե ուրիշ ով գիտի այդ մասին: Եթե կա իսկական սեր, ապա ուրիշ ոչինչ այլևս կարևոր չէ՝ համայնքը ճանաչե՞լ է, թե՞ չի ճանաչել, ընդունե՞լ է, թե՞ չի ընդունել, գրանցե՞լ է, թե՞ չի գրանցել: Կգա ժամանակ ու ես գուցե վերացնեմ օրինական կոչված ամուսնությունը, նաև՝ ամուսնալուծությունն ու ընդհանրա-

պես՝ հասարակության կողմից որևէ ճնշում ու պարտադրանք: Այդ ամենը կաշկանդում են մարդուն, բանտում նրա սիրտն ու հոգին:

Տիգրանը մտքերի մեջ ընկավ: Այս ամենը շատ արտառոց էր. կարծես հակասում էր Արքայի պաշտած նահապետական կարգին:

– Փաստորեն, ով ինչ ուզի՝ անի՞,– հարցրեց նա:

– Բայց ոչ՝ անառակություն: Ասածս իմաստ ունի միայն այն դեպքում, երբ բոլոր մարդիկ առաքինի արժեքներ ունեն ներսում ու հստակ տարբերում են ճիշտն ու անճիշտը, առաքինին ու անառակը, երբ մարդիկ արժեքներ ունեն ներսում, որոնք մղում են նրանց դեպի ճիշտը, լավն ու բարին, հետ պահում անառակությունից ու չարիքից:

Որոշ դադարից հետո Արքան փորձեց համոզիչ փաստարկ բերել Տիգրանի համար:

– Հասկանո՞ւմ ես, եթե չկա սեր, ապա անօգուտ է ցանկացած օրենք: Իսկ եթե կա սեր, ապա անիմաստ է ցանկացած օրենք: Չկա ոչինչ սիրուց առավել,– ասաց Արքան ու հավելեց,– սերն ամենակարևորն է ողջ տիեզերքում: Եթե կա սեր, ապա կարելի է ապրել նույնիսկ առանց արևի, իսկ եթե չկա սեր, ապա անհնար է ապրել նույնիսկ եթե կա արև:

Տիգրանը դեռ խորհում էր հոր առաջին փաստարկի շուրջը, սակայն սթափվեց ու ասաց.

– Բայց բոլորը չի, որ բարձր արժեքներ կունենան:

– Չգիտեմ... Գուցե... Ու գուցե միշտ անհրաժեշտ լինի հասարակության ճնշումը: Բայց, ցավոք, այն միշտ չի որ դրական է. հասարակությունն ընդհանրապես հակում ունի բոլորին կաղապարների ու կապանքների մեջ պահել, շրջափակել, ուղղորդել ու կառավարել նրանց վարքը: Հասարակությունն անկանխատեսելի վարք չի հանդուրժում: Հասարակությունը, անհատին ճնշելու գնով, ձգտում է կանխատեսելիության ու կայունության: Ու այս ամենը ինքնապահպանության համար միայն, քանի որ թեկուզ պարտադրված, անգամ թվացյալ, կեղծ միասնությունն ու ամբողջականությունը ձեռնտու են հասարակությանը: Հասարակությունը չի սիրում լարվել իր որևէ անդամին լսելու և հասկանալու համար: Բայց չէ՞ որ ամեն անհատ անկրկ-

նելի անհատականություն է, հետևաբար անկրկնելի հմայք ու վարք կունենա: Իսկ հասարակությունը հիմնականում կաղապարում ու կաշկանդում է: Այ, հիշո՞ւմ ես՝

Անսեր, անսիրտ, անհոգի,
Կապված հազար թելերով,
Ջնդանի մեջ՝ զնդանում,
Կյանք ենք մտել ու ապրում:

– Հիշում եմ,– ասաց Տիգրանը՝ մտքերի մեջ խորասուզված:

– Մարդու երջանկությունն ամենակարևորն է, ավելի կարևոր, քան մյուս բոլորի ապահով ու բարեկեցիկ կյանքը: Իսկ քանի որ մարդ չի կարող երջանիկ լինել միայնակ, ապա ավելի ճիշտ է ասել, որ մեկ զույգի երջանկությունն ավելի կարևոր է, քան ողջ հասարակության ապահով ու բարեկեցիկ կյանքը,– հավելեց Արքան:

Տիգրանը դեռ տարակուսանքի մեջ էր: Այս ամենը շատ արտասովոր էր ու նոր: Որոշ ժամանակ մտորելուց հետո, հարցրեց.

– Փաստորեն բոլոր հպատակների հավաքական շահը ոչինչ է մեկ զույգի երջանկության դիմաց:

– Չկա ոչինչ երջանկությունից առավել,– եղավ Արքայի պատասխանը:

– Ուրեմն կարելի է մի ողջ երկիր զոհաբերե՞լ, եթե դրանից է կախված մեկ զույգի երջանկությունը,– անմիջապես հակադարձեց Տիգրանը:

Արքան ժպտաց:

– Եթե փորձում ես պատկերացնել, թե որքան կարևոր է երջանկությունը, ապա՝ այո: Բայց կյանքում ամեն ինչ փոխկապակցված է: Մարդ չի կարող երջանիկ լինել, եթե իր բոլոր ազգակիցները երջանիկ չեն: Ընդհանրապես, մարդու վարքը պայմանավորում են երեք արժեհամակարգ՝ անձնական, խմբակային և համատիեզերական: Անձնական արժեհամակարգի, կամ, ինչպես ասում են, «ճշտի», նըպատակը անձնական շահն է՝ անձնական ապահովությունըն ու բարեկեցությունը, թեկուզ՝ ուրիշների հաշվին: Սա միջանձնային հարաբերություններում ամենամեծ լարվա-

ծովթյուն սարքող գործոնն է: Շահամուր, պահանջկոտ, ուրիշների ողջ ուշադրությունն իրենց վրա գրավելու մոլուցքով տարված մարդիկ կողոպտում են նրանց ֆներգիան, խեղճն ու խաթարում նրանց ինքնատիրապետումը: Խմբակային արժեհամակարգի նպատակը խմբակային ինքնապահպանությունն է թեկուզև առանձին անդամներին դժբախտացնելու գնով: Սա նույնպես միջանձնային հարաբերություններում անտանելի լարվածություն սարքող գործոն է: Չի կարելի ձգտել պահպանել հասարակության կայունությունը և այլն, նույնիսկ մեկ մարդու երջանկությունը զոհաբերելու գնով: Հասարակությունը կայուն ու երջանիկ կլինի միայն, եթե բոլորը երջանիկ լինեն: Այլ կերպ չի լինում: Մարդկանց կաշկանդելու, շղթայելու, նըրանց դժբախտացնելու գնով չի կարելի, նաև անհնար է, երջանիկ ու կայուն հասարակություն ունենալ: Միայն համատիեզերական արժեհամակարգն է մատնանշում ճշմարիտ ճանապարհը՝ յուրաքանչյուրի անձնական երջանկության ճանապարհով դեպի հասարակության երջանկությունը ու կայունությունը: Համատիեզերական արժեհամակարգն արհամարհող, անհատի երջանկությունը հասարակության կայունությանը զոհաբերող հասարակություններն ի վերջո կործանվելու են:

– Բայց ինչո՞ւ է երջանկությունն այդքան կարևոր, փորձեց շարունակել Տիգրանը:

– Մարդը մյուս արարածներից տարբերվում է նրանով, որ ոչ միայն արտաքին աշխարհը, այլ նաև ինքն իրեն ուսումնասիրելու հատկություն ունի: Մարդն, ինքն իրեն ուսումնասիրելով՝ կարող է բացահայտել տիեզերքի բոլոր օրենքներն ու օրինաչափությունները. ու հենց դա է մարդու առաքելությունն այս կյանքում: Բայց միայն երջանիկ ապրելով է հնարավոր գիտելիք ձեռք բերել համատիեզերական օրենքների ու օրինաչափությունների մասին: Միայն բերկրանքով ապրելն է հարստացնում մարդու ներսըն ու առաջադիմության մղում նրան: Մեր ինքնակատարելագործումը տիեզերքի ինքնակատարելագործումն է: Այս կյանքում ապրած մեր բերկրանքի զգացումները շատ կարևոր են տիեզերքի համար: Տիեզերքը մեզ հենց դրա համար է ստեղծել: Մեզնից հետո ավելի կատարյալ էակներ

են գալու, ու ավելի բարձր ու բերկրալի զգացումներ ունենալով, ավելի հարստացնեն ու կատարելագործեն տիեզերքը: Ընդհանրապես, տիեզերքն անընդհատ առաջադիմելու և ինքնակատարելագործվելու մղում ունի, ու դրան վերջ չկա: Տիեզերքը միշտ ձգտում է կատարելության ու երջանկության: Մարդը ծնվել է երջանիկ ապրելու համար՝ բերկրաւորութեամբ: Եթե մարդ երջանիկ չի ապրում, ուրեմն չի ապրում ընդհանրապես: Երջանկությունն է մարդու բնական վիճակը: Եթե մարդ բերկրանք չի ստանում իր կողակցից, իր աշխատանքից, իր ստեղծագործությունից, ընդհանրապես՝ իր կյանքից, ապա կործանում է ինքն իրեն: Տիեզերքը, պատկերավոր ասած, զայրանում է մարդու վրա, հիվանդացնում է ու տառապանքի մատնում նրան: Ինչո՞ւ: Գուցե որպեսզի գոնե հիվանդությունը ստիպի մարդուն հասկանալ, թե որքան կարևոր է երջանկությունը: Չէ՞ որ մարդը տիեզերքի ինքնակատարելագործման բարձրագույն դրսևորումն է: Հիմնականում մարդու միջոցով է, որ տիեզերքը բերկրանք ու երջանկություն է զգում:

– Հիմնականում,– զարմացավ Տիգրանը,– նկատի ունես՝ նաև կենդանիների՝:

– Նաև՝ բույսերի,– ժպտաց Արքան:– Ամեն ինչ տիեզերքում, էլեկտրոն ու պրոտոնից սկսած մինչև մարդ արարածը, նախանյութի ինքնակատարելագործման պտուղներն են:

Արքան մի փոքր դադար առավ ու, տեսնելով Տիգրանի մտախոհ ու հարցերով լի հայացքը, շարունակեց.

– Անհուն տիեզերքը միշտ լի է եղել մայր նախանյութով: Նյութի տիեզերքը, իր աստղերով ու մոլորակներով հանդերձ, ծագել է մայր նախանյութից այնպես, ինչպես երեխաներն են սաղմանավորվում ու ծնվում: Մայր նախանյութին ներհատուկ բոլոր օրենքներն ու օրինաչափությունները ներհատուկ են նաև նյութի տիեզերքին:

– Փաստորեն նախանյութն ու կին էությունը նույնակա՞ն են,– զարմացավ Տիգրանը:

– Այո՛, համարյա նույնական են,– պատասխանեց Արքան ու շարունակեց:– Նախանյութը, գուցե, չի կարելի նույնացնել որևէ սեռի հետ, բայց կին էությունը, մայր հողըն ու մայր ու նախանյութը շատ նման են իրար: Նախա-

նյութից են առաջացել և՛ արական, և՛ իգական մասնիկները, հետո՝ աստղերը, հետո՝ մոլորակները, իսկ հետո՝ ամեն ինչ այդ մոլորակների վրա, մինչև մարդ արարածն իր գենետիկ կոդով: Ամեն դեպքում՝ կին էությունը շատ ու շատ ընդհանրություններ ունի մայր նախանյութի հետ:

– Ուրիշ ինչպիսի՞ ընդհանրություններ,– իսկույն հետաքրքրվեց Տիգրանը:

– Ինչպես նախանյութի, այնպես էլ կնոջ մոտ, առկա է համատիեզերական ողջ գիտելիքի, բայց դեռ սաղմնային, չկազմավորված ու քառասյին վիճակում: Դրանից է, որ կինն անկայուն է ու անսկզբունքային, մշտապես գտնվում է իր շուրջը կատարվող ամեն ինչի տպավորության տակ՝ շուտ է ենթարկվում շրջապատի ազդեցություններին, հատկապես վատ ազդեցություններին,– պատասխանեց Արքան ժպտալով: Բայց իսկույն լրջացավ ու շարունակեց,– կինն ընդհանրապես շատ տպավորվող ու անկայուն էություն ունի: Հետևաբար կանանց կազմակերպված, իմաստուն, առաքինի, վճռական ու հուսալի տղամարդ է պետք, ով կըկարողանա ապահովել ոչ միայն նրանց ու երեխաների նյութականը, պաշտպանել դրսի վտանգներից, այլ նաև կըկարողանա փարատել, անդորր ու կայունություն հաստատել հույզերից մշտապես խռովված նրանց հոգիներում: Եթե թույլ տան, իհարկե,– հավելեց Արքան լայն ժպտալով:

Տիգրանը լուռ լսում էր հորը: Մի փոքր դադարից հետո, Արքան շարունակեց պարզաբանել իր միտքը.

– Նախանյութն իր նախասկզբնական վիճակում հսկայական պոտենցիալով լի, բայց մութ ու անորոշ, զրոյական վիճակ է, հատկապես զուրկ է ինտելեկտից ու դեռ չունի սեր ճառագելու, երջանկություն ու բերկրանք զգալու ունակություն: Ինտելեկտ ունենալու, երջանկություն ու բերկրանք ապրելու համար նախանյութը վերածվել է նյութի՝ էլեկտրոնի ու պրոտոնի և շարունակել պարզից դեպի բարդն իր կատարելագործումը մինչև մարդ արարած: Միայն արական ու իգական դրսևորումների միջև փոխհարաբերությունների միջոցով է որ նախանյութը կարող է երջանկություն ու բերկրանք ապրել: Բայց մի նախապայմանով, որ և՛ արական, և՛ իգական էակները փոխկապակցված լինեն միմյանց իրենց բիոլոգիայի բոլոր թելե-

րով: Ընդ որում, որևէ մեկի ուշադրության շեղումը էներգետիկ կորուստ ու անասելի ցավ է պատճառում մյուսին: Ինչպես պրոտոնն ու էլեկտրոնն են կազմում ատոմ, միմյանց միջև սերտ ու անխախտ կապով, այնպես էլ տղամարդն ու կինը կարող են երջանկություն ու բերկրանք ապրել միմյանց հետ սերտ ու փոխմիահյուսված բիոդաշտերով: Երջանկությունն ամենամեծ ու պայծառ իրավիճակն է ողջ տիեզերքում: Տիեզերքը երջանկության ու բերկրանքի է ձգտում: Նախանյութը նյութականացել է երջանկություն ու բերկրանք ապրելու համար: Ու միայն երկու սիրող սրտերը միասին կարող են հասնել երջանկության: Ի դեպ, երջանիկ նշանակում է երկու ջանիկ՝ երկու հոգի՝ երկու սիրտ՝ երկու մարմին: Միայն երկու հոգեհարազատ սրտերի միջև կարող է երջանկություն հաստատվել, ինչպես ատոմի մեջ պրոտոնի ու էլեկտրոնի միասնությունն է: Ողջ տիեզերքն է ձգտում միասնության՝ երջանկության: Հոգեհարազատ էակին կարելի է գտնել միայն ապրելով ու գործելով անթաքույց՝ սրտաբաց: Պրոտոնն ու էլեկտրոնը չեն թաքցնում իրենց իսկական էությունն ու արագորեն գտնում են իրար: Երջանիկ ու բերկրալի չապրելով, կամ դիտավորյալ կերպով խեղդելով երջանկության մղումը, մենք դեմ ենք գնում ու կասեցնում, տիեզերքի երջանկությունն ու կատարելության մղումը: Տիեզերքը մեզ չի ների դրա համար: Մեզ անպայման կմատնի ավելի ու ավելի ծանր տառապանքների:

– Մաման գիտի՞ այս ամենի մասին,– անսպասելի հարցրեց Տիգրանը՝ մի փոքր մտորելուց հետո:

– Ավաղ՝ ոչ: Մենք երբեք լուրջ չենք զրուցել: Մայրդ միշտ խուսափել է լուրջ թեմաներից: Միշտ զգացել եմ, որ ընկալելու փեղկերը փակվել են, երբ սկսել եմ որևէ կարեւոր բան ասել: Ընդհանրապես անձնական զրույցների միջոցով շփումը՝ մտքերի փոխանակությունն ու փոխհարուստացումը, հատկապես տղամարդու և կնոջ միջև, մարդուն երջանկացող հիմնական միջոցն է: Մարդու մտավոր ու հոգևոր առաջընթացն անհնար է առանց դրա: Իսկ մայրդ դա երբեք չի հասկացել: Շատ չեմ զարմանում, իհարկե: Լուրջ թեմաներն, ընդհանրապես, պարտավորեցնող են: Իսկ կանայք հիմնականում խուսափում են պատասխանա-

տրվությունից և ուշադրություն են դարձնում անլուրջ բաների վրա:

– Ուրեմն նա քեզ երբևէ երջանկություն չի պարգևել, – մտքերի մեջ խորասուզված, արտաբերեց Տիգրանը:

Արքան նկատեց որդու տխրությունը:

– Դե՛, սկզբում ես՝ ինքս, դեռ շատ բան չգիտեի, մեծ պահանջներ չունեի: Հետո աստիճանաբար սկսեցի որոշ բացահայտումներ անել: Ամեն նոր բացահայտումիցս ոգեփորված, փորձում էի կիսվել մորդ հետ, բայց դա կարծես նրան չէր հետաքրքրում: Ընդհանրապես, տիեզերքում անընդհատ շարժում կա. ոչինչ նույնը չի մնում. ամեն ինչ փոխվում է ու փոփոխվում, առաջադիմում ու կատարելագործվում: Մարդ երբեք չի բավարարվում իր ձեռք բերածով, ներքին անհագ մղում ունի հասնելու ավելին՝ ավելի խորն ու ավելի բարձր գիտելիքի: Ու երբ կողակիցդ՝ հիմնական զրուցակիցդ, չի քայլում համաքայլ, փորձում է մընալ նույն տեղում, ապա կաշկանդում ու խաթարում է առաջընթացը: Տիեզերքը դա չի ներում, տառապանքի ու դժբախտության է մատնում: Պատժելու համար չէ, իհարկե: Պարզապես դա համատիեզերական օրենք է: Մարդու երջանկությունն ու համատիեզերական օրենքներն ու օրինաչափությունները բացահայտելու նրա մղումը շատ կարեւոր են, քանի որ դա հենց տիեզերքի մղումն է: Տիեզերքը երջանկության ու ինքն իրեն ճանաչելու մղում ունի, նաև ինքնակատարելագործվելու, իհարկե: Ընդ որում՝ տիեզերքի համար այնքան էլ կարևոր չէ, թե մարդ ինքնակատարելագործման ինչ աստիճանի վրա է. տիեզերքի համար ավելի կարևոր է, թե մարդ ինչ արագությամբ է առաջադիմում: Ի՞ դեպ՝ կանգ առնելը հավասար է հետընթացի: Իսկ հետընթացին տիեզերքն ավելի ահարկու է արձագանքում: Կարող է ընդմիշտ տառապանքի ու դժբախտության մատնել, հատկապես՝ աստվածայինից դեպի անասնականը մարդու հետընթացի պարագայում:

– Ոչ մի ներողամտություն, – զարմացավ Տիգրանը:

– Ոչ մի, – պատասխանեց Արքան գլխիկոր, – ինչպես, օրինակ՝ պետության օրենքները: Օրենքներ են, կան ու գործում են, անկախ դրանց մասին մեր իմանալուց կամ չիմանալուց: Այդ օրենքները ոչնչով չեն մտահոգվում կամ

չեն կարող ներողամիտ լինել: Համատիեզերական օրենքները չունեն ֆավորիտներ, կողմնապահություն չեն անում: Հիշո՞ւմ ես Քրիստոսի բերած օրինակը՝ Արևը ծագում է բոլորի վրա հավասարապես՝ և՛ առաքինի մարդկանց վրա, և՛ ամբարիշտ մարդկանց: Գիտակցում ենք, թե՛ ոչ, համատիեզերական օրենքներն ու օրինաչափությունները կան ու գործում են ամենուր: Կարող ենք չնկատել, կամ դիտավորյալ կերպով չնկատելու տալ որոշ նշաններ, բաց թողնել որոշ հնարավորություններ, կամ վախենալ որոշ քայլեր կատարելուց, միևնույն է, տիեզերքի ընթացքը չի դանդաղելու: Մեր ամեն սխալից ու բացթողումից հետո, ավելի մեծ ու պատասխանատու ընտրության առաջ ենք կանգնելու: Ի վերջո հասնելու ենք անդունդի եզրին, որ գտնե այդ ժամանակ թուչել սովորենք,– ասաց Արքան ժպտալով ու շարունակեց:– Մեզ համար դա գուցե արդեն ուշ լինի, բայց նախանյութին դա ոչնչով չի անհանգստացնում: Նա իր նպատակին կհասնի հաջորդ սերունդների միջոցով: Ամեն դեպքում՝ համատիեզերական օրենքները գործում են և գործելու են անխափան ու անկողմնակալ կերպով:

– Բայց ասում են՝ Աստված մեզ շատ է սիրում և այլն,– հիշեց Տիգրանը:

– Հորինել են ինքնամխիթարանքի համար,– պատասխանեց Արքան:– Մարդիկ շատ բան են հորինում ինքնապաշտպանության ու ինքնամխիթարանքի համար: Ինքնապաշտպանության համար հորինել են, օրինակ, «իմ ճիշտ, քո ճիշտ», կամ «ամեն ինչ հարաբերական է» տեսությունները: Բայց կան միայն համատիեզերական օրենքներ ու օրինաչափություններ, որոնք կախում չունեն դրանց մասին մարդկանց իմացությունից, պատկերացումներից, մանավանդ՝ մարդկանց հորինած տեսություններից:

– Բայց մի՞թե հարաբերական չեն շատ բաներ,– հետաքրքրվեց Տիգրանը:

– Ո՛չ, չկա նման բան: Հարաբերական ոչինչ չկա: Հարաբերականության գաղափարը մարդիկ են հորինել: Կա միայն բացարձակ ճշմարտություն: Հարաբերական են, ավելի ճիշտ՝ միմյանցից տարբեր են միևնույն իրականության մասին մարդկանց պատկերացումները միայն: Բայց դրանից իրականությունը չի փոխվում. այն մեկն է ու միա-

կը: Անշուշտ՝ ժամանակի ընթացքում փոփոխվում է, բայց դա չի նշանակում, որ հարաբերական է: Իրականությունը՝ ճշմարտությունը, մեկն է ու կախում չունի մարդկանց ընկալումներից ու գնահատականներից:

Տիգրանը դեռ տարակուսանքի մեջ էր: Տեսնելով դա, Արքան փորձեց ավելի մանրամասնել.

– Համատիեզերական նախանյութն իրեն ներհատով օրենքներով ու օրինաչափություններով նույնն է անծայրածիր տիեզերքով մեկ: Հետևաբար մեկն է նաև ճշմարտությունը ամենատարրական մասնիկներից մինչև մարդ արարածն իր առօրյա փոխհարաբերություններով և այլն: Այդ ճշմարտության մասին մարդիկ տարբեր պատկերացումներ ունեն՝ կախված այն կրթությունից, որ ստացել են, այն միջավայրից, որտեղ ծնվել են ու մեծացել, նաև իհարկե կախված իրենց անձնական շահերից ու նկրտումներից: Բայց այս ամենից ճշմարտությունը չի փոխվում: Իմաստուն են նրանք, ովքեր հասել են իրականության ճշմարիտ ընկալմանը: Դա, իհարկե, չի թեթևացնում նրանց հոգսը, բայց իմաստունները գտնե անիրական բաղձանքներ ու դժբախտ հետ կապված մտատանջություններ չունեն:

– Բայց, արդյոք, հնարավո՞ր է հասնել բացարձակ ճշմարտությանը,– շարունակեց հետաքրքրվել Տիգրանը:

– Հնարավոր է, իհարկե: Մարդն անսահման հնարավորություններ ունի: Մարդը տիեզերքի պատճեն է: Ինքն իրեն ուսումնասիրելով, կարող է բացահայտել համատիեզերական բոլոր օրենքներն ու օրինաչափությունները, ողջ տիեզերքի բնույթը, նույնիսկ տիեզերքի առաջացման ողջ գործընթացը:

– Իսկ ինչպիսի՞ն է տիեզերքն ու ինչպե՞ս է առաջացել,– աշխուժացավ Տիգրանը: Այդ հարցը, շատ երկար ժամանակ էր, որ իրեն էր գամել նրա ողջ միտքն ու ուշադրությունը:

Արքան մի փոքր մտորելուց հետո սկսեց.

– Կա նախանյութի տիեզերք: Կա նյութի տիեզերք: Նախանյութի տիեզերքն անսահման է՝ ո՛չ սկիզբ ունի, ո՛չ էլ վերջ: Ողջ տիեզերքը միշտ լի է եղել ու հիմա էլ լի է նախանյութով: Ի հակադրություն՝ նյութի տիեզերքը սահմաններ ունի: Այն ունի նաև սկիզբ ու որոշակի տեղ:

Նյութի տիեզերքն առաջացել է նախանյութից ու նախանյութի ներսում: Նախանյութի ներսում անթիվ-անհամար նյութի տիեզերքներ կան, առաջացած տարբեր ժամանակներում ու տարբեր տեղերում, սփռված աստղերի պես անկանոն ողջ տիեզերքով մեկ: Ամեն նյութի տիեզերք նման է մյուսին այնպես, ինչպես աստղերն ու գալակտիկաներն են նման մեկը մյուսին: Նյութի տիեզերքները ապրում ու զարգանում են միևնույն օրենքներով, բայց տարբերվում են միմյանցից, ինչպես աստղերն ու գալակտիկաներն են տարբերվում միմյանցից իրենց տեսքով, չափերով և այլն: Մեր տիեզերքը, մյուսների պես, դեռ ընդլայնվում է: Գուցե գա ժամանակ, որ այն բախվի հարևան տիեզերքի հետ ինչպես գալակտիկաներն են ժամանակի ընթացքում մոտենում ու բախվում միմյանց: Այդ դեպքում զարգացումները կթևակոխեն հաջորդ փուլ: Տիեզերքն անընդհատ զարգացման, ինքնակատարելագործման ճանապարհին է՝ ձգվում է նախանյութից՝ չկազմավորված նյութից՝ քաոսից, կամ, ինչպես գիտնականներն են անվանել՝ մութ նյութից, վերածվել կազմավորված նյութի՝ էլեկտրոնի, պրոտոնի, նեյտրոնի, աստղերի, մոլորակների և այլն, ու շարունակել դեպի նյութի ավելի ու ավելի կատարելագործված վիճակներ: Ներկայումս մարդը նախանյութի ինքնակատարելագործման ճանապարհի զարդն է ու պսակը, բայց վերջը չի, իհարկե: Կատարելագործմանը վերջ չկա: Մայր նախանյութի պես, մարդուն ներհատուկ է ինքնարարվելու՝ նորանոր ու ավելի կատարյալ էակներ ստեղծելու՝ ծնելու, սնելու և մեծացնելու մղումը: Ամեն անհատ մղում ունի ավելի գեղեցիկ ու ավելի կատարյալ սերունդ ունենալ, կրթել ու մեծացնել նրան, ականատես լինել նրա նվաճումներին, նաև՝ նրանից սերված սերունդների ի հայտ գալուն ու նրանց նվաճումներին: Տիեզերքի ինքնակատարելագործման ճանապարհի ամեն հաջորդ սերունդ նախորդից լավն է լինելու՝ ավելի տաղանդավոր ու առաքինի: Սակայն թափոնների առաջացումն անխուսափելի է այդ ընթացքում: Թափոններն իրենց ստորակարգ վիբրացիաներով միշտ խանգարել են ու մեծապես խոչնդոտել նախանյութի ինքնակատարելագործմանը: Հետևաբար նախանյութը թափոններից ձերբազատվելու անհրաժեշտություն ունի այնպես, ինչպես

մարդու մարմինն է իր ավշային համակարգի միջոցով ձերբազատվում իր ներսում շարունակաբար առաջացող թույններից ու թափոններից: Ի դեպ, հնդարիական ուսմունքում Շիվա աստծո անունը հակառակ ընթերցմամբ կարդացվում է ավիշ: Հետաքրքրական է, որ Շիվան աշխարհի թույներն իր մեջ կլանող ու ոչնչացնող դեր ունի, բայց հիմնականում գերագույն աստվածությունն է ու առաջին հերթին նյութական տիեզերքի արարողն է:

– Իսկ ինչպե՞ս է առաջացել նյութի տիեզերքը,– չհամբերեց Տիգրանը:

Արքան լռեց մի պահ: Ինչ որ պիտի ասեր խորը թաքնագիտական գիտելիք էր: «Բայց Տիգրանը պիտի անպայման իմանա: Առաջինը նա պիտի իմանա: Հետո, ի վերջո, պիտի իմանան նաև մյուս բոլոր նահապետները»,– մտածեց Արքան ու փորձեց հավաքել իր մտքերը, նյութն ավելի մատչելի ու պատկերավոր ներկայացնելու համար:

– Ուրեմն, ինչպես ասացի, ողջ անծայրածիր տիեզերքը միշտ լի է եղել նախանյութով: Տարբեր ազգերի դիցաբանություններում այն տարբեր կերպ է պատկերվում ու տարբեր անուններ ունի: Մեր ազգային դիցաբանությունում նախանյութը կոչվում է սև ջուր, մայաների մոտ՝ նախասկզբնական ծով, որն, իհարկե, սև է՝ մութ: Մայաների համար, ի դեպ, պաշտամունքի վայր էր որևէ մութ քարանձավում ջրի որևէ կուտակում, քանի որ նախասկզբնական մութ ծովի, կամ սև ջրի, մարդկային զգայարաններով ընկալելի, միակ խորհրդանիշն էր: Գիտնականները ևս շատ հեռու չեն. նախանյութն անվանել են մութ նյութ: Այն իրոք մութ է՝ սև. չունի որևէ լուսավոր կետ, անձև է, չկազմավորված: Որոշ ուսմունքներ նախանյութին հենց այդպես էլ անվանում են՝ չկազմավորված նյութ, կամ՝ տիեզերական փոշի, որից, ի դեպ, արարվել է առաջին մարդը՝ Ադամը: «Ալֆան և Օմեգան» նախանյութին տված անուններից մեկն է, որ ո՛չ սկիզբ ունի, ո՛չ վերջ: Ուրեմն, մութ նախանյութը եղել է միշտ իր քառասային, անկանոն, միապաղաղ վիբրացիոն դաշտով, սև ու ինչ-որ տեղ ահարկու: Չէ՞ որ անորոշությունն իր մեջ ինչ-որ ահազդու բան ունի: Հին հունական դիցաբանության մեջ նախանյութն անվանվում է Քաոս կամ դատարկություն: Եգիպտական դիցաբա-

նույնիսկ մեջ եւ նախանշուած քառասուն, միաւար վիբրացիոն դաշտ է, որը հետո ինքնաբերարարելով ծնունդ է տվել նյութական տիեզերքին: Համարյա նույն մոտեցումը կա հնդարիական ուսմունքում. նախանշուած մութ, անորոշ դատարկություն է, սև ջուր, որից ինչ-որ հրե սյան օգնութեամբ առաջանում է նյութի տիեզերքը: Մեր ազգային դիցաբանությունում սև ջրի կենտրոնի ժայռին կայծակ է հարվածում, ու ժայռից հորդում է կյանքը: Զարմանալի է, սակայն, որ այսքան հարուստ դիցաբանական նյութ ունենալով հանդերձ, գիտնականները դեռ կառչած են, իրենց իսկ հորինած, տիեզերքի առաջացման «Մեծ պայթյուն» կոչված, տեսությունը, չնայած չեն կարողանում որևէ տրամաբանական բացատրություն ապահովել: Ինչևէ... Իրականում ամեն ինչ եղել է այնպես, ինչպես նկարագրված է հինավուրց ժողովուրդների դիցաբանություններում:

– Բայց որտեղից առաջացավ կայծակը, կամ հրե սյունը,– չհամբերեց Տիգրանը:

Արքան ժպտաց, տեսնելով որդու անհամբերությունը: Դա հենց այն հարցն էր, որի պատասխանը գտնելու վրա ինքը շատ երկար էր մտորել:

– Ես շատ երկար եմ մտածել այդ հարցի շուրջ,– վրաբերեց Արքան:– Սկզբում կարծում էի, թե անծայրածիր տիեզերքի մեկ այլ անկյունից՝ նյութի տիեզերքից, եկած լույսի ճառագայթն է եղել նախանշութիւն իր միապաղաղությունից հանող ու կյանք տվող ազդակը: Բայց հետո մտածեցի՝ իսկ ինչպե՞ս է առաջացել առաջին նյութի տիեզերքը: Ու ի վերջո գտա պատասխանը:

Տիգրանը ծայրաստիճան լարվեց, ողջ ուշադրությունը՝ հոր կողմը, թե ինչ է լսելու:

– Այդ հրե սյունը, որը նախանշութիւն գրգռել ու կյանք է տվել, առաջացել է հենց իրենից: Դա հենց իր՝ նախանշութիւն, անծայրածիր ալիքային դաշտի մի փոքր հատվածում առաջացած ռեզոնանսն է:

Տիգրանը լրացուցիչ բացատրության էր սպասում:

– Նախանշութի միապաղաղ ալիքային դաշտն այնքան էլ համասեռ ու միապաղաղ չէ: Տիեզերքում, ճիշտ է, կան խիստ օրենքներ, բայց միևնույն ժամանակ չկա համասեռություն: Այ, օրինակ, աստղերը նույն մեծության ու միմ-

յանցից նույն հեռավորության վրա չեն: Տիեզերքում անկանոնությունը ամենահաստատուն կանոնն է,- ասաց Արքան ժպտալով:- Ամեն դեպքում՝ տիեզերքում չկա համասեռություն: Նախանյութի ալիքային դաշտը ևս խիստ համասեռ չի եղել: Եղել է անկանոն: Ու հենց այդ անկանոնության հետևանքով ռեզոնանս է առաջացել նախանյութի մի փոքր հատվածում, որն հետո աստիճանաբար հզորանալով, դարձել է հուժկու ալիք՝ հրե սյուն, ու սկսել իր վիբրացիաները հաղորդել ողջ նախանյութին: Այդ վիբրացիաներն աստիճանաբար տարածվել են նախանյութի ողջ մարմնով մեկ: Երբ հրե սյան տատանումները հասել են որոշակի հաճախականության, նախանյութը սկսել է պտտվել: Գուշակո՞ւմ ես՝ ինչպես:

Տիգրանը կլանված լսում էր ու փորձում պատկերացնել հոր պատմածը: Արագ ուշքի եկավ ու պատասխանեց.

- Արևիսաչի պես:

- Ճիշտ այդպես,- արձագանքեց Արքան ժպտալով:

- Փաստորեն ոչ մի պայթյուն էլ չի եղել,- բարձրաձայն սկսեց մտորել Տիգրանը:- Այ, հիմա հասկանալի է, թե ինչու է նյութի տիեզերքում ամեն ինչ պտտվում, աստղերը, գալակտիկաները, մոլորակները: Հատկապես գալակտիկաները հիմնականում արևիսաչի պտույտ ունեն:

- Շատ ճիշտ է,- ասաց Արքան:- Գիտնականները ճիշտ են, որ ամեն ինչ սկսվել է մի կետից ու տարածվել, բայց ոչ պայթյունի պես, այլ աստիճանաբար, արևիսաչի պես: Բայց սա դեռ ամբողջը չի:

Տիգրանի ուշադրությունը ծայրաստիճան լարվեց: «Ուրիշ էլ ի՞նչ կա», - մտածում էր նա:

Արքան շարունակեց.

- Ալիքային հրե սյան տատանումների հաճախականությունն աստիճանաբար աճել է: Աճել է նաև նրան հարակից նախանյութի պտտման արագությունը: Երբ հրե սյան հաճախականությունը հասել է մի որոշ՝ ավելի բարձր, աստիճանի, ապա ողջ համակարգը միանգամից փոխել է իր պտույտի ուղղությունը: Այդ կտրուկ փոփոխությունը ծնել է առաջին նյութը՝ էլեկտրոնն ու պրոտոնը, նաև՝ պարզագույն ատոմը:

- Հետաքրքիր է,- չդիմացավ Տիգրանը:

– Բայց սա ևս դեռ ամբողջը չի: Հրե սյան տատանման հաճախականությունը շարունակել է աճել: Ու երբ հասել է մեկ այլ՝ ավելի բարձր, աստիճանի, պտտվող արևխաչի համակարգը դարձյալ փոխել է իր ուղղությունը: Այս փուլում արդեն առաջացել են աստղերը, գալակտիկաները, մոլորակներն ու հետագայում արդեն ամեն ինչ այդ մոլորակների վրա, իրենց բազմապիսի էվոլյուցիոն զարգացումներով: Ու դեռ շարունակվում է,– մանրամասնեց Արքան:– Եվ այս ամենը մեր նախնիներն իմացել են: Պատահական չի, որ արևխաչը մեր մշակույթում շատ կարևոր տեղ ունի: Էլ չեմ ասում սև ջրի ու կայծակի մասին, նաև, իհարկե, հրե սյան ֆալոսի տեսքով պաշտամունքի մասին:

– Ֆալոսի՞,– զարմացած հորն ընդհատեց Տիգրանը:

– Մի՛ զարմացիր: Մեր հեռավոր նախնիներն իմացել են, որ նյութական տիեզերքի արարումն ու տղամարդու և կնոջ միջև զուգավորումն իրենց բնույթով նույնական են: Ընդ որում՝ նախանյութը կինն է, ավելի ճիշտ՝ տղամարդու և կնոջ հոգևոր միաձուլվածությունը, իսկ հրե սյունը՝ տղամարդու ֆալոսը, աստղերը, մոլորակներն ու գալակտիկաներն էլ՝ այդ զուգավորումից ծնված երեխաները, թոռներն ու ծոռներն են,– ասաց Արքան ու շարունակեց:– Դա է պատճառը, որ մեր նախնյաց մշակույթում հրե սյունը ներկայացնող անթիվ-անհամար կոթողներ կան: Սկզբում այդ կոթողները եղել են իրական ֆալոսի տեսքով, բայց հետագայում ստիլիզացվել են ու դարձել, այսպես կոչված, վիշապաքարեր, հետո՝ արդեն խաչքարեր: Ու հետաքրքիր է, որ ստիլիզացվելուց հետո վիշապաքարերը դրվել են հաճախ ջրերի ակունքներում, կենարար հեղուկի որևէ աղբյուրի մոտ՝ մատնանշելու ֆալոսի հետ նրա նույնականությունը: Հնում եղել է ժամանակ, երբ վիշապաքարերը կոչվել են նաև պորտաքարեր: Ամուկ կանաչք հավատացած են եղել, որ եթե պորտները քսեն այդ քարերին, ապա անպայման կհղիանան: Ի դեպ՝ ֆալոսի պաշտամունքը դեռ պահպանվում է հնդարիական ուամունքի հետևորդ ժողովուրդների մոտ, նաև՝ այդ ուամունքից սերված բուդայական ուամունքի երկրներում: Ֆալոսի տեսքով հրե սյան պաշտամունքը արիացիներն են տարածել ուամունքի հետ միասին: Հետաքրքիր է, որ Հայաստանում պեղվել է հրնդ-

արիական մշակույթում պահպանված Շիվա Լինգամի ճշգրիտ նախատիպը, որն անկասկած հազարամյակների հնություն ունի: Արիացիների հեռանալուց հետո, մի մեծ ու ավերիչ հեղաշրջում է տեղի ունեցել մեր նախնյաց մշակույթում՝ հսկա վիշապաքարերը տապալվել են, Շիվա Լինգամները ջարդոտփշուր արվել ու այդ ամենը ծածկվել է հողով: Բայց շատ հնարավոր է՝ արիացիները հեռացել են այդ ավերիչ կրոնական հեղաշրջմանը չենթարկվելու, դրանից խուսափելու համար: Ու դրա շնորհիվ է, որ մեր նախնյաց ուսմունքը մինչ օրս պահպանվել է հնդարիական ուսմունքի տեսքով:

– Պարզ է: Փաստորեն աստված չկա,– սկսեց բարձրաձայն մտորել Տիգրանը:

Արքան ժպտաց:

– Աստված ասվածը համատիեզերական օրենքների ամբողջությունն է: Աստված ասելով՝ հասկանում են նաև նախանյութը, որը ևս սխալ չի, քանի որ համատիեզերական օրենքները նախանյութից անջատ չեն: Որոշ մշակույթներում, աստված կամ արարիչ ասելով, հասկանում են արարող՝ կյանք տվող, հրե սյունը: Դա ևս ճիշտ է, քանի որ այդ հրե սյունը նախանյութից սերված ու նրա ինքնադրսևորման պտուղն է, որին ևս ներհատուկ են նույն համատիեզերական օրենքները: Աստված կարելի է համարել նաև նյութի տիեզերքը, էլեկտրոն-պրոտոնից սկսած մինչև մարդ արարածն իր գեներտիկ կոդով, քանի որ այդ ամենը ևս նախանյութի ինքնադրսևորման պտուղներն են, որոնց նույնպես ներհատուկ են նույն համատիեզերական օրենքները: Եթե մինչև վերջ անկեղծ լինենք, ապա մարդն է աստվածը,– շարունակեց Արքան ժպտալով:– Ավելի ճիշտ՝ աստվածամարդիկ:

– Իսկ նշպե՞ս տարբերել աստվածամարդկանց,– հետաքրքրվեց Տիգրանը երկար մտորելուց հետո:

– Ասվածամարդիկ կատարյալ էակներ են,– անմիջապես պատասխանեց Արքան,– ու մարդանմաններից տարբերվում են նրանով, որ սեփական շահի համար ուրիշին վնասելու մղում չունեն: Երբ Քրիստոսն ասում էր՝ «Եղեք կատարյալ, ինչպես ձեր երկնային հայրն է կատարյալ», հենց սա նկատի ուներ: Աստված ասվածը մարդու առաքի-

նի արժեքներն են, նրա խիղճը ներառյալ: Ու այդ ամենը մարդու գենետիկ կոդում է: Որքան կատարյալ է մարդու գենետիկ կոդը, այնքան մեծ ու ամուր է նրա խիղճն ու մյուս բոլոր արժանիքները՝ աստվածը, նրա մեջ: Աստվածը դրսում չի: Նա մեր ներսում է, մեր գենետիկ կոդում: Մեր լեզվում պահպանված «անաստված» բառը ասածիս վկայությունն է: Չէ՞ որ անաստված ասում ենք անխիղճ ու անսկզբունքային մարդկանց:

– Բայց ինչո՞ւ են հորինել մարդուց դուրս, հեռու հեռվում ինչ-որ աստծո գոյություն, որը մեզ շատ է սիրում և այլն,– հարցրեց Տիգրանը:

– Ինքնամխիթարանքի համար: Ավելի ճիշտ՝ միայնությունից խուսափելու համար: Ուսմունքի, արժեքների, մշակույթի քայքայմանն ու անհետացմանը զուգընթաց աճեց մարդու միայնությունը: Միայնությունը հոգեհարազատ էակի՝ մեկ այլ աստվածամարդու, բացակայությունն է, երբ չկա մեկը, որի հետ կարելի է զրուցել, մտքեր փոխանակել ու առաջադիմել, երբ չկա մեկը, որի հետ կարելի է փոխնվիրվածություն ու հոգատարություն ունենալ ու երջանիկ լինել: Միայնակ մարդը կարող է հիվանդանալ, նույնիսկ՝ խելագարվել: Դարեր շարունակ համարյա բոլորն են տառապել միայնության պատճառով ու հորինել են աստված հասկացությունը, որը միշտ կա, միշտ սիրում է մեզ, ինչ էլ որ անենք, միշտ կողքնե՞րիս է, միշտ մտահոգ է մեր մասին և այլն: Աստված հասկացությունը հորինել են միայնակ չմնալու համար:

– Իսկ հանդերձյալ կյանք,– չհամբերեց Տիգրանը:

Արքան ժպտաց: Մի պահ մտորեց ու ասաց.

– Մի իմաստունի աշակերտները շատ են տանջում նույն հարցով՝ «կա՞ արդյոք կյանք այս կյանքից հետո»: Իմաստունն ի վերջո զայրանում է մի փոքր ու ասում՝ «Ավելի կարևոր հարց է՝ կա՞ արդյոք կյանք այս կյանքի ընթացքում»: Կարծում եմ հանդերձյալ կյանքի մասին գաղափարը, նույնպես, հորինել են մարդկանց այս դժվարին ու դժբախտություններով լի կյանքում սփոփելու համար միայն: Այս կյանքից հետո ոչինչ չկա: Մարմնի մահը նաև հոգու մահն է: Չկա առանձին հոգի մարմնից անկախ:

Չկա մարմին առանց հոգու: Հոգի ասվածը մարմնի վիթ-
րացիան է: Մարմնի ամեն մասնիկ միաժամանակ և՛ նյու-
թական է, և՛ հոգևոր: Երբ խոսում ես հոգու հետ, լսում է
նաև մարմինը: Երբ դիպչում ես մարմնին, վերափոխվում է
հոգին: Առանց մարմնի ներգրավված անհնար է խոսել
հոգու հետ: Առանց հոգու՝ անհնար է խոսել մարմնի հետ:
Երբ ցավում է մարմինդ, ցավում է նաև հոգիդ: Երբ ցա-
վեցնում են հոգիդ, ցավում է նաև մարմինդ: Եթե մարմինդ
բաժանեն մասերի, ապա հոգիդ ևս կտոր-կտոր կլինի: Եթե
մահանա մարմինդ, հոգիդ կհանգչի նրա հետ միասին: Ինչ
լինում է՝ լինում և՛ հոգուն, և՛ մարմնին միաժամանակ: Ձի
կարելի տարանջատել մեկը մյուսից: Ողջ տիեզերքում չկա
էներգիա առանց նյութի, չկա նյութ առանց էներգիայի:
Ընդհանրապես չի կարելի տարանջատել նյութն ու էներգի-
ան: «Ի սկզբանե բանն էր», ասելով, նկատի ունեն և՛
նյութը, նախանյութն՝ ավելի ճիշտ, և՛ այդ նյութին՝ նա-
խանյութին, ներհատուկ էներգիան, վիթրացիոն դաշտն ու
օրենքները: Համընդհանուր մոլորություն է, թե ի սկզբանե
բանն էր, կամ գիտակցությունը, էներգիան էր, կամ հոգին:
Ի սկզբանե նախանյութն էր, իրեն ներհատուկ էներգիայով
ու ալիքային դաշտով, համատիեզերական օրենքներով ու
զարգացման պոտենցիալով:

– Փաստորեն մահանալուց հետո միանգամից դադա-
րում է հոգու գոյությունը,– եզրակացրեց Տիգրանը:

– Դադարում է, բայց ոչ միանգամից. ցավոք՝ ոչ մի-
անգամից,– արձագանքեց Արքան, խորը հոգոց հանելով ու
մտքերի մեջ խորասուզված:

Տիգրանը ցնցվեց՝ անակնկալի գալով:

– Հոգին մարդու գենետիկ կոդի վիթրացիան է,– ասաց
Արքան ու շարունակեց:– Երբ ծնողների գենետիկ կոդերի
միաձուլումից առաջանում է մարդու գենետիկ կոդի առա-
ջին օրինակը, այդ պահից սկսած առկա է մարդն իր հո-
գով ու ողջ էությունը: Գուցե դեռ չունի շրջապատի լիար-
ժեք ընկալում ու գիտակցություն, բայց գոյություն ունի որ-
պես առանձին ինքնություն՝ մարմին և հոգի: Մարդու գե-
նետիկ կոդի բազմապատկմանը համընթաց, ընդլայնվում է
սաղմի ընկալունակությունն ու հետագայում շարունակվում
ընդլայնվել նրա ծնվելուց հետո: Շրջապատող իրականու-

Թյան վիբրացիաները, առաջին հերթին՝ ներընտանեկան, բարերար, բայց շատ հաճախ անբարերար են ազդում անպաշտպան սաղմի գենետիկ կողի վրա ու, շարունակելով իրենց ազդեցությունը նրա ծնվելուց հետո, ձևավորում են նրա ինքնությունը: Մարդու ինքնությունը նրա գենետիկ կողն է իր վիբրացիոն դաշտով, որին սովորաբար հոգի ենք ասում, կամ՝ բիոդաշտ: Մարդու գենետիկ կողի իսպառ քայքայումից հետո այդ վիբրացիաները վերանում են, ու մարդը դադարում է գոյություն ունենալ: Բայց գենետիկ կողը շատ ուշ է քայքայվում ու վերանում: Մարդու սիրտը կանգնելուց հետո, անգամ ուղեղի լիակատար մահից հետո, նրա հիպոֆիզի, էպիֆիզի, հիպոթալամուսի, ողնուղեղի, մարմնի տարբեր մասերի, վերջում ոսկրածուծի գենետիկ կողի վիբրացիաները դեռ կան, ու մարդը դեռ որոշ ժամանակ շարունակում է ընկալել իր շրջապատը, գուցե ոչ այնքան հստակ, որքան սիրտը կանգնելուց առաջ, բայց շարունակում է ընկալել: Հետևաբար, մարդ ահավոր ծանր է տանում, երբ իրեն թաղում են հողի տակ: Մարդը տառապում է իր այն զգացողությունից, որ ինքը մահացել է, գտնվում է հողի տակ, իսկ կյանքը վերևում դեռ շարունակվում է իր խրախճանքներով ու վայելքներով: Մարդու տառապանքները բազմապատկվում են այն իրողությունից, որ իրեն թաղել են հարազատներից հեռու, լքված ու մոռացված, ինչ-որ աղբանոցի հարևանությամբ: Ի դեպ, մայաներն իրենց հանգուցյալներին թաղում էին հենց իրենց տան բակում: Ամեն դեպքում՝ մարդու ընկալունակությունը միանգամից չի վերանում նրա սիրտը կանգնելուց հետո: Մեր հեռավոր նախնիներն այս մասին ևս իմացել են ու հանգուցյալին իսպառ մահացած չեն համարել նրա սիրտը կանգնելուց հետո: Իրենց հարազատին հետագա տառապանքներից ազատելու համար շատ արագ հրկիզել են նրա մարմինը: Ես գուցե վերականգնեմ դիահրկիզումը: Մարդու մարմնի գենետիկ կողի վերջին կտորը այրվել վերջանալուց հետո միայն իսպառ կվերանան մարդու իրազեկությունն ու դրա հետ կապված նրա բոլոր տառապանքները: Միայն այրվել, մոխրանալուց հետո մարդ չի տառապի մոտ մեկ տարի շարունակ, կամ այնքան ժամանակ, որքան որ անհրաժեշտ է հողի տակ նրա գենետիկ

կողմի վերջին շղթայի լիակատար քայքայման ու վերացման համար:

– Ահավոր է, եթե իրոք այդպես է,– սարսափեց Տիգրանը:

– Այո՛, ահավոր է,– արձագանքեց Արքան, նայելով Տիգրանի աչքերին, ու շարունակեց:– Փաստեր կան, որ սիրտը կանգնելուց հետո մոտ քսան րոպե մարդ դեռ շարունակում է ընկալել, թե ինչ է կատարվում ու խոսվում իր շուրջը: Դեպքեր են գրանցված, երբ մարդիկ ուշքի են եկել սիրտը կանգնելուց որոշ ժամանակ հետո ու ամենայն մանրամասնությամբ պատմել, թե ինչ է եղել այդ ընթացքում իրենց շուրջը: Մարդու ինքնությունը նրա ուղեղում չի. կարծում եմ հիպոֆիզում է կամ էպիֆիզում: Անհավանական է թվում, բայց ավտովթարից տուժած շատ մարդկանց ուղեղների կիսագնդերն ամբողջովին հեռացրել են, նրանց կյանքը փրկելու համար, ու վիրահատությունից հետո այդ մարդիկ չեն կորցրել իրենց հիշողությունից ոչինչ ու շարունակել են ապրել նույն գիտակցությամբ ու հմտություններով, որ ունեին վիրահատությունից առաջ: Շատ լուրջ ու ծանրակշիռ փաստ է պնդելու, որ մարդու ողջ գիտակցությունը, հիշողությունը, տաղանդն ու հմտությունները ուղեղում չեն: Իսկ եթե հիպոֆիզն ու էպիֆիզն ավելի ուշ են մահանում, քան ողջ ուղեղը, ապա կարելի է պնդել, որ մարդ դեռ շարունակում է ապրել՝ պահպանել լիարժեք գիտակցություն, սրտի կանգնելուց և ուղեղի բջիջների քայքայվելուց հետո: Մեզանում պահպանված հուղարկավորությունից առաջ երեք օր տանը պահելու, կամ մահվանից հետո յոթ օր, քառասուն օր, կամ մեկ տարի հետո հուղարկավորվածին այցելելու սովորությունները որոշ բան նշանակում են: Դրանք գուցե մատնանշում են հանգուցյալի գիտակցության, իրազեկության կամ ընկալունակության անկման փուլերը: Նույնիսկ մեկ տարուց հետո մարմնի որոշ հատվածներում դեռ պահպանվում է մարդու գենետիկ կոդը: Անգամ դարեր հետո մարդու մարմնի մնացորդներից, հատկապես ոսկորների ներսում պահպանված օրգանական մասերից, գիտնականները կարողացել են դուրս բերել նրա ողջ գենետիկ կոդը: Կարծում եմ գենետիկ կոդի թեկուզ մեկ լիարժեք շղթայով մարդ ընկալունակ է այն-

քան, որքան ընկալունակ էր սկզբում, երբ նոր էր ձևավորվել նրա գենետիկ կոդի առաջին շղթան:

– Շատ հետաքրքիր է,– մտազբաղ արտաբերեց Տիգրանը:

– Կարծում եմ միայն դիահրկիզումը կարող է փրկել մարդուն իր հետմահու տառապանքներից,– հավելեց Արքան,– այն, ինչը հնդարիական ուսմունքն է առաջարկում ու դեռ շարունակում է կիրառել: Ամեն դեպքում՝ եթե մինչև մարդու գենետիկ կոդի առաջնալը, մարդը չկար ու սկսեց գոյություն ունենալ իր գենետիկ կոդի առաջին շղթայի ի հայտ գալուն պես, ապա կարելի է վստահորեն ենթադրել, որ մարդու գենետիկ կոդի վերջին շղթայի վերանալուց հետո, նոր վերանում է նաև մարդը:

– Իսկ վերամարմնավորման տեսությունը: Չէ՞ որ հենց հնդարիական ուսմունքն է վերամարմնավորման տեսության հեղինակը,– շտապեց Տիգրանը:

– Դա միայն տեսություն է,– ժպտաց Արքան:

– Բայց ինչո՞ւ են հորինել,– չհամբերեց Տիգրանը:

– Որպեսզի փարատեն ցածր կաստաների մարդկանց անհանգստությունը, որպեսզի համոզեն նրանց, թե իրենց ցածր դիրքի համար հենց իրենք են մեղավոր, որովհետև պատժվում են նախկին կյանքերում իրենց գործած մեղքերի ու կատարած չարագործությունների համար, որ հատկապես համոզեն նրանց, որ եթե այս կյանքում իրենց արժանավայել պահեն, ապա հաջորդ կյանքում ավելի բարձր դիրք կունենան: Վերամարմնավորման տեսության հեղինակներն, ի դեպ, ամենաբարձր կաստայի անդամներն են եղել,– ասաց Արքան, ավելի լայն ժպտալով:

– Փաստորեն այդ տեսությունը հորինել են իրենց դեմ ցածր կաստաների դժգոհությունները, ընդվզումներն ու հեղաշրջումների փորձերը կանխելու համար,– ասաց Տիգրանը՝ սևեռուն նայելով հոր աչքերին:

– Այո՛, շատ հնարավոր է,– արձագանքեց Արքան հայացքը հառած Տիգրանին, բայց նայելով նրանից շատ ու շատ հեռու:

Որոշ ժամանակ ամեն մեկն իր մտքերով էր տարված:

– Բայց մի քիչ դաժան չի՞ ողջակիզել կնոջը տղամարդու հետ միասին,– անսպասելի հարցրեց Տիգրանը:

– Սաթին անսահման դաժան է, իհարկե, բայց դա գուցե միակ տարբերակն էր ստիպելու կնոջն իր ամուսնու հանդեպ անզուգական նվիրվածություն, սեր ու հոգատարություն ունենալ: Կինը տղամարդուն ամեն կերպ սատարելու, հարգելու, սիրելու, նրան խնամելու, նրա բոլոր ցանկությունները կատարելու, նրան երջանկացնելու առաքելություն ու պարտավորություն ունի: Զէ՞ որ տղամարդն աստրված է: Նրա տեղն ընտանեկան բուրգի գագաթում է: Նա է կնոջ ու ողջ ընտանիքի ուսուցիչը, առաջնորդն ու դատավորը,– ասաց Արքան՝ ուղիղ նայելով Տիգրանի աչքերին:– Սակայն ոչ բոլոր կանայք են ունակ հասկանալ սա ու ոչ բոլորն են պատրաստ ըստ արժանվույն հոգ տանել իրենց տղամարդու մասին: Տղամարդն աշխարհը բարեփոխելու ու խնամելու առաքելություն ունի, իսկ կինը՝ տղամարդուն: Տղամարդը չի կարող կատարել իր առաքելությունը՝ բարեփոխել աշխարհն ու խնամել այն, միաժամանակ խնամելով ինքն իրեն, նաև՝ իր կնոջն ու երեխաներին: Սաթին ստիպում էր կնոջն անսահման ուշադրություն դարձնել իր ամուսնուն, ամեն ինչ անել նրան երջանկացնելու համար, խնամել նրան ու հոգ տանել նրա մասին, այնպես անել, որ ամուսինը չհյուծվի ու չմահանա իրենից շուտ: Այո, Սաթին անչափ դաժան սովորույթ է, բայց անկասկած միակ տարբերակն է համարվել ստիպելու կնոջը անհրաժեշտ հոգատարություն ունենալ իր տղամարդու հանդեպ: Բայց չմոռանանք, որ այս բոլոր սովորույթներն ու տեսություններն արիացիները հորինել են ցածր կաստայի մարդկանց, համար: Իրենք՝ արիացիները՝ արարչական գեներալները՝ աստվածամարդիկ, որևէ տեսության կամ սովորույթի, հատկապես դաժան սովորույթի, կարիքը չունեն միմյանց հանդեպ անկեղծ սեր ու հոգատարություն, խնամք, առաքինի ու անզուգական վերաբերմունք ունենալու և միմյանց երջանկացնելու համար:

– Փաստորեն կողակիցդ այս ամենը չի լսել ու ոչնչում չի սատարել քեզ: Հիմա եմ հասկանում, թե որքան մեծ տառապանք է պատճառել քեզ, ու ինչու ես կարծում, որ սխալվել ես: Դու նրան չես սիրում: Անհնար է սիրել նրան, ով քեզ չի հասկանում ու քեզ միայն տառապանք է պատճառել: Դու երբեք չես ների նրան,– ասաց Տիգրանը:

– Զգիտեմ... Միշտ մտածել եմ, որ ամեն խնդիր իր լուծումն ունի, սակայն այս պարագայում չեմ տեսնում լուծումը. չեմ տեսնում ինչպես:

Երկար լռություն տիրեց:

– Կնոջից շատ բան է կախված ընտանիքում: Կինն ընտանեկան բուրգի կենտրոնն է ու բոլորին միմյանց կապող մայր էություն: Դա հսկա պատասխանատվություն է ու միևնույն ժամանակ՝ պատիվ ու առաքելություն: Յավոք շատ կանայք սա չեն հասկանում: Ֆեմինիզմի մահաբեր գաղափարները խոցել, թունավորել ու արբեցրել են շատ կանանց, համարյա՝ բոլորին: Նրանցից ոչ մեկը չի զգում, որ թունավորված է,՝ սկսեց Արքան ու մի փոքր անց շարունակեց հումորով,՝ Ինչպե՞ս կարելի է լուրջ բաներից խոսել արբած կնոջ հետ:

Տիգրանը ժպտաց: Բայց Արքան շատ կարևոր բան հիշեց ու շարունակեց.

– Սակայն ներկայումս շատ դեպքերում հենց տղամարդիկ են ընտանեկան դժբախտության ողջ մեղավորը: Կանայք սովորաբար հաշվենկատ են, շատ խելամիտ ու զգուշավոր՝ ամեն ինչ անում են ամուր ու ապահով ընտանիք ունենալու համար: Տղամարդիկ հիմնականում տգետ են ու գոռոզ, համարյա ոչինչ չգիտեն տղամարդ էության դերի ու առաքելության մասին: Հետևաբար՝ չեն կարող որևէ առաջնորդող դեր ստանձնել ընտանիքում ու միանգամից կորցնում են իրենց հեղինակությունը կնոջ մոտ, նրա՝ հարգանքն ու սերը, նաև երեխաների՝ իհարկե: Կինը սակայն տղամարդու հանդեպ իր հարգանքն ու սերը կորցնելուց հետո, չի փորձում քանդել ընտանիքն ու հեռանալ, շարունակում է ապրել միևնույն տղամարդու հետ, միևնույն, երբեմն սաստկացող, դժբախտության մեջ, քանի որ մեկ այլ տարբերակի ո՛չ հնարավորություն ունի այլևս, ո՛չ էլ ժամանակ, մանավանդ երբ երեխաներ կան արդեն:

Տիգրանը լուռ լսում էր ու միաժամանակ մտորում հոր ասածների շուրջ: Քիչ անց բան հիշեց ու հարցրեց.

– Բայց ի՞նչ է դա՝ ֆեմինիզմը:

– Դա կնոջ կողմից տղամարդ էության հանդեպ հարգանքի բացակայությունն է: Դա, կանանց ընտրություններին մասնակցելու ու աշխատելու իրավունքների պաշտպա-

նույնիսկ անվան տակ, կնոջ անհիմն հավակնությունների, մեծամտության ու գոռոզության պաշտպանությունն է: Ֆեմինիզմը սկիզբ է առել քսաներորդ դարի սկզբներին ու արդեն հասցրել է վարակել արևմտյան քաղաքակրթության հետևորդ բոլոր ազգերին: Ի դեպ, գոռոզությունը կանացի հատկություն չէ, ավելի շատ տղամարդկային հատկություն է: Գոռոզ կանայք արդեն կին չեն, տղամարդ են ու չեն կարող սեր ճառագել, սիրել տղամարդուն, սատարել նրան ու կատարել իրենց առաքելությունը, հոգ տանելով ու խնամելով նրան: Ընդհանրապես ֆեմինիստ կանայք իրենց բարձունքից տղամարդուն ստորադաս են համարում ու կորցնում իրենց հետաքրքրությունը նրա հանդեպ, կամ հաճախ գայթակղում, օգտագործում են տղամարդուն ու դեն շարտում նրան: Բոլոր դեպքերում էլ առկա է տղամարդ էության հանդեպ հարգանքի բացակայությունը:

– Իսկ ո՞րն է տղամարդու, նաև կնոջ դերն ընտանիքում,– հետաքրքրվեց Տիգրանը:

– Տղամարդու դերը կնոջը պաշտպանությամբ և ուշադրությամբ շրջապատելն է, նրան ու երեխաներին անհրաժեշտ նյութականով ապահովելը, կնոջն արժևորելն ու սիրելը, գնահատելը, բարձրացնելը, հարգելը, կնոջը սփռնելը, նրա մշտապես խոտվահույզ հոգին հանդարտեցնելը, գրկելն ու գուրգուրելը, անորոշությունը նրա սրտից ցրելը, պարզաբանելն ու պարզեցնելը, վերլուծելն ու բացատրելը, նորանոր մտավոր ու հոգևոր հորիզոններ նրա առաջ բացելը, կրթելն ու ուսուցանելը, կնոջը համբերատար կերպով լսելն ու նրա հարցերին, գանգատներին ու տագնապներին արձագանքելը՝ պատասխանելն ու դատելը: Տղամարդը ինտելեկտուալ էներգիայի աղբյուր է: Նա ուղիղ կապված է տիեզերքի հետ ու ամեն ինչ ստանում է վերևից: Տղամարդու տեղը ընտանեկան բուրգի գագաթում է: Իսկ կնոջ դերն ու առաքելությունը տղամարդուն սիրով ու նվիրումով սնուցելն է, նրան հարգելը, երկրպագելն ու խրախուսելը, իր ակնածանքով, սիրով ու նվիրվածությամբ նրան դեպի սխրանքների մղելը՝ նվաճելու նորանոր մտավոր ու հոգեվոր բարձունքներ, իր տղամարդուն սատարելը նրա բոլոր խոհեմ, նույնիսկ անխոհեմ ու հանդուգն ձեռնարկումներում, բայց նաև նախազգուշացնելն ու նրան վտանգավոր

քայլերից հետ պահելը, իր տղամարդու կողքին լինելը նրա բոլոր սայթաքումներում, հատկապես՝ ճախողումներում: Կնոջ առաքելությունն է անհուն կարեկցանքով ու սիրով կապել տղամարդու վերքերն ու ապաքինել նրան իր հոգատարությամբ ու նվիրվածությամբ: Կինը սիրո էներգիայի անսպառ աղբյուր է ու որքան շատ սեր ճառագի իր տղամարդու հանդեպ, ապա այնքան շատ կունենա, որքան շատ երջանկացնի նրան, ապա այնքան երջանիկ կլինի ինքն ու, իր հետ միասին, ողջ ընտանիքը: Կինը ուղիղ կապված է մայր հողի հետ ու իր սիրո էներգիան ստանում է այնտեղից: Կնոջ տեղը ընտանեկան բուրգի ներսում է՝ կենտրոնում: Կինն ընտանիքում բոլորին միմյանց կապող դեր ունի ու մեծ ազդեցություն, հատկապես երեխաների վրա:

Արքան մի պահ մտածեց ու շարունակեց.

– Ընդհանրապես մարդու միտքը, հատկապես կնոջ միտքն ու վիբրացիաները, անչափ հզոր են: Կանայք կարող են իրենց շուրջն աշխարհներ կերտել, եթե իմաստուն են ու խոհեմ: Կարող են և կործանել ամեն ինչ, եթե անխոհեմ են: Կնոջ մտքերն ու վիբրացիաները մեծապես ազդում են տղամարդու վրա: Տղամարդու հանդեպ իր անմընացորդ նվիրվածությամբ կինը կարող է ամբողջովին իր կողմը գրավել նրան, միաժամանակ կերտելով այն բաղձալի էակին, որին ձգտում է: Տղամարդու համար չկա ավելի գրավիչ բան, քան կնոջ առաքինությունն ու իրեն անմնացորդ նվիրվածությունը: Միայն կնոջ առաքինությունն ու անսահման նվիրվածությունն են տղամարդուն դարձնում առաջնորդ, արքա իմաստուն, այր ամենակարող՝ ուժ ու եռանդ հաղորդելով նրան: Միայն կնոջ անսահման նվիրվածությունն է տղամարդուն մղում արարելու, ստեղծագործելու ու շատ ու շատ աներևակայելի սխրանքների: Առանց կնոջ սիրո էներգիայի ու նվիրվածության տղամարդը ոչինչ չի կարող անել. չի ուզենա: Տղամարդն իմաստ չի տեսնում որևէ բան անելու մեջ, եթե իր կողակիցը չի նկատելու, չի հասկանալու ու չի գնահատելու: Տղամարդու առաքելությունն, այո, աշխարհը բարեփոխելն է: Տղամարդն, այո, կարող է բարեփոխել աշխարհը, բայց միայն երբ սիրող, գնահատող, վստահող ու նվիրված կին ունի իր կողքին. այլապես անիմաստ է համարում որևէ ջանք ու

եռանդ: Անիմաստ է բարեփոխել աշխարհը, եթե չունես հոգեհարազատ ու նվիրված կին ու զինակից: Բայց զուր է պատրաստի կատարելության սպասել կողակցից: Հարկավոր է կերտել այն. կինն՝ իր առաքինությամբ ու անսահման նվիրվածությամբ, իսկ տղամարդն՝ իր կնոջը սիրելով ու պաշտպանելով: Երկուստեք հսկայական ջանք ու ներդրում է պահանջվում, այն էլ՝ անդադար, համբերատար ու համառ կերպով: Յանկացած շտապողականություն կամ զգացմունքայնություն և՛ կնոջը, և՛ տղամարդուն կարող են մղել անխոհեմ քայլերի ու ավերել ամեն ձեռքբերում: Համբերատար կերպով ու սիրով կառուցած տունը քանդելը մեծ ցավ է ու ավեր: Երբեմն երկար ժամանակ, մեծ ճիգ ու ջանք կարող է պահանջվել նախկին փայլն ու հմայքը վերականգնելու համար: Բայց հաճախ ավերի հետքերը դեռ շատ երկար ժամանակ կարող են պահպանվել՝ նույնիսկ ամեն ինչ լիովին վերականգնելուց հետո: Երկուստեք լիակատար փոխըմբռնում ու կարեկից մոտեցում է պահանջվում: Համբերատար փոխըմբռնում ու կարեկից մոտեցում կարող են ունենալ միայն իմաստուն հոգիները: Միայն իմաստուն հոգիները կարող են զանազանել սիրելիի անկատարությունները, բայց ավելի շատ նկատել ու վերհանել նրա արժանիքներն ու բազմապատկել դրանք, սիրո ջերմությամբ այրել ամեն անցանկալի նստվածք: Ընդհանրապես ցանկացած համակարգ քանդվելու ու քաոսի վերածվելու միտում ունի: Քանդելու ու քաոսի վերածելու համար կարիք չկա որևէ բան անել: Առանց խնամքի ու հոգատարության ամեն ինչ քանդվելու է ու վերանա: Որևէ բան ստեղծելու, պահպանելու ու բազմապատկելու համար անդադար ճիգ ու ջանք է պահանջվում: Հատկապես մարդկանց միջև փոխհարաբերությունները մշտապես հոգատար խնամքի կարիք ունեն՝ երկու կողմից հավասարապես: Միակողմանի ջանքերը, որպես կանոն, միայն խախտում են հավասարակշռությունն ու, կառուցելու փոխարեն, ավերում ամեն ինչ: Իմաստուն հոգիները թույլ չեն տա որևէ միակողմանի ներդրում՝ անմիջապես ու առանց երկմտելու կարճազանքեն համաչափ ու համահունչ ճիգ ու ջանքով: Զույգի փոխհամաձայնեցված գործելու աստիճանը ցուցադրող հինավուրց ծես կար՝ հարսանիքի ժամանակ նորա-

պսակներին առաջարկում էին բաժակ բարձրացնել, մեկն այդ բաժակը բռնած իր աջ ձեռքով, մյուսն՝ իր ձախ, ու մոտեցնել նախ մեկի շուրթերին, ըմպելու, հետո՝ մյուսի: Երկու սիրող սրտերի միջև կայուն փոխհարաբերությունների պահպանման գործը հավասարապես երկուսի գործն է ու առաքելությունը, նաև՝ բերկրանքն ու պատիվը:

– Շատ ծանր հարվածներ ես ստացել ու խորը վերքեր ունեւ դեռ: Մի՞թե որևէ հնար չկա վերացնելու ստացածդ հարվածների հետքերը,– մտահոգվեց Տիգրանը:

Արքան մի փոքր մտորեց ու ասաց.

– Միայն փոխադարձ, անկեղծ ու անսահման սերն է ի գորու վերացնել անցյալի ծանր հարվածների հետքերը՝ ամոքել մարդու վերքերը, շտկել նրա խեղված ճակատագիրը ու երբեմն էլ՝ կորցրած առողջությունը: Ամեն ծանր հիշողություն, նույնիսկ ատելություն ու սրտի չարություն դուրս կմղվի միայն սիրո առաջընթացով: Անհնար է ուրիշ կերպ վերացնել անցյալի ծանր նստվածքն ու հետո այդ դատարկ տարածությունը լցնել երջանկովյամբ: Բայց մինչև դիմացինդ չհասկանա իր կողմից քեզ պատճառած վնասի ողջ բնույթն ու չափը, ապա ոչինչ չի ատացվի՝ չես կարող ո՛չ ներել, ո՛չ էլ մոռանալ, եթե նույնիսկ ներում խնդրեն: Ընդհանրապես՝ եթե չեն հասկանում ու գնահատում քեզ, ապա չեն կարող հարգել ու ակնածանք ունենալ: Եթե չունեն ակնածանք, ապա չեն կարող սիրել: Դեպի սերը տանող առաջին աստիճանը հարգանքն է: Եթե չկա հարգանք ու ակնածանք, ապա չի կարող լինել սեր:

Տիգրանը փորձում էր լուծում գտնել:

– Իսկ եթե, ինչպես դու ասացիր, փորձես չնկատե՞լ կողակցիդ թերությունները, փոխարենը փորձես նկատել, վեր հանել ու բազմապատկել նրա արժանիքները:

– Փորձել եմ: Միայն գոռոզացել է ու քիթը վեր տնկել: Բայց մորդ չլսելն ու սովորելուց հրաժարվելը թերություն չի, սխալ է: Թերությունն այն է, երբ չես նկատում սխալը: Սխալն այն է, երբ չես ուզում նկատել թերությունդ,– ասաց Արքան ժպտալով:

Տիգրանը ևս ժպտաց: Երկուսով միմյանց նայեցին: Արքան խորը հոգոց հանեց ու շարունակեց.

– Դժբախտությունն այն է, որ ամուսնությունից առաջ

բոլորը լավն են ձևանում:

– Իսկ ինչպե՞ս ճանաչել ապագա կողակցիդ,– հետաքրքրվեց Տիգրանը որոշ ժամանակ անց:

– Ուրիշների հանդեպ նրանց վերաբերմունքով,– պատասխանեց Արքան:

– Ուրիշների՞,– զարմացավ Տիգրանը:

– Այո: Նրանց հանդեպ, ումից որևէ կախում կամ ակնկալիքներ չունեն՝ չեն ունեցել, կամ արդեն չունեն: Օրինակ՝ հիշո՞ւմ ես...,– Արքան մի պահ երկմտեց: Չգիտեր՝ ասի՞, թե՞ չասի: Բայց ուրիշ պատեն առիթ դժվար թե հետո առաջանար: Ո՞վ գիտի՝ ինչ կլինի հետո, ու որոշեց ասել:– Հիշո՞ւմ ես, երբ պատմում էի մի շաբաթ առաջ շուկայում ինձ հետ կատարվածի մասին:

– Հիշում եմ,– պատասխանեց Տիգրանը:– Այն հանցագործ կնոջ ու իր որդիների...

– Չէ՛, դա չէ: Նկատի ունեմ մորի վաճառող կնոջն ու նրա հարսին. աղջկան՝ ավելի ճիշտ: Իրականում՝ հարսին:– Արքան դժվարանում էր որոշել, թե ինչպես ներկայացնի Մարիամին:

– Հա՛, հիշեցի,– պատասխանեց Տիգրանը,– որ հրամայել էիր նրանց մինչև Իջևան հասցնել մեքենայով:

– Ճիշտ է: Լավ է, որ հիշեցիր: Բայց մինչ այդ միասին մինչև ճամփաբաժանը գնացինք: Այդ կինը պատմեց իր կյանքի դժբախտ պատմությունը:

Տիգրանը դեռ ոչինչ չէր հասկանում: Արքան մի պահ նայեց նրա աչքերի մեջ ու պատմեց ամեն ինչ: Տիգրանը նստած տեղում քարացել էր: Մարիամի անսահման նվիրվածությունը մինչև հոգու խորքը ցնցել էր նրան: Արքան նկատեց դա ու դիմեց որդուն.

– Տեսնո՞ւմ ես, թե ինչպես կարելի է ճանաչել մարդուն ուրիշի հանդեպ նրա ունեցած վերաբերմունքով:

Երկար մտորելուց հետո, Տիգրանը նայեց հորն ու ասաց՝ խորապես հուզված.

– Այո՛. կարող էր հեռանալ ու փորձել իր հետագա կյանքը դասավորել:

Հայր ու որդի, ամեն մեկն իր խոհերի մեջ խորասուզված, հայացքները հառել էին անորոշ հեռուն: Երկար մնացին այդպես նստած: Տիգրանն ուզում էր բան ասել, բայց

Արքան կանխեց, ասելով.

– Ուշ է արդեն, շուտով կլուանա: Հետո կշարունակենք: Գնա, քնիր մի քիչ: Ես էլ կփորձեմ քնել: Վաղը մորը կուղարկեմ հոր տուն, Արտակի հետ միասին: Ձեռն ուզում միայնակ գնա:

Տիգրանը վեր կացավ տեղից, որ գնա դեպի իր նընջարանը, բայց կանգ առավ ու դիմեց հորը.

– Ե՛ս կգնամ մամայի հետ:

Արքան զարմացավ:

– Ինչո՞ւ ես ուզում դու գնալ:

– Չգիտեմ,– պատասխանեց Տիգրանը:

– Լավ, դու գնա: Գուցե դա է բարին,– ասաց Արքան ու հրաժեշտ տվեց որդուն:

Տիգրանը, բարև բռնած, գլուխ տվեց Արքային ու դուրս եկավ նրա աշխատասենյակից:

Արքան, բազմոցին նստած, ընկղմվեց իր խոհերի աշխարհը, բայց շուտով թուլացավ ու քնեց:

Լուսաբացին արթնացավ Արքան. տրորեց աչքերը: Կիսաբաց օրանցքից լսվում էր անտառային թռչունների ճրվողյունը: Մոտեցավ իր աշխատասենյակը պատշկամբից անջատող պատին՝ ամբողջովին ապակեպատ, հետ տարավ վարագույրն ու քարացավ հիացմունքից, տեսնելով վաղորդյան արևի գույնը գույն ճառագայթներով ողողված սպիտակաթույր գողտրիկ ջրվեժը, շերտավոր սև ապառաժներն ու կանաչ կուսական անտառը: Դուրս եկավ պատըշկամբ: Խորը շունչ քաշեց ու միանգամից արբեց վաղ առավոտվա սառն օդի բյուրեղյա մաքրությունից: Երկու ձեռքով հենվեց պատշկամբի ճաղերին: Երկար նայեց ջրվեժին: Հետո մի անգսպելի մղում ունեցավ՝ իջնել ու մոտենալ: Չնկատեց, թե ինչպես իջավ պատշկամբից դեպի ներքև տանող աստիճաններով: Իր թիկնապահ գնդի մարտիկները բարև բռնած դիմավորեցին նրան և սկսեցին ուղեկցել:

– Բարի լույս, ի՛մ եղբայրներ,– ասաց Արքան, նույնպես բարև բռնած, ու սկսեց մոտենալ գետին: Ձեռքերը թաթախեց ջրի մեջ, մի փոքր սառը ջուր շփեց դեմքին,

նայեց վեր՝ կապույտ երկնքին, հետո՝ բազմերանգ կուսական անտառին ու սկսեց քայլել դեպի ջրվեժի հարևանությամբ, անմշակ գերաններով կառուցված, բրգաձև հսկա տաղավարը: Արքան սիրում էր առանձնանալ հարմարավետ բազմոցներով ու գորգերով կահավորված տաղավարում խորհելու, հատկապես երբ խոտված էր հոգին: Ջրվեժի միապաղաղ ու հաստատուն խշշոցն անդորր էր ճառագում ու հանգստացնում նրան: Երբ հասավ տաղավարին, կանգ առավ: Երկար նայեց ջրվեժի կողմը. կարծես լուռ երկխոսության մեջ էր նրա հետ: Ձէր կարողանում կըտրրվել: Անվերջ կարող էր զրուցել: Արքայի թիկնապահ գնդի մարտիկները, Թորոսի գլխավորությամբ, մոտեցել ու պատշաճ հեռավորության վրա արդեն շրջափակել էին Արքային: Արքան նկատեց թավուտ անտառի կանաչի մեջ իր պահապան գնդի մարտիկների կարմիր համազգեստները: Նրանք՝ բոլորը, ինչպես միշտ, անչափ մտահոգված էին Արքայի անվտանգությամբ: Արքան դիմեց դեպի տաղավարը, նստեց բազմոցին, ձեռքերը խաչեց ծոծրակին ու փակեց աչքերը՝ ըմբոխշնելու ջրվեժի փարատող մենախոսությունը: Երկար չէր անցել, երբ Թորոսը մտավ տաղավար:

– Ներո՛ղ եղիր, ի՛մ Արքա, բայց բժիշկն ուզում է տեսնել քեզ,– ասաց նա:

– Թող մոտենա,– սթափվեց Արքան:

Շուտով բժիշկն, իր օգնականի հետ միասին, ներս մըտան տաղավար:

– Բարի լույս, ի՛մ Արքա,– ասացին ու, բարե բռնած, սկսեցին մոտենալ Արքային:

– Հազար բարի, եղբայրներ,– արձագանքեց Արքան ու առաջարկեց նստել:

Բժիշկն ու իր օգնականը նստեցին հարակից բազմոցին: Թորոսն, իր մարտիկների հետ միասին, պահապան օղակ էր կազմել տաղավարի շուրջը:

– Ի՛նչ խաղաղ առավոտ է,– խոսեց բժիշկը:

– Շատ... Վաղուց չէի ըմբոխշնել նման առավոտ,– արձագանքեց Արքան:

– Բայց կարծես հոգիդ խաղաղ չի, ի՛մ Արքա:

Արքան, անակնկալի եկած, շրջվեց բժշկի կողմը:

– Նկատելի՞ ք է:

– Ի՛մ Արքա, արդեն երկար ժամանակ է՝ հանգիստ քուն չունես: Իհարկե նկատելի է. գիշերում ես աշխատասենյակումդ: Նկատվում է նաև, որ առողջական վիճակդ է վատթարանում: Այդպես երկար չի կարելի. չես դիմանա:

– Չգիտեմ...– խորը հոգոց հանեց Արքան:

– Ուրիշ ի՞նչ կա սիրտդ տանջող, ի՛մ Արքա,– դարձյալ անսպասելի հարցրեց բժիշկը:

Արքան բազմանշանակ լռեց: Բժիշկը համարյա մեկ-դարյա կյանքի փորձ ունեցող մարդ էր: Անմիջապես հասկացավ, որ Արքայի խնդիրը խիստ անձնական էր ու որ նա խուսափում էր կիսվել իր խնդրով մանավանդ մեկ ուրիշի՝ բժշկի երիտասարդ օգնականի, ներկայությամբ: Մի քանի վայրկյան Արքայից որևէ արձագանք չստանալով՝ բժիշկը դիմեց իր օգնականին.

– Նվեր, գնա, բեր պայուսակ:

Նվերը տարակուսանքով մի պահ նայեց բժշկին, բայց շուտ հասկացավ, որ բժիշկն իրեն միայն տաղավարից հեռացնելու համար էր ուղարկում պայուսակը բերելու: Արագ վեր կացավ ու դուրս եկավ: Նվերի գնալուց հետո, բժիշկը կրկին դիմեց Արքային.

– Ի՛մ Արքա, նկատել եմ, որ արտաքին խնդիրներից բացի մեկ այլ՝ ավելի ծանր, խնդիր ունես ուներիդ:

Արքան նայեց բժշկի իմաստուն ու խորաթափանց աչքերին ու ասաց.

– Ճիշտ ես նկատել: Ունեմ:

Բժիշկը թեքվեց մի փոքր առաջ, նախաբազուկներով հենվեց իր ծնկներին ու սպասում էր շարունակությանը: Արքան որոշ դադարից հետո, փորձեց կրկին խուսանավել.

– Բժիշկ, դու իմաստուն մարդ ես: Ես քեզ շատ եմ հարգում, բայց այս հարցում ոչինչ չես կարող անել: Սա այն սակավ խնդիրներից է, որ լուծում չունի:

– Եթե հաշվի առնենք աշխարհի բոլոր խնդիրները, ապա անլուծելի խնդիրները սակավ չեն, նույնիսկ գերակշռում են: Օրինակ՝ որքան էլ տառապես, միևնույն է, մասուրը չի դառնա ծիրանի ծառ, տատասկը չի դառնա վարդ, խոզը չի դառնա առյուծ, առնետը չի դառնա երիվար, հավը չի դառնա արծիվ, կարիճը չի դառնա թիթեռ,

շնագայլը երբեք չի վերածվի հավատարիմ ու նվիրված գամփոփ, որքան էլ ջանաս՝ չես կասեցնի ժամանակի ընթացքը, չես փակի արևի ճամփան, չես խավարի լուսնի փայլը, հետ չես շրջի գետը, սարեր չես շարժի, ձորեր չես լցնի: Համատիեզերական օրենքները ոչ ոք չի կարող խախտել, կամ՝ փոխել ժամանակաշրջանների հերթագայությունը: Եթե աշխարհը գնում է կործանման, ապա ոչ ոք միայնակ ի գորու չէ կասեցնել այդ ընթացքը: Միակ բանը, որ գուցե կարող ես անել, ինքդ քեզ բարեփոխելն է՝ ինքնակատարելագործումը: Ու միայն այդ ճանապարհով կկարողանաս որևէ բան փոխել աշխարհում: Տեսնելով քեզ, մարդիկ կսկսեն ինքնաշտկվել: Մարդ արարածն ընդհանրապես ունի դիմացինի, շրջապատի, հատկապես մեծամասնության վարքն ու էությունը կրկնօրինակելու հատկություն: Նկատած կլինես՝ կենդանաբանական այգում, կապիկների վանդակի մոտ մարդիկ, հատկապես երեխաները, սկսում են կապիկություններ անել, օձերի վանդակի մոտ հանդարտվում ու զգուշավոր են դառնում, թուլակների մոտ՝ շատախոս ու անկաշկանդ, քարայծերի մոտ սկսում են թռչկոտել այս ու այն կողմ, եղնիկների մոտ դառնում են հեզ ու նրբագեղ: Նույնը մարդկանց միջավայրում է. գոռոզ մարդկանց միջավայրում մարդ դառնում է գոռոզ. կեղծավոր ու ստորաքարշ մարդկանց միջավայրում դառնում է կեղծավոր ու ստորաքարշ. օտարամոլ ու քաղքենի մարդկանց միջավայրում դառնում է օտարամոլ ու քաղքենի: Անասելի հզոր է մեծամասնության ճնշումը: Ու որքան երկար է շփումը, այնքան խորն է դրոշմվում միջավայրի ողջ էությունը մարդու մեջ: Ի դեպ, շատ շատերի համար վատն ավելի ազդեցիկ է, քան՝ լավը:

– Գիտեմ բժիշկ: Միանգամայն ճիշտ ես, – ասաց Արքան ու շարունակեց լռել:

Բժիշկը երկար սպասեց: Արքան դեռ ոչինչ չէր ասում:

– Մարդու վրա հատկապես խորը հետք է թողնում այն միջավայրն ու մարդիկ, ում հետ նա շփվել է փոքրուց: Հաճախ այդ ամենն այնքան խորն է դրոշմվում մարդու գեներտիկ կոդում, որ հետագայում անհնարին է դարձնում որևէ փոփոխություն, մանավանդ երբ մարդ շարունակում է ապրել ու ենթարկվել միևնույն միջավայրի ազդեցությանը:

Միայն շատ քչերը՝ ընտրյալներն, են կարողանում ձերբազատվել միջավայրի կործանարար դրոշմից ու վերագտնել իրենց իսկական էությունն ու ճշմարիտ ուսմունքը,– շարունակեց բժիշկը:

Արքան դեռ ոչինչ չէր ասում:

– Ամենացավալին այն է, երբ կողակի՛ցդ չի փորձում շտկվել, դեռ համառորեն շարունակում է պահպանել նախկին դրոշմը: Հատկապես անտանելի է, երբ փորձում է ճնշում գործադրել վրադ ու քե՛զ հարմարեցնել իրեն:

Արքան նայեց բժշկի աչքերին: Կարծես բժիշկը կռահել էր իր խնդրի բուն էությունը: «Մի՞թե դա հնարավոր է»,– մտածում էր Արքան:

– Միշտ կարծում էի, որ եթե տղամարդը գիտի, ապա կինն ի վերջո կհասկանա նույնիսկ առանց ասելու կամ բացատրելու: Բայց երբեմն այդպես չի լինում: Կանայք հիմա շատ գոռոզ են, ու անչափ նվաստացնող են համարում ինքնաշտկվելը,– շարունակեց բժիշկը, ուղիղ նայելով Արքայի աչքերին:

«Ձէ, սա արդեն անհնար է: Բժիշկը կարդում է մտքերը»,– մտածում էր Արքան: «Բայց ինչպե՞ս»:

– Բժիշկ, դու կարողանո՞ւմ ես ուրիշների մտքեր կարդալ,– ասաց Արքան ժպտալով:

– Նման ունակություն չունեմ, իմ Արքա: Ու միշտ զարմացել եմ, ավելի ստույգ՝ չեմ հավատացել, երբ մարդիկ պնդել են, թե կարողանում են,– ասաց բժիշկը նույնպես ժպտալով:

– Այդ դեպքում ասա՛, խնդրեմ՝ ինչպե՞ս կարողացար ճիշտ ախտորոշել խնդիրս:

– Ի՛մ Արքա, ես շատ երկար եմ ապրել այս աշխարհում: Շատ բան եմ տեսել: Ճանաչում եմ մարդկանց: Տեսնում եմ այն, ինչ ուրիշները չեն տեսնում: Շատ շուտ եմ նկատում հատկապես այն՝ ինչի միջով ինքս եմ անցել:

– Դու՝ նույնպե՞ս,– զարմացավ Արքան:

Բժիշկը շեղեց իր հայացքը:

– Կան խնդիրներ, որ իրոք անլուծելի են: Կան խնդիրներ, որ լուծելի են, բայց որոնց լուծումը կախված չէ մեզնից: Շատ քիչ են այն խնդիրները, որոնց լուծումը մեզնից է կախված: Բայց դա դեռ չի նշանակում, որ կկարողա-

նանք լուծել դրանք, քանի դեռ ողջ ենք,- ասաց բժիշկը ժպտալով ու շարունակեց,- եթե խնդիրն անլուծելի է, կամ լուծումը մեզնից չի կախված, ապա կարիք չկա անհանգրստանալ: Իսկ եթե խնդրի լուծումը մեզնից է կախված, ապա պետք է միայն բացահայտել պատճառը: Երբեմն, պատճառը բացահայտելուն պես, խնդիրը լուծում է ստանում, քանի որ հաճախ բավական է բացահայտել խնդրի պատճառը, ու այն կանհետանա: Իսկ եթե անհետացավ պատճառը, ապա խնդիր ևս չի լինի. խնդիրը խնդիր է այնքան ժամանակ, քանի դեռ անհայտ է նրա պատճառը: Սակայն մարդկանց պարագայում հաճախ է պատահում, որ գիտես խնդրի պատճառը, բայց այն հեռու անցյալում է, ու արդեն ոչինչ չես կարող անել: Այդ դեպքում պիտի հանգիստ թողնես խնդիրը, թողնես, որ ինքն իրեն հաստանա, հասնի անդունդի եզրին, կամ հենց ինքդ պիտի հասցնես այն ծայրաստիճան լարման ու դրանով ընտրության առաջ դնես դիմացինիդ: Միայն այդ դեպքում կարող է որևէ բան փոխվել՝ կամ դիմացինդ, կամ իրավիճակը:

Արքան բազմանշանակ նայեց բժշկին:

- Ճի՛շտ ես, բժի՛շկ, ուրիշ տարբերակ չկա: Ձի կարելի անվերջ գոհաբերությունների գնալ՝ ամեն ինչ անփոփոխ պահելու համար: Երբեմն պետք է հասունացնել խնդիրը, ավելի ճիշտ՝ գուցե հեռացնել այն: Չգիտեմ...,- բարձրաձայն խորհում էր Արքան:

- Ամեն խնդիր հաջորդ խնդրի պատճառն է: Դրանք հիմնականում բազմօղակ շղթաներ են: Մարդիկ ծնվել ու ապրում են դրանց փոխմիահյուսված ցանցի մեջ: Ու երբեմն ինձ թվում է, թե ոչինչ չենք կարող անել որևէ խնդիր լուծելու համար, որ այս կյանքն անվերջ տառապանք է,- խորը հոգոց հանելով, ասաց բժիշկը,- անիմաստ տառապանք:

Երկուսով երկար միմյանց նայեցին: Հետո Արքան ընկրդմվեց իր խոհերի գիրկը: Բժշկի մտքերը եկան հաստատելու իր դիրքորոշումը: Փաստորեն, լսելով իր սրտի ձայնին, ամեն ինչ հենց այդպես էլ արել էր: «Ուրիշ տարբերակ չկա», - մտածում էր Արքան,- «կա՛մ հեռանալ, կա՛մ հեռացնել այն, ինչը խանգարում է ու դժբախտացնում: Եթե մարդիկ միայն իրենց երջանկովթյան մասին մտա-

հոգվեին, ապա ամեն ինչ այսքան վատ չէր լինի: Մարդկանց միջև փոխհարաբերությունները խախտվում են, երբ մեկը զոհաբերում է իր երջանկությունն ու շահերը մյուսի բարեկեցության կամ ապահովության համար: Չի կարելի զոհաբերել սեփական երջանկությունը նույնիսկ ամենամոտ հարազատին գոհացնելու համար: Մարդիկ երբեք չեն գոհանում, միշտ ավելին են ուզում: Մարդու ախորժակը բացվում է ամեն հաջորդ պատառի հետ: Ուտում է, ուտում ու չի կշտանում: Ճիշտ են ասում, որ մարդ անհույս անզգա է՝ մինչև չկտրես սնուցումը, չի զգա, որ ուտում էր: Անհապաղ կտրել է պետք սնուցումը, այլապես միայն դեպի կործանում կարելի է գնալ: Այո՛, կյանքն անիմաստ տառապանք է դարձել, քանի որ հիմնականում ապրում ենք մեր հարազատներին ու ողջ հասարակությանը գոհացնելու համար: Ինքնազոհաբերությունների ենք գնում ու ներքաշվում շարունակաբար խորացող լարվածության ճահիճը. որքան շատ ես տալիս, այնքան շատ են պահանջում: Ստանում են ու կարծում, որ հենց այդպես էլ պիտի լիներ: Չեն նկատում, որ սնվում են դիմացինի հաշվին, որ հյուծում ու սպանում են նրան: Ինչպե՞ս բացատրես: Չեն հասկանա: Չեն էլ ընդունի, եթե նույնիսկ հասկանան: Եթե բոլորը հասկանալին ու խստորեն պահեին առաջին պատվիրանը՝ մտահոգվեին միայն իրենց երջանկության մասին, ապա ուրիշներին չէին կերակրի իրենց ինքնազոհաբերություններով ու չէին խախտի հավասարակշռությունը: Եթե բոլորի ուշադրությունը լիներ միայն սեփական անձի կողմը՝ մըտածեին ու մտահոգվեին միայն իրենց մասին, ապա կարիք չէին ունենա ուրիշներից որևէ բան պահանջել, նրանցից որևէ բան ակնկալել, նրանց վնասել, նրանց հետևել, բամբասել, նրանց նախանձել, դավել, փորձել շահագործել կամ շահարկել: Դժբախտությունն այն է, որ գազաններն անխնա լավում են, իսկ աստվածամարդիկ անխնա ինքնազոհաբերվում: Ու այս ամենը՝ համատարած, բժշկի ասածի պես: Երբ մի աստվածամարդ սկսում է ինքնազոհաբերվել թեկուզ իր ամենամոտ հարազատների համար, ապա ականա մեծացնում է նրանց ախորժակն ու պահանջները, դարձնում նրանց անհագ գազաններ: Գազանների մեծացող ախորժակը լարվածություն է սարքում ոչ

միայն տանը, այլ նաև դրսում: Մեկը մյուսին նմանակելով՝ մարդիկ կամ գազան են դառնում կամ գազաններին կերակրողներ: Մեկը, վերջապես, պիտի՞ վերջ դնի այս ամենին: Վերջապես, պետք է մի օր սկսե՛լ հակառակ գործընթացը՝ չինքնագոհաբերվել՝ չկերակրել գազաններին, ու ամեն ինչ կսկսի աստիճանաբար փոխվել այնպես, ինչպես սկսվել էր՝ մեկը մյուսին նմանակելով: Ուրիշ կերպ անհնար է. միայն՝ անձնական օրինակով»:- Արքան շուտով սթափվեց իր մտքերից ու դիմեց բժշկին.

- Լա՛վ, վե՛ր կենանք, բժիշկ,- ասաց նա ու ոտքի ելավ: Բժիշկը հետևեց Արքային: Միասին դուրս եկան տաղավարից և դանդաղ քայլելով, դիմեցին դեպի ամառանոցը:

Արևն ահագին բարձրացել էր: Երբ ներս մտան, Արքան միանգամից դիմեց դեպի իր ննջարանը: Աննան արդեն արթնացել էր ու հագցնում էր Անուշին:

- Աննա՛, պատրաստվի՛ր, վաղը գնում ես ձերոնց մոտ,- ասաց Արքան, նայելով Աննայի աչքերին, ու մի պահ հետո հավելեց,- Տիգրանի հետ միասին:

- Բա, ե՞ս, պա՛պ,- ընդվզեց Անուշը:

- Դու կմնաս իմ ու Արտակի հետ այստեղ,- ասաց Արքան ժպտալով:

Անուշը նայեց մոր աչքերին: Աննան ուրիշ ելք չուներ:

- Քաղցր ջան, ես ու Տիգրանը կարևոր գործով ենք գնում. դու չես կարող գալ: Շատ չենք մնա: Շուտ հետ կը գանք,- ասաց Աննան՝ չնայելով Անուշի աչքերի մեջ:

Անուշը չհավատաց:

- Ի՞նչ գործ,- միանգամից հարցրեց նա, սևեռուն նայելով մորը:

- Չեմ կարող ասել, անուշա, մեծական գործեր են,- պատասխանեց Աննան՝ նայելով Արքայի կողմը:

Անուշը տարակուսած՝ մեկ մորն էր նայում, մեկ՝ հորը:

- Հա՛, մեծական գործեր են, քաղցր ջան,- հաստատեց Արքան:

Անուշը, կրկնակի ճնշման ենթարկվելով, խիստ նեղվեց, բայց ոչինչ անել չկարողացավ: Դիմեց մորը.

- Դե խոստացի՛ր, որ շուտ կգաք:
- Խոստանում եմ,- ասաց Աննան, շարունակելով հագ-
ցրնել Անուշին, ու կախեց գլուխը:

Մյուս օրն, առավոտյան Աննան պատրաստ էր մեկնել: Տիգրանը վաղուց էր սպասում նրան: Արքայի հրամանով իր թիկնապահ գնդի մի ջոկատ, Թորոսի գլխավորությամբ, պիտի ուղեկցեին Աննային ու Տիգրանին և մնային նրանց հետ այնտեղ՝ Աննայի ծնողների ագարակի տարածքում, նրանց նորակառույց առանձնատան հարևանությամբ կառուցված տնակներում: Թագուհին ու Տիգրանը ճամփա ընկան նախաճաշից հետո: Երկուսն էլ տխուր էին: Կառամատուցում նրանց ճանապարհելու էին դուրս եկել բոլորը: Անուշը մոր կողքից չէր հեռանում: Աննան համբուրեց դստեր ճակատն ու ասաց.

- Գայանեին կլսես:
- Դու ե՞րբ կգաս,- հարցրեց Անուշը:
- Զգիտեմ, անուշս: Երբ գործը վերջացնենք,- պատաս-

խանեց Աննան մտամոլոր:

- Զէ՛, ինձ ասա՝ ե՞րբ,- պնդեց Անուշը:
- Ա՛յ, որ մի երկու անգամ քնես, արթնանաս... Բայց ամեն օր կխոսենք հեռախոսով, քաղցր ջան:

Անուշը անօգնական կախեց գլուխը: Աննան կրկին համբուրեց Անուշի ճակատը: Արքան օգնեց Թագուհուն վագոն բարձրանալ: Հետո մոտեցավ Անուշին ու գրկեց: Արքայի թիկնապահ գնդի մարտիկները տեղավորեցին թագուհու և Տիգրանի իրերը միառելս փոքրիկ գնացքի վագոններից մեկում: Տիգրանը տեղավորվեց մոր կողքին, Թորոսն ու Արքայի թիկնապահ գնդի մարտիկները՝ մյուս վագոններում, ու գնացքը շարժվեց: Կառամատուցից մի փոքր հեռանալով՝ գնացքն ընկղմվեց անտառի թավուտը: Չնայած պայծառ ու արևավառ առավոտ էր, բայց Լաստիվերի թավուտ անտառներում դեռ մութ էր: Մերթնդմերթ սուր նիզակների պես աչք էին ծակում անտառի սաղարթախիտ ծածկոցի ճեղքերից սպրդող արևի ճառագայթներն ու մի փոքր նյարդայնացնում: Աննան ու Տիգրանը ողջ ճանապարհի ընթացքում՝ մինչև վերելակը, ոչ-

ինչ չխոսեցին: Ամեն մեկն իր մտքերի մեջ էր խորասուզվել: Վերելակի մոտ նրանց էին սպասում ամառանոցի պահապան գնդի մարտիկները: Ներքևում՝ վերելակին կից հրապարակում, Արքայի մեքենաներն էին:

Դսեղ հասան ուշ կեսօրին: Աննայի ծնողներն արդեն տեղյակ էին և դուրս էին եկել տան դարպասի մոտ, դիմավորելու: Աննան իր ծնողների միակ զավակն էր ու անչափ սիրելի: Ջերմ գրկախառնով թշու՛ններից հետո, տեսնելով Աննային առանց Անուշի, շատ զարմացան: Աննայի մայրը՝ Նորան, չկարողացավ զսպել իրեն.

– Բա, երեխեն ո՞ւր ա:

– Էս անգամ չբերեցի,– սառը պատասխանեց Աննան:

– Ախի՛... Էդ ընչի՞,– հակադարձեց Նորան:

– Հետո կխոսենք: Հիմա հարմար չի: Ներս գնանք,– ավելի չոր ասաց Աննան ու շարժվեց առաջ:

– Տիգրան ջան, բան ա եղե՞լ,– շարունակեց հետաքրքրվել Աննայի մայրը, այս անգամ կամացուկ դիմելով Տիգրանին:

– Ձէ՛, տատի, չգիտեմ,– ասաց Տիգրանն ու լռեց:

Բայց տատին Տիգրանին հանգիստ թողնելու մտադրությո՛ւն չունե՛ր:

– Էս, ինչ լա՛վ մեծացել ես,– շարունակեց Նորան, մըտնելով Տիգրանի թևը:– Քեզ պսակելու իսկական ժամանակըն ա:

Տիգրանը նայեց տատին ու ժպտաց:

– Բա՛, տենց հո չե՞ս մնալու,– շարունակեց տատը:

Տիգրանը ոչինչ չէր ասում:

– Բայց հաստատ մի բան եղել ա, ոնց որ,– շարունակեց պրպտել Նորան:

– Ա՛յ կնիկ, էդ երեխուն հանգիստ թող,– արդեն անհանգստացավ Աննայի հայրը՝ Վարդանը, որը քայլում էր նրանց հետևից:

Նորան մի ակնթարթ հետ նայեց, մի խեթ հայացք գրեց ամուսնու կողմն ու շարունակեց.

– Տիգրա՛ն ջան, քեզ շատ վաղուց չէինք տեսել: Էս, խե՛ր ընի՛...

Տիգրանը չգիտեր՝ ինչպես դիմակայի տատի ճնշումներին:

– Ա՛յ մեր, հանգստացի՛: Կխոսենք,– վերջապես չդիմացավ Աննան:

Նորան սթափվեց Աննայի սաստող տոնից ու մինչև տուն ոչինչ չխոսեց: Երբ տուն մտան, կրկին փորձեց խոսք քաշել Աննայից.

– Էդ, աչքիս՝ շատ լուրջ բան ա եղել:

– Ա՛յ կնիկ, էս մարդիկ ճամփից են եկել, հոգնած են, թող հանգստանան: Մի բան կուտեն, հետո կխոսեք,– փորձեց կնոջը հետ պահել Վարդանը:

Բայց Նորան չէր հանդարտվում:

– Թող հանգստանան: Ես բան եմ ասե՞լ: Թող հանգստանալով ասի:

– Մամ, ուզում եմ իմ սենյակում մի քիչ պառկեմ, ու որ ոչ ոք ինձ չխանգարի,– ասաց Աննան:

– Հա՛, ազիզ ջան, չեմ խանգարի,– վրա բերեց մայրն ու, վառվող հետաքրքրասիրությունը հազիվ զսպելով, նայեց ամուսնուն:

Վարդանը հասկացավ, որ եթե կինը մինչև երեկո ամեն ինչ չիմանա, ապա ողջ տունը դժոխքի կվերածվի:

Աննան առանձնացավ իր սենյակում հանգստանալու: Տիգրանը դիմեց դեպի իր սենյակը: Արքայի թիկնապահ գնդի մարտիկները, թագուհու և Տիգրանի իրերը ներս բերելուց հետո, անցան շուրջօրյա հերթապահության: Աննայի ծնողները սկսեցին ճաշի պատրաստություն տեսնել:

Ճաշի ընթացքում Աննան դարձյալ թույլ չտվեց մորը ծավալվել: Աննայի հայրը՝ Վարդանը, ոչինչ չէր համարձակվում հարցնել: Բոլորը լուռ էին: Միայն Աննայի իննըսուննանց հորական պապն էր խոսում ու կատակներ անում: Ճաշից հետո Նորան, համարյա ուժով, Աննային տարավ ննջարան հարցաքննության:

– Էդ, ի՞նչ ա եղել: Վերջը ասելո՞ւ ես, թե՞ չէ,– հարցրեց նա, համարյա քաշելով Աննայի թևից:

– Առանձնապես՝ ոչինչ... Ուրախ չե՞ս որ եկել եմ,– փորձեց խուսանավել Աննան:

– Ինձ չես խաբի: Մի բան հաստատ եղել ա. թե չէ՝ առանց երեխու չէիր գա,– շեշտեց Նորան:

Աննան չէր ուզում շատ բան ասել: Մտածում էր՝ ինչպե՞ս անի, որ ամեն ինչ չասի:

– Ես եմ խոտվել ու եկել: Մի փոքր գժտվեցինք վերջին հրամաններից հետո: Ասեցի, որ չափից դուրս են: Բարկացավ: Ես էլ խոտվեցի ու եկա:

Նորան կարծես ընդունեց Աննայի բացատրությունն ու վրա բերեց.

– Ես տենց էլ գիտեի: Շա՛տ իրա ասածի ա, հա՛: Դեռ էն ժամանակ էր երևում: Ես դրանց աղջիկ չպտի տալի:

– Էլ մի սկսի, մա՛մ,– գայրացավ Աննան:

– Ընչի՞: Ճիշտ չեմ ասո՞ւմ: Էս ի՞նչ վիճակի ա քեզ հասցրել: Բա, ես աղջիկ եմ մեծացրել, որ սենց անե՞ն: Սենց են թագուհի պահը՞մ: Մարդդ քու պես աղջկանը խանրմի պես պտի պահեր՝ ձեռների վրա: Իրա հետ հավասար աշխատել ես հա՛մ դուրսը, հա՛մ ներսը:

– Մա՛մ, ինձ ոչ ոք չի ստիպել: Ես եմ ուզել աշխատել,– փորձեց մորը զսպել Աննան:

– Հա՛, բա՛, իհարկե՛ դու: Չէր կարա՞ չթողեր: Բա քեզ պես խանրմը կաշխատի՞:– Այս ասելով, Նորան հանկարծ հիշեց Տիգրանին ու գլխի ընկավ, որ Աննան իրեն գուցե ողջ ճշմարտությունը չի ասում:– Բա, Տիգրանն ընչի՞ ա եկել,– հանկարծ մեխեց նա:

Աննան մի պահ շփոթվեց: Չէր մտածել՝ ինչպես է բացատրելու Տիգրանի գալը, որն իր համար ևս հանելուկ էր: Մի պահ լռեց, բայց շատ արագ գտավ.

– Տիգրանին ես ուզեցի, որ գա հետս:

Նորան շատ չհավատաց, բայց ուրիշ ասելիք չունեի: Ընդունեց Աննայի բացատրությունը, բայց դեռ պիտի հարցաքններ նաև Տիգրանին, ընդ որում՝ որքան հնարավոր է շուտ: Բայց քանի որ Աննայից ամեն ինչ դեռ չէր իմացել, շարունակեց.

– Ինչքա՞ն ես մնալու:

– Դեռ չգիտեմ,– ասաց Աննան, մտազբաղ:

Սա ավելի սրեց Նորայի կասկածները: «Չէ՛, սա ինձ ամեն ինչ չի ասում: Ինձնից ծնված ու ինձ ուզում ա խաբի՞: Աղվեսի ձագը աղվեսին, բա, կարա՞ խաբի»,– մտածում էր Նորան: Աննան հայացքն ուղղել էր պատուհանի կողմն ու մտածում էր իր անելանելի իրավիճակի մասին:

Որոշ դադարից հետո, Նորան դիմեց Աննային.

– Լա՛վ, աղիզ ջան, դու հանգստացի: Ես գնամ աման-

ները լվամ:

Աննան ամբողջովին ընկղմվել էր իր խոհերի մեջ ու չզգաց, որ մայրը Տիգրանին առանձին հարցաքննելու ծրագիր ուներ ու որ ամանները լվալը միայն պատրվակ էր իրենից աննկատ պոկվելու համար:

Նորան արագ դուրս եկավ Աննայի ննջարանից ու դիմեց Տիգրանին գտնելու: Շուտով գտավ նրան իր սենյակում՝ մահճակալին պռկած:

– Տիգրան ջան, լավ չկերար, ոնց որ: Ախորժակ չունեիր, հա՞: Հո բան չի՞ պատահել, ազիզ ջան:

– Ձէ՛, տատի ջան, ամեն ինչ լավ ա: Հոգնած էի ճամփից,– փորձեց խուսանավել Տիգրանը:

– Բայց աչքիս՝ տրամադրություն չունես: Հո նեղացնող չի՞ եղել: Կարո՞ղ ա աղջիկ ես հավանել՝ մերժել ա,– հարցրեց Նորան ժպտալով:

– Ձէ՛, ոչ մի աղջիկ...,– պատասխանեց Տիգրանը մտադրալ:

– Կարո՞ղ ա հորդ հետ վիճել ես: Հեչ տրամադրություն չունես, Տիգրան ջան: Կարո՞ղ ա դրա համար ա, որ վեր ես կացել ու եկել: Մերդ էլ հետդ ա եկել, որ մենակ չթողի քեզ: Նա էլ ոչ մի տրամադրություն չունի: Հաստատ վիճել ես հորդ հետ,– ասաց Նորան ու սպասում էր, որ Տիգրանից որևէ բան իմանա:

– Ձէ՛, չեմ վիճել, տատի ջան: Ամեն ինչ նորմալ ա,– շարունակում էր խուսանավել Տիգրանը:

– Բա ընչի՞ տրամադրություն չունես:

Տիգրանը լռում էր:

– Հա՛, չէիր ուզում գայիր, հերդ ա ստիպե՞լ,– հանկարծ հարցրեց Նորան:

– Ձէ՛, տատի ջան, տեսա մաման մենակ ա ուզում գա, պապային խնդրեցի, որ ես էլ գամ հետը: Համ էլ՝ ձեզ կարոտել էի:

– Ապրե՛ս, ազիզ ջան,– ասաց Նորան, իսկույն ինքն իրեն մտածելով՝ «այ, ստեղ բռնվեցիր, Աննա աղջիկ»:

Իր նպատակին հասնելուց հետո, Նորան հանդարտվեց մի փոքր ու դիմեց Տիգրանին.

– Լա՛վ, ազիզ ջան, դու հանգստացի: Ես գնամ ամանները լվամ:

Տիգրանից որևէ արձագանք չսպասելով, դուրս եկավ ու դիմեց դեպի խոհանոց, ամանները լվալու: Լվում էր ու մտածում՝ «Մի բան ճիշտ չի ասում, թաքցնում ա: Ո՞նց եմ զգում, է՛: Բայց՝ ի՞նչ: Խոտվելը՝ խոտվել ա: Էդ՝ հաստատ: Սա շատ խոտվեանն ա եղել միշտ: Բայց կարող ա նաև վիճել են: Նա շատ կոտոշն ա, է՛: Եթե մենակ խոտված լինեիր, երեխուն բերած կլինեիր: Հաստատ՝ ուժեղ վիճել են, նա էլ չի թողել երեխուն վերցնի հետը: Նորային չես խաբի, Աննա աղջիկ: Նորային խաբողը դեռ չի ծնվել»:– Այս մտքի վրա վերջացրեց ամանները լվալը, չորացրեց, դասավորեց իրենց տեղերում ու դիմեց դեպի Աննայի ննջարանը: Ներս մտավ ու տեսավ նրան նույն դիրքում՝ իր մահճակալին նստած: Աննան դեռ պատուհանից դուրս էր նայում, իր մտքերի մեջ խճճված:

– Շատ մի նեղվի, ազիզ ջան: Մի երկու օրից կկարոտի՝ կխնդրի որ հետ գնաս,– ասաց Նորան:

– Ձի խնդրի,– դեռ իր մտքերի մեջ խորասուզված, արձագանքեց Աննան:

Նորան սպասում էր ավելին լսել, բայց Աննան զգաց, որ մորն ավելի շատ բան էր ասել, քան պիտի ասեր ու լռեց: Մայրը երկար սպասեց: Աննան ավելին չեր ուզում ասել: Աննայի լռությունը նյարդայնացրեց Նորային:

– Եթե խնդրի էլ, չգնաս,– մեխեց Նորան, Աննայից որևէ արձագանք կորզելու ակնկալիքով:

Աննան սթափվեց ու հայացքը կտրեց պատուհանից:

– Հա՛, բա ի՞նչ: Չոլից ա գտե՞լ: Էս տեսակ խանրմ աղջկանը, բա, տնիցը դուրս կանե՞ն,– ասաց Նորան, թևերը կոնքերին կանթած:

Աննան միանգամից շրջվեց դեպի մայրն ու ապշահար նրան էր նայում: Գիտեիր, որ մորից որևէ բան թաքցնելն անհնար է, բայց միշտ զարմանում էր, թե ինչպե՞ս է իմանում ամեն ինչ:

– Քեզ ո՞վ ասաց,– մորը դիմեց Աննան:

– Ծիտիկը,– վրա բերեց Նորան, ներքուստ անսահմանորեն հրճվելով, որ խփել է նշանակետին:

Աննան կախեց գլուխը:

– Ինձնից ոչ մի բան չես թաքցնի: Ես ուշ, թե շուտ ամեն ինչ իմանում եմ,– չարախնդալով հավելեց Նորան:

Աննան, բռնված ճնճղուկի պես, դեմքը դարձյալ շրջեց պատուհանի կողմը: Նորան դեռ սպասում էր մանրամասներ լսել: Աննան կաթվածահար էր: «Բայց ինչպե՞ս իմացավ: Ջնայած՝ շատ դժվար չէր: Չեմ զարմանում»,– մտածում էր Աննան: «Իսկ եթե Տիգրանին հարց ու փորձ է արել ու ինչ-որ բան իմացել... Բայց ի՞նչ: Տիգրանն ի՞նչ կարող էր ասել: Ամեն դեպքում Տիգրանին հաստատ հարցաքննել է: Մորիցս ամեն ինչ սպասելի է: Իսկ եթե Տիգրանն ամեն ինչ գիտի՞...»,- Աննայի վերջին միտքը սարսափի մատնեց նրան: «Պետք է անմիջապես խոսել Տիգրանի հետ»,– որոշեց Աննան ու վեր կացավ տեղից:

– Էս՝ ո՞ւր,- զարմացավ Նորան:

– Ծաղիկ հավաքելու,- կատակով արձագանքեց Աննան:

Նորան թույլ տվեց, որ Աննան դուրս գա սենյակից: Հաստատ գիտեր, որ Տիգրանի հետ խոսելու է շտապում: Մտքում քմծիծաղ տվեց ու հետևեց նրան: Աննան դուրս եկավ տնից: Դրսում հայրն ու պապը զրուցում էին առանձնատանը կից տաղավարում: Աննային տեսնելով՝ հայրը վեր կացավ տեղից ու սկսեց քայլել դեպի նա:

– Ազիզ ջան, եկել ես ու փակվել: Ինչքա՞ն ժամանակ ա չեմ տեսել քեզ: Կարոտել եմ, է՛,- ասաց Վարդանն ու մոտեցավ, որ գրկի դստերը, ինչպես միշտ:

Աննան դրա տրամագրությունը չունեի, բայց գրկեց հորը: Վարդանն, իհարկե, զգաց դստեր սառնությունը, բայց չզարմացավ: Գիտեր, որ անչափ ալեկոծված էր ներսը, որ խնդիրներ ուներ շատ: Ուզեց սփոփել նրան, տրխություն պատճառն իմանալ:

– Արի նստի հետներս մի քիչ, ազիզ ջան,- դիմեց Աննային հայրը,- զրից անենք, տենանք՝ ո՞նց ես, ո՞նց չես:

Աննան հորը շատ էր սիրում ու միշտ, երբ այցելում էր, ժամերով զրուցում էին իրար հետ: Բայց այս անգամ ամեն ինչ ուրիշ էր:

– Տիգրանն ո՞ւր ա, պա՛պ- հարցրեց Աննան՝ հոր համար շատ անսպասելի:

– Իրա սենյակում կըլնի: Նա էլ, քու պես, փակվել ա դուրս չի գալիս, հետներս չի խոսում,- պատասխանեց

Վարդանը զարմացած, որ դուստրը չի ուզում խոսել իր հետ:

– Կարևոր բան ունեմ հարցնելու: Տեսնեմ Տիգրանին, հետո կխոսենք, պապ ջան,– ասաց Աննան ու արագ հետ մտավ տուն:

Տիգրանին գտավ իր սենյակում, մահճակալին պառկած, մտորումների մեջ: Մորը տեսնելով՝ Տիգրանը միանգամից վեր կացավ տեղից ու, ոտքի կանգնելով, դիմեց նրան.

– Մա՛մ, ի՞նչ ա եղել:

– Առանձնապես՝ ոչինչ,– պատասխանեց Աննան:

– Տագնապած ես շատ,– արձագանքեց Տիգրանը:

– Հա՛, մի քիչ: Տատիդ հետ բան եք խոսե՞լ:

– Հա՛, քիչ առաջ մտավ, հարց ու փորձ էր անում:

– Ի՞նչ էր ուզում իմանալ:

– Թե՛ ինչո՞ւ եմ եկել, հո չե՞մ վիճել պապայի հետ:

– Ասացի, որ չեմ վիճել, որ եկել եմ, որորվհետև կարոտել եմ իրենց, որորվհետև դու գալիս էիր, ես էլ չուզեցի քեզ մենակ թողնել ու եկա հետդ:

– Պարզ է,– ասաց Աննան կամացուկ ու հասկացավ ամեն ինչ:

– Իսկ հորդ հետ ի՞նչ եք խոսել իմ գալու մասին:

– Ոչ մի բան... Ճիշտն ասած՝ զարմացա, որ միայնակ ես ուզում գալ: Երբեք միայնակ չես եկել: Միշտ Անուշի հետ ես եկել,– արագ խուսանավեց Տիգրանը:

Աննան բազմանշանակ նայեց որդուն: Տիգրանը հասկացավ, որ մայրը շատ չհավատաց իր ասածին:

– Բայց կարծես գիտվել էք, հա՞: Հե՛չ տրամադրություն չունես: Լուրջ խոսակցություն եք ունեցե՞լ: Դեռ Լաստիվեր գալուց առաջ էր զգացվում,– հավելեց Տիգրանը, մոր ուշադրությունը շեղելու համար:

– Ճիշտ ես նկատել,– ասաց Աննան, շարունակելով բազմանշանակ նայել որդու աչքերին:

Տիգրանը չփախցրեց հայացքն ու կարծես կարողացավ համոզել մորը, որ շատ բան չգիտի: Աննան ուրիշ ոչինչ չունեի ասելու: Դուրս եկավ նրա սենյակից: «Չէ՛, Տիգրանը գիտի ինչ-որ բան: Ինձ չի խաբի: Զգում եմ, որ գիտի»,– մտածում էր Աննան՝ դանդաղ դեպի իր սենյակը քայլելով:

Հանկարծ հիշեց, որ հորը խոստացել էր զրուցել հետը: Իսկույն իր քայլերն ուղղեց դուրս՝ դեպի տաղավարը: Արդեն մթնշաղ էր: Երբ հասավ տաղավարին, տեսավ, որ միայն պապն է այնտեղ:

– Պապի՛, էս, մենակ ե՞ս,– հարցրեց Աննան՝ մոտենալով նրան:

– Հա՛, բալա ջան, բա ի՞նչ եմ: Տառք շատ անսիրտը դուրս եկավ. հոգին ազատեց էս աշխարհքիցը, ինձ մենակ թողեց ու գնաց,– արձագանքեց պապը, հոգոց հանելով:

– Է՛, պապի՛, ուրիշ բան եմ ասում. պապան ո՞ւր գընաց,– կտրեց նրան Աննան:

– Հա՛, հերդ գնաց տղերքի մոտ: Բան ունեին հարցնելու:– Հրայր պապը նկատի ուներ Արքայի թիկնապահ գընդի մարտիկներին:– Նստի կողքիս, բալա ջան, դու տատիդ շատ ես նման: Մեր միակ ուրախությունն էիր: Քեզ ո՞նց էինք սիրում: Ձեռից ձեռ էինք փախցնում: Մեկ ես էի առնում խտտում, մեկ՝ տատդ: Ուժեղ ու ճարպիկ, ինձ էիր զրցել, սիրուն ու քնքուշ՝ տատիդ: Խեղճներս գնում էր քո համար: Էնքան էինք երես տալիս, որ...

– Հիշում եմ, պապի ջան,– ասաց Աննան մի փոքր ժպտալով:

– Էն երեխեն էլ քեզ ա շատ նման:– Հրայր պապը նրկատի ուներ Անուշին:– Էդ ընչի՞ հետո չես բերել,– հանկարծ հարցրեց նա, շեշտակի նայելով Աննայի աչքերին:

Աննան շփոթվեց: Ձէր սպասում: Աչքերը դես ու դեն փախցրեց մի պահ, բայց շուտով հանդարտվեց. ինչպե՞ս կարող էր պապը չհարցնել:

– Եսիմ, պապի ջան,– ասելով, նստեց պապի կողքին:– Մի քիչ վիճեցինք: Ես էլ խոռովեցի՝ եկա:

– Ա՛խ, դու շատ խոռովկանն էիր, է՛: Քեզ շատ ենք երես տվել, է՛,– ասաց պապը ժպտալով:

– Ա՛յ, պապի ջան, ախր, նենց բաներ ա անում որ...

– Ի՞նչ ա անում,– իսկույն կտրեց պապը:

– Գյուղում ծնվածներին հետ դեպի գյուղ ա ուղարկում:

– Շատ էլ ճիշտ ա անում: Ո՞ւր եք գնացել քաղաք: Ի՞նչ կա քաղաքումը,– Աննայի համար շատ անսպասելի մեխեց պապը:

Աննան չգիտեր՝ ինչ ասի: Մի փոքր դադարից հետո,

պապը շարունակեց.

– Բալա ջան, մարդիցը չեն խոտվի: Մարդից խոտվելը ո՞րն ա: Բա, մի ձեռը մյուս ձեռիցը կխոտվի՞: Հո, ընգեր կամ ընգերուհի չի՞, որ խոտվում ես: Մարդդ ա՝ պաշտպանըդ ու պահապանդ ա, քեզ սիրողն ա, հրսկացողն ա, վիշտդ կիսողն ա: Մենք էսօր կանք՝ վաղը չկանք, բալա ջան: Հեռու քեզանից՝ օրերից մի օր լաց ըլնելու որ ըլնես, իրա ուսին ես լաց ըլնելու: Օր ծերություն, որ, աստված չանի, ընկար անկողին, քեզ խնամողը էլի ինքն ա ըլնելու: Ուրիշ ո՞վ պտի անի: Ոչ մեկս գերեզմանից չենք կարա գանք, հասնենք: Երեխեքդ պտի խնամե՞ն: Ինչքան հերդ խնամեց իրա մորը, ենքան էլ երեխեքդ են խնամելու քեզ: Հարսի մասին՝ էլ չասեմ: Մոտիկ չեկավ կեսուրին: Սաղ ես եմ արել:

Հրայր պապը մոռյվեց մի փոքր: Հիշեց իր սիրելի կնոջը, նրա անսպասելի անկողին ընկնելն ու տառապելը մի քանի տարի շարունակ: Խորը հոգոց հանեց ու շարունակեց.

– Բալա ջան, մարդիցդ հարազատ ոչ մեկը չունես էս աշխարհքում: Քեզ սաղիցը շատ ա սիրել, շահել, պահել ա: Սաղիցը վեր ա հանել. ո՞ւր էիր ու հիմի տես՝ ուր ես հասել: Բա, իրա շնորքն ա, չէ՞:

– Ախր, պապի ջան, էնքան սխալ բաներ ա անում...

– Ա՛յ, բալա ջան, ախր, դու ի՞նչ ես իմանում սխալն ու ճիշտը,– կտրեց Աննային պապն ու մի փոքր մտորելուց հետո շարունակեց,– մարդիդ որ հարգես ու ամեն ինչում լսես՝ լավ կըլնի: Եթե սխալ բան էլ արել ա, կսկսի ճիշտն անել: Դու մենակ լսի: Ինչքան հակառակվես, խոսես վըրեն, օգուտ չունի, ավելի շատ վնաս ա: Տես՝ մերդ ինչ ա բերըմ հորդ գլուխը. Հա, խոսըմ ա ու խոսըմ: Հեչ չի թողըմ էն խեղճ հերդ մի քիչ էլ ա շունչ քաշի, հրսկանա ինչ ա անըմ՝ ինչն ա ճիշտ անըմ, ինչը՝ չէ: Օր ու արև չի տալի: Ինձ էլ, ըսե, հա, բանի տեղ էլ ա չեն դրնըմ: Մորդ որ լսես, ոտդ քարի ա գալու, բալա ջան:

– Ախր, այ պապի ջան, ընենց բաներ ա անում, որ թշնամիներ ա հավաքում:

– Է՛, բալա ջան, թագավոր մարդ ա. բա, կունենա թշնամի. բան էլ չանի, մեկ ա՝ կունենա: Ինչքան փափուկ

ըլնի, Էնքան խեղդելու են. ինչքան սրտներովը գնաց, Էնքան գլխին են նստելու: Մարդիդ կողքիցն էն կողմը չգնաս: Ինչքան ինքն ա կըտորում, Էնքան էլ դու պտի կըտորես: Ինքը աջ ձեռովն ա կըտորում դու պտի ձախ ձեռովդ կըտորես: Ինքը ուր նայըմ ա, դու էլ էն կողմը պտի նայես: Աչքդ դես ու դեն չպըտի գցես: Ուր գընըմ ա՝ կողքիցը պըտի գնաս: Ոտդ էս կողմ, էն կողմ չպտի դնես: Լուծը որ հավասար չքաշեցիք է՛, հա՛մ քո՛ վիզն ա կոտորվելու, հա՛մ՝ ի՛րա:

– Պապի՛, ինչե՞ր ես ասում,– ահաբեկված կտրեց Աննան,– Շուշան տատը տենց էր անո՞ւմ:

– Բա ի՞նչ էր անըմ: Մի բան էլ՝ ավել: Կողքիցս հեռու չի գնացել: Միշտ հետս ա եղել: Շուշանիցս լավը չի եղել ու չկա: Ինձ մենակ չի թողել: Բալա ջան, մարդիդ մենակ չթողես: Հենց մենակ թողեցիր, է՛, իմացի որ կորած եք՝ դո՛ւ էլ, ի՛նքն էլ, երկի՛րն էլ: Էս ժողովուրդը բան չի հըսկանըմ: Որ թողես, է՛, իրար կկըտորեն: Սրանց երկաթի ձեռ ա պետք, որ գլխներին տալով, գործ անիլ տա: Սրանք ալարըմ են, թե մի բան էլ ա անեն: Իրանց լավի համար էլ ա բան չեն անըմ: Հազար ասի՝ արեք էն գեղամիջի ճամփեն սարքենք: Ամեն գարունքը ջուրը գալի, քանդըմ ա: Տեղներիցը ժաժ չեկան: Ուզըմ են սաղ ուրիշն անի: Սրանց մեջքը կոպալով որ չջարդեցիր, է՛, բան չեն անի: Իրանց լավն ու վատը չեն հըսկանըմ:

Պապը խորասուզվեց մտքերի մեջ: Մտքով գնաց շատ հեռու: Աննան նայում էր նրան ու փորձում հասկանալ՝ ուրիշ ի՞նչ կա մտքում: Հրայր պապը երկար մտորեց: Աննան նկատեց, որ պապի աչքերը սկսեցին թրջվել:

– Շուշանս,– լսվեց Հրայր պապի կամացուկ ձայնը:

Աննան ցնցվեց: Չեր կարծում, որ պապն այդքան սիրել ու դեռ շարունակում է սիրել ու կարոտել իր կնոջը:

– Շուշանիցս լավը չի եղել ու չկա,– լսվեց Հրայր պապի դողդղացող ձայնը:

Աննան դեռ ապշահար պապին էր նայում ու մտածում՝ «մի՞թե հնարավոր է այդքան ամուր սեր: Ինչի՞ց է, որ չի մարում ու դեռ շարունակում է ճառագել անշեջ հրի պես»:– Ու հենց այս մտքի վրա միանգամից պայծառացավ ու հասկացավ Փարվանա իշխանի դստեր պայմանի իմաստը:

«Ա՛, ուրեմն նա սեր նկատի ունեւ: Իսկ նրա համար մենամարտողներից ոչ մեկն այդպէս էլ չհասկացավ փոխաբերութիւնը: Չհասկացավ, որ միայն ուժ ու կորով ցուցադրելը բավարար չէ ազնվագարմ էակի սիրտը շահելու համար, որ նրա սիրտը միայն սեր էր փափագում, անշեջ ու անսահման: Ուրիշ՝ ոչինչ»:- Աննան նոր տեսավ, հստակ ու պարզորոշ, որ նույն իրադարձութիւններն ի՛ր շուրջն էին կատարվել: Հիշեց, որ շատ-շատերն էին պտտվում իր շուրջը, մեկը մյուսին գերազանցող ֆիզիկական տվյալներով, որ փորձում էին մոտենալ ու նկատվել, որ անգամ մենամարտում էին միմյանց դեմ՝ մեկը մյուսին շարքից հանելու և իր ուշադրութեանն արժանանալու համար: Հիշեց ու շատ պարզորոշ տեսավ, որ բոլորն էլ իրեն դիտում էին որպէս արժեքավոր ձեռքերում ու մենամարտում էին իրեն տիրանալու ու հետո պարծենալու համար միայն, որ նրանցից և ոչ մեկն իրականում հարգալից, նվիրված ու հոգատար լինելու միտում չուներ: Հիշեց, որ իրեն անչափ նվաստացած էր զգում այդ պատճառով: Հիշեց, որ այդ գորշ ու անդուր աղմուկ-աղաղակից այն կողմ մի օր հանկարծ նկատեց իր ընտրյալին, նրան, ով ամեն ստոր ու ճղճիմ իրարանցումից հեռու կանգնած, մաքուր ու ջինջ, անսահման սեր էր տածում իր հանդեպ: Տեսավ ու մոտեցավ: Չէր կարող չմոտենալ: Չէր կարող, որովհետև հոգեհարազատութիւն էր զգում՝ արյան կանչ: Այս մտքի վրա հանկարծ հիշեց, որ ինքն, ախր, ազնվագարմ ցեղի զավակ է՝ Մամիկոնյան: Հիշեց ու դիմեց պապին.

– Պապի՛, մենք, իրո՞ք, Մամիկոնյանների շառավղից ենք:

– Բա՛, ի՞նչ ենք, բալա ջան,– պատասխանեց պապը աշխուժանալով ու մի փոքր անց շարունակեց,– բայց, դե, Մամիկոնյան ա մնացե՞լ: Հլա, հորըդ նայի՛ ինչ ա դառել: Կարո՞ւմ ա, թե մի խոսք ասի: Սենց Վարդան Մամիկոնյան ա ընը՞մ: Մեղքս գալիս ա, որ նայըմ եմ: Սիրտս կտոր-կտոր ա ընըմ:

Պապի այս խոսքի վրա երևաց Վարդանը: Աննան վեր կացավ տեղից ու գնաց հորն ընդառաջ: Մոտեցավ ու գրկեց նրան, այս անգամ՝ ամուր: Երկար մնացին այդպէս կանգնած: Վարդանը մի փոքր զարմացել էր: Գիտեր, որ

դուատրն իրեն շատ է սիրում, բայց այսքան ամուր երբեք չէր գրկել:

– Ես էլ էի կարոտել, ձագս,– ասաց Վարդանը, հազիվ շունչ առնելով: Աննայի թևերն այնքան ամուր էին սեղմել նրա իրանը, որ շունչը կտրվում էր:– Արի նստենք, բալես, պատմի՝ ո՞նց ես, ո՞նց չես,– առաջարկեց Վարդանը:

– Զէ՛, դու ասա՝ ո՞նց ես,– պնդեց Աննան:

– Լավ եմ, գանձս,– իսկույն արձագանքեց Վարդանը:

– Ահագին սպիտակել ես,– ասաց Աննան,– վաղուց չէի տեսել:

– Է՛, բալա ջան, բա, հո, չէի ջահելանալու,– վրա բերեց Վարդանը,– արի նստենք, իրար երեսի նայենք:

Աննան բաց թողեց հոր իրանը, բայց բռնեց նրա ձեռքըն ու միասին մտան տաղավար, ուր պապն էր նստած: Հազիվ էին նստել, երբ Վարդանը դիմեց դստերը.

– Դե՛, ասա, ձագս՝ ո՞նց ես, ի՞նչ կա-չկա:

– Լավ եմ, պապ ջան: Շատ լավ եմ: Եկա տեսնեմ՝ դուք ոնց եք: Շատ էի կարոտել:

– Բա էն երեխին ընչի՞ չես բերել: Քո կտորն ա: Շատ ենք կարոտել, է՛,– ասաց Վարդանը երազկոտ դեմքով:

– Տիգրանին չեք կարոտե՞լ,– կատակեց Աննան:

– Տիգրանին էլ ենք կարոտել,– լրջացավ Վարդանը,– բայց, դե, էն աղջիկդ ուրիշ ա,– շարունակեց իր խոսքը լայն ժպտալով:

– Կատակում եմ, պապ ջան: Գիտեմ, որ բոլորին էլ կարոտում եք: Մենք էլ ձեզ ենք շատ կարոտում: Բայց հաճախ հարմար չի լինում գալ,– ասաց Աննան:

– Գիտե՛մ, ձագս: Հըսկանըմ եմ: Ծանր հոգս եք առել ուսներիդ: Հեշտ չի երկիր կառավարելը, էդքան տարբեր մարդու մուննաթ տանելը: Ինչքան կամեցող կա, մի հազար էդքան թշնամի կա: Ինչքան ուրախացող կա, մի հազար էդքան կանգնած սպասում են, որ մի սխալի վրա բռնացնեն ու խնդան: Էսքան մարդու բախտ ձեր ձեռին ա: Ամբողջ երկիրը ձեզ ա նայում՝ ի՞նչ կանեք, ո՞նց կանեք: Բա, դժվար ա, բա՛: Էլ չեմ ասըմ՝ էս պատերազմական դրությունը: Մթամ ներսինը քիչ էր... Ախր, սրանք լսող ու հըսկացող ժողովուրդ չեն: Ամեն մեկն իրա ասածի ա. ո՛չ մեծ են հըսկանըմ, ո՛չ փոքր. ո՛չ հարգանք ա մնացել, ո՛չ

պատիվ: Թե վախեցան՝ կլսեն, չէ՝ չեն լսի: Սրանց համոզելով, խնդրելով բան չես կարա անիլ տալ: Ամեն անգրագետ ուզում ա կառավարի: Թե, ասա, դու ի՞նչ ես հրսկանում որ, է՛,- Վարդանն այլևս չուզեց շարունակել ու մի կողմ թեքեց հայացքը:

- Ճիշտ ես ասում, պապ ջան,- ասաց Աննան, սեղմելով նրա ձեռքը:

Վարդանն անսովոր ջերմությամբ զգաց: Իր հանդեպ շատ վաղուց այդքան մեղմ ու սիրալիր վերաբերմունք չէր զգացել, անգամ՝ Աննայից: Դանդաղ շրջվեց ու սկսեց նայել նրա աչքերին: Աննան լուռ նայում էր հորն ու փորձում լրացնել նրա հանդեպ սիրո ու ակնածանքի այն պակասը, որը նաև իր մեղքով էր: Վարդանն իր մյուս ձեռքով բռնեց Աննայի ձեռքը: Մի անսովոր անդորր էր իջել նրա հոգում: Ըմբռնված էր այդ երանությամբ ու միաժամանակ փորձում հասկանալ՝ ինչո՞ւ. ինչո՞ւ՝ հիմա: «Գուցե ինչ որ բան է պատահել՝ վիճել է ամուսնու հետ», - մտածում էր Վարդանը, - «ու հիմա սփոփանքի կարիք ունի: Բայց, չէ, նման չի: Հակառակն է», - մտորում էր Վարդանն ու ոչինչ չէր հասկանում:

- Մարդիկ հետ հո չե՞ս վիճել, ազիզ ջան,- հարցրեց Վարդանը, շարունակելով նայել Աննայի աչքերին:

- Ձէ՛, պապ ջան, ամեն ինչ լավ ա,- իսկույն պատասխանեց Աննան:

- Դե լավ ա,- հանդարտվեց հայրը,- միշտ լավ եղեք իրար հետ, ձագս: Իրարից հարազատ ոչ մեկը չունեք էս աշխարհքում: Դրսում շահամուլ, արնախում գազաններ շատ կան: Ներսում՝ տանը, պտի հարգեք ու սիրեք իրար: Դրանից կարևոր բան չկա: Մարդ նենց ա ուրախանում, որ իրան հրսկանում են, հարգում, ձեռ մեկնում, բանի տեղ դնում, գոնե մի քաղցր խոսք ասում: Մենակ պահանջելը հեշ լավ չի: Որ պահանջում են, չէ՞, էդ ոնց որ ցեխը կոխեն ու տրորեն: Ո՞ր մարդը կարա տանի: Քարից պտի ընի, որ կարենա տանի: Մարդից բան չպահանջես, բալա ջան: Հեշ լավ չի, որ կնիկն իրան մարդիցը բարձր ա դնում, մարդի փոխարեն կառավարում ա, հրամայում:

- Գիտե՛մ, պապ ջան, գիտեմ,- ասաց Աննան, ակամա

փախցրեց հայացքն ու կախեց գլուխը:

Այդ պահին տնից դուրս եկավ Աննայի մայրը:

– Էդ, ի՞նչ էք հրվաքվել իրար գլխի: Թագավորական ժողով ա: Ես էլ՝ հեշ, հա՞,– ասաց ու, թևերը կոնքերին կանթած, կանգնեց դռների մեջ:– Դե՛, արեք ներս: Սեղան եմ գցել: Մի թեթև բան կերեք: Արդեն ուշ ա: Տիգրանը սովածացել ա,– շարունակեց Նորան:

– Հեսա գալիս ենք,– իսկույն արձագանքեց Վարդանն ու վեր կացավ իր տեղից:– Գնանք ներս, մի բան ուտենք. սոված կըլնես արդեն, ձագս,– դիմեց Աննային հայրը՝ նրա ձեռքը դեռ իր ափերի մեջ: Հետո շրջվեց դեպի Հրայր պապն ու ասաց,– պապ ջան, վեր կաց, արի մի մածուն գոնե կեր, որ հանգիստ քնես:

– Չէ՛, էս ուշ ժամի բան չեմ ուտի: Դուք կերեք: Ես ստեղ կնստեմ մի քիչ էլ,– պատասխանեց Հրայր պապն ու տեղից չշարժվեց:

– Լավ, բայց տես՝ չմրսացնես քեզ,– արձագանքեց Վարդանն, ու Աննայի հետ միասին դիմեցին դեպի տուն:

Տիգրանն արդեն նստել էր ու տատի սարքած ուտեստներն էր ըմբոխշնում: Սեղանի շուրջ շատ բան չխոսեցին: Նորան գոհ էր, որ ամեն ինչ բացահայտել էր: Տիգրանը նույնպես գոհ էր, որ կարողացել էր համոզել մորը, թե ոչինչ չգիտի: Վարդանը երանության մեջ էր իր հանդեպ դատեր վերաբերմունքից, նաև՝ իհարկե, որ կինն արդեն հանդարտվել է ու չի փչացնի երեկոն: Աննայի հոգին մեծապես խաղաղվել էր պապի ու հոր հետ զրուցելուց հետո:

Ընթրիքից հետո Աննան առանձնացավ իր սենյակում: «Խեղճ հերս շատ ա սպիտակել: Իրոք որ հալումաշ ա լինում: Մի՞թե էդքան ծանր ա կանացի լուծը»,– սկսեց մտորել Աննան ու մի փոքր ժպտաց իր վերջին մտքի վրա, բայց շուտով լրջացավ: «Կարծում էի՝ տղամարդիկ ապառաժի պես ամեն ինչի դիմացող են, բայց արի ու տես, որ շատ խոցելի են, նուրբ ու փխրուն: Հերս, որ՝ միշտ անչափ զգայուն ա եղել: Ո՛նց էր սիրտը ցավում, երբ մի տեղըս վնասվում էր: Առանձնահատուկ էություն ունի: Մյուսների նման չի՝ բիրտ ու անսիրտ, էգոիստ ու անճոռնի, գոռոզ ու տգետ: Աստված ա հերս, իմ աստվածն ա: Ես ինչքա՛ն մեղավոր եմ, որ նոր եմ նկատում, նոր եմ հասկա-

նում: Ինչքա՞ն մեղավոր եմ, որ բավարար սեր ու ուշադրություն չեմ դարձրել նրան: Ուրիշների պես միայն ստացել եմ. միայնակ եմ թողել հորս: Բայց չէ՞ որ միշտ շատ եմ սիրել: Ինչպե՞ս կարող էի անտարբեր լինել ու չնկատել, որ ես էլ եմ վնասում, մատնելով նրան միայնություն ու անուշադրության: Միայն սեր ու հոգատարություն ստանալով ու փոխարենը ոչինչ չտալով, ես էլ եմ սպանել հորս: Նրա սպիտակ մազերի ու թախծոտ աչքերի մեղավորը նաև ես եմ: Ի՞նչ անխելքն եմ եղել ես: Ու հիմա արդեն ուշ է: Ծերացել, կոացել ու կորացել է արդեն: Հիմա ոչինչ հետ չի բերի նրա կորցրած տարիները: Բայց պետք է ամեն ինչ ասել, ներում խնդրել, որ գոնե սրանից հետո ապրի երջանիկ՝ հասկացված, գնահատված ու սիրված: Չէ՞ որ մարդ երջանիկ է, երբ աշխարհում կա թեկուզ մեկը, ով հասկանում, գնահատում, հարգում ու սիրում է նրան: Պետք է անպայման խոսել ու ներում խնդրել: Կների: Կամ գոնե կիմանա, որ իրոք զղջում եմ, որ գնահատում եմ ու սիրում: Կիմանա ու կհանդարտվի մի փոքր: Պետք է անպայման ասել ու ներում խնդրել: Վաղնեթ լիսոսեմ հետը: Չեմ հանգստանա մինչև չների»:- Այս մտքի վրա Աննան թուլացավ ու քնեց հենց իր մահճակալի վրա:

Արթնացավ արևի առաջին ճառագայթների ու աքաղաղի կանչի հետ: Տեսավ, որ տաքուկ փաթաթված է երկու հաստ ծածկոցով: Միանգամից վեր կացավ ու դուրս եկավ իր սենյակից: Մտավ խոհանոց ու տեսավ մորը նախաճաշ պատրաստելիս:

– Բարի լույս, մա՛մ,– ասաց Աննան,– չեմ զգացել՝ ոնց եմ քնել: Պապան ո՞ւր ա:

– Հորըդ ընչի՞ ես ուզում,– հարցրեց մայրը:

– Հե՛չ... Երեկ բան էինք խոսում. կիսատ մնաց:

– Ուղարկել եմ մսի:

– Մա՛մ, երե՛կ կերանք... Մենք էդքան միս չենք ուտում,– վրդովվեց Աննան:

– Մենք ուտում ենք: Ես առանց մսի չեմ կարա,– պատասխանեց Նորան՝ մի շեղ հայացք գցելով Աննայի կողմը:– Համ էլ՝ մենակ, հո, դուք չե՞ք: Բա էն տղերքին առ-

անց մտի ո՞նց կերակրենք,- շարունակեց Նորան՝ նկատի ունենալով Արքայի թիկնապահ գնդի մարտիկներին:

- Նրանք էլ շատ միս չեն ուտում,- պատասխանեց Աննան:

- Քա՛հ, ո՞նց չեն ուտում,- զարմացավ մայրը:

Աննան մտադրություն չունեի շարունակելու: Նրա մըտահոգությունը հայրն էր:

- Լա՛վ, ե՞րբ կգա պապան,- անհանգստացավ Աննան:

- Դե՛, եսիմ: Որ գնրմ ա գեղամեջ, ժամերով տուն չի գալի: Մինչև մարդ չուղարկեմ հետևիցը, չի հիշի, որ տունտեղ ունի... Սաղ տան գործը վրես ա թողում ու կորըմ ա: Բա, թե՛նց մարդ ա ըլնրմ: Սաղ կնկա վրա կթողե՞ն:

- Լա՛վ, մա՛մ, որ գա՝ կասես,- ասաց Աննան ու դիմեց դեպի իր սենյակը:

- Կասե՛մ, կասե՛մ,- փնթփնթաց Նորան ու շարունակեց իր գործը:

«Տենաս՝ երեկ ի՞նչ են խոսել հեր ու աղջիկ», - մտածում էր Նորան: «Զըլնի՞ հորն ավելի շատ բան ա ասել, քան՝ ինձ: Ասած կըլնի: Հոր կտորն ա: Էնքան էր երես տալի աղջկանը, որ... Բա՝ էն տատն ու պապը... Ամենաշատը նրանք էին երես տալի: Բա, դրանից հետո, էլ մեր կլսի՞, բա, մորը բանի տեղ կղնի՞: Ես էլ էս տան ժանդարմն եմ: Ժանդարմին ո՞վ ա սիրըմ ու հարգըմ: Բայց, դե, ձեռիցս որ բաց թողեի, է՛, սրանք կորած էին: Ես եմ պահել էս տունը: Բայց, դե, ո՞վ ա հըսկանըմ: Մի շնորհակալություն կլսե՞ս մեկի բերանիցը»:

Այդ պահին խոհանոց մտավ Տիգրանը:

- Տա՛տ, ի՞նչ կա ուտելու,- հարցրեց ու սկսեց դես ու դեն նայել:

- Ա՛յ, բալա ջան, չես համբերը՞մ,- արձագանքեց Նորան,- պապդ գա՝ կնստենք: Դա էլ որ գընրմ ա՝ հետ գալ չկա,- շարունակեց փնթփնթալ Նորան:

- Պատրաստի բան չունե՞ս, հե՛չ,- պնդեց Տիգրանը:

- Երեկվանից ահագին բան մնացել ա: Սառնարանըմ նայի,- պատասխանեց Նորան՝ շարունակելով իր գործը:

Տիգրանը սառնարանում ուտելու բան գտավ ու սկսեց ուտելով քայլել դեպի իր սենյակը:

- Սենյակ մի՛ տար: Ստե՛ղ կեր,- բղավեց Նորան,- ըն-

դեղ մաքրելու հավես չունեմ:

Տիգրանը շփոթված կանգ առավ: Տատի կոպիտ տոնից, կորցրեց ախորժակը: Վաղուց չէր տեսել տատին ու մոռացել էր նրա բիրտ ու անտաշ բնավորության մասին:

– Դրսում կուտեմ,– ասաց չոր ու արագ քայլերն ուղղեց դեպի դուրս:

Կեսօրին մոտ էր, երբ Վարդանը, թիկնապահ մարտիկներից մեկի հետ միասին, վերադարձավ տուն: Երբ Նորան տեսավ նրանց բերած մսի հսկա կտորը, միանգամից ավերից դուրս եկավ:

– Էսքանն ո՞ւր ես բերել, ա՛յ մարդ: Էսքանը ես ո՞նց պտի պահեմ:

– Սրա կեսը հեսա խորոված կանենք, մնացածն էլ բաստուրմա կբռնես մյուս օրվա համար,– վախեցած պատասխանեց Վարդանը:

– Դո՛ւ զբաղվի խորովածով: Ես գործե՛ր ունեմ,– ասաց Նորան ու շարունակեց իր գործը:

Վարդանն իսկույն դիմեց իր օգնականին:

– Հովհաննես ջան, արի էս միսը տանենք դուրս: Էն տաղավարի մոտի կոճղին դնենք՝ ջարդեմ: Հետո ես բաստուրմեն կբռնեմ: Կրակի փետը տան հետևն ա շարած: Մի քիչ փետ կբերես ու կանցնես գործիդ: Մնացածը ես կանեմ, եղա՞վ:

– Հա՛, քեռի Վարդան, ոնց ասես,– իսկույն արձագանքեց Հովհաննեսն, ու միասին դուրս տարան միսը:

Աննան լսել էր հոր ու մոր խոսակցությունն ու արդեն դուրս էր եկել իր սենյակից, բայց երբ տեսավ, որ հայրը զբաղված է, մտածեց, որ կխոսի հետը խորովածից հետո:

Արդեն երեկո էր: Խորովածից հետո թիկնապահ գնդի մարտիկներն անցել էին իրենց հերթապահությանը: Վարդանն ու Հրայր պապը հանգստանում էին տաղավարում: Նորան ու Աննան խոհանոցում էին:

– Էդ, ի՞նչ ես ուզում խոսես հորդ հետ,– չդիմացավ Նորան:

– Հե՛չ, այ մա՛մ. հերս ա, վաղուց չեմ տեսել. կարոտել եմ,– փորձեց խուսանավել Աննան:

– Հա՞,– բազմանշանակ նետեց Նորան:

– Հա՛,– նույնքան բազմանշանակ արձագանքեց Աննան:

Այլևս ոչինչ չխոսեցին: Ափսեները չորացնելուց հետո, Աննան գնաց իր սենյակը: Պատուհանից տեսավ հորն ու պապին, դեռ նստած տաղավարում: Մտածեց, որ ավելի հարմար պահ չի լինի, ու դիմեց դեպի դուրս: Մոտեցավ տաղավարին:

– Արի՛, ձագս,– ասաց Վարդանը՝ Աննային տեսնելով:

Աննան ուզում էր հոր հետ խոսել առանց պապի ներկայութան:

– Պա՛պ, մեր այգին վաղուց չեմ մտել: Արի քայլենք մի քիչ,– առաջարկեց հորը Աննան:

Վարդանը մի փոքր զարմացավ, բայց վեր կացավ իր տեղից:

– Գնանք, գանձս,– ասելով, մոտեցավ Աննային:

Աննան մտավ հոր թևն, ու երկուսով թև-թվի սկսեցին քայլել դեպի այգին:

Շատ չէին խորացել, երբ Աննան դիմեց հորը.

– Պա՛պ, քեզ բան ունեմ ասելու:

– Գիտեմ ձագս,– կտրեց նրա խոսքը Վարդանը:

– Գիտե՞ս:

– Հա՛, մերդ ասել ա:

Աննան կախեց գլուխը:

– Մի՛ տխրի, ձա՛գս:

– Պա՛պ, չեմ տխրում: Ամաչում եմ: Ե՛ս եմ մեղավոր: Ես շատ բաներում եմ մեղավոր: Մեղավոր եմ, որ ինքնահավան ու քմահաճ եմ եղել, միայն ուշադրություն ու սեր եմ ակնկալել, փոխարենը ոչինչ չեմ տվել: Առաջինը՝ հենց քո՛ առաջ եմ մեղավոր. մեղավոր եմ, որ կողքիդ չեմ կանգնել, թև ու թիկունք չեմ եղել քեզ: Հենց այս մասին էի ուզում խոսել հետդ ու ներում խնդրել: Խնդրում եմ, ներիր ինձ:

– Ի՞նչ ես ասում, ձագս,– հուզվեց Վարդանը:

– Հա՛, մեղավոր եմ, որ միայնակ եմ թողել քեզ. չեմ պաշտպանել. հեռու եմ կանգնել, թողել եմ, որ հարվածներ ստանաս. ստանաս ու հալումաշ լինես: Ներիր ինձ, խընդրում եմ: Աղաչում եմ՝ ներիր:

Վարդանի կոկորդը հուզմունքից քարացել էր: Ոչինչ չեր կարողանում ասել:

– Ների՛ր, որ ուրիշների պես միայն պահանջել եմ: Նե-

րի՛ր, որ ստանալուց հետո միայն ուրախացել եմ, երախտապարտ լինելու փոխարեն: Ներիր, որ ամեն անգամ ուզածս ստանալուց հետո, ավելի՛ն եմ ուզել ու պահանջել, ներիր որ չեմ նկատել, թե ինչ գոհողությունների ես գնացել ինձ համար, ներիր որ չեմ նկատել ու չեմ գնահատել: Ասա, որ ներում ես: Չեմ հանգստանա մինչև չներես:

– Ներելու բան չկա, ձա՛գս,– հազիվ լսելի արտաբերեց Վարդանը:

– Կա՛,– իսկույն կտրեց նրան Աննան:– Ներիր, խընդրում եմ:

Երկար լռություն տիրեց: Աննան նայում էր հոր աչքերին: Վարդանի աչքերը խոնավացել էին, կոկորդը խեղդում էր աննախադեպ զգացմունքների հեղեղը:

– Չեմ հանգստանա, մինչև չներես,– պնդեց Աննան:

Վարդանը դեռ չէր կարողանում խոսել: Աննան համառորեն սպասում էր:

– Հա՛, գա՛նձս,– վերջապես լսվեց Վարդանի դողդղացող ձայնը:– Ներո՛ւմ եմ, ձա՛գս:

Աննայի դեմքը հանդարտվեց: Փաթաթվեց հորն ու ամուր գրկեց նրան: Վարդանի կոկորդի խեղդուկը դեռ չէր անցնում: Երկար մնացին այդպես կանգնած: Աննայի աչքերից արցունք էր հորդում: Գլուխը դրել էր հոր ուսին ու արտասվում էր: Չգիտեր՝ ուրախությա՞ն ացունքներ էին, թե՞ տխրության: Ուրախ էր, որ վերջապես հասկացել էր իր մեծ բացթողումն ու ներում խնդրել հորից: Ուրախ էր, որ հայրը ներել էր ու հանդարտվել: Բայց նաև տխուր էր, որ շատ էր ուշացրել: «Ինչո՞ւ եմ մարդիկ ուշ հասկանում ու զղջում»,– մտածում էր Աննան: «Մի՞թե կույր ենք բոլորըս ու խույ: Ձէ, ո՛չ կույր ենք, ո՛չ էլ՝ խույ: Պարզապես եսասեր ենք, գոռոզ ու խորամանկ: Գերադասում ենք չըտեսնել ու չլսել: Ամեն խորամանկության ու ինքնախաբեության դիմում ենք, միայն թե չհասկանանք, միայն թե ոչ մի պատասխանատվություն չվերցնենք ուսներիս, միայն թե ոչինչ չանենք: Նվաստացնող ենք համարում ինքնաշտկվելը, հատկապես ներում խնդրելը: Ա՛խ, թե մարդիկ իմանային՝ որքան մաքրագործող է ու բերկրալի ճշմարտության աչքերին ուղիղ նայելը, սեփական սխալն ընդունելն ու հատկապես ներում խնդրելը: Ա՛խ, թե իմանային՝

ինչպիսի՜ բերկրանք է ձերբազատվել մեղքի ծանր բեռից, ձերբազատվել ու ճախրել: Ա՛խ, թե իմանային՝ որքան են երջանկանում նրանք, ում խոստովանում ենք մեր մեղքերն ու ներում խնդրում, հատկապես տարիներ շարունակ նրանց ցավ պատճառելու համար: Ա՛խ, թե իմանային՝ ի՞նչ ջերմացնող է այն կապը, որը հաստատվում է երկու հարազատացած հոգիների միջև: Ա՛խ, թե իմանային՝ որքան բերկրալի է ամոքել հոգեհարազատ, սիրելի էակի վերքերը, խնամել նրան ու հոգալ նրա կարիքները: Որքա՜ն գոռոզն ու անսիրտն եմ եղել ես, այն էլ հորս հանդեպ, ով այդքան սիրել է ինձ, զոհողությունների գնացել ինձ համար: Աններելի մեղք եմ գործել ես. դավաճանել եմ նրան, ով անսահման սիրել ու պաշտել է ինձ: Դավաճանել եմ իմ անուշադրությունմբ, իմ անտարբերությունմբ: Չեմ կապել վերքերը, թողել եմ, որ լուռ տառապի ցավերից, միայնակ ու լքված: Թողել եմ, որ հարվածեն ու տրորեն: Դավաճանել եմ, կարծելով ուրիշների պես, թե սեփական արժանապատվությունը պաշտպանել չկարողացող մարդիկ արժանի չեն հարգանքի: Ինչպիսի՜ ստորություն, այն էլ այն մարդու հանդեպ, ով անսահման սիրել է ինձ: Մի՞թե անսահման սիրող հոգին արժանի չէ հարգանքի: Հենց միայն նրա՛նք են արժանի հարգանքի՝ անմեղ ու աստվածակերպ մարդիկ: Իսկ գազանների աշխարհում ամեն ինչ հակառակն է, ամեն ինչ՝ գլխավայր: Հարգանքի են արժանանում միայն գազանները: Աստվածամարդիկ անտեսված են ու տրորված: Ու ես, բոլոր գազանների պես, անտեսել ու տրորել եմ հորս, էս հրաշք աստվածամարդուն, անասելի ցավ պատճառել ու դժբախտացրել նրան»:- Աննան հանկարծ հիշեց, որ նույն ցավը պատճառել է նաև իր ամուսնուն: Հիշեց ու սարսռաց: «Պետք է անհապաղ հետ գնալ ու ներում խնդրել նաև նրանից: Անհապաղ», - մտածեց նա ու գլուխն իսկույն բարձրացրեց հոր ուսից: Հայրն անակնկալի եկավ ու սկսեց տարակուսած նայել դստեր աչքերին:

- Ես պիտի գնամ, պա՛պ: Հետ պիտի գնամ,- ասաց Աննան՝ սարսափած նայելով հորը:

- Ո՛ւր, ձագս,- զարմացավ Վարդանը:
- Ամուսնու մոտ: Անհապա՛ղ:
- Արդեն ուշ ա, գանձս:

– Գիտե՛մ, բայց լավ է ուշ, քան երբեք:
 – Ազի՛ղ ջան, արդեն իրիկուն ա: Վաղը կգնաս:
 Աննան սթափվեց ու, մի փոքր մտորելուց հետո,
 ասաց.
 – Հա՛, վա՛ղը: Վաղնեթ հետ կգնամ:
 Ասաց ու նորից գլուխը դրեց հոր ուսին ու շնջաց.
 – Ի՞նչ լավ է, որ դու կաս, պա՛պ: Ի՞նչ էի անելու
 առանց քեզ:
 Վարդանն ամուր գրկեց դստերը: Կոկորդի խեղդովը
 սաստկացավ ու արցունքներ հորդեցին նրա աչքերից:

Առավոտյան Աննան արթնացավ դեռ լույսը չբացված:
 Իսկույն դիմեց Տիգրանի սենյակը: Տիգրանը դեռ քնած էր:
 Չփորձեց արթնացնել նրան: Անհանգիստ դեռ ու դեն էր
 քայլում նախասրահում: Շուտով արթնացավ Աննայի մայ-
 րը՝ Նորան, ու տեսավ դստերը անհանգիստ քայլելիս:
 – Էս, ընչի՞ ես էսքան շուտ զարթնել,- դիմեց Աննային
 զարմացած:
 – Չկարողացա երկար քնել,- պատասխանեց Աննան:
 – Բա ընչի՞ ես անհանգիստ: Ի՞նչ ա եղել:
 – Ուզում եմ էսօր հետ գնալ: Սպասում եմ Տիգրանը
 զարթնի:
 – Վա՛յ, նոր էիր եկել, աղջիկ ջան: Ուրիշ ժամանակ,
 որ գալիս ես, մի երկու շաբաթ մնում ես,- զարմացավ Նո-
 րան:
 – Էս անգամ ուրիշ ա,- պատասխանեց Աննան մտա-
 զբաղ՝ հայացքը հատակից չբարձրացնելով:
 – Հա՛, էս անգամ շատ ուրիշ ա,- հեզնեց Նորան:-
 Չըլնի՞ հորդ հետ բան եք խոսել՝ ինձ չես ասում:
 – Չէ՛, դա կապ չունի,- խուսանավեց Աննան:
 Նորան մի խեթ հայացք գցեց աղջկա կողմն ու հեզնեց
 մտքում՝ «Հե՛չ կապ չունի՞: Նորան էլ հավատաց, էլի՜»:
 Շուտով Տիգրանն արթնացավ: Աննան դիմեց որդուն.
 – Տի՛գ, տղերքին ասա, որ պատրաստվեն: Էսօր հետ
 ենք գնում:
 Տիգրանը շատ զարմացավ.
 – Էսօ՞ր: Հո, բան չի՞ պատահել, մա՛մ:

– Ոչ մի վատ բան...
– Պապան գիտի՞:
– Դեռ չէ: Բայց պիտի գնանք: Մի քիչ ուշ կզանգեմ
կիսոսեմ հետը:

– Լա՛վ, բայց ե՞րբ ես ուզում դուրս գանք:
– Ինչքան շուտ՝ էնքան լավ: Նախաճաշենք ու դուրս
գանք,– պատասխանեց Աննան:

– Լա՛վ, ես տղերքին հետա կասեմ:

– Ես էլ անցնեմ պատրաստվեմ,– ասաց Աննան ու դի-
մեց դեպի իր սենյակը:

Նստեց իր մահճակալին ու սպասում էր հարմար ժամի
որ զանգահարի: Մի կես ժամի չափ սպասեց, հետո սկսեց
անհանգիստ հետ ու առաջ քայլել սենյակում: Վերջապես
չդիմացավ ու զանգահարեց: Արքան քնաթաթախ վերցրեց
հեռախոսը:

– Դա՛վ, ես եմ,– սկսեց Աննան:

– Հո բան չի՞ պատահել,– արձագանքեց Արքան:

– Ձէ՛, ոչինչ: Ուզում եմ հետ գալ: Խնդրում եմ լսիր
ինձ:

Արքան սպասում էր:

– Դա՛վ, ես մեղավոր եմ քո առաջ, շատ մեղավոր:
Նոր եմ հասկանում, թե ինչ մեծ ցավ եմ պատճառել քեզ:
Ների՛ր ինձ: Շատ եմ խնդրում, ների՛ր: Ես ամեն ինչ հաս-
կացա: Դու ճիշտ ես: Դու ամեն ինչում ճիշտ ես: Ես պիտի
սատարեի քեզ, նույնիսկ եթե ուրիշ կարծիքի էի, պիտի
կողքիդ կանգնեի, որպես զինակից, նույնիսկ եթե համա-
միտ չէի, պիտի քաջալերեի ու խրախուսեի, նույնիսկ եթե
չէի հասկանում, պիտի միայն հարցնեի, լսեի քեզ ու սովո-
րեի: Ես շատ գոռոզն ու քմահաճն եմ եղել: Դա՛վ, ես եր-
բեք իսկապես չեմ գնահատել քո սերն ու նվիրվածությունը.
միայն ընդունել եմ ու ավելին պահանջել: Դա՛վ, ես
իրականում միայն ինձ եմ սիրել, մեկ էլ՝ որ ինձ են սիրել:
Ուրիշ՝ ոչինչ... Ներիր ինձ, խնդրում եմ: Ես անսահման
մեծ ցավ եմ պատճառել քեզ, իսկ դու դիմացել ես: Միայն
դու կարող էիր դիմանալ ինձ: Դու աստված ես: Ինձ հրեշ-
տակ ես համարել, իսկ ես հրեշ եմ եղել. կլանել եմ միայն,
վերցրել եմ ու փոխարենը ոչինչ չեմ տվել: Դու ինձ հա-
մար ամեն ինչ արել ես. սիրել ես ու երկրպագել, հանել

ես ամպերից վեր: Իսկ ես, հրեշի պես, ավելին եմ ուզել. չեմ բավարարվել, քիչ եմ համարել: Ստորաբար ուրիշներին էլ եմ ուշադրություն ու երկրպագություն ակնկալել:

Աննան մի պահ դադար տվեց: Սպասում էր Արքայի արձագանքին: Արքան ցնցված էր Աննայի աննախադեպ խոստովանությունից: Ապշահար, լսածներին չէր հավատում: «Մի՞թե հնարավոր է նման շրջադարձ: Ինչպե՞ս: Ի՞նչ գերբնական ուժով: Մի՞թե տիեզերքը լսեց ձայնս: Բայց չեմ էլ խնդրել: Հույս էլ չունեի: Սա ի՞նչ հրաշք է: Անկեղծ խոստովանություն՞ն է, թե՞ նեղն ընկածի հուսահատ ճիգ՝ դերասանություն: Հավատա՞մ»:- Արքան դեռ մտորումների մեջ էր: Աննան սպասում էր նրա արձագանքին: «Բայց վերջին խոստովանությունը չհավատալու տեղ չի թողնում: Ոչ մի կին երբեք չի խոստովանի նման բան», - մտածում էր Արքան: «Ոչ մի կին դա նույնիսկ զանցանք չի համարում: Էլ ո՞ւր մնաց մեղք համարի, կամ մանավանդ՝ ստորություն: Եթե նույնիսկ գոռոզության որեւի նշույլ էլ չունենա իր ներսում, միևնույն է, չի խոստովանի: Հենց միայն ամոթից դրված՝ չի խոստովանի: Կամա թե ակամա, բոլոր կանայք են փորձում այս կամ այն չափով ուրիշների ուշադրությանն արժանանալ ու չեն էլ հասկանում, որ դրանով դավաճանում են իրենց տղամարդուն: Տղամարդիկ իհարկե զգում են իրենց կնոջ դավաճանությունն ու զայրանում դրանից: Իսկ կանայք, իրենց դիրքերը պաշտպանելու մղումով, խանդ են համարում իրենց սիրելիի զայրույթը, պատրաստ՝ այն նույնիսկ տգիտություն ու վայրենություն որակել, անգամ ծաղրել նրան անողորմաբար՝ դրանով հասցնելով նրան դավաճանության երկրորդ հարվածը՝ ամենադաժանն ու աններելին»:

- Ինչո՞ւ ոչինչ չես ասում,- լսվեց Աննայի ձայնը:

Արքան սթափվեց իր մտքերից:

- Զգիտեմ... Ի՞նչ ասեմ...

- Ասա՛, որ ներում ես:

Դարձյալ երկար լռություն տիրեց:

- Դա՛վ, գիտեմ, որ չես հավատում: Գիտեմ, որ դժվար է ներելը: Գիտեմ, որ ժամանակ է պետք: Դա՛վ, առաջին անգամ եմ խոստովանում քո հանդեպ գործած մեղքերս:

Ինձ հնարավորություն տուր ապացուցել, որ անկեղծ եմ: Թույլ տուր վերադառնամ: Երկրորդ հնարավորություն երբեք չեմ խնդրի: Շատ եմ ուշացրել: Դու շատ երկար ես սպասել: Մի ամբողջ կյանք սպասել ես: Դու անսահման համբերություն ունես: Ես քեզ շատ եմ տանջել: Ավելի շատ դժբախտացրել եմ քեզ, քան երջանկացրել: Բայց դու համբերել ես, տարել ու ներել, ամեն ինչ արել ես, որ ես ինձ երջանիկ զգամ, իսկ ես շահագործել եմ քո ինքնագոհաբերությունները: Հաճախ չեմ նկատել: Համարել եմ, որ այդպես էլ պիտի լիներ: Ես հրեշ եմ՝ միայն կլանել եմ ու դատարկել, կերել եմ ու նստել: Ձեմ գնահատել քեզ: Ձեմ հասկացել: Միշտ ուզել եմ, որ ի՞նձ հասկանան ու գնահատեն, հարգեն ու սիրեն: Դա՛վ, շատ եմ զղջում իմ արածների համար: Ամաչում եմ շատ:

Դարձյալ երկար լուծություն տիրեց:

– Խնդրո՞ւմ եմ, ասա՛ մի բան,– դարձյալ լավեց Աննայի հուսահատ ձայնը:

– Զգիտե՛մ...

– Թույլ տուր վերադառնամ: Ամեն ինչ կպատմեմ: Հեռախոսով չի ստացվում: Էս երկու օրը շատ տարօրինակ բաներ կատարվեցին: Ներսս ամեն ինչ փոխվեց: Աչքիս առաջ պարզ ու հստակ երևաց ամեն ինչ՝ մանկությունիցս սկսած մինչև հիմա: Տեսա, որ ապրել եմ կուրացած՝ ինքնասիրահարված, ինքնահավան ու գոռոզ: Դա՛վ, ես հիմա ուրիշ եմ: Ավելի ճիշտ՝ այն եմ, ինչ միշտ տեսել ես իմ մեջ, ինչ միշտ ու համբերատար կերպով փորձել ես կերտել, ավելի ճիշտ՝ դուրս բերել ներսիցս: Դա՛վ, դու աստված ես: Հիմա եմ հասկանում, թե որքան շատ ես սիրում ինձ: Ու հիմա ե՛ս եմ սիրում քեզ: Անսահման եմ սիրում, Դա՛վ: Թույլ տուր վերադառնամ: Թույլ տուր քավեմ մեղքերս: Թույլ տուր սիրեմ, ցույց տամ, որ անսահման նվիրված ու հոգատար եմ, ինչպես դու ես միշտ եղել իմ հանդեպ: Չնայած՝ որքան էլ ջանամ, քո չափ չեմ կարողանա: Քո չափ ոչ ոք չի կարող: Որքա՞ն երջանիկ եմ, որ կաս:

Արքան դարձյալ ոչինչ չեր ասում:

– Դա՛վ, հասկանում եմ՝ երեսուն տարի շարունակ սպասել ես, տառապել, անդուլ կերպով փորձել ես լավը տեսնել ու կերտել: Ես հաճախ չեմ հասկացել քեզ: Ընդդի-

մացել եմ. կյանքդ դժողքի եմ վերածել, բայց դու դիմացել ես: Երջանիկ եմ, որ համառել ես, չես հանձնվել, չես լքել ինձ: Դա՛վ, ես երախտապարտ եմ քեզ ու պարտավոր եմ փոխհատուցել նույնքան սիրով ու նվիրումով: Թույլ տուր վերադառնամ: Եթե թույլ չտաս, և՛ ինձ կսպանես, և՛ քեզ:

Արքան հագվիվ էր հասցնում հետևել Աննայի մտքերին: Նրան այսքան պերճախոս ու անկեղծ չէր ճանաչում:

– Մի՛ ասա ոչինչ: Միևույն է գալիս եմ,– ասաց Աննան ու, չսպասելով Արքայի արձագանքին, անջատեց կապը:

«Ի՞նչ վատն եմ ես: Ի՞նչ եմ ուզում: Դեռ շարունակում եմ էն խեղճ մարդուն ճնշման ենթարկել: Ի՞նչ է նշանակում վերադառնալու, ներում խնդրելու և սիրելու համար թույլտվություն խնդրել: Ի՞նչ անհեթեթություն: Ներում խնդրելու ու սիրելու թույլտվություն չեն խնդրում: Ճիշտ էլ արեց, որ ոչինչ չասաց: Իսկ ես, հիմարի պես, ուզում էի՝ ինչ-որ բան ասեր: Ի՞նչ ասեր: Ասեր՝ հա, թույլ եմ տալիս որ գաս ներում խնդրե՞ս: Ներում խնդրելու թույլտվություն հարցնում են միայն պատասխանատվությունից խուսափելու համար. թույլ տվեց՝ կխնդրեմ, չէ՞ չեմ խնդրի: Խորամանկ աղվեսի պես եմ մոտենում ու դեռ ուզում եմ, որ հավատա ինձ: Զղջալու, ներում խնդրելու, մեղքերը քավելու, սիրելու ու նվիրվելու համար թույլտվություն չեն խընդրում»:- Աննայի այս մտքի վրա ներս մտավ մայրը: Հավանաբար լսել էր նրան մինչև վերջ: Ներս մտավ ու նստեց նրա կողքին: Նստեց ու գրկեց նրան:

– Զգիտեմ, բալե՛ս: Դո՛ւ գիտես... Արա՛՝ ոնց հարմար ես գտնում: Ես երևի լավ օրինակ չեմ եղել քեզ համար: Ե՛ս եմ մեղավորը: Բոլո՛րս ենք մեղավոր. մեր միակն էիր, ախր, քեզ շատ ենք սիրել:

– Ոչի՛նչ, մա՛մ ջան: Լավ է ուշ, քան՝ երբեք, ոնց որ ասում են: Մեզ համար դեռ շատ ուշ չի: Ես ուզում եմ երջանիկ ապրել:

– Ես էլ եմ ուզում, որ դու երջանիկ ապրես, ազիզ ջան: Ամեն մեր իրա աղջկա երջանկությունն ա ուզում: Մենք, մերը մոռացած, ուզում ենք, որ դուք գոնե երջանիկ ապրեք,– արձագանքեց մայրը, գլուխը կախ:

– Մա՛մ, ես ուզում եմ, որ դուք ևս երջանիկ ապրեք:

Եթե դուք միմյանց հետ երջանիկ լինեք, մենք և՛ կլինենք:
Մեր երջանկությունը ձեզնից է կախված: Մենք չենք կա-
րող երջանիկ լինել, եթե դուք երջանիկ չեք: Եթե ուզում
ես, որ ես երջանիկ լինեմ, ապա ամեն ինչ պիտի անես,
որ դուք ևս երջանիկ լինեք:

– Ո՞նց անեմ, ազիզ ջան:

– Ոնց որ՝ ես...

– Ամեն ինչ, հո, ինձանից չի՞ կախված, այ բալես:

– Կախված ա: Հենց քեզանի՛ց ա կախված:

Նորան ավելի կախեց գլուխը:

– Մա՛մ, խոստացի՛ր, որ հորս լավ կնայես՝ էն անմեղ,
միամիտ, խեղճ ու կրակ մարդուն չես նեղացնի: Քեզ մի
թթու խոսք ասած չկա: Չեմ լսել...

Նորան դեռ կախել էր գլուխը:

– Էդ տեսակ մարդ աշխարհում չկա: Ասա, որ էլ վրեն
չես խոսալու,– շարունակեց Աննան, փորձելով նայել մոր
աչքերին:

Նորան իր սառած հայացքն ուղղել էր անորոշ հեռուն:

– Մա՛մ...

– Հա՛, բալա ջան...

– Մա՛մ, ես երջանիկ չեմ լինի, եթե իմանամ, որ իրար
հետ լավ չեք ստեղ: Խոստացի՛ր...

– Հա՛, ազիզ ջան: Հանգիստ գնա,– հազիվ լսելի ասաց
Նորան, հայացքը դեռ հառած անորոշ հեռուն:

– Լա՛վ,– ասաց Աննան մի որոշ դադարից հետո ու
գրկեց մորը:

Նախաճաշից հետո բոլորը պատրաստ էին ճանապարհ
ընկնել: Աննան հրաժեշտ տվեց մորը:

– Որ տեղ հասնենք, կզանգեմ, մամ,– ասաց ու շրջվեց
դեպի պապը: Գրկեց նրան ու ասաց.

– Պապի ջան, ես քեզ շատ շնորհակալ եմ: Շատ կկա-
րոտեմ: Մյուս անգամ երեխուն անպայման կբերեմ:

– Հա, բալա ջան, բեր: Շատ եմ կարոտում,– ասաց
Հրայր պապն ու սրբեց խոնավ աչքերը:

Աննան շրջվեց դեպի հայրն ու ամուր փաթաթվեց նը-
րան.

– Պապ ջան, քեզ շատ եմ սիրում: Ներիր ինձ:

Վարդանի կոկորդը դարձյալ քարացել էր խեղդովից: Ոչինչ չկարողացավ ասել: Երկար մնացին այդպես փաթթված: Աննան ամուր սեղմել էր հոր իրանն ու կարծես մտադրություն չունեի երբեք բաց թողնել: Վարդանը զգում էր Նորայի սևեռուն հայացքը, բայց եթե նախկինում գուցե որևէ նշանակություն տար ու փորձեր մի բան անել, այժմ միանգամայն հանգիստ էր ու անվրդով: Նրա մտքում միայն Աննան էր՝ իր միակ զավակը, անչափ սիրելի դուստրը: Վարդանը թնդում էր երջանկությունից և իր շուրջն ուրիշ ոչինչ չէր տեսնում: Վայելում էր դատեր սերն ու նրա երկար սպասված վերադարձը: Շուտով Նորան չդիմացավ:

– Ազիզ ջան, էս, հորդ ու մորդ տեղերը խառնե՞լ ես, – ասելով, մոտեցավ ու անկախ իրենից փաթաթվեց նրանց, գլուխը հենելով Աննայի ուսին:

Հրայր պապը լուռ նայում էր նրանց ու մի անսովոր խաղաղություն զգում ներսում: Տիգրանի համար շատ անսովոր էր: Հրայր պապի կողքին կանգնել ու նայում էր նույն ուղղությամբ:

– Շատ կկարոտեմ ձեզ, – շնջաց Աննան:

– Մենք էլ՝ քեզ, – համարյա միաժամանակ շնջացին հայրն ու մայրը:

Աննան վերջապես բաց թողեց ծնողներին: Տիգրանը հրաժեշտ տվեց պապին ու տատին, հետո՝ Հրայր պապին: Շուտով շարապունը շարժվեց: Աննայի ծնողներն ու Հրայր պապը երկար կանգնել էին դարպասի մոտ ու չէին ուզում տուն մտնել:

Երբ մեքենաները շարժվեցին, Աննայի սիրտը սկսեց արագ տրոփել: Երբեք նման բան չէր զգացել: Ամեն անգամ ծնողներին հրաժեշտ տալիս՝ միշտ կարոտով հետ էր նայել ու տխրել, բայց սիրտը չէր տրոփել: Այս անգամ ուրիշ էր. Աննան իրեն զգում էր նորահարսի պես, որը հեռանում էր իր հայրական տնից ու գնում միանալու իր ընտրյալի աշխարհին: Նրա սիրտը բաբախում էր աննախադեպ ուժգնությամբ, ուզում էր բնից դուրս թռչել, սափառնել, առաջ անցնել ու ժամ առաջ հասնել իր սիրելիին:

Հանկարծ հիշեց, որ նման սրտատրոփ ու անհագ մղում չէր ունեցել նույնիսկ իր պսակադրությունը գնալիս, անգամ՝ եկեղեցում իր ընտրյալի հետ հավատարմության ու փոխավիրվածության խոստումներ փոխանակելիս: Հիշեց, որ իր պսակադրության արարողության ողջ ընթացքում, դրանից առաջ ու դրանից հետո հիմնականում միայնություն էր զգացել՝ հեռանում էր իր ծնողներից՝ նրանց թողնելով միայնակ ու լարված, և ոտք էր դնում անորոշություններով լի մի աշխարհ: Չնայած՝ եկեղեցում հայրն ու բոլոր հարազատներն իր կողքին էին, բայց կարծես չկային, լքել էին իրեն ու հեռացել: Աննան հիշեց տարիներ առաջ ապրած իր միայնության սուր զգացումն ու ակամա բռնեց Տիգրանի ձեռքը: Տիգրանը զարմացավ:

– Մա՛մ, քեզ վատ ես զգո՞ւմ,– անմիջապես հարցրեց մորը:

– Չէ՛, տղե՛ս, ես ինձ շատ լավ եմ զգում, անչափ, անսահման լավ,– պատասխանեց Աննան, լայն ժպտալով:

Տիգրանն ավելի զարմացավ: Չէր հասկանում՝ ինչ է կատարվում: Աննան իրեն իսկապես հրաշալի էր զգում՝ ջերմացած, պայծառ ու լուսավոր: Այլևս միայնակ չէր ըզզում իրեն, ինչպես այն ժամանակ, երբ հայրն էր ուղեկցում իրեն դեպի եկեղեցի պսակադրության: Հիմա ամեն ինչ այլ էր, ամեն ինչ՝ հրաշալիորեն այլ: Հիմա ողջ էությամբ մղվում էր դեպի իր սիրելին: Հիմա գիտեր՝ ուր է գնում ու ինչու: Հիմա գիտեր, որ միայնակ չի, որ Տիգրանը, թեկուզև անտեղյակ ամեն ինչից, իր կողքին է, որ միշտ իր կողքին է լինելու: Հիմա գիտեր, որ իր ծնողներին ու պապին թողնում է խաղաղության մեջ՝ համոզված, որ ամեն ինչ լավ է լինելու: Հիմա գիտեր, որ գնում է փարվելու իր համար տարիներ շարունակ մխացող անշնչ սիրո աղբյուրին՝ ջերմանալու և ջերմացնելու նրան: Այդ միտքն անսահման երջանկությամբ ու ցնծությամբ էր լրցնում նրա սիրտը: Զգում էր, որ մինչ այժմ իրականում չի ապրել: Զգում էր, որ կյանքը նոր է սկսվում: Զգում էր ու ավելի երջանկանում: Այլևս չէր մտածում անցյալի մասին: Միայն սրտատրոփ առաջ էր մղվում: Մեքենաներն արդեն դուրս էին եկել գյուղից ու սլանում էին նորակառույց մայրուղով: Աննան նկատեց, որ իր սրտի տրոփյունները

չեն թուլանում. հակառակը՝ ավելի են ուժգնանում: Որքան մոտենում էր իր սիրելիին, այնքան ուժգին ու անկառավարելի էին դառնում նրանք, տարածվում ողջ տիեզերքով մեկ ու ընդգրկում ամեն ինչ իրենց ճանապարհին: Հանկարծ նկատեց, որ դեռ սեղմած էր պահում Տիգրանի ձեռքը: Աստիճանաբար բաց թողեց ու խորասուզվեց մտքերի մեջ: Հիշեց իր ուսանող ժամանակները, ապագա ամուսնու համառ ու աճող ներկայությունն իր շուրջը, նրա առաջին քայլը, հաստատակամ ու հանդուգն, բայց միևնույն ժամանակ անսահման հարգալից ու ազնվացնող: Հիշեց իր առաջին ժամադրությունները: Հիշեց, որ ամեն անգամ ավելի սրտատրոփ էր սպասում հաջորդ հանդիպմանն ու ավելի մեծ սրտի թրթիռով էր սլանում նրան տեսնելու: Հիշեց, որ ամեն անգամ ապշում էր նրա խորաթափանց մտքի ու կարեկից սրտի լայնությունից: Հիշեց, որ ականառ ու անվերադարձ կերպով ընկղմվում էր սիրո աշխարհն ու իր բոլոր թեղերով կապվում նրան: Հիշեց այն երջանիկ օրը, երբ ամուսնության առաջարկություն լսեց նրանից ու որ երկար ժամանակ պապանձվել ու ոչինչ չէր կարողանում պատասխանել: Հիշեց, որ ծնողները երկար հարց ու փորձ էին անում նրա մասին ու չէին հավատում իր պատմածներին: Հիշեց, որ մի փոքր հանդատվեցին միայն, երբ տեսան նրան երևանում, իր տարեդարձի օրն իր քեռու տանը կազմակերպված հանդիսությանը, որտեղ ապրում էր ուսանող ժամանակ: Հիշեց, որ ծնողները հավանել էին նրան ու հետո հավատացել իր բոլոր պատմածներին: Հիշեց իր նշանդրեքն ու իհարկե հարսանիքը, հետո՝ իրենց համատեղ կյանքի սկիզբը ամուսնու ծնողների նեղվածք բնակարանում, հետո՝ որ վրա հասավ դարաբաղյան շարժումն ու կլանեց ամուսնու ողջ ուշադրությունը: Հիշեց, որ Տիգրանը նոր էր ծնվել, երբ ամուսինը թողեց նրանց իր հոր ու մոր հետ ու գնաց մասնակցելու պատերազմական գործողություններին: Անչափ մոռյվեց, երբ հիշեց այդ ամենն ու հատկապես այն, որ անքուն գիշերներ էր անց կացնում, անդադար աղոթելով նրա համար: Հիշեց, թե որքան էր ուրախանում, երբ նա տուն էր գալիս որոշ ժամանակով ու թե որքան էր տխրում, երբ նորից ռազմի դաշտ էր վերադառնում: Հիշեց, որ հենց այդ ժամանակ սկիզբ

առան իրենց տարաձայնությունները՝ երբ ամուսինը չէր լսում իր հորդորները՝ հետ վերադառնալ ու հոգալ ընտանիքի կարիքները, այլ ամեն ինչ թողել էր քանդակագործ հոր և ուսանող եղբոր ուսերին: Յավով հիշեց, որ իրենց այդպես էլ չհաջողվեց վերականգնել ընտանիքի նախկին անդորրը, քանի որ ամուսինն իրեն միշտ մեղավոր էր զգում իր կնոջ ու ծնողների ձայնին չանսալու և բոլորին բախտի քմահաճույքին թողնելու համար, հատկապես որ իրենից հետո, իրենից թաքուն ուղղմի դաշտ էր մղվել փոքրը եղբայրն ու այդպես էլ չէր վերադարձել, մանավանդ՝ որ այդ ընթացքում երկրում իշխանության էին անցել փողոցային, ստորակարգ տարրերը: Դժվար է ապրել մեղքի ծանր բեռի տակ կորացած: Անհնար է ուրախանալ ու շրնչել լիաթոք, երբ ցավ ու տառապանք ես պատճառել հարազատներիդ: Անհնար է ապրել, երբ պարտավորությունների մի հսկա բեռ կա ուսերիդ՝ շտկել հատկապես քո իսկ մեղքով ծագած խնդիրները: Աննան նոր էր հասկանում այս ամենը: Նոր էր հասկանում, որ իր ակնկալիքներով ու պահանջներով միայն ավելի էր ճնշել ամուսնուն ու ծանրացրել նրա վիճակը: Ինչպե՞ս կարելի է ակնկալել, մանավանդ պահանջել մարդուց երջանիկ լինել, չնկատելով նրա ուսերի ծանր բեռը: Աննան նոր էր հասկանում, որ մարդուն երջանկացնելու համար հարկավոր է հասկանալ նրան, կարեկցել, վշտակից լինել ու այդպիսով կիսել նրա բեռը, գոնե նկատել այն: Նոր էր հասկանում, որ պահանջելով ու խռովելով, միայն ավելի էր ծանրացրել ամուսնու վիճակն ու դժբախտացրել նրան: Նոր էր հասկանում, որ երբ կողմերից մեկը երջանիկ չէ, ապա երջանկություն չի կարող լինել ընտանիքում: Աննան հիմա հասկանում ու մեծապես զղջում էր իր բոլոր սխալների ու բացթողումների համար: Պիտի անպայման ներում խնդրի, խոստովանի ամեն ինչ ու ներում խնդրի: Ուրիշ կերպ անհնար է ձեռքազատվել հոգիդ կեղեքող մեղքի ծանր բեռից: Ուրիշ կերպ անհնար է երջանկանալ ու երջանկացնել սիրելիիդ: «Ի՞նչ անխեղձ եմ եղել ես»,՝ մտածում էր Աննան: «Նա հաճախ ակնարկել է իմ գոռոզության մասին, իսկ ես միայն խռովել եմ ու ներփակվել: Տեղ հասնելուն պես անպայման կխոստովանեմ ու ներում կխնդրեմ: Կների: Կը-

հասկանա: Սիրող սիրտը կհասկանա ու կների: Գիտեմ, որ կների»:

Ուշ կեսօր էր արդեն: Մեքենաները մոտենում էին Լաստիվերին: Աննան ամբողջովին այրվում էր ամուսնուն ժամ առաջ տեսնելու անհանգստությունից: Երբ հասան վերելակին կից հրապարակ, Աննան հանկարծ նկատեց, որ իրեն դիմավորելու է եկել Արքան՝ Անուշի, Արտակի, դայակի ու իր թիկնապահ գնդի մարտիկների հետ միասին: Երբ մեքենաները կանգնեցին, Աննան չհամբերեց որ մարտիկներից մեկը բացի դուռը: Ինքն՝ անձամբ, բացեց այն ու դուրս եկավ մեքենայից: Դուրս եկավ ու համարյա վազքով դիմեց դեպի Արքան: Մոտեցավ, գրկեց նրան ու փորձեց ծնկի իջնել: Արքան անմիջապես կասեցրեց նրան.

– Աննա՛, ի՞նչ ես անում:

– Չգիտե՛մ...

– Գնանք ամառանոց: Հետո կխոսենք,– ասաց Արքան:

– Լա՛վ, ի՛մ Արքա,– հնազանդվեց Աննան:

Այդ պահին Անուշն ուրախ-ուրախ փաթաթվեց մորը: Աննան ուշ նկատեց Անուշին: Նրա ողջ ուշադրությունը Արքայի կողմն էր: Երկար կմնար Արքային փաթաթված, եթե Անուշը չսկսեր քաշքշել իր փեշերից, ասելով.

– Մա՛մ, կարոտել էի քեզ:

Աննան դեռ ամուր գրկել էր Արքային:

– Ես էլ՝ քեզ, անուշս,– լավեց Աննայի կամացուկ ձայնը:

– Ի՞նչ լավ արեցիր, որ շուտ եկար,– ասաց Անուշը:– Բայց չէի հավատում, հա՛, որ էսքան շուտ կգաս,– շարունակեց նա ժպտալով:

– Ես էլ չէի հավատում,– ասաց Աննան ու նայեց Արքայի աչքերին:

Արքայի աչքերը պայծառացան: Աննան դանդաղ բաց թողեց նրան, հետո շրջվեց, ծնկի իջավ ու գրկեց Անուշին: Գրկեց, համբուրեց ու սեղմեց իր կրծքին: Այս ամենին զարմանքով հետևում էին բոլոր ներկաները:

– Աննա՛, գնա՛նք,– ասաց Արքան:

– Գնա՛նք, ի՛մ Արքա,– արձագանքեց Աննան, ու բռնեց Արքայի ձեռքը:

Բոլորը միասին քայլեցին դեպի վերելակը: Աննան

բաց չէր թողնում Արքայի ձեռքը: Վերելակի մեջ ևս ամուր բռնել էր ու կանգնել նրա կողքին: Վերևում, գնացքի մոտ նրանց էին սպասում Արքայի թիկնապահ գնդի մարտիկները: Արքան, թագուհին, արքայազներն ու Անուշը տեղավորվեցին իրենց վագոնում: Երբ բոլորը տեղավորվել էին, գնացքը շարժվեց: Ողջ ճանապարհի ընթացքում Աննան այդպես էլ բաց չթողեց Արքայի ձեռքը: Ամառանոցի կառամատույցում նրանց դիմավորելու էին դուրս եկել բժիշկն իր օգնականի հետ միասին, սպասարկող անձնակազմն ու ամառանոցի պահապան գնդի մարտիկները, գնդապետ Գարեգինի գլխավորությամբ՝ բոլորը բարև բռնած: Երբ դուրս եկան վագոնից, Աննան Արքայի ձեռքից բռնած, համարյա ուժով ներս տարավ նրան և ուղիղ՝ դեպի ննջարան: Փակեց դուռն ու միանգամից ծնկի իջավ նրա առաջ:

- Ների՛ր ինձ, Դա՛վ, ես շատ մեղավոր եմ քո առաջ:
- Վե՛ր կաց Աննա՛, - ասաց Արքան, անչափ շփոթված:
- Չեմ վեր կենա, մինչև չսես ինձ մինչև վերջ:
- Կլսե՛մ, վե՛ր կաց, - պատախանեց Արքան, Աննային ուժով վեր հանելով:

Երկուսով միասին նստեցին մահճակալին ու Աննան սկսեց խոսել: Պատմեց ամեն ինչ, ուսանող ժամանակներից սկսած, հատկապես, թե իրեն շրջապատող խառնամբոխի մեջ ինչպես էր նկատել Արքային ու ի՞նչ սրտի թըրթիռով էր շտապում ժամադրություններին: Խոստովանեց իր անսահման գոռոզությունը, խռովկանությունն ու քմահաճ ու պահանջկոտ վարքը: Պատմեց Հրայր պապի հետ իր վերջին գրույցի մասին՝ ամենայն մանրամասնությամբ ներկայացնելով նրա խրատներն ու խորհուրդները: Պատմեց հոր հետ իր գրույցների մասին ու որ նրան խոստովանել էր իր մեղքն ու նրանից ներում խնդրել, հեկեկացել նրա ուսին ու զգացել խոստովանության ու ներում ստանալու ողջ բերկրանքը: Ասաց, որ պապի ու հատկապես հոր հետ գրույցելուց հետո, հասկացել էր ամեն ինչ՝ թե որքան ցավ էր պատճառել իրեն՝ Արքային, ու որոշել էր անհապաղ վերադառնալ ու ներում խնդրել: Պատմեց նաև, որ մայրը հավանաբար լսել էր իր ողջ հեռախոսային խոստովանությունը: Հետո պատմեց, թե ինչ էր խոսել մոր հետ: Ասաց, որ ծնողներին հրաժեշտ տալիս, արդեն հան-

գիտտ էր նրանց համար, համոզված, որ մայրն այլևս չի նեղացնի հորն ու չի ճնշի նրան իր պահանջներով ու կոշտ ու կոպիտ անհարգալից վերաբերմունքով: Ասաց նաև, թե ի՞նչ սրտի տրոփյունով էր սլանում դեպի ամառանոց: Արքան լսում էր Աննային՝ կլանելով նրա ամեն բառը: Լըսում էր ու պայծառանում: Սև մշուշն ու կապանքներն աստիճանաբար ցրվում, ջարդուփշուր էին լինում ու անհետանում: Հոգին խաղաղվում էր ու շողում: Շողում էր ու տարածվում: Տարիների ծանրությունից կուցած մեջքն ուղղվում էր ու ներսը բոցավառվում նոր ավյունով ու կյանքով: Արքան երջանիկ էր: Աննան վերջացրեց իր ասելիքը և, ուղիղ նայելով Արքայի աչքերին, ասաց.

– Ների՛ր ինձ, խնդրո՛ւմ եմ: Ես այլևս ցավ չեմ պատճառի քեզ: Կլինեմ քո զինակիցը: Միշտ կողքիդ կլինեմ, ինչ էլ որ լինի: Ձեմ հեռանա, չեմ խուսափի պատասխանատվությունից: Ների՛ր ինձ:

– Ներո՞ւմ եմ քեզ, ի՛մ թագուհի, ի՛մ հրաշք, ի՛մ գանձ, ի՛մ աննման, ի՛մ աղամանդ: Իհարկե ներում եմ,– ասաց Արքան ու գրկեց թագուհուն: Գրկեց ու ամուր սեղմեց իր կրծքին: Թագուհին գլուխը դրել էր Արքայի ուսին: «Ի՞նչ բերկրալի է»,– մտածում էր Արքան: «Վաղուց այսքան ջերմություն ու կանացիություն չէր ճառագել նրանից: Որքա՞ն էի կարոտել, որքա՞ն եմ սպասել... Հավանաբար՝ մի ողջ հավերժություն: Ու արդեն մոռացել էի՝ ինչ է կանացի ջերմությունը: Իմ աստվածուհի...»

Արդեն ուշ երեկո էր: Արքան համբուրեց թագուհու ճակատն ու սկսեց ագահաբար շնչել նրա մազերի բույրը: Թագուհին փշաքաղվեց: Արքան վաղուց այդքան ջերմ ու կրքոտ չէր համբուրել իրեն: Թագուհին երկար ըմբոխշնում էր ներված, սիրված ու փայփայված լինելու բերկրալիքը: «Ի՞նչ երջանկություն»,– մտածում էր նա: Բայց շուտով բարձրացրեց գլուխն ու նայեց Արքայի աչքերին: Նայեց ու տեսավ նրա երիտասարդ ժամանակների ժպիտը, փայլն ու խանդավառությունը: Տեսավ ու ավելի փշաքաղվեց: Մի անասելի ալիք անցավ մարմնով:

- Հանգցնե՞մ լույսը,– շնչաց թագուհին:
- Հանգցրու,– արձագանքեց Արքան:

ԳԼՈՒԽ ՏԱՍԵՐՈՐԴ

Առավոտյան Արքան բացեց աչքերն ու տեսավ թագուհուն՝ հերարձակ փոված իր կրծքին: Թագուհին այնքան ամուր էր գրկել Արքայի իրանն ու սեղմվել նրա կրծքին, ասես բաց թողնելու միտք չուներ: Արքան սկսեց շոյել Աննայի մազերն ու իրանը: «Որքա՞ն քիչ բան է պետք մարդուն, երջանիկ լինելու համար»,– մտածում էր նա: «Ա՛խ, թե բոլորն իմանային երջանկության գաղտնիքը»: Շուտով թագուհին ևս արթնացավ, մի փոքր բարձրացրեց գլուխն ու, տեսնելով Արքային, ավելի ամուր սեղմեց ակցանը: Արքայի շունչն արդեն կտրվում էր:

– Ի՛մ թագուհի, վե՛ր կենանք,– հազիվ արտաբերեց Արքան:

– Չէ՛, բաց չեմ թողնի,– պատասխանեց թագուհին:

– Ի՛մ թագուհի, շատ քնեցիր:

– Շատ չի: Ես չեմ հիշում՝ երբ ենք կարգին քնել միասին:

– Ես ևս չեմ հիշում,– անկեղծացավ Արքան:

– Տեսնո՞ւմ ես: Չշարժվես տեղիցդ: Բաց չեմ թողնի:

– Լավ,– անձնատուր եղավ Արքան ու շարունակեց մընալ պառկած:

«Սա ի՞նչ հրաշք է»,– մտորում էր նա: «Ո՞վ կմտածեր: Փաստորեն, ճիշտ էր բժիշկը՝ խորն անցյալում արմատներ ունեցող խնդիրներն անհնար է լուծել առանց խորն անցյալում արմատներ ունեցող լծակների»:

Արքան ու թագուհին դեռ երկար կմնային պառկած, եթե ներս չմտներ Անուշը: Արքայադուստրը ներս մտավ ու միանգամից մոտեցավ նրանց:

– Ես արթնացել եմ ու ինքնուրույն հագնվել,– ասաց ժպտալով:

– Ապրե՛ս, իմ խելոք,– քնաթաթախ արտաբերեց թագուհին:

– Դե՛, վեր կացեք, ես ուզում եմ դուրս գնալ զբոսնելու,– շարունակեց Անուշը:

– Հա՛, անուշ ջան, հիմա: Մի քիչ էլ պառկենք...,– արձագանքեց թագուհին:

– Չէ՛, վեր կացեք, արդեն ուշ է: Բոլորը վեր են կա-

ցել,- պնդեց արքայադուստրը:

- Հիմա վեր կկենանք, անուշ ջան: Դու գնա պատրաստվիր: Ես շուտով կգամ ու միասին դուրս կգնանք,- ասաց Արքան:

- Լա՛վ, տես՝ չուշանաս,- սպառնաց Անուշն ու դուրս եկավ ննջարանից:

- Ի՛մ թագուհի, վեր կենանք: Եթե Անուշն արթնացել է, ուրեմն իրոք արդեն ուշ է: Չգիտեմ էլ ժամը քանիսն է,- ասաց Արքան ու փորձեց շարժվել, չնայած չէր ուզում վեր կենալ տեղից: Սրտի խորքում ուզում էր գրկել թագուհուն ու պահել նրան ամուր ու անդադար:

Թագուհին դժկամորեն թուլացրեց Արքային ակցանոդ իր թևերն ու շրջվեց մեջքի վրա, երանութուն ճառագող հայացքը դեպի վեր: Արքան թեքվեց նրա կողմն ու, դանդաղ մոտենալով, համբուրեց նրան: Հետո, հազիվ հեռացնելով իր շուրթերը, շնչաց.

- Սիրում եմ քեզ, ի՛մ թագուհի: Սիրում եմ անսահման:

- Ես քեզ ավելի շատ եմ սիրում, ի՛մ Արքա, արքայից արքա,- շնչաց թագուհին ժպտալով:

- Անսահմանից շատ չի լինում,- ժպտաց Արքան:

- Լինում է,- ավելի լայն ժպտալով, հակադարձեց թագուհին:

Արքան կրկին համբուրեց թագուհուն: Այս անգամ՝ երկար և ուժգին:

- Հանգցնե՞մ լուսը,- սրամտեց թագուհին:

- Արևի լուսը չես հանգցնի,- փոխադարձեց Արքան և փորձեց վեր կենալ:

Թագուհին թույլ չտվեց. ամուր բռնեց նրա թևերից ու ձգեց դեպի իրեն:

- Ի՛մ թագուհի, օրը բացվել է, թշնամիները շրջապատել են,- կատակեց Արքան:

Որոշ դադարից հետո թագուհին շարունակեց, Արքայի կատակին համահունչ.

- Լա՛վ, ի՛մ Արքա, կոտորի դրանց, ես սիրով կսպասեմ քեզ: Հոգով, սրտով հետո կլինեմ ողջ ճակատամարտի ընթացքում: Ոչ մեկին չխնայես,- ասաց թագուհին ժպտալով:- Ավելի ճիշտ՝ ես էլ եմ գալիս,- փոխեց իր մտադրութունը թագուհին ու սկսեց վեր կենալ:

Երկուսով միասին արագ վեր կացան ու անցան ցլն-
ցուղ ընդունելու: Հետո հագնվեցին ու միասին դուրս եկան
ննջարանից: Արքային միջանցքում դիմավորեցին արքա-
յագներն ու Արքայի թիկնապահ գնդի մարտիկները, Թո-
րոսի գլխավորությամբ՝ բոլորը բարե բռնած:

– Բարին ընդ ձեզ, ի՛մ եղբայրներ,– ողջունեց նրանց
Արքան,– ինչպե՞ս քնեցիք: Ամեն ինչ կարգի՞ն է: Ի՞նչ
նորություն կա:

– Ի՛մ Արքա, ամեն ինչ կարգին է: Ոչ մի արտաոտց
շարժ չի նկատվել ամառանոցի շուրջը: Գիշերը խաղաղ է
անցել: Սահմաններում նույնպես ամեն ինչ նույնն է: Ար-
շակն է հայտնել, որ այստեղ կլինի կեսօրին,– անմիջապես
զեկուցեց Թորոսը:

– Շատ բարի,– արձագանքեց Արքան:– Երբ ժամանի,
անմիջապես կզեկուցես. սպասում էի նրա ժամանելուն:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– անմիջապես արձագանքեց
Թորոսը:

Նախաճաշից հետո իմ աշխատասենյակում կլինեմ,–
հավելեց Արքան:

– Շատ բարի, ի՛մ Արքա, լսո՛ւմ եմ,– դարձյալ լավեց
Թորոսի խրոխտ ձայնը:

Արքան շրջվեց դեպի թագուհին ու ասաց.

– Անուշին վերցնենք ու մի փոքր զբոսնենք այգում
նախաճաշից առաջ:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– արձագանքեց թագուհին, կայ-
տառ ու խանդավառ:

Անուշն երջանիկ էր, տեսնելու հորն ու մորը: Ուրախ-
ուրախ բռնեց նրանց ձեռքն, ու միասին դիմեցին դեպի
բրգաձև տաղավարի հարևանությամբ Արքայի հիմնած այ-
գին՝ անտառի պտղատու ծառերով ու դաշտային ծաղիկնե-
րով հարուստ մի դրախտավայր: Անուշը շատ էր սիրում
զբոսնել ծաղիկների մեջ: Արևն իր վաղորդյան բազմե-
րանգ ճառագայթներով ողողել էր շուրջը: Մեղունների եռու-
զեռը վաղուց արդեն սկսվել էր ու իր միալար վիբրացի-
աներով լցրել ողջ տիեզերքը: Արքան ու թագուհին խաղաղ
զբոսնում էին ձեռք-ձեռքի, իսկ Անուշը նրանցից առաջ էր
անցել ու փորձում էր թիթեռ որսալ:

Նախաճաշից հետո Արքան առանձնացավ իր աշխատասենյակում մտորելու: Շուտով նրան հայտնեցին, որ Արշակն է ժամանել ողջ ընտանիքով:

– Անհապաղ՝ ինձ մոտ,– հրամայեց Արքան:

Արշակը ներս մտավ Արքայի աշխատասենյակ ու բարեբոնած կանգնեց դռների մեջ՝ ողջունելով Արքային:

– Բարի օր, ի՛մ Արքա:

– Հազար բարի, Արշակ, նե՛րս արի, նստի՛ր: Արա՛գ զեկուցիր,– ասաց Արքան:

Արշակը մոտեցավ ու նստեց Արքայի գրասեղանին կից աթոռին:

– Ի՛մ Արքա, ամեն ինչ գնում է ըստ մեր ծրագրի: Արտադրամասի վերափոխումը ընթացքի մեջ է: Ողջ գործն անում են իմ մարդիկ Ռաֆայելի տղաների հետ միասին: Մի քանի օրից պատրաստ կլինի: Շատ ղժվար չէր: Ներկեցինք կիսակառույց հրթիռներից մեկն ու որոշ արտաքին մանրամասներ հավելեցինք: Ռաֆայելը համարյա ավարտում է իր գործը Բյուրականում: Դու ճիշտ էիր՝ դրսից որևէ բանի կարիք չունի: Ամեն ինչ անում է ներսի նյութերով: Լրտեսին դեռ չենք ընդունել աշխատանքի: Համառորեն փորձում է ընդունվել:

– Լա՛վ է: Ապրե՛ս,– ուրախացավ Արքան:– Կարծում եմ ժամանակն է պատրաստվել մեր հաջորդ քայլին:

– Իմ Արքա, մեր դաշնակից երկրի արտաքին գործերի նախարարն է Երևանում: Մերոնք ահագին թափ են տվել դրանց: Դեռ համառում է, բայց ահաբեկված է: Ուզում է զրուցել քեզ հետ: Միջազգային ասպարեզում մեր ահազանգը խորապես ցնցել է դրանց: Մի կողմից չեն ուզում կորցնել մեզ, մյուս կողմից չեն ուզում սրել իրենց հարաբերությունները մեր թշնամիների հետ:

– Հասկանում եմ: Բնական է,– արձագանքեց Արքան:

– Ի՛մ Արքա, կարծում եմ, լավ կլինի մեր հաջորդ քայլին անցնենք մեր դաշնակից երկրի արտաքին գործերի նախարարի հետ հանդիպումից հետո, որպեսզի մեր թշնամիները կարծեն, թե նրանից ենք իմացել, որ մեզ հարվածել են արբանյակից,– հավելեց Արշակը:– Դա կբացատրի՝ ինչու ենք այսքան ուշ արձագանքում մեր վերջնագրով:

– Ճի՛շտ ես մտածում, Արշակ: Այդպես էլ կանենք,– համաձայնեց Արքան:– Թող հենց այստեղ գա: Բեր այստեղ: Կխոսենք տաղավարում: Շատ մեծ բացառություն եմ անում՝ հանդիպելով օտար երկրի աշխարհիկ իշխանավորի հետ, բայց կարելի է. աննախագեղ իրավիճակ է: Տեսնենք՝ ինչ ունեն ասելու: Ամեն դեպքում՝ այստեղ թող գա: Պաշտոնական հանդիպում թող չստացվի:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա: Կասեմ, որ վաղնեթ այստեղ բերեն,– պատրաստակամ արձագանքեց Արշակը:

– Շա՛տ լավ,– ասաց Արքան:

Հաջորդ առավոտյան Արշակն ու Արքան պատրաստվում էին ընդունել դաշնակից երկրի պատվիրակությանը: Պատվիրակությունը ժամանեց կեսօրին մոտ: Արքան նախաճաշից հետո հանգստանում էր իր տաղավարում արքայազների հետ միասին: Արշակը դիմավորեց պատվիրակությանը և անվտանգության ընթացակարգով բոլորին անց կացնելուց հետո սկսեց ուղեկցել նրանց դեպի Արքայի տաղավարը: Պատվիրակության կազմում էին արտաքին գործերի նախարարը, նրա օգնականներն ու թարգմանիչները: Նրանց ուղեկցում էին մեր երկրի նախարարների խորհրդի նախագահն ու արտաքին գործերի նախարարը, իր օգնականների ու թարգմանիչների հետ միասին: Դաշնակից երկրի պատվիրակությունը հիացմունքով շուրջն էր նայում: Նրանց ապշեցրել էր Լաստիվերի վերելակը, կուսական անտառի միջով դեպի ամառանոց տանող միառելս զնացքը, նաև՝ Արքայի ամառանոցի գողտրիկ ու միևնույն ժամանակ վեհ ճարտարապետությունը: Արշակն ուղեկցեց պատվիրակությանը դեպի Արքայի տաղավարը: Արքան բազմել էր իր գահին ու հանգստի վիճակ ընդունել՝ արքայազներն իր երկու կողմերում: Նրանց ու ողջ տաղավարը շրջափակել էին Արքայի թիկնապահ զնդի մարտիկները, Թորոսի գլխավորությամբ: Երբ պատվիրակությունը մոտեցավ տաղավարին, Արքայի թիկնապահ զնդի մարտիկներն ավելի ամուր շրջափակեցին Արքային ու արքայազներին: Դաշնակից երկրի պատվիրակությունն, Արշակի ուղեկցությամբ, ներս մտավ տաղավար, ողջունելով Արքա-

յին: Արքան, առանց տեղից վեր կենալու, պատասխան ողջույն հղեց ու առաջարկեց նրանց նստել: Երբ բոլորը տեղավորվեցին Արքայի դիմաց դրված բազկաթոռներին, առաջինը խոսեց դաշնակից երկրի արտաքին գործերի նախարարը՝ դիմելով Արքային.

– Ի՞նչ հրաշալի վայր է, ի՞նչ գեղեցիկ ու հաճելի:

– Նաև բիբլիական,– շեշտեց Արքան:

– Բիբլիական,– զարմացավ նախարարը:

– Այո՛,– ասաց Արքան:

– Հայոց Արքան չի՞ կատակում, արդյոք,– տարակուսեց նախարարը:

– Ամենևին,– արձագանքեց Արքան:

– Չեմ հասկանում՝ ի՞նչ նկատի ունի Հայոց Արքան,– շարունակեց հետաքրքրվել նախարարը:

– Ենթի քաղաքն է եղել այստեղ,– պատասխանեց Արքան:

– Զարմանալի է,– տարակուսեց նախարարը:

– Զարմանալու ոչինչ չկա: Եղեմական պարտեզը եղել է Հայկական լեռնաշխարհում: Ենթի քաղաքը չէր կարող լինել Հայկական լեռնաշխարհից դուրս,– պատասխանեց Արքան ժպտալով:

Թարգմանիչները փութաջանորեն թարգմանում էին կողմերի ամեն բառը: Նախարարը, մի փոքր մտորելուց հետո, փորձեց ավելի մանրամասն իմանալ.

– Իսկ կա՞ն ապացույցներ, որ հենց այստեղ է եղել Ենթի քաղաքը:

– Ուղղակի ապացույցներ իհարկե չեն կարող լինել,– շարունակեց Արքան,– բայց կողմնակի սատարող վկայություններ շատ կան. տեղն աչքից հեռու, բնական պատվարներով շրջապատված տարածք է՝ շատ հարմար պաշտպանվելու համար. մարդիկ այստեղ բարձրացել են զառիթափ լանջերով, հատուկ հարմարանքներով վեր բարձրացվող լաստերի վրա կանգնած. մոտակայքում Ենթավան անունով բնակավայր կա,– Արքան մի փոքր դադար առավ ու շարունակեց,– այստեղից ոչ հեռու հինավուրց քաղաքի ավերակներ են հայտնաբերվել: Ես լայնածավալ պեղումներ եմ սկսել: Մեր հնէաբանները քարե հուշարձաններ են հայտնաբերել, որոնց նշանակությունը դեռ լիո-

վին պարզ չի: Ես ենթադրում եմ, որ դրանք տեղեկատվա-
յի կամ տիեզերքի հետ հաղորդակցվելու միջոցներ են:

– Կոզիրևի հայելիների պե՞ս,– անմիջապես գլխի ըն-
կավ նախարարը:

– Այո՛,– ժպտաց Արքան:

– Շատ հետաքրքիր է,– չդիմացավ նախարարը:– Բայց,
որքան տեղյակ եմ, նման միջոցներ հայտնաբերվել են
Տաթևում,– շարունակեց նախարարը:

– Այո՛, ճիշտ է,– հաստատեց Արքան,– ավելի ճիշտ՝
Տաթևի մոտակայքում: Այնտեղ ևս նմանատիպ հինավուրց,
նախապատմական քաղաք է հայտնաբերվել, նմանատիպ
քարե հուշարձաններով:

– Բայց ինչո՞ւ է Հայոց Արքան համոզված, որ Ենոքի
քաղաքն այստեղ է եղել և ոչ՝ Տաթևի մոտակայքում,–
հարցրեց նախարարը:

Արքան ժպտաց ու պատասխանեց.

– Ենոքական գյուղն այստեղ է:

– Իսկ եթե դա պատահականություն է,– շարունակեց
նախարարը:

– Պատահականություններ չեն լինում,– ժպտաց Ար-
քան:

Նախարարը մի փոքր մտորեց ու հարցրեց.

– Իսկ գուցե Ենոքի քաղաքը եղել է պատմական Հա-
յաստանի մեկ ա՞յլ վայրում:

Ասաց ու իսկույն փոշմանեց, որ հիշատակել էր պատ-
մական Հայաստանը:

– Պատմական Հայաստանի՞,– ժպտաց Արքան ու բազ-
մանշանակ նայեց ուղիղ նախարարի աչքերին:

– Նկատի ունեի Հայկական լեռնաշխարհի այլ հատ-
վածները,– փորձեց իր վրիպումը շտկել նախարարը:

– Հնարավոր է,– շարունակեց Արքան,– բայց եթե
ուշագիշտ նայեք դավադրությունների ու խարդավանքների
շարունակական տարափից հրաշքով փրկված պատմական
Հայաստանի այս վերջին բեկորի ուրվագծին, ապա կնը-
կատեք, որ այն նման է մարդու դեմքի ուրվագծի, կնոջ
դեմքի՝ ավելի ճիշտ, ուր Զանգեզուրը ողնաշարն է, Շիրա-
կը՝ աչքերը, Երևանը՝ կոկորդը, իսկ ողջ հյուսիսային մա-
սը՝ Լոռին ու Տավուշը միասին՝ գլխուղեղը՝ միտքն ու սիր-

տը: Հենց այդ շրջանի կենտրոնում էլ հիմա նստած ենք մենք:

– Շատ հետաքրքիր է,– հազիվ լսելի արտաբերեց նախարարն ու, մի փոքր մտորելուց հետո, փորձեց հակադարձել,– բայց սիրտը...

– Սիրտը նույն ինքը ենթագիտակցությունն է և նույնպես գտնվում է գլխուղեղում,– կտրեց նրան Արքան:

Նախարարն անմիջապես հասկացավ ու այլևս չշարունակեց:

– Իսկ կարո՞ղ եմ տեսնել ձեր հայտնաբերած նախապատմական քաղաքի ավերակներն ու պեղումների տարածքը,– դիմեց Արքային նախարարը:

– Անշուշտ, բայց նախ փորձենք լուծել այն խնդիրը, որի համար ժամանել եք,– պատասխանեց Արքան:

– Այո, նախ՝ դա,– արձագնքեց նախարարն ու շարունակեց,– ճիշտն ասած, Հայոց Արքան է բարձրացրել խընդիրը:

– Հայոց Արքան ո՛չ խնդիր է ստեղծել, ո՛չ էլ բարձրացրել այն: Հայոց Արքան միայն դիմել է իր դաշնակից երկրին, նրա ուշադրությունը հրավիրելու մեր երկրի վրա ուղղման ուսնձգության խնդրի վրա,– մեխեց Արքան:

– Այո՛, միանգամայն ճիշտ է,– նահանջեց նախարարը:

– Եվ իրավամբ ակնկալում է իր դաշնակից երկրի միջամտությունը,– շարունակեց Արքան:

– Մեր երկիրը չի հրաժարվում իր դաշնակցային պարտականություններից,– փորձեց պաշտպանվել նախարարը:

– Բայց և չի փորձում աջակցել,– նկատեց Արքան:

– Բայց ինչպե՞ս կարող ենք աջակցել, եթե հաստատ չգիտենք՝ իրականում ի՞նչ է տեղի ունեցել,– հակադարձեց նախարարը:

– Զգիտե՞ք,– մի փոքր առաջ թեքվեց Արքան:

Նախարարը կարկամել էր:

– Պայմանագրի բոլոր դաշնակից երկրները պարտավորություն ունեն միմյանց հետ անմիջապես կիսել մեր թշնամի երկրների հետ մեր ընդհանուր սահմանների երկայնքով տեղի ունեցող ցանկացած տեղաշարժի մասին իրենց ունեցած ողջ տեղեկությունը,– շարունակեց Արքան:

– Միանգամայն ճիշտ է, բայց մենք չգիտենք՝ ո՞ր երկ-

րի արբանյակից է արձակվել հրթիռը,– փորձեց արդարանալ նախարարը՝ չնկատելով, որ ինքն իրեն ծուղակը գըցեց, հիշատակելով թշնամական արբանյակի մասին:

– Փաստորեն գիտեք, որ մեզ հարվածել են արբանյակից,– մեխեց Արքան:

Նախարարը չգիտեր՝ ինչ պատասխանի:

– Դուք շատ լավ գիտեք նաև, որ հարվածել են անձամբ ինձ վերացնելու նպատակով:

Նախարարը լուռ էր:

– Ձեմ կարծում, որ շատ դժվար է բացահայտել, թե որ երկիրն է հարվածել մեզ: Նույնիսկ, եթե չեք կարող բացահայտել նախահարձակ երկրին՝ դեռ չի նշանակում, որ պիտի լուրջ ու ձայն չբարձրացնեք միջազգային ասպարեզում ի պաշտպանություն մեր ահազանգի:

Նախարարը ոչ մի փաստարկ չունեց:

– Եթե շարունակելու եք պահպանել ձեր կրավորական կեցվածքը, ապա Հայաստանն անիմաստ կհամարի շարունակել մեր դաշնակցային պայմանագիրը:

– Հայաստանը սպառնում է,– փորձեց գլուխ բարձրացնել նախարարը:

– Հայաստանը դեռ ներկայացնում է դաշնակցային պայմանագրից իր հնարավոր դուրս գալու պատճառը,– մեխեց Արքան մի փոքր զայրացած,– ի դեպ այն ամրագրված է հենց պայմանագրի մեջ:

Մի փոքր դադարից հետո, Արքան շարունակեց.

– Իսկ եթե դեռ համոզված եք, թե Հայաստանը, վախենալով հետագա հնարավոր զարգացումներից, երբեք չի խզի պայմանագիրը, ապա շատ եք սխալվում: Դուք շատ լավ գիտեք, որ Հայաստանի պայմանագրից դուրս գալը ավելի շատ կվնասի ձե՛ր երկրի շահերին:

– Հայաստանն ակնարկում է, որ կմիանա արևմուտքի՞ն,– հակադարձեց նախարարը:

– Հայաստանը դեռ փորձում է բացատրել, որ պատերազմական գործողությունների ընթացքում դաշնակցին սատարումով չապահովելը պայմանագրի խախտում է, ու որ Հայաստանը պայմանագրով ամրագրված հիմքեր ունի անմիջապես խզել պայմանագիրը: Հայաստանն իր դաշնակցի ուշադրությունն է հրավիրում նաև այն բանի վրա,

որ Հայաստանի պես կարևորագույն ռազմավարական տարածք զբաղեցնող դաշնակից կորցնելն ամենևին էլ ձեռնտու չէ նրան, որ դաշնակից կորցնելն ընդհանրապես պարտովթյուն է նշանակում, մանավանդ՝ ընթացիկ աշխարհաքաղաքական պատերազմների ընթացքում:

Նախարարը նեղն էր ընկել:

– Բայց Հայաստանը ևս մեծապես կտուժի՝ պայմանագրից դուրս գալով,– փորձեց հակադարձել նա:

– Փաստորեն, մեր դաշնակից երկիրը չի պատրաստվում որևէ աջակցություն ապահովել,– շեշտակի հարցրեց Արքան:

Ծանր լռություն տիրեց:

– Փորձում է ճնշում գործադրել՝ Հայաստանի վրա՝ ստիպելով նրան որևէ աջակցություն չապահանջել իր դաշնակցից,– շարունակեց Արքան:

– Մենք չենք հրաժարվում մեր պայմանագրային պարտավորություններից: Պարզապես ձեր երկրի սահմանները խախտած թշնամական զինված ուժեր չենք տեսնում,– փորձեց արդարանալ նախարարը:

– Մեր երկրի սահմանները միայն ցամաքային չեն, այլ նաև օդային: Թշնամական հրթիռը խախտել է մեր օդային սահմանն ու հստակ թիրախ է ունեցել,– մեխեց Արքան զայրացած:

– Շատ բարի,– հանձնվեց նախարարը:– Ի՞նչ է առաջարկում Հայոց Արքան: Ինչպիսի՞ սատարում է ակնկալում մեզնից:

– Նախ, համաձայն մեր դաշնակցային պայմանագրի, դուք պարտավոր եք մեզ տրամադրել մեր երկրի վրա ռազմական հարձակման մասին ձեր ունեցած ողջ տեղեկությունը. տվյալ դեպքում՝ թե ո՞ր երկրի արբանյակից է արձակվել հրթիռը, ինչպիսի՞ հրթիռ է եղել և այլն:

– Մենք նման տեղեկություն չունենք: Դա մեզ համար ևս առեղծված է,– արդարացալ նախարարը:

Արքան հասկացավ, որ նախարարից այլևս անհնար էր ավելին իմանալ:

– Այդ դեպքում, դուք պարտավոր եք միջազգային ասպարեզում սատարել մեր երկրին. հանդես գալ ի պաշտպանություն մեր ահազանգի, նաև՝ անվտանգության խոր-

հըրդում ձայն բարձրացնել այս մասին ու պահանջել արբանյակ ունեցող երկրներից խոստովանել, թե ո՞վ է եղել հարձակվողը,– ասաց Արքան ամենայն լրջությամբ

– Մեր երկիրն, անշուշտ, հանդես կգա ձեր ահագանգի պաշտպանությամբ: Մենք նաև անվտանգության խորհըրդում հուժկու ձայն կբարձրացնենք, բայց չեմ կարծում, որ կկարողանանք որևէ խոստովանություն կորզել հարձակվող երկրից,– անմիջապես արձագանքեց նախարարը:

– Այդ դեպքում մեր պայմանագրի անդամ բոլոր դաշնակից երկրները պիտի միահամուռ կերպով սպառնան, որ նման մի թիրախ կխոցեն թշնամական երկրներից մեկի տարածքում,– զայրացավ Արքան:

– Բայց դա ոեալ չէ: Դա կսկսի մի աշխարհակործան պատերազմ, որից շատ երկար ժամանակ է մեծ ճիգերի գնով դեռ կարողանում ենք խուսափել,– ահաբեկված պատասխանեց նախարարը:

– Սպառնալը դեռ չի նշանակում հարվածել: Հետո՝ նրանք արել են իրենց քայլը, որը բացահայտ ռազմական գործողություն է. վիրավորել են մեր արժանապատվությունը, մեր բոլոր դաշնակից երկրների արժանապատվությունը: Չի կարելի կոչ տալ ոչ մի վիրավորանք: Անպատիժ մնալով՝ նրանք ավելի հանդուգն հարձակում կձեռնարկեն,– շարունակեց Արքան նույն ցասումով:

– Համամիտ եմ, բայց շատ աննախադեպ իրավիճակ է,– կմկմաց նախարարը:

– Փաստորեն չգիտեք, թե ինչպես արձագանքել ընթացիկ իրավիճակին: Պարզ է: Այդ դեպքում անմիջապես հրավիրեք մեր դաշնակից երկրների ռազմական խորհրդի նիստ: Մենք կներկայացնենք մեր մոտեցումը. մյուս դաշնակից երկրներն՝ իրենցը: Հետո կտեսնենք, թե ով ինչպես կքվեարկի: Դրանից հետո մենք կորոշենք մեր անելիքը՝ կշարունակենք անդամակցել դաշինքին, թե՞ դուրս կգանք դաշինքից,– եզրափակեց Արքան:

Նախարարը կարմրել էր, բայց փորձեց ևս մի ճիգ գործադրել, ահաբեկելու Համայն Հայոց Արքային.

– Բայց Հայաստանը չի կարող պաշտպանել ինք իրեն՝ շրջապատված թշնամական երկրների շղթայով:

– Մի՞թե այդքան մտահոգված եք Հայաստանի անվը-

տանգովթյամբ,- հեգնեց Արքան ու շարունակեց,- Հայաստանը կկարողանա պաշտպանել ինքն իրեն պայմանագիրը խզելուց հետո, թե չի կարողանա, դա ամբողջովին Հայաստանի խնդիրն է: Բայց քանի դեռ Հայաստանը դաշնակցային պայմանագրի լիիրավ անդամ է, ապա իր դաշնակիցներից ակնկալում է պայմանագրով ամրագրված քայլեր:

Նախարարն ասելու ոչինչ չունեի:

- Դաշնակից երկրների ռազմական խորհրդի նիստ անպայման կհրավիրենք, խոստանում եմ,- ասաց նա:

- Շատ լավ,- արձագանքեց Արքան ու հավելեց,- ամեն դեպքում, հարկ եմ համարում հիշեցնել, որ, անկախ ամեն ինչից, մենք իրավունք ունենք ցանկացած պահի ու ցանկացած միջոցներով պաշտպանել ինքներս մեզ ու առաջին հերթին՝ մեր արժանապատվությունը: Ու եթե այլևս ոչինչ չունեք ասելու, կարող եք գնալ:

Այս ասելուն պես՝ Արքան վեր կացավ տեղից: Նրան հետևեցին բոլոր ներկաները: Բոլորը կարկամել ու կատել էին: Դաշնակից երկրի նախարարը կաթվածահար էր. չէր սպասում Համայն Հայոց Արքայից նման համարձակություն, զրույցի ուղղությունն իր ուղածով տանելու և դիմացինին անկյունելու նման ունակություն: Խոնարհաբար հրաժեշտ տվեց ու գլխիկոր դուրս եկավ Արքայի տաղավարից: Նրան հետևեցին իր օգնականներն ու թարգմանիչները: Ամառանոցի պահապան գնդի մարտիկներն ուղեկցեցին նրանց ու մեր պատվիրակությանը դեպի կառամատույց, տեղավորեցին միառեւս գնացքի վագոնների մեջ ու ճանապարհեցին հետ դեպի Երևան:

Բոլորի գնալուց հետո, Արշակը դիմեց Արքային.

- Ի՞մ Արքա, ես դրանցից ավելին չէի էլ սպասում:

- Ես նույնպես,- արձագանքեց Արքան:- Կարևորը, որ մենք հասանք մեր ուղածին. դրանց բերեցինք այստեղ: Հիմա արդեն հանգիստ կարող ենք հայտարարել, որ գիտենք, որ մեզ հարվածել են արբանյակից ու մեր թշնամիները կկարծեն, թե մեր դաշնակիցն է հայտնել մեզ այդ մասին. սա համոզիչ կերպով կբացատրի մեր ժամանակ ձգելը: Մի երկու օր ևս ժամանակ ունես, Արշակ: Ռաֆայելը՝ նույնպես: Մի քանի օրից Անտոնյանին կասեմ, որ

հանդես գա մեր վերջնագրով:

– Շատ բարի, ի՛մ Արքա: Ինձ երկու օրը բավարար է: Դրանց լրտեսին մինչև ընդունենք ու սկսենք աստիճանաբար մոտ թողնել մեր արտադրամասին՝ դեռ մի քանի օր էլ կտևի: Կարևորը, որ Ռաֆայելը հասցնի իր գործը: Ռաֆայելը քիչ ժամանակ ունի:

– Կարծում եմ կհասցնի,– խորը մտքերի մեջ խորասուզված, արտաբերեց Արքան:

– Պա՛պ, բայց շատ խիստ էիր խոսում հետը,– միջամրտեց Տիգրանը:

– Տղե՛ս, էս սրիկաները մեզ ստորադաս են համարում դեռ,– պատասխանեց Արքան:– Գիտեն, որ թշնամիներով ենք շրջապատված. այլընտրանք չունենք ու մեզ հետ վարվում են՝ մեր արժանապատվությունը ոտնահարելով: Իմ խիստ մոտեցումը միայն հակահարված էր: Թող հասկանան, որ ոչ մեկին թույլ չենք տա վիրավորել մեր արժանապատվությունը, առաջին հերթին՝ մեր դաշնակցին: Դաշնակից լինում են միայն հավասարազոր կողմերը, ամեն դեպքում՝ միմյանց հարգող կողմերը: Եթե կողմերից մեկը ստորադաս է համարվում, ապա չկա ոչ մի դաշնակցություն. կա միայն վասալական կախվածություն:

– Ի՛մ Արքա, կարծում եմ նախարարը չհասկացավ վերջին ականարկը,– խոսեց Արշակը:

– Այո՛, շատ էր շփոթված,– արձագանքեց Արքան:– Հետո՛ կհասկանա: Ինձ հենց այսպես էլ պետք էր. որ հիմա շատ հարցեր չտա: Մեր վերջնագրի հրապարակումից անմիջապես հետո կհասկանա՝ ինչ էի ականարկում, բայց արդեն հնարավորություն չի ունենա հարցեր տալու, ժամանակ էլ չի ունենա խոչնդոտելու մեր գործողություններին: Մեր առավելությունն արագությունն է ու անկանխատեսելիությունը: Մեր դաշնակցի հետ պետք է վարվենք այնպես, ինչպես մեր թշնամիների հետ՝ անակնկալի բերելով նրան, որ չկարողանա կողմնորոշվել, մանավանդ՝ որևէ հակահարված ձեռնարկել:

– Թշնամո՞ւ:– զարմացավ Տիգրանը:

– Հա՛, տղե՛ս: Մեր արժանապատվությունը վիրավորողըն ու մեզ շահարկողը չի կարող մեր բարեկամը համարվել: Իսկ եթե մեր բարեկամը չի, ուրեմն մեր թշնամին է:

– Բայց չի կարելի ավելի թշնամացնել նրան,– շարունակեց Տիգրանը:

– Համամիտ եմ՝ թշնամիներով շրջապատված իրավիճակում հեռանկարային չէ նոր թշնամիներ վաստակել կամ ավելի թշնամացնել եղածներին, բայց չի կարելի նաև թույլ տալ, որ մեր դաշնակիցն օգտագործի մեզ իր շահերն առաջ տանելու համար՝ միաժամանակ մոռանալով, մանավանդ՝ ոտնահարելով մեր շահերն ու անվտանգությունը,– պատասխանեց Արքան:– Ամեն դեպքում՝ ամեն մարդ կամ երկիր պիտի կարողանա հզորանալ ու պաշտպանել ինքն իրեն: Անգորին միայն արհամարհում ու կողոպտում են նույնիսկ բարեկամները: Թույլ ու տկար, հիվանդ ու անզոր մարդը ոչ մեկին էլ պետք չի, տղես,– եզրափակեց Արքան: Բոլորը տխրեցին ու կախեցին գլուխները:

Դաշնակից երկրի պատվիրակության մեքենաները սրլանում էին դեպի Երևան:

– Տեսնես, վերջում ինչո՞ւ ասաց՝ «ցանկացած պահի ու ցանկացած միջոցներով»: Ի՞նչ նկատի ուներ,– սկսեց բարձրաձայն մտորել դաշնակից երկրի արտաքին գործերի նախարարը:

– Էդ հայերը աշխարհի ամենաառեղծվածային ազգն են, պարո՞ն նախարար,– կամացուկ արձագանքեց նրա օգնականներից մեկը:– Իրենք էլ երբեմն չգիտեն՝ ինչ են անում ու ինչու:

– Համամիտ եմ, որ անկանխատեսելի են, նույնիսկ առեղծվածային: Թեև ամեն քայլ սառն ու հաշվենկատ կերպով կշռադատելու ունակություն չունեն, ինչպես՝ մենք, սակայն ունեն ավելի հզոր զենք՝ խորը ենթագիտակցությամբ ճշմարիտ ու ամենաարդյունավետ ուղին արագորեն զգալու ունակություն: Տարօրինակ կերպով նրանց բոլոր քայլերն ավելի արդյունավետ են դուրս գալիս, քան մեր բոլոր սառը դատողություններն ու հաշվարկները:

– Պարո՞ն նախարար, բայց դուք կիսով չափ հայ եք. այդպես չէ՞,– հարցրեց նախարարի օգնականը:

– Կիսով չափը հաշիվ չի, սիրելի՛ս: Ավա՛ղ, հաշիվ չի,– վրա բերեց նախարարը, գլուխը տարուբերելով:– Ընդհան-

րապես մեր երկրի տնտեսական, գիտատեխնիկական, ռազմական աննախադեպ աճի տեմպերի համար նրա՛նց մտքի զորությանն ենք պարտական: Դու գիտե՞ս՝ քանի՛ հայ գիտնական է կանգնած մեր երկրի գիտատեխնիկական, ռազմական, միջուկային, հատկապես տիեզերական ասպարեզներում մեր աննախադեպ նվաճումների ակունքներում:

– Գիտե՛մ, պարո՛ն նախարար, գիտե՛մ,– պատասխանեց օգնականը:– Բայց զարմանալին այն է, որ այդ ամենը նրանք անում են օտա՛ր երկրների համար, ո՛չ իրենց:

– Աղավնյակս, այդ ամենը նրանք արել են իրե՛նց երկրի համար: Մի մոռացիր, որ Խորհրդային Միությունը նաև նրա՛նց երկիրն էր: Իսկ մենք, Միության փլուզումից հետո, անողորքաբար սեփականացրեցինք երկրի ընդհանուր կաթսայում նրանց ներդրումներն ու համարյա ոչինչ չտվեցինք նրանց: Ի դեպ՝ Հայրենականի ժամանակ նրանք ավելի շատ Խորհրդային Միության հերոս են տվել, տոկոսային հարաբերությամբ իհարկե, քան՝ մենք. նրանք ավելի շատ մասնակցություն են ունեցել, քան՝ մենք. նրանք ավելի շատ զոհ են տվել, քան՝ մենք. նրանք ավելի շատ գեներալ ու մարշալ են տվել, քան՝ մենք:

– Յավալի է,– շնչաց օգնականը:

– Յավալի՞, միայն ցավալի՞,– միանգամից վրա բերեց նախարարը,– իրականում հրեշավոր անարդարության զոհ են նրանք՝ մեր իսկ բանակի դավաճանված, շրջապատման մեջ հայտնված ու արնաքամ լինող ամենահավատարիմ ու ամենակարող ստորաբաժանումներից մեկը, թերևս՝ ամենահավատարիմն ու ամենակարողը: Իսկ մենք դեռ շարունակում ենք շահարկել նրանց շրջապատված վիճակն ու անողորքաբար օգտագործել նրանց մեր շահերի համար:

Երկար լռություն տիրեց:

– Բայց նրանք նախկինում բազմիցս փորձել են տնտեսական և այլ կապեր հաստատել մեր թշնամիների հետ,– փորձեց հակադարձել նախարարի օգնականը:

– Վա՛սյա, սիրելի՛ս, նրանց դավաճանելով, մենք ամեն իրավունք տվել ենք նրանց: Հետո՝ չմոռանանք, որ դեռ շարունակում ենք դավաճանել. մտերմանալու հնարավորություններ ենք փնտրում նրանց անմիջական թշնամու հետ,

այն թշնամու, որը քսաներորդ դարի վերջերում իսկական ցեղասպանություն իրականացրեց ու կոտորեց իր տարածքում եղած հայ բնակչությանը, ի դեպ՝ մեր իսկ հրահրումով ու եռանդուն օժանդակությամբ,՝ բացատրեց նախարարը,՝ ու մենք դեռ շարունակում ենք օժանդակել մեր դաշնակցի թշնամուն. նորագույն զենք ու զինամթերք ենք վաճառում նրան:

– Դե՛, պարո՞ն նախարար, դա բիզնես գործարք է,՝ փորձեց արդարացում գտնել Վասյան:

– Բիզնես գործա՞րք... Դա պարզապես մեր դաշնակցի հանդեպ դավաճանություն է ու միտում ունի նրան ճնշած ու անազատ պահել՝ զուրկ որևէ այլընտրանքից,՝ շեշտեց նախարարը,՝ ստիպելու նրան մնալ մեզնից ամուր կառչած: Մենք նույնիսկ պատրաստ էինք ողջ Արցախը նվիրաբերել նրանց թշնամուն, միայն թե կարողանայինք նրան մեր կողմը սիրաշահել:

– Բայց դա նախկինում երբեք Հայաստանի տարածք չի եղել,՝ շարունակեց Վասյան:

– Դա պատմական Հայաստանն է ու միայն մեր թեթև ձեռքով է հանձնվել նրանց թշնամուն տարածաշրջանում սովետական կարգերի հաստատման առաջին տարիների ընթացքում:

– Բայց ինչու՞,՝ հետաքրքրվեց Վասյան:

– Է՛խ, Վասյա, ո՞վ գիտի՝ ինչու: Նախիջևանը՝ թուրքերի պահանջով, Արցախը՝ չգիտեմ...

– Բարդ է,՝ ասաց Վասյան ու հայացքն ուղղեց պատուհանից դուրս:

Մինչև Երևան այդպես էլ ոչինչ չխոսեցին:

Արդեն ուշ կեսօր էր: Արքան հիշեց, որ ճաշի ժամն է ու առաջարկեց գնալ ճաշելու: Վեր կացավ իր գահավորակից ու սկսեց քայլել դեպի ելքը: Նրան հետևեցին Արշակն ու արքայազները:

Ճաշից հետո թագուհին Արքային համարյա ուժով պոկեց Արշակից ու տարավ ննջարան:

– Թշնամու քանի՞ բանակ կոտորեցիր, ի՛մ Արքա,՝

լայն ժպիտը դեմքին հարցրեց Աննան՝ ուղիղ նայելով Արքայի աչքերին:

– Բոլորի՛ն, ի՛մ թագուհի,– պատասխանեց Արքան նույնպես ժպտալով:

– Ի՛մ Արքան հոգնած կլինի ճակատամարտից հետո: Ուզում եմ պառկի ու հանգստանա: Իսկ ես կմերսեմ նրան, որ թուլանա ու քնի,– ասաց թագուհին ու սկսեց քանդել Արքայի պատմուճանի կոճակները:

– Վաղուց չես մերսել ինձ,– ասաց Արքան ու հնազանդվեց:

– Հա՛, շա՛տ վաղուց: Հետո դու ինձ կմերսես, չէ՞,– արձագանքեց թագուհին խանդավառ:

Արքան զգում էր, որ միայն մերսումով չի ավարտվելու այս ամենը:

– Հանգցնե՞մ լույսը,– հանկարծ հարցրեց թագուհին:

– Հանգցրու,– լայն ժպտաց Արքան:

Ուշ երեկո էր արդեն: Արքան ու թագուհին միմյանց գրկել ու պառկել էին անվրդով անդորրի մեջ: Թագուհին փովել էր Արքայի կրծքին: Արքան մտորում էր վերջին մի քանի շաբաթվա իրադարձությունների շուրջը: Հիշեց, որ Ամբերդում շատ կոպիտ էր խոսել թագուհու հետ ու որ հիմա ամեն ինչ այլ էր՝ խաղաղ ու երջանիկ: Հիշեց, որ լարվածությունը սկսվել էր Մարիամին հարս վերցնելու իր մտքից: Հանկարծ հասկացավ, որ շատ հեռու չեն Ենոքավանից, ու որ կարելի էր...

– Քնա՞ծ ես, ի՛մ թագուհի,– շնչաց Արքան:

– Քնած եմ,– հագիվ լսելի արտաբերեց թագուհին:

– Հիշո՞ւմ ես՝ Ամբերդում էինք, երբ քեզ պատմեցի մայր ու աղջիկ մորի վաճառողների մասին:

Թագուհին միանգամից բարձրացրեց գլուխն ու նայեց Արքայի աչքերին:

– Ինչո՞ւ հիշեցիր,– հարցրեց նա սարսափած դեմքով:

– Ենոքավանը մոտիկ է,– պատասխանեց Արքան ժլպտալով:

Աննան հասկացավ Արքայի միտքը: Գլուխն իջեցրեց ու սկսեց մտորել: Հետո նորից բարձրացրեց գլուխն ու

նայեց Արքային:

– Ի՛մ Արքա, բայց նա, ախր, ուրիշի հարսն է,– ասաց Աննան՝ փորձելով հետ պահել Արքային իր մտքից:

– Ի՛մ թագուհի, նշանադրությունը դեռ ոչինչ չի նշանակում,– հակադարձեց Արքան,– դա պսակադրություն չի: Այդ աղջիկն իրականում ամուսնացած չի եղել: Նա պարզապես ընտրել է ապրել ոչ թե իր ծնողների տանն ու սպասել ամուսնանալու մեկ այլ հնարավորության, այլ՝ այդ դժբախտ կնոջ հետ ու կիսել նրա վիշտը:

– Ուրիշ ուզող դժվար թե ունենար,– հեգնեց Աննան՝ գլուխն իջեցնելով:

Արքան անտեսեց թագուհու հեգնանքը:

– Գուցե,– ասաց նա՝ խորը հոգոց հանելով:

– Չէր ունենա. գլուղում նշանադրված ու նման դժբախտություն բերած աղջկան ոչ ոք չէր ուզի,– շարունակեց հեգնել Աննան:

– Չեմ կարծում, որ Մարիամն այդպես է մտածել՝ որոշում ընդունելիս,– հակադարձեց Արքան:

– Ինչո՞ւ ես այդպես կարծում,– հարցրեց Աննան՝ գլուխը նորից բարձրացնելով:

– Համոզված եմ, որ նման որոշում ընդունելիս դեր է խաղացել միայն նրա կատարյալ գենետիկ կոդը՝ նրա անսահման նվիրվածությունը, մերձավորին դժբախտության մեջ չլքելու նրա գենետիկ մղումը,– պատասխանեց Արքան:

– Ինչո՞ւ ես համոզված,– շեշտակի հարցրեց Աննան:

– Ես նրան տեսել եմ,– ասաց Արքան ու, ձեռքը մոտեցնելով, սկսեց շոյել Աննայի մազերը:– Դու չես պատկերացնի, թե որքան անմեղ, միամիտ, ամոթխած, վստահող, նվիրված ու անթաքույց սիրտ ունի,– շարունակեց Արքան՝ միաժամանակ նայելով Աննայի աչքերին:

Աննայի մեջ խանդի կայծակներ ճայթեցին, բայց նա կարողացավ զսպել իրեն ու ոչինչ չասել: Միայն կախեց հայացքն ու խորասուզվեց մտքերի մեջ: Որոշ դադարից հետո, Արքան շարունակեց.

– Նրա պես հրեշտակը չպիտի դժբախտ կյանք ունենա: Մենք պիտի այնպես անենք, որ նա երջանիկ լինի:

– Բայց դա մեր խնդիրը չի,– չդիմացավ ու բորբոքվեց Աննան՝ բարձրացնելով աչքերն ու նայելով Արքային:

Արքան ուղիղ նայեց թագուհու աչքերի մեջ ու ասաց.

– Սխալվում ես. դա հենց մեր՝ իմ ու քո, խնդիրն է:

Աննան տարակուսած Արքային էր նայում:

– Ի՛մ թագուհի, մենք իշխանության բայձրագույն լծակի մոտ, չգիտես ինչպես հայտնված, սովորական ընտանիք չենք. ըստ մեր ազգային ուսմունքի՝ դու մեր բոլոր ազգակիցների մայրն ես, ես՝ հայրը: Մենք պատասխանատու ենք նրանց բոլորի երջանկության համար,– ասաց Արքան՝ շարունակելով նայել թագուհու աչքերին:

– Բայց ոչ՝ մեր որդու դժբախտության գնով,– հակադարձեց Աննան ու իջեցրեց գլուխը:

– Ինչո՞ւ ես կարծում, որ մեր որդին դժբախտ կլինի,– հարցրեց Արքան:

– Վախենում եմ,– շշնջաց թագուհին:

– Ինչի՞ց:

– Չգիտեմ:

– Դու պարզապես նրան չես տեսել,– ժպտաց Արքան:

Աննայի ներսում կրկին խանդի կայծակներ պայթեցին ու սկսեցին բոցավառվել, սակայն նա փորձ արեց հանդարտվել: «Բայց ինչո՞ւ եմ խանդում կամ վախենում. ախր, իրոք չեմ տեսել այդ աղջկան»,– մտածեց Աննան:

– Ի՛մ Արքա, արա՛ ինչպես հարմար ես գտնում: Դու ավելի լավ գիտես,– ասաց նա՝ բարձրացնելով գլուխը:

– Ես ուզում եմ, որ այս խնդրում դու ինձնից համոզված ու ինձնից նախաձեռնող լինես,– պատասխանեց Արքան:

Աննան, մի պահ խորհելուց հետո, ասաց.

– Կլինեմ: Ես միշտ քեզ հետ կլինեմ՝ միշտ կողքիդ կանեմ՝ ինչպես ուզում ես: Դու ճիշտ ես՝ հարսի ընտրության հարցում տղայի մայրն ավելի նախաձեռնող պիտի լինի. կինն ավելի խորն է զգում դիմացինի էությունը: Հրավիրիր այստեղ. ես էլ եմ ուզում տեսնել նրան: Ես ուզում եմ, որ իմ որդին երջանիկ լինի:

– Ի՛մ թագուհի, սա մեր որդու երջանկության, նրա ապագա կնոջ, մեր ապագա հարսի ընտրության խնդիր չէ միայն. սա ապագա համայն հայոց թագուհու ընտրության խնդիր է նաև,– ասաց Արքան՝ նայելով Աննայի աչքերին:

Աննան լրջացավ ու կախեց գլուխը. չէր մտածել այդ

մասին:

– Բայց ի՞նչ կմտածեն մարդիկ,– երկյուղեց նա:

– Մի՛ վախենա, ի՛մ թագուհի: Մարդիկ միշտ համակերպվում են ուրիշների ընտրության հետ, որովհետև ընտրություն կատարողն իր վրա է վերցնում բարեհաջող կամ անբարեհաջող ելքի ողջ պատասխանատվությունը: Մարդիկ շատ արագ կհամակերպվեն ու կսսկվեն: Ողջ պատասխանատվությունն իր վրա վերցնողին, ի վերջո, հարգում են ու ենթարկվում: Սկզբում, իհարկե, ընդդիմանում են ու խանգարում, բայց, ի վերջո, հարգում են, նույնիսկ՝ երկրպագում:

Աննան դեռ լուռ խորհում էր, գլուխը կախ: Արքան հասկացավ նրա միտքն ու դիմեց նրան.

– Ի՛մ թագուհի, մենք հավերժ չենք ապրելու: Անմահներ չենք: Վաղ թե ուշ լքելու ենք ու հեռանանք այս կյանքից: Մենք պարտավոր ենք արժանավոր իրավահաջորդներ պատրաստել. մենք չենք կարող հեռանալ, ազգին անհայր ու անմայր՝ որք ու անտեր, թողնելով: Մենք պարտավորություն ունենք մեր գործը շարունակելը թողնել մեզնից լավերին: Մեր սերունդները մեզնից լավն են: Տես՝ Տիգրանը... Ինձնից լավն է. ինձնից խոհեմ ու կարեկից: Կարծում եմ արդեն պատրաստ է փոխարինել ինձ, ստանձնել գահը: Դու էլ պիտի պատրաստես ապագա համայն հայոց թագուհուն:

Աննայի սիրտը ճմլվեց: Լսելով Արքայի պատգամը՝ չգիտես ինչու, ցավ զգաց:

– Ի՛մ թագուհի, մի՛ նեղվիր: Դու ընդմիշտ կմնաս առաջինը: Առաջինն ու ինձ համար միակը:

Թագուհին գրկեց ու ամուր սեղմեց Արքայի իրանը: Արքան նույնպես շատ ամուր գրկեց թագուհուն ու շնչաց.

– Հանգցնե՞մ լույսը:

Արքայի անապասելի առաջարկից թագուհին իսկույն բարձրացրեց գլուխն ու, նայելով նրա աչքերին, պատասխանեց ժպտալով.

– Ես կհանգցնեմ:

Հաջորդ առավոտյան թագուհին ցնծում էր երջանկու-

թյունից: Արթնացել, բացել էր աչքերն ու, մեջքի վրա պառկած, նայում էր վեր: Արքան դեռ քնած էր: «Որքան քիչ բան է պետք երջանիկ լինելու համար»,– մտածում էր նա: Երկար այդպես մնալուց հետո, շրջվեց ու համբուրեց Արքային, վեր կացավ տեղից, հագնվեց ու կամացով դուրս եկավ ննջարանից: Դիմեց դեպի Անուշի սենյակը: Անուշը դեռ քնած էր: Մոտեցավ, նստեց նրա կողքին ու սկսեց զննել: «Ձէ՛, ավելի շատ հորն է նման»,– մտածում էր Աննան: «Ինձնից համարյա ոչինչ չկա: Բոլորն էլ հորն են նման՝ բարձրահասակ, վայելչակազմ, գեղեցիկ ու ամենակարևորը՝ խելացի: Էլի՛ եմ ուզում: Շատ եմ ուզում: Անթիվ անհամար եմ ուզում: Ուզում եմ, որ բոլորն էլ նրա նման լինեն՝ մեկը մյուսից գեղեցիկ ու կատարյալ: Բայց ափսոս՝ ուշ է, շատ ուշ: Իսկ եթե ուշ չի՞: Ձէ՛, ի՞նչ եմ ընկել անհիմն երազանքների գիրկը: Գուցե մի հինգ տարի առաջ դեռ կարողանայի, բայց հիմա արդեն շատ ուշ է նաև՝ շատ վտանգավոր»:– Աննան շատ տխրեց: Բայց շուտով մի բան հիշեց ու պայծառացավ: Հիշեց իր ու Արքայի երեկվա զրույցը Տիգրանի ու Մարիամի մասին, հատկապես՝ Արքայի խոսքերը, որ ամեն հաջորդ սերունդ նախորդից լավն է լինելու՝ գեղեցիկ ու խելացի: Տեսնես ինչպիսի՞ն է նա: Աննայի հետաքրքրասիրովթյունը ծայրաստիճան բորբոքվեց: Վեր կացավ ու արագորեն դուրս եկավ Անուշի ննջարանից: Վերադարձավ Արքայի մոտ: Արքան դեռ քնած էր: Ծնկեց նրա կողքին ու բռնեց ձեռքը: Արքան շուտով արթնացավ:

- Ի՛մ թագուհի, ինչո՞ւ քնած չես,– զարմացավ Արքան:
- Վաղուց եմ արթնացել: Արդեն ուշ է,– ժպտաց թագուհին:
- Անուշն արթնացե՞լ է,– հարցրեց Արքան:
- Ձէ՛: Քնած է դեռ,– կրկին ժպտաց թագուհին:
- Ուզում ես հանգցնե՞լ լույսը,– ժպտաց Արքան՝ ուղիղ նայելով Աննայի աչքերին:
- Աննան ևս ժպտաց,– համբուրեց Արքային ու ասաց.
- Ուզում եմ՝ վեր կենաս, գտնես Մարիամին ու հրավիրես այստեղ:
- ձի՞շտ,– զարմացավ Արքան:

– Շատ եմ ուզում,– պատասխանեց թագուհին ու կրկին համբուրեց Արքային:

Արքայի զարմանքը չէր թուլանում: «Կանանց երբեք չես հասկանա»,– մտածում էր նա: «Քնում, զարթնում են ու միանգամից փոխվում. չես իմանա հաջորդ վայրկյանին ինչ կանեն: Ի՞նչ լավ է, որ բոլոր ախոյաններս տղամարդիկ են: Կանայք անկանխատեսելի են. նրանց հետ անհրճառ է մենամարտել»: Աննայի համբույրը երկարում էր: Արքան բռնեց նրա գլուխն ու ուժգին սեղմեց իր շուրթերին: Թագուհին իր մատերը մխրձեց Արքայի մազերի մեջ ու սկսեց ուժգին մերսել: Երկար կմնային այդպես, եթե ձայն չտար Անուշը.

– Մա՛մ, ո՞ւր ես:

– Գալիս եմ, անուշ ջան,– ասելով, թագուհին պոկվեց Արքայից ու դեմեց դեպի Անուշի սենյակը, բայց կեսից հետ շրջվեց դեպի Արքան ու ասաց,– հենց այսօր եմ ուզում տեսնել:

Արքան ավելի զարմացավ:

Երբ Արքան դուրս եկավ միջանցք, նրան արդեն սպասում էին արքայազներն ու Արշակը, Թորոսի հետ միասին:

– Բարին ընդ ձեզ, ի՛մ եղբայրներ,– ողջունեց նրանց Արքան ու խսկույն դիմեց Թորոսին,– Թորո՛ս:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– անմիջապես արձագանքեց Թորոսը:

– Զեկուցի՛ր:

– Ի՛մ Արքա, գիշերը խաղաղ է անցել. ոչ մի արտառոց շարժ չի նկատվել ամառանոցի շուրջը:

– Շատ լավ,– արձագանքեց Արքան ու դիմեց Արշակին,– Արշա՛կ, իսկ՝ մեր սահմաններո՞ւմ ու երկրո՞ւմ:

– Ամեն ինչ՝ սովորականի պես, իմ Արքա,– պատասխանեց Արշակը:

– Շատ լավ,– ասաց Արքան ու կրկին դիմեց Թորոսին,– Թորո՛ս, հիշո՞ւմ ես այն մորի վաճառող մայր ու աղջկան, որ ճանապարհեցիք դեպի Ենոքավան:

– Հիշո՞ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– անմիջապես արձագանքեց Թորոսը:

– Գտի՛ր նրանց ու հրավիրիր այստեղ: Ուզում եմ տեսնել ու զրուցել նրանց հետ,– հրամայեց Արքան:

– Լսո՞ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– պատասխանեց Թորոսը:

– Թորո՞ս, հենց այսօր եմ ուզում տեսնել,– հավելեց Արքան:

– Ի՛մ Արքա, հենց հիմա տղաներին կուղարկեմ գյուղ,– ասաց Թորոսը զգաստացած:

– Հրաշալի է,– արձագանքեց Արքան ու դիմեց Արշակին,– Արշա՛կ, իջնենք տաղավար:

– Լսո՞ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– արձագանքեց Արշակն ու, արքայազների հետ միասին, սկսեց ուղեկցել Արքային դեպի դուրս:

Երբ դուրս եկան ամառանոցից, նկատեցին, որ արքայադուատրն ու Արշակի դուատրերը վազվզում էին ծաղիկների մեջ, իսկ թագուհին, Արշակի կնոջ՝ Մարինեի, հետ միասին, զբոսնում էին ու զրուցում: Դեռ տաղավար չէին հասել, երբ Արքան դիմեց Արշակին.

– Կարծես երեխաների մեջ սարսափի հետք չի մնացել:

– Ի՛մ Արքա, երբ քաղաքից դուրս եկանք ու այստեղ էինք գալիս, մի փոքր վախեցած էին, բայց հիմա կարծես մոռացել են:

– Իսկ՝ Մարինե՞ն,– հարցրեց Արքան:

– Ի՛մ Արքա, Մարինեն դեռ հիշում է ամեն օր: Ջի կարողանում մոռանալ:

– Լավ չի,– մոալվեց Արքան ու մի փոքր մտորելուց հետո հարցրեց,– իսկ ժողովրդի մեջ ի՞նչ տրամադրություններ են:

– Ի՛մ Արքա, ժողովուրդը կարծես հանդարտվել է, հարմարվել արտակարգ իրավիճակին, ավելի աչալուրջ են, ուշադիր, հատկապես՝ սահմանամերձ գյուղերում: Քաղաքներում ևս ավելի զուսպ են ու կազմակերպված: Նախկին ահաբեկվածությունը չկա: Երկիրը լքելու տրամադրությունները ևս թուլացել են,– զեկուցեց Արշակը:

– Շատ լավ,– Արքայի դեմքը պայծառացավ մի փոքր:– Իսկ ինչպե՞ս են արձագանքում մարդիկ իմ վերջին հրամաններին:

– Ի՛մ Արքա, հպատակները հիմնականում հասկանում

են: Ոմանք նույնիսկ խանդավառությամբ են ընդունել հրամաններդ: Բայց կան նաև շատ դժգոհողներ, հիմնականում քաղաքաբնակների մեջ,– պատասխանեց Արշակը:

– Դա սպասելի էր: Ոչինչ... Իսկ ի՞նչ են խոսում մարդիկ մեր նոր զենքի մասին:

– Ի՛մ Արքա, դեռ համատարած չեն խոսում, բայց մենք անում ենք մեր գործը՝ տարածում ենք, հատկապես գործարանում, որի շուրջը մեր թշնամական երկրների լրտեսներն են վխտում:

Արդեն հասել էին տաղավարին, երբ Արքան որոշեց շարունակել զբոսանքը: Մի անսովոր ավյուն էր բորբոքվել նրա ներսում: Խոսում էր Արշակի հետ, բայց մտքում թագուհին էր: Մերթ ընդ մերթ նայում էր նրա ուղղությամբ ու բոցավառվում բերկրանքից: Թագուհին զրուցում էր Մարինեի հետ, բայց հաճախ շրջվում ու նայում էր Արքայի կողմը: Մի անսովոր ջերմ ու բոցավառ ակիքային դաշտ էր բաբախում նրանց միջև: Միմյանցից բացի ուրիշ ոչինչ չէին տեսնում: Կարծես չկար ոչինչ ու ոչ ոք նրանց շուրջը՝ ո՛չ անտառը, ո՛չ պարտեզը, ո՛չ երեխաները: Շուրջն ամեն ինչ անեացել էր՝ խավարի մեջ էր անցել ու չքացել: Արքայի համար միակ լուսավոր կետը թագուհին էր, իսկ թագուհու համար՝ Արքան: Թագուհին լսում էր Մարինեին, բայց ոչինչ չէր հասկանում: Արքան խոսում էր Արշակի հետ, բայց չէր լսում նրա ասածները: Արշակին մի պահ թվաց, թե Արքան կաթվածի չեմին է: Մի փոքր մոտեցավ, ավելի ուշադիր զննելու նրան, ու հարցրեց.

– Ի՛մ Արքա, ինչպե՞ս ես զգում քեզ:

Արքան դրան ևս ուշադրություն չդարձրեց: Արշակն ավելի անհանգստացավ: Արդեն ուզում էր դիմել արքայազներին ու կանչել բժշկին, երբ Արքան սթափվեց ու արձագանքեց.

– Լա՛վ եմ, Արշա՛կ, շա՛տ լավ եմ՝ հրաշալի: Մի անհանգստանա:

Արշակը մի փոքր խաղաղվեց, բայց դեռ անհանգիստ էր: Արքան նկատեց նրա անհանգստությունն ու, փորձելով հավաստիացնել նրան, որ լիարժեքորեն վերահսկում է ինքըն իրեն, ասաց.

– Պարզապես հրաշալի առավոտ է: Ուրիշ բանի մասին

մտածել չի լինում: Մարդ, բնության գրկում երկար մնալով, սկսում է վերադառնալ իր բնական վիճակին, վերագտնել իր կորցրած հավասարակշռությունը, իրեն առողջ ու երջանիկ զգալ: Ամեն ինչ կարգին է. մի անհանգստանա: Արշակն ավելի խաղաղվեց: Արքան, տեսնելով, որ արդեն նախաճաշի ժամն է, փորձեց ավելի հանգստացնել նրան: Շրջվեց Արշակի կողմն ու, ժպիտը դեմքին, ասաց.

– Անցնենք նախաճաշելու: Դրախտային բնության գրկում բացվում է նաև մարդու ախորժակը:

Արքան չէր կարող ասել Արշակին, թե իրականում ինչու էր երջանիկ, չէր կարող ասել, որ վերջապես վերագտել էր իր կեսին, որ կրկին միաձուլվել էին իրար իրենց բիոլաշտի բոլոր թելերով: Բոլորի համար նրանք երջանիկ զույգի վառ օրինակ են եղել միշտ: Չէր կարելի խաթարել մարդկանց հավատը, այլապես հետո ոչնչի չէին հավատա:

Արշակը լիովին խաղաղվեց, ու բոլորով միասին սկսեցին քայլել դեպի ամառանոց նախաճաշելու:

Նախաճաշից հետո, Արքային զեկուցեցին, որ գտել են Փառանձեմին ու Մարիամին: Արքան հրամայեց հայտնել նրանց, որ ինքն ու թագուհին նրանց ամառանոց են հրավիրում ու որ անհապաղ ուղևորվեն տեսնել: Մարտիկներից մեկը հայտնեց Փառանձեմին Արքայի հրավերի մասին: Փառանձեմը կարկամեց ու քարացավ դռների մեջ կանգնած:

– Քա՛, բա՛լա ջան, ախր, ընչի՞,– կամացուկ արտաբերեց նա ու փորձեց հայացքն ուղղել ներս՝ գտնելու Մարիամին:

– Չգիտեմ, մայրի՛կ ջան,– պատասխանեց մարտիկը:

Մարիամը տան ներսից լսում էր նրանց խոսակցությունը: Մոտեցավ սկեսրոջը նրա մեջքի կողմից, ձեռքերով հպվեց նրա ուսերին ու կամացուկ շշնջաց ականջին.

– Մա՛մ ջան, կարիք չկա անհանգստանալ: Գնա՛նք:

Փառանձեմը հետ շրջվեց ու նայեց Մարիամին: Մարիամի աչքերից միայն անդորր ու վստահություն էր ճառագում: Փառանձեմն իսկույն խաղաղվեց: Նա լիովին վստահում էր Մարիամի կանխազգացողությամբ: Գյուղում բոլոր

ըը գիտեին Մարիամի պայծառատեսութեան մասին: Շատ վաղուց նկատել էին, որ նա մի հատուկ ունակութիւն ունէր կանխագուշակել դեռ տեղի չունեցած իրադարձութիւնները, նույնիսկ՝ բժշկել: Շատերն էին ականատես եղել դեռ մանուկ հասակում խաղի ընթացքում իր վնասվածք ստացած խաղընկերներին ապաքինելու և ոտքի հանելու Մարիամի ունակութիւններին: Սկզբում չէին հավատացել, բայց հետո համոզվել էին ու զարմացել: Մարդիկ իրենց երեխաներին էին բերում նրա մոտ, այն համոզմունքով, որ միայն Մարիամի ներկայութիւնը բավարար կլինի երեխայի ապաքինման համար: Եվ իրոք՝ Մարիամի ներկայութեամբ ցավից ճչացող երեխաներն իսկույն հանդարտվում էին: Առավել ծանր դեպքերում Մարիամը կամ իր ձեռքերն էր դնում երեխայի գլխին, կամ գրկում ու ձեռքը պահում նրա ցավ պատճառող հատվածի վրա, ու շատ արագ երեխան հանդարտվում էր: Մարիամը նույնիսկ կարողանում էր, ինչպես ասում են, վախ բռնել՝ բացահայտել վախի պատճառն ու չեզոքացնել այն: Ոչ ոք չգիտեր, թե նա ինչպես էր անում դա, ինչպե՞ս էր սովորել, ումի՞ց ու ե՞րբ: Նույնիսկ Մարիամն՝ ինքը, չգիտեր: Նրան թվում էր, որ միշտ էր իմացել, գուցե՝ հենց ծնված օրվանից, կամ նույնիսկ՝ դեռ չծնված: Սակայն նրա նշանդրերից ու դրան հաջորդած դժբախտութիւնից հետո, ոչ ոք չէր համարձակվում դիմել Մարիամին իր խնդիրներով: Ոմանք չէին համարձակվում անհանգստացնել առավել մեծ վշտի մեջ հայտնված աղջկան, ոմանք էլ վախենում էին՝ կարծելով թե այդ խեղճ աղջիկը դժբախտութիւն է բերում իր հետ: Սկեսրոջ հետ իր համատեղ կյանքի ավելի քան մեկ տարվա ընթացքում ոչ ոք դեռ չէր դիմել Մարիամին որևէ խնդրանքով: Փառանձեմը նկատել էր, սակայն, որ վերջերս Մարիամի պայծառատեսութեան ունակութիւնները գրնալով աճում էին. մարիամը հաճախ, մեկ կամ երկու ժամ առաջ, կանխագգում էր հյուրերի գալը: Հավանաբար այս անգամ ևս կանխագգացել էր Արքայի հանձնակատարների այցելութիւնը: Արքայի հրավերն ամենևին էլ անակընկալ չէր նրա համար:

– Հա՞, բալա՛ ջան: Լա՛վ, որ ասում ես,– համաձայնվեց Փառանձեմը:

– Մայրի՛կ ջան, Արքան հրամայել է, որ ձեզ անհապաղ ուղեկցենք ամառանոց,– հավելեց Արքայի թիկնապահ մարտիկը:

– Ա՛յ, բա՛լա ջան, բա սենց անպատրաստ ո՞նց կընի,– ընդդիմացավ Փառանձեմը:– Գոնե մի կարգին հագնվենք:

– Մայրի՛կ ջան, խնդրում եմ արագացրեք,– նեղվեց մարտիկը, սակայն ստիպված էր համակերպվել:– Մենք էստեղ՝ դրսում, կսպասենք:

– Լա՛վ, բա՛լա ջան,– ասաց Փառանձեմը, փակեց դուռըն ու դիմեց Մարիամին.

– Ի՞նչ անենք, ազիզ ջան:

– Պատրաստվենք: Շատ չսպասեցնենք խեղճերին,– պատասխանեց Մարիամը:

Նա մեծ խանդավառությամբ էր ընդունել Արքայի ու թագուհու հրավերը: Փառանձեմը նկատեց դա: Մարիամի աչքերը փայլում էին: Կարծես մի հրաշալի ու երկար ըսպասված երազանք էր կատարվել: Փառանձեմը երբեք այդքան պայծառ ու խանդավառ չէր տեսել Մարիամին: Անսովոր ջերմությոն ու կրակ էր ճառագում նրանից: Փառանձեմը շփոթված Մարիամին էր նայում, փորձելով հասկանալ նրա միտքը: Մարիամը փախցրեց աչքերն ու արագ անցավ իր սենյակը: Փառանձեմը մտորեց մի փոքր: Հետո մոտեցավ Մարիամի սենյակի դռանն ու ասաց.

– Ես հիմա ջուր կդնեմ տաքանա:

Մարիամը ժպտաց: Հասկացավ սկեսրոջ միտքը, որը գուցե հենց ինքն էր հեռահար կերպով հաղորդել նրան:

Շուտով Փառանձեմն ու Մարիամը դուրս եկան տնից,՝ կոկիկ ու մաքուր հագնված: Արքայի մարտիկները ուղեկցեցին նրանց դեպի մեքենաները: Փառանձեմի ու Մարիամի համար շատ անսովոր էր, որ ուրիշներն էին բացում մեքենայի դռներն իրենց համար: Փառանձեմը կարկամել էր շփոթմունքից: Մարիամը, սակայն, շատ բնական էր ընդունում այդ ամենը. ուրիշ կերպ չէր էլ պատկերացնում: Արքայի մարտիկները Փառանձեմին ու Մարիամին առաջարկեցին նստել մեքենայի հետևի նստարանին: Մարտիկներից երկուսը տեղավորվեցին առջևում, մյուս երկուսը նստեցին երկրորդ մեքենան: Երբ բոլորը տեղավորվել էին, մեքենաները շարժվեցին: Փառանձեմը շատ անհանգիստ

էր: Նրան կարծես պոկել էին իր բնական միջավայրից ու տանում էին դեպի մութ ու ցուրտ մի կալանավայր: Նա սրտի ցավով էր դուրս գալիս իր տնից, ուր ամեն ինչ անշափ հարազատ էր ու իրենը: Լավ էր՝ գոնե հասցրել էր հավերին կերակրել: Մարիամը զարմանալիորեն հանգիստ էր: Փառանձեմի տունը, թեկուզև հարազատ օջախ էր իր համար, այնուամենայնիվ սիրտն ու հոգին, միտքն ու ողջ էությունը լի էին նորի ակնկալիքով՝ ավելի բարձրի, պայծառի ու լուսավորի: Նույնիսկ հայրական օջախում իր ապրած բոլոր տարիների ընթացքում մշտապես մի մեծ ու լուսավոր բանի բաղձանք ու ակնկալիք է ունեցել պահած իր հոգու խորքերում: Հիմա իր պայծառատես էություն բոլոր թելերով զգում էր, որ տիեզերքն ի վերջո արձագանքել է տարիներ շարունակ փայփայած իր նվիրական բաղձանքներին ու առաջնորդում է իրեն դեպի այնտեղ: Արքային հանդիպելու հենց առաջին պահից նա զգացել էր այդ մեծ ու լուսավոր բանի մոտենալը: Իսկ հիմա համոզված էր, որ արդեն հասել է այդ պահը: Երբ հասան վերելակին կից հրապարակ, նրանց դիմավորեցին պահակակետի սպաները: Նրանք մեծ հարգանքով Փառանձեմին ու Մարիամին ուղեկցեցին դեպի վերելակը: Վերելակի մեջ Փառանձեմը սարսափից կուչ էր եկել ու ամուր բռնել Մարիամի թևը: Որքան վեր էին բարձրանում, Փառանձեմն այնքան ամուր էր սեղմվում Մարիամին: Մարիամը բռնել էր Փառանձեմի ձեռքն ու փորձում էր հանգստացնել նրան: Մարիամի հանգըստությունն ու ներսի անդորրը, որ ուներ հենց սկզբից, ամենևին չէին թուլանում. հակառակը՝ վերելակի բարձրանալուն համընթաց փոխվում էին երանության: Նրա աշխատանքից կորացած մեջքն աստիճանաբար ուղղվում էր: Մարիամն անթարթ նայում էր կապույտ երկնքին ու զգում, ասես բարձրանում է ամպերից վեր: Վերևում նրանց էր սպասում ամառանոց տանող միառելս փոքրիկ գնացքը: Այն իր տեսքով ու չափերով դեպի բաղձալի երազանքը տանող մի հեքիաթային կառք թվաց Մարիամին: Փառանձեմը բաց չէր թողնում Մարիամի թևը: Վախենում էր ոտք դնել վագոն: Գնացքը Փառանձեմին շատ անսովոր ու անիրական թվաց, հեռավոր ապագայից եկած, որ իրեն տանելու էր դեպի անհայտ, խորթ ու անհարազատ մի տեղ:

Բայց երբ Մարիամը վստահորեն ներս մտավ վագոն, Փառանձեմը հանգիստ հետևեց նրան: Շուտով դռներն անձայն փակվեցին ու գնացքն ընկղմվեց թավուտ անտառի խորքը: Ողջ ճանապարհի ընթացքում Փառանձեմը պինդ սեղմվել էր Մարիամին: Սաղարթախիտ անտառի մովթն ավելի էր ահաբեկել նրան: Մարիամը փորձեց մեղմել Փառանձեմի լարվածությունը:

– Մամ ջան, մի՛ վախենա, ամեն ինչ լավ է լինելու՝ մեզ սպասում են գրկաբաց,– ասաց նա՝ նայելով Փառանձեմի կողմը:

Փառանձեմը հանդարտվեց մի փոքր՝ վստահելով Մարիամին: Որքան մոտենում էին ամառանոցին, այնքան արագ էր տրոփում Մարիամի սիրտը: Շուտով տեղ հասան: Ամառանոցին կից կառամատույցում նրանց դիմավորելու էին դուրս եկել Արքան ու թագուհին, արքայազուստեր հետ միասին, Արշակի ընտանիքը, բժշկն իր օգնականի հետ միասին, Արքայի թիկնապահ գնդի մարտիկներն ու սպասարկող անձնակազմը: Թագուհին անհամբերությամբ էր սպասում տեսնելու Մարիամին: Գնացքից նախ դուրս եկան Արքայի թիկնապահ գնդի մարտիկներն ու մոտեցան Փառանձեմի ու Մարիամի վագոնին: Վագոնից առաջինը դուրս եկավ Փառանձեմը: Նա շփոթված շուրջն էր նայում: Շուտով նկատեց Արքային ու թագուհուն և իսկույն կարմրեց: Շրջվեց դեպի Մարիամը՝ նրա աջակցությունն ակնկալելով: Մարիամը հանդարտ դուրս եկավ ու բռնեց Փառանձեմի ձեռքը: Փառանձեմը սեղմվեց նրան, ու երկուսով միասին սկսեցին քայլել դեպի Արքան ու թագուհին: Թագուհին Մարիամին նկատելու հենց առաջին պահից ուշադիր զննում էր նրան: Մարիամը նկատել էր թագուհու զննող հայացքն ու աշխատում էր ուղիղ չնայել նրա աչքերին: Փառանձեմի ձեռքն ամուր բռնած՝ քայլում էր հանդարտ, հայացքը՝ դեպի ներքև: Թագուհին նկատեց դա ու շատ հավանեց: Շրջվեց Արքայի կողմն ու ասաց.

– Հավանեցի: Ճիշտ էիր նկարագրում,– ու մի փոքր հետո հավելեց ժպտալով,– ինչպես՝ միշտ:

Արքան նույնպես ժպտաց ու նայեց թագուհու աչքերին: Երբ Փառանձեմն ու Մարիամը մոտեցան նրանց, առաջինըն ինքը ողջունեց նրանց.

– Իմ լավ քույրեր, ես ու Թագուհին ողջունում ենք ձեզ: Ուրախ ենք ձեզ տեսնելու համար:

Փառանձեմն ու Մարիամը ոչինչ չկարողացան պատասխանել: Թագուհին նկատեց նրանց շփոթմունքը: Մի երկու քայլ արեց, մոտեցավ Փառանձեմին ու բռնեց նրա ձեռքը:

– Շատ ուրախ ենք,– ասաց նա:

Փառանձեմը կախել էր գլուխն ու կաթվածահար չգիտեր ինչ ասի: Թագուհին արագ շրջվեց դեպի Մարիամը: Երկու ձեռքով բռնեց նրա ուսերն ու փորձեց նայել նրա աչքերի մեջ: Մարիամը դեռ չէր համարձակվում վեր նայել, բայց երբ զգաց Թագուհու ձեռքերի հպումը, բայրձրացրեց հայացքն ու ամոթխած նայեց նրան: Թագուհու աչքերից միայն ջերմություն էր ճառագում, սիրառատ ու կարեկից մոր ջերմություն: Մարիամն անմիջապես զգաց դա ու կլրկին կախեց գլուխը: Թագուհին ավելի մոտեցավ նրան ու, բոլորի համար անսպասելի, գրկեց: Արքան աչքերին չէր հավատում: Կարկամել ու անթարթ հետևում էր, թե հետո ուրիշ ինչ է անելու Թագուհին: Աննան երկար պահեց Մարիամին, իր կրծքին սեղմած, կարծես ուզում էր մինչև վերջին մասնիկը շոշափել ու զգալ նրան: Հետո բաց թողեց, բռնեց նրա ձեռքն ու ասաց.

– Ներս գնանք:

Մարիամն իսկույն ենթարկվեց: Արքայադուստրը բռնեց Մարիամի մյուս ձեռքն ու երեքով միասին սկսեցին քայլել դեպի ամառանոցի մուտքը: Արքան դիմեց Փառանձեմին.

– Քո՛ւյր Փառանձեմ, նե՛րս արի:

Փառանձեմն ու Արքան հետևեցին Թագուհուն ու Մարիամին: Նրանց հետևում էին Արշակն, իր ընտանիքի հետ միասին, բժիշկն ու իր օգնականը: Նրանց բոլորին ուղեկցում էին Արքայի թիկնապահ գնդի մարտիկները: Թագուհին, Մարիամի ձեռքից բռնած, նախասրահի միջով տարավ նրան դեպի մեծ պատշկամբը: Բոլորը հետևեցին նրանց: Պատշկամբը նայում էր լախնարձակ ձորին, որի միջով հոսում էր կարկաշահոս գետը: Հաճելի կեսօր էր, արևոտ ու տաք: Պատշկամբի կենտրոնի ցածրիկ սեղանի շուրջը գորգապատ փափուկ բազմոցներ ու բազկաթոռներ

էին շարված: Թագուհին, Մարիամի ու Անուշի հետ միասին, նստեցին բազմոցներից մեկի վրա: Արքան ու Փառանձեմը՝ կողքի բազմոցին: Մյուսները տեղավորվեցին հարակից բազմոցներին: Նրանց բոլորին շրջափակեցին Արքայի մարտիկները: Երբ բոլորը հարմար տեղավորվել էին, Արքան փորձեց ներկայացնել Փառանձեմին:

– Բարեկամներ, հիշո՞ւմ եք՝ պատմում էի Երևանի տոնավաճառում ինձ օգնության հասած կնոջ մասին: Եթե քույր Փառանձեմի խիզախությունը չլիներ, ապա գործս շատ կդժվարանար: Ճիշտ ժամանակին բեմ բարձրացավ ու փրկեց դրությունը. օգնության հասավ, երբ արդեն կորցրել էի վկաներ գտնելու հույսս:

Փառանձեմը կարմրեց ու կախեց գլուխը: Ձեր համարձակվում նայել ներկաներից որևէ մեկի աչքերին:

– Ա՛յ, եթե բոլորը քույր Փառանձեմի պես խիզախ ու արդարամիտ լինեին, ապա երկրում ոչ մի խնդիր չէինք ունենա,– հավելեց Արքան:

Փառանձեմն ավելի կարմրեց ու ավելի կուչ եկավ: Բոլորը հիացած նրան էին նայում: Հետո, միմյանց նայելով, սկսեցին հիացմունքի ու դրվատանքի խոսքեր արտահայտել: Դա ավելի ճնշեց ու կաթվածահար արեց Փառանձեմին: Արքան նկատեց դա ու, Փառանձեմին բոլորի ուշադրության տարափից փրկելու համար, փորձեց փոխել թեման: Նա մի փոքր առաջ թեքվեց, նայեց Մարիամի կողմն ու ասաց.

– Իսկ թագուհու կողքին նստած է քույր Փառանձեմի...,– Արքան դժվարանում էր շարունակել: Թագուհին իսկույն զգաց դա ու անմիջապես օգնության հասավ.

– Դուստրը:

Արքան գոհունակությամբ նայեց թագուհուն, լայն ժլպտաց ու, շրջվելով դեպի ներկաները, հաստատեց.

– Այո՛, դուստրը:

Ասաց ու զգաց, թե ինչպես է թնդում սիրտն իր կողակցի աջակցությունը ժամանակին ստանալու երջանկությունից, բայց ավելի շատ նրանից, որ արդեն հավատարիմ ու համախոհ զինակից ունի, անմնացորդ նվիրված ու նախաձեռնող, շրջահայաց ու աչալուրջ, պատրաստ ամեն անակնկալի:

– Մայր ու աղջիկ միասին են ապրում,– հավելեց Արքան, բայց չուզեց ավելին ասել, Փառանձեմի վիշտը կրկին չբորբոքելու համար: Շրջվեց նրա կողմն ու հարցրեց,– քույր Փառանձեմ, հավանո՞ւմ ես այստեղ:

Փառանձեմը մի ականթարթ գլուխը բարձրացրեց, շրջեց Արքայի կողմն ու գլխով արեց: Արքան դեռ սպասում էր նրա պատասխանին:

– Հավանում եմ, շատ սիրուն է,– վերջապես ասաց Փառանձեմը՝ շարունակելով գլխով անել:

– Դե՛, ուրեմն մի երկու օր կհյուրընկալվեք այստեղ,– ասաց Արքան ժպտալով:

– Վա՛յ, չէ՛,– ահաբեկվեց Փառանձեմը:– Բա մեր տուն ու տեղը...

– Ձեր տուն ու տեղին ոչինչ էլ չի լինի,– ասաց Արքան՝ նայելով Փառանձեմի աչքերին:

Փառանձեմը չհամարձակվեց հակադարձել: Կախեց գլուխը, բայց շուտով մի փոքր առաջ թեքվեց ու նայեց Մարիամին: Մարիամը գլխով արեց՝ որ կարելի է մնալ: Փառանձեմը մի փոքր հանդարտվեց: Թագուհին նկատեց նրանց մտքերի փոխանակությունը: Շրջվեց ու դիմեց Մարիամին.

– Իսկ դու հավանո՞ւմ ես այստեղ, դրստի՛կ իմ:

Մարիամը Փառանձեմի պես գլխով արեց ու կախեց գլուխը: Թագուհին մի փոքր կռաքավ նայելու նրա աչքերին: Մարիամը շրջեց գլուխը, նայեց թագուհուն ու ասաց կամացուկ.

– Շատ եմ հավանում,– ու նորից կախեց գլուխը:

– Հրաշալի է, ուրեմն կմնաք մի երկու օր,– արձագանքեց թագուհին ժպտալով,– ես ցույց կտամ ձեր սենյակը: Այնտեղ կան բոլոր անհրաժեշտ պարագաները: Եթե որևէ այլ բանի կարիք ունենաք, անմիջապես կասեք ինձ, լա՞վ:

Մարիամը գլխով արեց: Թագուհին նորից գրկեց նրան ու սեղմեց իրեն: Արքան մեծագույն բերկրանք էր ստանում այդ տեսարանից: Նրա երջանկությունը կրկնապատկվել էր. վերագտել էր իր կեսին՝ իր թագուհուն, իր զինակցին: Նրանից մի աննկարագրելի ջերմություն էր ճառագում, որ միայն ինքն էր տեսնում, մի աննման փայլ ու երանություն էր հորդում, որ միայն ի՛ր համար էր: Արքան անչափ եր-

ջանիկ էր նաև, որովհետև իր թագուհին, իր զինակիցն իսկապես հավանել էր Մարիամին: Երկար նայում էր ու չէր կշտանում: Լոռվթյունը երկարում էր: Հանկարծ Արքան հիշեց, որ շուտով ճաշի ժամն է ու դիմեց թագուհուն.

– Ի՛մ թագուհի, շուտով ճաշի ժամն է: Մեր հյուրերին ցույց տուր իրենց սենյակը: Թող մի փոքր հանգստանան ու պատրաստվեն ճաշի:

– Սիրով, ի՛մ Արքա,– արձագանքեց թագուհին ու վեր կացավ, Մարիամի հետ միասին:– Գնանք, ցույց տամ ձեր սենյակը,– ասաց թագուհին ու, Մարիամի ձեռքից բռնած, սկսեց քայլել դեպի ներս:

Նրանց հետևում էր արքայադուստրն իր դայակի ու Փառանձեմի հետ միասին: Բոլորը նույնպես վեր կացան ու, բարև բռնած, ճանապարհեցին թագուհուն: Արքան դիմեց բոլոր ներկաներին.

– Բարեկամներ, ես պիտի որոշ ժամանակով առանձնանամ իմ սենյակում: Դուք հանգստացեք: Կհանդիպենք ճաշի սեղանի շուրջ,– ասաց ու դիմեց դեպի իր սենյակը:

Թագուհին Մարիամին ու Փառանձեմին իրենց սենյակը ցույց տալուց ու ամեն ինչ ներկայացնելուց հետո, ժլատալով դիմեց Մարիամին.

– Կարող եք Անուշի ու դայակի հետ միասին զբոսնել ամառանոցի շուրջը:

Անուշն ուրախացավ ու բռնեց Մարիամի ձեռքը: Մարիամը լայն ժպտաց: Թագուհին Անուշին ու դայակին թողեց Մարիամի մոտ ու գնաց Արքային փնտրելու: Շուտով գտավ նրան՝ պառկած ննջարանի բազմոցին:

– Քնո՞ւմ ես, ի՛մ Արքա,– դիմեց նրան կամացուկ:

– Ինչպե՞ս կարող եմ քնել, երբ ներսս բոցավառվել է երջանկովթյունից,– պատասխանեց Արքան, արագ վեր կացավ բազմոցից ու գրկելով թագուհուն ասաց,– սիրում եմ քեզ անսահման, ի՛մ թագուհի, ի՛մ հրաշք, ի՛մ աննման:

– Իրո՞ք երջանիկ ես, ի՛մ Արքա,– հարցրեց թագուհին:

– Իչպե՞ս կարող եմ երջանիկ չլինել, երբ քեզ պես չքնաղ ու համախոհ զինակից ունեմ,– պատասխանեց Արքան:

Թագուհին նայեց Արքայի աչքերին ու հավից: Փարվեց ու ամուր գրկեց նրան: Արքան սկսեց համբուրել թա-

գուհու վարսերն ու ագահաբար շնչել նրանց բույրը: Համբուրում էր ու չէր կշտանում, շոյում էր ու ցնծում երջանկովթյունից, ամուր սեղմել էր իր կրծքին ու բաց թողնելու մտադրություն չունեի:

- Սիրում եմ քեզ անսահման,- շնջաց թագուհին:
- Ես քեզ՝ ավելի շատ,- կամացուկ շնջաց Արքան:
- Ավելի շատ չի լինում,- ժպտաց թագուհին:
- Իմ թագավորությունում ամեն ինչ էլ լինում է,- արձագանքեց Արքան հումորով:
- Գիտեմ, ի՛մ ամենակարող ու հրաշագործ Արքա,- ասաց թագուհին ու ավելի ամուր գրկեց նրան:
- Ա՛յ, հիմա արևի լույսն էլ կհանգցնեմ,- կատակեց Արքան:

Թագուհին բարձրացրեց գլուխն ու նայեց նրա աչքերին: Արքայի աչքերը փայլում էին երջանկովթյունից:

- Հանգցրու,- ասաց թագուհին՝ փարվելով նրան:
- Ուզո՞ւմ ես,- շնջաց Արքան:
- Շատ եմ ուզում, միշտ ու անդադար: Ուզում եմ երբեք չպոկվել քեզնից: Ուզում եմ մշտապես կողքիդ լինել: Ուզում եմ միշտ ինձ նայես, գրկես ու գուրգուրես:
- Ես էլ եմ ուզում,- ասաց Արքան ու հանգցրեց լույսը:

Շուտով ճաշի ժամն էր: Արքան պառկել էր անվրդով, հայացքն ուղիղ դեպի առաստաղն ու մտքով սլանում էր տիեզերքի անհուններում: Թագուհին գրկել էր նրա իրանն ու ամուր սեղմվել նրան, աչքերը փակ: Արքան նայում էր վեր ու միաժամանակ՝ շոյում թագուհու փարթամ վարսերը: Թագուհին բերկրանքից անհացել էր՝ չգիտեր արթո՞ւն էր արդյոք, թե՞ երազների մեջ: «Ինչ անխելքն եմ եղել ես,- մտածում էր նա,- մի՞թե չէի կարող այս ամենն ավելի շուտ ունենալ»: Աննայի այս մտքի վրա արքայադուստրը թակեց դուռը:

- Չե՞ք գալիս: Արդեն ճաշի ժամն է: Ի՞նչ եք անում:
- Գալիս ենք: Ասա թող սեղանը գցեն,- անմիջապես արձագանքեց Արքան ու իսկույն դիմեց թագուհուն:
- Վեր կենանք, ի՛մ թագուհի: Բոլորն արդեն մեզ են սպասում երևի:

– Չեմ ուզում: Ասա թող մեզ չսպասեն,– մրմնջաց թագուհին հագիվ լսելի՝ դեռ երազների մեջ սավառնելով:

– Հյուրեր ունենք, գա՛նձս: Էս անգամ չի ստացվի: Ես էլ կուզեի հավերժ գրկած պահել քեզ, բայց էս կյանքում դժվար թե ստացվի,– ասաց Արքան խորը հոգոց հանելով:

Թագուհին տխրեց մի պահ: «Ինչ դաժան է կյանքը: Ամեն ինչ կարծես հատուկ է արվում խաթարելու մարդու երջանկությունը: Նոր ես սկսում զգալ երջանկության երանելի բերկրանքը, երբ անպայման մի խոչնդոտ է ծառանում դիմացդ»,– մտածում էր նա:

– Բայց ինչու՞,– թագուհու վերջին միտքը հնչեց բարձրաձայն:

– Չգիտեմ, ի՛մ աննման, գուցե որովհետև միայն մենք ենք երջանիկ: Եթե բոլորը երջանիկ լինեին, ապա հնարավոր կլիներ: Չնայած՝ այս կյանքում դժվար թե նման բան երբևէ լինի: Խանգարող ամեն ինչն ավելի շատ է՝ համատարած: Ինձ երբեմն թվում է, թե լույս աշխարհ ենք գալիս ոչ թե երջանիկ ապրելու, այլ փորձությունների միջով անցնելու համար, տառապելու ու խրատվելու համար, ընտրությունների առաջ կանգնելու ու որոշումներ ընդունելու համար: Կյանքը հաճախ անդադար քննության է նման, կամ՝ անողոք ուսուցչի մտրակի տակ ուսանելուն: Ամեն դեպքում՝ ավելի շատ տառապանք է, քան՝ բերկրանք: Բայց, չգիտեմ ինչու, համոզված եմ, որ այս ամենը սխալ է: Մարդ ավելի շատ գիտելիք է ստանում երջանիկ ապրելով՝ սիրո ու երանության մեջ: Սիրո անշեջ հուրն ավելի ուսուցանող է քան որևէ այլ բան: Համամիտ չե՞ս:

– Համամիտ եմ, ի՛մ Արքա,– ասաց թագուհին, ամուր սեղմվեց նրան ու հիշեց իր վերջին բացահայտումը:– Դու ամենախիմաստունն ես բոլոր արքաների մեջ՝ արքայից արքա:

– Չափազանցնում ես, ի՛մ հրաշք,– ժպտաց Արքան:

– Ձէ՛, չեմ չափազանցնում,– ասաց թագուհին ու ավելի ամուր սեղմեց Արքայի իրանը:

– Հիմա շունչս կկտրվի,– հագիվ լսելի արտաբերեց Արքան ժպտալով:

Թագուհին սթափվեց: Թուլացրեց ակցանը, վեր բարձրացավ իր տեղից, կախվեց Արքայի վրա՝ ուղիղ նայելով

նրա աչքերի մեջ ու իր փարթամ վարսերով վարագուրելով նրա դեմքը բոլոր կողմերից: Մոտեցավ, հավեց Արքային ճակատ-ճակատի ու ասաց.

- Ձեմ չափազանցնում:
- Լա՛վ,- ժպտաց Արքան,- հավատում եմ:
- Լուրջ եմ ասում:
- Գիտեմ,- լրջացավ Արքան:

Թագուհին մոտեցավ ու համբուրեց նրան: Արքան իր մատերը մխրճեց թագուհու վարսերի մեջ: Երկար կմնային այդպես, եթե Անուշը նորից չթակեր դուռը.

- Ձեք գալի՞ս:
- Վեր կենանք, գա՛նձս,- շշմաց Արքան:

Թագուհին դժկամությամբ թուլացրեց շրջափակումն ու հետ ընկավ մեջքի վրա:

- Լա՛վ, այս անգամ էլ փրկվեցիր,- կատակեց նա:

Արքան ժպտաց ու վեր կացավ: Հետո՝ թագուհին: Արագ պատրաստվեցին, ու դուրս եկան միասին: Նախասրահում նրանց դիմավորեցին Արքայի թիկնապահ գնդի մարտիկները և ուղեկցեցին նրանց դեպի ճաշասենյակ: Բոլորն արդեն ճաշասենյակում էին: Երբ Արքան ու թագուհին ներս մտան, բոլորը ոտքի կանգնեցին՝ բարև բռնած:

- Բարին ընդ ձեզ, իմ եղբայրներ ու քույրեր: Նստեք: Սկսենք: Մեր բժիշկը հրաշալի սեղան է կազմել: Այսօր սիրտս թնդում է ուրախությունից: Ուզում եմ այն կիսել բոլորիդ հետ: Նախքան ուտելուն անցնելը, ուզում եմ օրհնանքի խոսք բարձրացնել,- ասաց Արքան: Ձեռքերը դեպի վեր պարզեց ու սկսեց,- մեր հայր Արարիչ, մեր ամենակարող ու բարեգութ աստված, անչափ գոհ ենք ու շնորհակալ, որ կանք, ապրում ենք ու ըմբոխշնում տվածդ մեծագույն պարգևը՝ կյանքը, որ շրջապատված ենք բարի ու առաքինի մարդկանցով, հավատարիմ ու անխոնջ զինակիցներով, միմյանց հանդեպ ուշադիր ու հոգատար: Երախտապարտ ենք նրանց մաքուր էության ու անթաքույց սրբոտի համար: Երջանիկ ենք մեր կողակիցների համար. մեծագույն երջանկություն է գտնել, հանդիպել ու ապրել հոգեհարազատ էակի հետ փոխնվիրվածության ու հոգատարության բոլոր թելերով միահյուսված: Անչափ ուրախ ենք մեր երեխաների համար՝ լսոխ ու հասկացող, սատարող ու

կարեկից: Համոզված ենք, որ առաջ են տանելու մեր սկզբնական գործը ու ավելի լավ՝ քան մենք: Օրհնանքս եմ ուղղում բոլոր նրանց: Թող բազմապատկվեն նրանց բոլորի շնորհներն ու կարողությունները: Թող օրեցօր ծաղկեն ու զորանան, ապրեն երջանիկ՝ սիրված ու գնահատված: Օրհնանքս եմ ուղղում մեր այսօրվա հյուրերին: Երախտապարտ ենք, որ կան, որ մեզ են միացել այսօր ու իրենց անկրկնելի էությունը հարստացրել ու ջերմացրել մեզ բոլորիս: Մեր հայր Արարիչ, անչափ գոհ ենք ու շնորհակալ տվածդ բարիքների առատություն համար: Օրհնանքս եմ ուղղում բոլոր նրանց, ովքեր սիրով ու խանդաղատանքով ուսեստներ են կազմել ու պատրաստել մեզ համար, որ կազդուրվենք ու ամրանանք: Թող օրհնվեն նրանց ձեռքերը, թող երջանիկ լինեն նրանք ու նրանց սերունդները: Գոհ ենք ու շնորհակալ մեր առաքինի նախնյաց համար: Փառք ու պատիվ բոլոր նրանց:

Արքան ավարտեց իր օրհնանքն ու իջեցրեց ձեռքերը: «Ամեն»,– միահամուռ արձագանքեցին բոլորն ու նստեցին Արքայի հետ միասին: Դեռ չէին սկսել, երբ Արքան դիմեց բժշկին.

– Բժիշկ, վերջերս առողջական պատգամներ չես կիսում մեզ հետ:

– Ներող եղիր, ի՛մ Արքա, կարծում էի պատերազմական իրավճակում ոչ մի տրամադրություն չես ունենա որևէ պատգամ լսելու:

– Ճիշտ ես, բժիշկ: Բայց հիմա ունեմ,– արձագանքեց Արքան, կայտառ ու անսպառ եռանդով լեցուն:

Արքայի կենսախիղճ վարքը զարմացրել էր բոլորին: Ներկաներից ոչ ոք չէր հիշում նրան այդպիսին: Նրան միշտ տեսել էին մտազբաղ ու մտախոհ, հաճախ նույնիսկ՝ մոռալ: Այսօր կարծես մի մեծ քար էր ընկել նրա ուսերից: Բացվել էր սիրտն ու թնդում էր երջանկությունից: Արքայի զվարթ ու սրտաբաց վարքը վարակել էր ներկաներին: Աշխուժության մի ջերմ ալիք էր տարածվել ու համակել նրանց: Բժիշկը փորձեց անպատասխան չթողնել Արքայի ցանկությունը:

– Ի՛մ Արքա, շատ ճիշտ ես հոգեհարազատ մարդկանց կարևորության հարցում: Իմաստություններիցս մեկն էիր

հիշել վերջերս. «Կարևոր չէ՝ ինչ ես ուտում, ավելի կարևոր է՝ ում հետ ես ուտում»,– ասաց բժիշկն ու շարունակեց,– մի շատ կարևոր պատգամ ես կա, որ հաճախ ենք մոռանում՝ սնունդդ ընդունիր որպես բուժամիջոց: Հակառակ դեպքում հետո բուժամիջոցն ես ընդունելու որպես սնունդ:

– Հրաշալի՛ է, բժի՛շկ,– թնդաց Արքան ու շարունակեց,– ու իհարկե երբեք չի կարելի մոռանալ ամենակարևոր պատգամդ՝ ավելի կարևոր է՝ ինչպե՞ս ես ուտում, քան՝ ինչ ես ուտում:

– Այո՛, ի՛մ Արքա: Շատ ճիշտ ես,– ժպտաց բժիշկը:

Ճաշն անցնում էր անկաշկադ ու աշխույժ: Թագուհին իր կողքին էր տեղավորել Մարիամին ու անդադար զրուցում էր նրա հետ: Արքայադուստրը նստել էր հոր ու մոր միջև ու վայելում էր երկուսի երջանկությունը: Արքան զրուցում էր Արշակի ու բժշկի հետ: Արշակի կինը՝ Մարինեն, իր աղջիկների հետ միասին, նստել էր Փառանձեմի կողքին ու աշխատում էր նրան միայնակ չթողնել: Իսկ Արքայի դիմաց՝ սեղանի մյուս կողմում, նստած արքայազները զրուցում էին միմյանց հետ: Տիգրանը, սակայն, մերթ ընդ մերթ իր հայացքն ուղղում էր Մարիամի կողմը: Մարիամի հանդեպ թագուհու անկաշկանդ ու խանդավառ վերաբերմունքը գրավել էր նրա ուշադրությունը: Տիգրանը խոսում էր եղբոր հետ, բայց ավելի ու ավելի հաճախ էր նայում Մարիամին: Սկսել էր նույնիսկ հետաքրքրվել ու փորձում էր լսել, թե մայրն ինչ է խոսում նրա հետ: Տիգրանի ուշադրության շեղումը շուտով նկատեց փոքր արքայազնը՝ Արտակը:

– Տիգ, ուշադրությունդ ամբողջովին մեր հյուրի կողմն է,– ասաց նա:

– Զգացվո՞ւմ է,– ուշքի եկավ Տիգրանը:

– Նկատելի է,– ժպտաց Արտակը:

Տիգրանը մի փոքր կարմրեց:

– Բայց, իրոք, համակրելի, նույնիսկ գրավիչ էություն ունի,– քաջալերեց Արտակը:

– Կարծո՞ւմ ես,– հարցրեց Տիգրանը, ուղիղ նայելով եղբոր աչքերին:

– Զգում եմ, որ արտասովոր ու բոլորից շատ տարբեր

մի բան ունի,- հաստատեց Արտակը:

- Նույն զգացողությունը ես ունեմ,- ասաց Տիգրանն ու շարունակեց նայել Մարիամի կողմը:- Ձի ստացվում չնայել: Շատ խորը թաքնված, բայց անսահմանորեն դյուլթիչ հմայք ունի՝ առաքինի արժեքներ: Շատ զգալի է: Մերոնք հաստատ զգացել են,- Տիգրանը նկատի ուներ Արքային ու թագուհուն,- զարմանում եմ սակայն, որ այդ ամենն աննկատ է մնացել ուրիշների համար:

- Մարդիկ նկատում են միայն այն, ինչ իրենց գենետիկ կողի տրամաշափի սահմաններում է: Զարմանալու չի,- ասաց Արտակը:

- Ճիշտ ես: Լավագույն դեպքում համեմատում են իրենց տեսածներից լավագույնի հետ ու սահմանափակվում դրանով,- վրա բերեց Տիգրանն ու շարունակեց,- աստըվածամարդու ողջ էությունը նկատելու ու մինչև վերջ գնահատելու համար հարկավոր է առնվազն աստվածամարդ լինել՝ օժտված միևնույն արժանիքներով, միևնույն գենետիկ կողով:

- Բայց մարդիկ արժանիքներ կեղծելու ունակություն ունեն: Հարկ է, որ մի քիչ զգույշ լինես,- ասաց Արտակը մի փոքր անց:

- Կարծում ես կեղծում է,- հարցրեց Տիգրանը, սևեռուն նայելով եղբորը:

- Ամոթխածություն կեղծելը շատ դժվար չի,- պատասխանեց Արտակը:

- Չգիտեմ... Գուցե... Բայց զգում եմ, որ չի կեղծում: Ամեն դեպքում մարդու մեջ լավը տեսնելն ու այդ մասին բարձրաձայնելը ճշմարիտ եմ համարում:

- Բայց ոչ չափազանցնելու աստիճանի,- փորձեց եղբորը զգուշացնել Արտակը:

- Թեկուզ չափազանցնելու աստիճանի: Մարդու լավ հատկությունները նկատելն ու չափազանցված բարձրաձայնելը բազմապատկում է այն, եթե գործ ունես աստվածամարդու հետ: Իսկ եթե ոչ՝ եթե կեղծում էր, ապա ամեն ինչ շատ արագ կպարզվի՝ մարդը շուտ երես կառնի ու կսկսի գլխիդ նստել:

- Գուցե ճիշտ ես,- արձագանքեց Արտակը:

Այլևս ոչինչ չխոսեցին:

Ճաշից հետո կանայք, թագուհու գլխավորությամբ, երեխաների հետ միասին, իջան պարտեզում զբոսնելու: Տղամարդիկ հավաքվեցին բրգաձև տաղավարում: Արշակը դիմեց Արքային.

– Ի՛մ Արքա, ինձ քիչ առաջ հաղորդեցին, որ միջագային ասպարեզում մեր ահազանգից հետո նկատելի իրարանցում է սկսվել:

– Շատ հետաքրքիր է,– ասաց Արքան ժպտալով:

– Ի՛մ Արքա, աննախադեպ աշխուժություն է նկատվել նախկինում, իհարկե նաև ներկայումս, գաղութացված ու հիմնականում պառակտված ու անմիաբան երկրների ճամբարում: Այդ երկրներից երեքը հանդես են եկել գաղութարար երկրների կողմից համաշխարհային օվկիանոսների անխնա շահագործման շուրջ մեր ներկայացրած լուսաբանումը պաշտպանող ելույթներով: Նրանք նույնիսկ կոչ են արել մյուս գաղութացված երկրներին միանալ իրենց ու միահամուռ կերպով թոթափել նեոգաղութատիրությունը: Գաղութատեր երկրները խուճապի մեջ են: Դրանց պատվիրակությունները կաթվածահար, հապճեպորեն լքել են նիստերի դահլիճը:

– Վա՛տ չի,– պայծառացավ Արքան,– գաղութատեր երկրների խուճապն արդեն բավարար էր մեր հարվածի արդյունավետությունը տեսնելու համար: Բայց որ արդեն աշխուժացել են գաղութացված երկրները, շատ ավելին է, քան սպասում էի, նույնիսկ հրաշալի է: Եթե բոլոր կողոպտված երկրները ոտքի կանգնեն, ապա անհնար է կասեցնել նրանց հուժկու ալիքը:

– Ի՛մ Արքա, եթե նույնիսկ ոչ մի ալիք էլ չբարձրանա, ներկա աշխարհաքաղաքական հավասարակշռության ապակայունացումը մեզ հիմա շատ կօգնի,– բարձրաձայն մտորում էր Արշակը:

– Կբարձրանա՛: Համոզված եմ՝ կբարձրանա: Փողից քաղցր բան չկա, Արշակ, ինչպես ասում են: Թեկուզ հենց նույն՝ գաղութացված, երկրների բռնատերերն իրենց անձնական գրպանի համար կընդվզեն իրենց դրսի տերերի դեմ: Իրենց ժողովրդի անունից, իրենց ժողովրդի համար, իրենց ժողովրդի ջանքերով ոտքի կենեն ու կփորձեն թո-

թափել գաղութատիրությունը: Հետո, իհարկե, իրենց ժողովրդին ոչինչ չեն տա հաղթանակից հետո, բայց դա հետո՝ շատ ուշ, կպարզվի: Ժողովուրդները միշտ շատ ուշ են հասկանում, երբ ամեն ինչ վաղուց արդեն ավարտված է ու այլևս անհնար որևէ բան փոխել:– բարձրաձայն մտորում էր Արքան՝ հայացքը հառած անհուն հեռուն:

– Ի՛մ Արքա, միանգամայն ճիշտ ես, բայց դա մեր գործը չի, ինչպես ասում են: Մենք մեր խնդիրներն ունենք:

– Չէ՛, Արշա՛կ, դա ես մեր գործն է: Մենք պատասխանատու ենք բոլոր ազգերի երջանկության ու նրանց միջև կայուն խաղաղության համար: Հիշո՞ւ՞մ ես՝ մեր սահմանադրության նախաբանում ամրագրված են մեր ազգի առաքելությունները:

– Ճիշտ ես, ի՛մ Արքա, հիշում եմ,– ասաց Արշակն ու կախեց գլուխը:

– Բայց հիմա, ավա՛ղ, դեռ ոչինչ չենք կարող անել, բացի ինքնապաշտպանությունից,– շարունակեց Արքան,– չնայած՝ գուցե հենց մեր այս քայլը միաժամանակ և՛ ինքնապաշտպանություն է, և՛ դեպի մեր առաքելությունը տանող ճանապարհ: Գուցե հենց մեր այս քայլն է, որ կսկսի առաջնորդել մյուս բոլոր ազգերին, ցույց կտա նրանց ճշմարիտ ուղին, միաբանության կմղի ու կխթանի նրանց համագործակցությունը:

– Ի՛մ Արքա, շատ հնարավոր է: Ճշմարիտ են մտքերդ,– արձագանքեց Արշակը, գլուխը դանդաղ վեր բարձրացնելով:– Ինչպես միշտ ես ասել՝ իսկական հեղափոխությունը գաղափարական հեղափոխությունն է, իսկական առաջնորդը գաղափարն է, որ առաջնորդում է նույնիսկ առանց առաջնորդի:

Արքան ժպտաց: Որոշ ժամանակ լռություն տիրեց:

– Տեղին հիշեցիր, Արշա՛կ: Ամենահզոր զենքը գաղափարն է, ճշմարիտ գաղափարն իհարկե, այն գաղափարը, որը բացահայտում ու պարզաբանում է, ցրում է խավարն ու բացում մարդկանց աչքերը, զինում նրանց ճշմարիտ գիտելիքով՝ դրանով ազատագրելով նրանց շղթայված միտքն ու հոգին: Ու երբ բացվեն բոլորի աչքերն ու ազատագրվեն նրանց հոգիները, ապա հեղափոխությունն ավարտված կլինի,– ասաց Արքան ու շարունակեց,– հեղափոխություն

իրականացնելու համար, հետևաբար, կարիք չկա հրազենի դիմել, այն կարելի է անել տանը նստած, նույնիսկ՝ Լաստիվերի խուլ անտառներում,– հավելեց նա ժպտալով:– Կարևորը՝ որ ամբիոնն ունենաս միտքդ տարածելու համար: Իսկ մենք ունենք: Դա արդեն խնդիր չէ:

– Միանգամայն ճիշտ ես, ի՛մ Արքա,– իսկույն արձագանքեց Արշակը,– գործընթացն արդեն սկսվել է: Մեր ահագանգից հետո ամեն ինչ կտրուկ փոխվել է աշխարհում: Մեր թշնամիները շփոթված են: Չգիտեն ինչպես արձագանքել:

– Դրանք դեռ նոր են սկսում ճաշակել մեր անհուն էությունը,– ասաց Արքան, խորը մտքերի մեջ խորասուզված,– դրանք մեզ չեն ճանաչում դեռ ու երբեք էլ չեն կարողանա լիովին ճանաչել: Երբ իրենց թվա, թե սկսել են հասկանալ մեզ, կպարզվի, որ դեռ ոչինչ չգիտեն մեր էություն մասին: Մեր հոգին շատ խորն է դրանց ուղեղի համար:

– Ի՛մ Արքա, բայց վիրավոր ու շփոթմունքի մեջ գտնվող թշնամին շատ վտանգավոր է: Կարող է շատ անխուհեմ ու վտանգավոր քայլեր անել: Մտածում եմ այսօր քաղաք վերադառնալ, ավելի մոտիկից վերահսկելու իրավիճակը երկրի ներսում ու երկրից դուրս:

– Իհն՛րկե, Արշա՛կ,– իսկույն արձագանքեց Արքան,– ես ևս վաղը կամ մյուս օրը կվերադառնամ մայրաքաղաք:

– Ի՛մ Արքա, քո թույլտվությամբ, անցնեմ պատրաստվելու, որ շատ ուշ չլինի. երեխաները վախենում են մթից:

– Անշո՛ւշտ, իմ լա՛վ գինակից,– ասաց Արքան:

Արշակը վեր կացավ, բարև բռնած, հրաժեշտ տվեց ու դուրս եկավ տաղավարից: Արշակի դուրս գալուց հետո, Արքան դիմեց իր մեծ որդուն.

– Հավանեցի՞ր Մարիամին:

Տիգրանը անակնկալի եկավ:

– Ես ու մայրդ մտածում ենք նրանց երկուսին պալատ բերել՝ ապրելու մեզ հետ միասին: Ի՞նչ կասես:

– Բայց ի՞նչ պատրվակով,– զարմացավ Տիգրանը:

– Եթե ուզում ես, ապա պատրվակ լինել կամ չլինելը ոչ մի նշանակություն չունի,– արձագանքեց Արքան:

– Իրենք կհամաձայնվե՞ն,– տարակուսեց Տիգրանը:

– Կարծում եմ կհամաձայնվեն:
 – Իսկ եթե չհամաձայնվե՞ն: Ձե՞ որ ծանրակշիռ փաստարկ է պետք:
 – Դե՛, օրինակ, գորգագործությունը զբաղվելու համար,– պատասխանեց Արքան:
 – Իսկ եթե չգիտե՞ն,– հարցրեց Տիգրանը:
 – Ավելի լավ, որ չգիտեն: Կարծում եմ՝ դու մեծ հաճույքով կսովորեցնես Մարիամին:
 – Ե՞ս:
 – Այո՛, դո՛ւ: Ուրիշ էլ ո՞վ: Ուրիշ ո՞ւմ վստահեմ այդ կարևոր գործը: Կարծում եմ ինքը ևս կցանկանա սովորել քեզնից: Կինն ամեն ինչ պիտի սովորի իր տղամարդուց:
 – Ուզում ես Մարիամին... ուզում ես, որ ես ու Մարիամը...
 – Ուզում եմ: Նրանից լավը չի կարող լինել,– կտրեց Տիգրանին Արքան,– Արարչի միջամտությունը կա այս ամենի մեջ: Չնայած, եթե չես հավանում... Բայց համոզված եմ, որ կհավանես: Եթե մոտիկից շփվեք, ապա շատ կհավանես: Ձի կարելի թույլ տալ, որ նա շփվի ուրիշների հետ: Անչափ կարևոր է, որ օրիորդը շփվի միայն իր ապագա ամուսնու հետ ու միայն նրանից սովորի այն ամենն, ինչ պիտի սովորի, ուսմունքից ու համատեղեցրական օրինաչափություններից սկսած մինչև կարպետագործություն,– ասաց Արքան ժպտալով:– Կնոջ սերը տղամարդու հանդեպ սկսվում է հարգանքից: Եթե չկա հարգանք, ապա չի կարող լինել նաև սեր: Կինը տղամարդուն հարգում է հիմնականում նրա ինտելեկտի զորության ու իմաստունության համար, նաև՝ իհարկե նրա արվեստի ու արհեստավարժ լինելու համար, վերջում արդեն՝ նյութական բարիքներ հայտայթելու կարողության: Կինը կհարգի ու կսիրի միայն նրան, ումից բան ունի սովորելու, ով գիտի բոլոր հարցերի պատասխանները, ով հասկանում է կնոջ էությունը, նրա բոլոր հոգեվիճակներն ու ի գործու է փարատել նրա մշտապես խռովահույզ հոգին, կարող է սիրել, փայփայել ու երջանկացնել նրան: Կինը չի սիրում տգետին ու ապաշնորհին, նույնիսկ եթե նա առատ նյութական բարիքներով է լցնում տունը: Նյութական բարիքներ կարող է հայթայթել ամեն ոք, անգամ՝ ամենատը-

գետ ու ստորակարգ արարածը:

– Սիրե՞լ ու փայփայե՞լ,– զարմացավ Տիգրանը:

– Ինչո՞ւ ես զարմանում: Տղամարդը կնոջ շնորհիվ է բարձրունքներ նվաճում, ճակատամարտեր հաղթում: Առանց կնոջ սիրառատ գրկի տղամարդը ոչինչ չի կարող անել: Միայն տղամարդուն սիրող կինը կարող է քաջալերել նրան ու մղել նրան սխրանքների: Իսկ փոխարենը միայն սեր է ակնկալում տղամարդուց՝ ուշադրություն, շոյանքներ ու փայփայանքներ, հարգանք ու գնահատանք, ազնիվ ու անթաքույց փոխնվիրվածություն:

Տիգրանը խորասուզվեց մտքերի մեջ:

– Ամեն դեպքում՝ ամեն ինչ կախված է տղամարդուց,– շարունակեց Արքան,– կինը հարգում ու սիրում է այն տղամարդուն, ով առաքինի արժեքներ ունի ապառաժի պես ամուր ու հաստատուն՝ չի ենթարկվում շրջապատի քամիներին, ով պաշտպանում և ուսուցանում է իր կնոջը, շոյում ու փայփայում նրան: Կինը հարգում ու սիրում է այն տղամարդուն, ով կարող է համբերատար կերպով լսել նրան ու սփոփել, փարատել նրա բոլոր տագնապներն ու կասկածներն ու դրանով անդորր բերել նրա խռովահույզ հոգուն:

– Բայց՝ շա՛տ տղամարդիկ կլինեն միևնույն ինտելեկտով ու նշածդ շնորհներով,– հակադարձեց Տիգրանը:

Արքան նեղն ընկավ:

– Հասկանում եմ մտավախությունդ: Միշտ էլ կգտնվի մեկ ուրիշը ավելի բարձր ինտելեկտով, իմաստնությունը կամ շնորհներով, բայց ոչ՝ բոլորը միասին,– ասաց Արքան ժպտալով ու շարունակեց,– կարծում եմ՝ շատ դեպքերում դեր է խաղում պարզապես սրտի կանչը, այսպես կոչված, գենետիկ համապատասխանությունը, կամ արյունակից հարազատությունը, ինչպես ասում են: Մեր նախնիներն ասում էին՝ աստղը: Երբ երկու սիրահար զույգ էին տեսնում, ասում էին՝ աստղը բռնել է:

– Բայց միշտ չի պատահում, որ համապատասխան էակներ հանդիպեն ճիշտ ժամանակին: Շատ հաճախ երբեք չեն հանդիպում, կամ տարբեր պատճառներով չի հաջողվում ամուսնանալ: Ստիպված ամուսնանում են պատահական մեկի հետ ու դժբախտանում: Դժբախտությունն ավելի է խորանում, երբ շատ հետո հանդիպում են իրենց

հոգեհարազատ էակին կամ հիշում նրան իրենց անցյալի էջերում,- հակադարձեց Տիգրանը:

- Այո՛, ներկայումս շատ հաճախ հենց այդպես էլ լինում է, ասաց Արքան,- ամեն ինչ քառսի է վերածվել: Մարդիկ անդադար ու քառսային բախումների մեջ են: Հետևաբար նրանց մտքերն ու ցանկությունները, հակումներն ու որոշումները մշտապես փոփոխվում են: Կախված նոր ծանոթություններից ու շփումներից, մարդու՝ և՛ տղամարդու, և՛ կնոջ հետաքրքրություններն ու մղումները կարող են շատ արագ փոխվել՝ մեկ մղվել դեպի նա, ում նոր են հանդիպել, մեկ հետ վերադառնալ, հետո էլ շարունակել փնտրել մեկ ուրիշին: Ասածս հատկապես ճիշտ է կանանց դեպքում, քանի որ կանայք ամենահուզական ու հետևաբար ամենաանկայուն արարածներն են,- Արքան տխրեց, լռեց մի պահ ու շարունակեց,- այդ իսկ պատճառով մեր իմաստուն նախնիներն ամեն ինչ անում էին թույլ չտալու նման քառսային բախումներ: Նրանք գտնում էին, որ ուրիշ տղամարդկանց հետ շփումն իր ավերիչ դրոշմն է թողնում կնոջ վրա: Կանայք դա իհարկե չեն զգում, կամ գուցե նըշանակություն չեն տալիս: Բայց դա հետագայում մշտապես խանգարում է կնոջը, որովհետև նա իր ողջ կյանքում իր ամուսնուն ակամա համեմատում է իր տեսած բոլոր տղամարդկանց հետ, չի կարողանում վերջնական եզրակացություն գալ, կամ ու կացի մեջ է մնում մշտապես ու չի կարողանում լիովին նվիրվել իր ամուսնուն ու երջանկացնել նրան: Իր ամուսնուն կարող է երջանկացնել միայն այն կինը, որը նրանից բացի ուրիշ ոչ մեկի կողմը չի դարձնում իր ուշադրությունը, այն կինը, որը նույնիսկ ուրիշ որևէ այլ բանի կողմը չի շեղում իր ուշադրությունը: Իր ամուսնուն կարող է երջանկացնել միայն այն կինը, որի ողջ ուշադրությունը նրա կողմն է:

- Բայց Մարիամն արդեն նախկինում շփվել է ուրիշ տղամարդկանց հետ: Ներկա դարում անհնար է օրիորդին մեկուսացված պահել,- ասաց Տիգրանը:

- Ավա՛ղ, անհնար է,- ասաց Արքան խորապես մտազբաղ,- կանայք, ի դեպ, շատ են ազդվում նաև գրքերի, հատկապես կինոյի հերոսներից: Չեն հասկանում, որ դրանք մտացածին կերպարներ են: Հաճախ դերասանին

նույնացնում են նրա կերտած կերպարի հետ, առանց մըտածելու որ դերասանն իրականում այդպիսին չէ: Կանայք ընդհանրապես հակում ունեն մղվել դեպի համընդհանուր ճանաչման հասած երգիչներն ու դերասանները: Բայց Մարիամի դեպքը մի փոքր այլ է: Նա, ի տարբերություն քաղաքաբնականների, շատ չի ենթարկվել նման ռաբակոծությունների: Իսկ եթե նկատի ունեն նրա նախկին նշանածին, դա մի փոքր դժվար խնդիր է: Եթե իրականում սիրել է ու միայն ծնողների ճնշման գոհը չի, ապա դժվար է լինելու: Բայց կարծում եմ՝ միայն քեզ հետ շփվելով, կփոխվի, մանավանդ որ երկար ժամանակ է ոչ մեկի հետ չի շփվել: Շատ իմաստուն ու խորաթափանց էություն ունի, աննկարագրելի հմայք: Արարիչն է առաջնորդել նրան մեզ մոտ: Պատահականություններ չեն լինում:

– Գո՛ւցե,– արձագանքեց Տիգրանը, հայացքը հառած անհուն հեռուն:

– Ձեն լինում: Ոչ մի պատահականություն չկա: Եթե հանդիպել է ու սիրտդ մի արտասովոր բան է զգում, ուրեմն ի վերուստ այդպես էր նախասահմանված: Պետք է միայն ողջունել, ընդունել ճակատագրի պարզևն ու ըմբոխշնել. չի կարելի պատահականություն համարել ու արհամարհել: Ճակատագիրը երես կլթեքի քեզնից: Այլևս ոչ մի հնարավորություն չի ստեղծի քեզ համար: Ճակատագրից երես թեքողը չարաչար տառապելու է իր ողջ կյանքում: Տիեզերքը չի ներում, երբ իր պարզև պատահականություն են համարում, մանավանդ՝ արհամարհում են և ուրիշ բան փնտրում: Հիշո՞ւմ ես՝ մի անգամ գրել էի, որ կնոջ սերն ու նվիրվածությունը չգնահատող տղամարդը ողջ կյանքում տառապելու է սիրո պակասից:

– Հիշում եմ,– ասաց Տիգրանը:

– Նույնն, իհարկե, կնոջն է վերաբերում: Տիեզերքի պարզև չգնահատող էակը, կին լինի, թե՛ տղամարդ, ամբողջ կյանքում տառապելու է միայնությունից, դատարկությունից ու դժբախտությունից:

– Ահաբեկում ես,– ասաց Տիգրանը ժպտալով:

– Միայն ճշմարտությունն եմ ասում: Ահաբեկելու միտք չունեմ: Պարզապես ուզում եմ, որ երջանիկ լինես: Ուզում եմ, որ իմանաս ու կարևորես համատիեզերական օրենք-

ները: Հիշիր նաև, որ քո երջանկությունից է կախված բոլորի երջանկությունը: Ճիշտ է նաև հակառակը՝ քո երջանկությունը կախված է բոլորի երջանկությունից: Բայց նախ դու պիտի երջանիկ լինես: Դու պիտի իմանաս համատիեզերական օրենքներն ու ապրես այդ օրենքներին համահունչ: Բոլորը միշտ փորձելու են նմանվել քեզ: Դու վառ օրինակ ես լինելու նրանց համար: Մարդիկ միշտ քեզ են նայելու, որպես չափանիշ: Քո երջանկությունն ու կենսախինդ վարքը ճառագայթելու է ու համակի բոլորին:

Տիգրանն առաջին անգամ էր լսում արքայի կենսախինդ որակի կարևորության մասին:

– Կենսախինդ– զարմացավ նա:

– Այո՛, կենսախինդ: Մի՛ զարմացիր: Դա ևս անչափ կարևոր որակ է: Արքան պիտի լինի ոչ միայն իմաստուն, վճռական, կարեկից, արդարադատ ու զորեղ, այլ նաև՝ կենսախինդ ու երջանիկ,– ասաց Արքան ամենայն լրջությամբ:

– Չեմ պատկերացնում ինչպես կարելի է կենսախինդ լինել, միաժամանակ պետական կարևոր խնդիրներ լուծելիս,– տարակուսեց Տիգրանը:

– Հասկանում եմ: Դժվար է պատկերացնել: Բայց որքան խորն ես ընկալում համատիեզերական օրինաչափություններն, ապա այնքան պարզ ես տեսնում պատճառահետևանքային կապերի ողջ շղթան ու թուլանում է լարվածությունը: Հետևաբար թեթև ես սկսում նայել խնդիրներին: Ի դեպ, ամեն խնդրի լուրջ վերաբերվելն ավելի է ծանրացնում այն, ընդհանրապես կաշկանդում ու ծանրացնում կյանքը, լարվածություն է սարքում ու լարման մեջ պահում մյուս բոլորին: Լուրջ վերաբերմունքի մեջ երբեմն վախ կա, ամենաքիչը՝ մտավախություն: Իսկ լարվածությունը, վախն ու մտավախությունը երջանկության թշնամիներն են: Ասածս չի նշանակում իհարկե, որ եթե չվախենաս, ապա քեզ երբեք չեն խաբի ու դավաճանի: Սրիկաների վրա կարծես չեն ազդում նշածս օրինաչափությունները,– հավելեց Արքան ժպտալով:– Ամեն դեպքում՝ թեկուզ հենց ինքդ քեզ համար, պիտի ապրես երջանիկ ու կենսախինդ: Իսկ եթե ուզում ես ճիշտ իմանալ, ապա արքայի առաքելությունը հիմնականում ազգային ուսմունքն ուսու-

ցանեւն է: Առօրյա պետական կամ միջպետական գործերի համար կառավարիչներ կան: Արքան իրականում չպիտի զբաղվի նման գործերով: Արքան միայն ազգային ուսմունքի բացահայտողն ու ուսուցիչն է, նաև՝ իր ազգի գերագույն դատավորն ու երջանկութեան երաշխավորը:

Մի փոքր դադարից հետո Արքան շարունակեց.

– Գո՛ւցե քեզ վախեցնո՞ւմ է Մարիամի ծագումը կամ նրա անցյալի պատմությունը:

Տիգրանը կախեց գլուխն ու հայացքն ուղղեց ցած: Արքան ճիշտ էր կռահել նրա մտավախությունը:

– Մի՛ վախենա, տղե՛ս: Ոչնչից մի վախենա: Հատկապես՝ թե մարդիկ ինչ կասեն, ինչ կմտածեն և այլն: Ամենամեծ ու ահարկու զնդանը հենց դա է՝ թե մարդիկ ինչ կասեն կամ ինչ կմտածեն մեր մասին: Առաջնորդվիր առաքինի արժեքներով, արա այն, ինչ սիրտդ է թելադրում ու ոչ մեկի կարծիքից մի վախենա: Ես ու մայրդ խոսել ենք այս մասին: Նկատի ունեմ Մարիամին հարս վերցնելու մասին: Մի վախենա: Ընդհանրապես վնասակար է մըտահոգվել ուրիշների մասին, հատկապես՝ նրանց գոհացնելու մասին, նաև, իհարկե՝ այն մասին, թե նրանք ինչ կմտածեն, ինչ կխոսեն: Երբ ողջ ուշադրությունդ ուրիշների կողմն է, ապա մարմինդ իրեն լքած է զգում, ընկճվում է ու հիվանդանում: Հիվանդ մարդը չի կարող երջանիկ լինել ու երջանկացնել իր կողակցին ու մյուս բոլորին: Հետևաբար անչափ կարևոր է ուրիշների մասին չմտահոգվելը: Չի կարելի մտահոգվել նույնիսկ նրանց երջանկության մասին: Որքան էլ առաքինի մղում լինի դա, միևնույն է, դեպի դուրս է ուղղում ուշադրությունդ ու հիվանդացնում քեզ: Եթե ուզում ես, որ մարդիկ երջանիկ լինեն, ապա միայն պիտի մտահոգվես քո առողջության ու անձնական երջանկության մասին: Հակասական է թվում առաջին հայացքից իհարկե, բայց այդպես է: Ոչ մի անողորմություն չկա: Եթե չանես ինչպես ասացի, ապա տիեզերքը քեզ հիվանդացնելու է անպայման:

– Շատ դաժանն է տիեզերքը,– վրա բերեց Տիգրանը, ժպտալով:

– Դաժանը չի: Արարիչը ոչինչ չի անում քեզ դժբախտացնելու կամ երջանկացնելու համար: Միայն մարդիկ են

պատասխանատու աշխարհում տեղի ունեցող ամեն ինչի համար: Արարիչն, ինչպես գիտես, միայն համատիեզերական օրենքների ամբողջությունն է: Իսկ այդ օրենքները ոչ ոք խախտել չի կարող: Դրանք կան ու գործում են անկախ մեր իմացությունից: Հիշում ես, իհարկե, Քրիստոսի բերած օրինակը:

Տիգրանը մի տարակուսած հայացք գցեց հոր վրա:

– Այն, որ արևը ծագում ու հավասարապես ջերմացնում է բոլորին՝ և՛ առաքինի, և՛ ամբարիշտ մարդկանց: Արևը նրա բերած օրինակում համատիեզերական օրենքներն են: Այդ օրենքները կողմնապահություն չեն անում: Կան ու գործում են: Եթե ճանաչենք ու կիրառենք, ապա միայն երջանիկ կլինենք: Տիեզերքն առաջին հերթին ուզում է, որ դու առողջ ու երջանիկ լինես: Ուրիշները կը երջանկանան միայն քո երջանկությունը տեսնելով: Միայն անձնական օրինակով է հնարավոր ուրիշներին երջանիկ դարձնել: Դու չես կարող ուրիշներին երջանկացնել, կամ խեղդել բերել միայն խրատներով, հորդորներով կամ նյութապես սատարելով: Ձեռն կարող երջանկացնել ոչ մեկին, եթե ինքդ անձամբ երջանիկ չես: Նույն կերպ՝ չես կարող առողջացնել մարդկանց, եթե ինքդ առողջ չես:

– Հիշում եմ, իհարկե,– արձագանքեց Տիգրանը, մտքերի մեջ խորասուզված,– համամիտ եմ:

– Իսկ Մարիամի անցյալի պատմության մասին մի մըտահոգվիր: Նա երջանիկ ապրելու իրավունք ունի: Ձի կարելի հասարակության քարացած մշակույթի, մանավանդ նախապաշարումների կաղապարների մեջ ներփակել ու խեղդել որևէ մեկին: Այդ աղջիկը ո՛չ ամուսնացած է եղել, ո՛չ էլ որևէ մեկի այրին է: Նա դեռատի աղջիկ է, որ դեռ սպասում է իր համապատասխան զուգին:

– Բայց եթե Արարիչը ոչինչ չի անում, ու պատահականություններ ևս չեն լինում, ապա ո՞վ կամ ի՞նչն է խափանել Մարիամի...

– Չգիտեմ,– Տիգրանի խոսքը կտրեց Արքան:– Այդ հարցի պատասխանը չգիտեմ:

– Բայց ասում էիր, որ Արարիչը ոչինչ չի անում,– շարունակեց Տիգրանը:

– Այո՛, չի անում, ոչինչ չի անում: Ո՛չ դժբախտացնում

է, ո՛չ երջանկացնում: Ամեն ինչ մեր ձեռքերում է,- պատասխանեց Արքան ու խորասուզվեց մտքերի մեջ:

Երկար լռություն տիրեց:

«Իսկ եթե այնուամենայնիվ անո՞ւմ է», - մտածում էր Արքան: «Ձէ՛, չկա նման բան: Ձի կարող լինել: Համատիեզերական օրենքներն անաչառ են: Բայց չէ՞ որ մարդկանց միմյանց հանդիպելը պատահական չէ: Մնում է միայն մի տարբերակ՝ որ մարդիկ հանդիպում են, երբ իրենց բաղձանքի ալիքներն են ճառագում անդադար, փնտրում են ու գտնում իրար: Իսկ Մարիամի՞՞ դեպքը...», - Արքան սարսափեց իր մտքից: «Մի՞թե նրա բաղձանքներն են իրականացել»:

Տիգրանը նկատեց հոր ալլայված դեմքը:

- Պա՛պ, ի՞նչ եղավ,- հարցրեց նա ահաբեկված:

- Ոչի՛նչ,- պատասխանեց Արքան մտազբաղ, բայց հետո շարունակեց,- շատ դժվարին խնդիր է: Պատասխանը չեմ գտնում: Գուցե կարիք էլ չկա գտնելու: Գիտեմ միայն, որ պետք է ապրել երջանիկ, ուրիշ ոչ մի բանի մասին չմտահոգվելով,- հավելեց նա ժպտալով ու վեր կացավ տեղից:- Գնա՛նք ներս: Հանգստանալ եմ ուզում: Գուցե մի փոքր քնեմ: Շատ եմ հոգնած,- ասելով սկսեց շարժվել դեպի ելքը:

Նրան հետևեցին արքայազները, բժիշկն ու Արքայի թիկնապահ զնդի մարտիկները: Թագուհին, Անուշի, Մարիամի ու Փառանձեմի հետ միասին, զբոսնում էր պարտեզում: Արքային տեսնելով՝ փորձեց որսալ նրա հայացքն ու ժպտալ: Բայց Արքան խիստ մտազբաղ էր: Դա տագնապի մատնեց թագուհուն: Նա որոշեց իսկույն պարզել Արքայի մտահոգության պատճառը: Անմիջապես առաջարկեց կանանց ավարտել զբոսանքն ու ներս գնալ: Նրանք իսկույն լսեցին թագուհուն և, Արքայի շքախմբին հետևելով, ներս գնացին: Արքան առանձնացավ իր աշխատասենյակում մտորելու: Թագուհին, Արքային հետևելով, ներս մըտավ նրա աշխատասենյակ:

- Ի՛մ Արքա, ինչո՞ւ ես մտազբաղ: Ի՞նչն է այդքան խռովել հոգիդ,- ասաց թագուհին, մոտենալով ու գրկելով նրան:

– Ա՛խ, ի՛մ թագուհի, չգիտեմ,– արձագանքեց Արքան ու ամուր գրկեց թագուհուն, ասես անվերջ դեգերումներից հետո մի վստահելի հանգրվան էր գտել:

– Գիտե՛ս: Դու ամեն ինչ գիտես: Ասա՛, կիսվի՛ր, մի՛ պահիր ներսումդ: Ես պատրաստ եմ կիսել քո բոլոր վըշտերն ու խնդիրները:

– Չէ՛: Այս մեկը շատ ծանր է, իմ թագուհի: Այս մեկը չես կարող: Սրա պատասխանը դեռ չգիտեմ: Անորոշության ծանրությունը չեմ ուզում քեզ փոխանցել: Դու պիտի գերծ մնաս դրանից: Մեզնից մեկը գոնե պիտի դուրս մնա անորոշությունից: Գոնե մեկի սիրտը պիտի զվարթ ու կենսախինդ լինի, որ փրկի մյուսին: Այլապես երկուսս էլ կխեղդվենք,– ասաց Արքան ու մի փոքր ժպտաց:

– Ի՛մ Արքա...

– Այլև ոչ մի խոսք,– կտրեց թագուհու խոսքը Արքան:

– Բայց ես ուզում եմ օգնել: Չեմ կարող անմասն մընալ,– հակադարձեց թագուհին:

– Եթե ուզում ես օգնել, ապա այնպես արա, որ մոռանամ այս մասին: Ընդհանրապես խնդիրը դադարում է խնդիր լինելուց, երբ այն այլևս խնդիր չես համարում,– ասաց Արքան ավելի լայն ժպտալով ու հավելեց լրջանալով,– խնդրի լուծումը հաճախ գալիս է անսպասելի, շատ ուշ, երբ արդեն հույս էլ չունեիր, որ կլուծվի:

– Ի՛մ Արքա, այդ խնդիրն ինձ հետ է կապված՞:

– Ո՛չ, ի՛մ թագուհի: Չմտածես նման բան:

– Ճիշտ ես ասո՞ւմ:

– Ճիշտ եմ ասում:

– Բայց ուզում եմ իմանալ: Չկարծես՝ կանացի հետաքրքրասիրությունից եմ խնդրում: Ուզում եմ կիսել բեռը: Ես դրա համար եմ չէ՞:

– Այո՛, բայց սա բեռ չի: Անորոշությունն անհնար է կիսել՝ թեթևացնել: Անտեսանելի ու մահաբեր ճառագայթման պես, սողոսկում ու կաթվածահար է անում՝ ով պատահի:

– Ի՛մ Արքա, ինչի՞ հետ է կապված անորոշությունը, կամ՝ ո՞ւմ:

Արքան միայն ժպտաց ու փախցրեց իր հայացքը: Թագուհին թեքեց գլուխն ու նայեց Արքայի աչքերին, հավելյալ

մեկնաբանություն ակնկալիքով:

– Ի՛մ թագուհի, սա համատիեզերական օրինաչափությաններ խնդիր է, որ ինքս պիտի բացահայտեմ: Հուսով եմ՝ մյուս բոլորի պես սա ևս կբացահայտվի: Վաղ թե ուշ կբացահայտվի,– ասաց Արքան ու փակեց թեման:

– Լա՛վ, ի՛մ Արքա: Դու ավելի լավ գիտես,– ասաց թագուհին ու ամուր գրկեց նրան:– Միշտ հիշիր, որ սիրում եմ քեզ անսահման:

– Խոստանում եմ,– ասաց Արքան ու համբուրեց թագուհուն:

Ուշ կեսօր էր: Արշակի ընտանիքին ճանապարհելու էին դուրս եկել բոլորը: Թագուհին իր կողքից բաց չէր թողնում Մարիամին: Արքայադուստրը վերջին հույժ կարևոր տեղեկություններն էր փոխանակում Արշակի դուստրերի հետ: Մարինեն մոտեցավ թագուհուն հրաժեշտ տալու:

– Ի՛մ թագուհի, անչափ հաճելի էր հյուրընկալվել ձեզ մոտ: Հրաշալի օրեր էին,– ասաց նա:

– Ուրախ եմ, որ այցելեցիք: Մեզ համար նույնպես անչափ հաճելի էր,– պատասխանեց թագուհին ու գրկեց Մարինեին:

Քիչ անց մոտեցավ Արշակն ու դիմեց Արքային.

– Ի՛մ Արքա, շնորհակալ եմ հյուրընկալության համար:

– Ես եմ շնորհակալ, իմ լավ զինակից,– պատասխանեց Արքան:

– Ի՛մ Արքա, ի՛մ թագուհի,– ասաց Արշակը, բարև բռնած, գլուխ տվեց Արքային ու թագուհուն և, Մարինեի հետ միասին, դիմեցին դեպի իրենց վագոնը: Ամառանոցի պահապան գնդի մարտիկները ճանապարհեցին նրանց մինչև վերելակը: Վերելակին կից հրապարակում նրանց էին սպասում Արշակի վարորդն ու թիկնապահը: Նրանք մեքենայի բեռնախցում տեղավորեցին Արշակի ընտանիքի իրերն ու, երբ բոլորն արդեն տեղավորվել էին, մեքենան շարժվեց: Մարինեն անմիջապես փորձեց խոսք բացել Մարիամի ու Փառանձեմի մասին, բայց Արշակը կանխեց նրան: Մինչև Երևան ոչինչ չխոսեցին: Երեկոյան երբ տուն հասան, հարմար պահ ընտրելով, Մարինեն կրկին փորձեց

խոսք բացել Մարիամի մասին.

– Կարծում եմ թագուհին շատ է հավանել Մարիամին:

– Իհարկե,– կարճ կտրեց Արշակը:

– Ինձ թվում է լուրջ մտադրություններ ունի:

Արշակը մի խեթ հայացք ուղղեց կնոջ կողմը:

– Ի՞նչ նկատի ունես:

– Դե՛, կարծում եմ մտադրություն ունի Տիգրանի համար նրան...

– Ինչո՞ւ ես այդպես կարծում,– կտրեց Արշակը:

– Կանացի ինտուիցիա,– պատասխանեց Մարինեն մտազբաղ:

– Հնարավոր է,– ավելի մտազբաղ արձագանքեց Արշակը:

– Բայց նա, ախր...

– Դա մեր որոշելու խնդիրը չի,– դարձյալ կտրեց Արշակը, իսկույն հասկանալով կնոջ միտքը:

– Բայց ինչպե՞ս կարելի է...

– Վե՛րջ,– մեխեց Արշակը,– դա միայն Արքայի ու թագուհու որոշելու հարցն է: Թեման փակված է: Ընդմիջո:

Մարինեն իսկույն լռեց, գլուխը կախեց ու անցավ օգնելու աղջիկներին, որ պատրաստվեն քնելու: Արշակը սկսեց մտածել կնոջ ասածների շուրջ: «Բայց դա իրոք միայն Արքայի ու թագուհու որոշելու խնդիրն է»,– մտածում էր նա: «Հասկանում եմ Մարինեին, բայց մեր աղջիկները դեռ անչափահաս են: Չգիտեմ... հինգ կամ վեց տարվա տարբերությունը կամ նույնիսկ տաս տարվա տարբերությունը դեռ՝ ոչինչ, բայց տասնվեց տարվա տարբերությունն արդեն շատ է: Չգիտեմ՝ Մարինեն ինչ է մտածում»: Այս մտքերի մեջ խորասուզված՝ Արշակը մտավ իր աշխատասենյակն ու փորձեց կենտրոնանալ իր հետագա անելիքների վրա:

Թշնամական երկրի նախագահի նստավայրում խորը ճգնաժամ էր: Նախագահը հրավիրել էր արտակարգ խորհրդակցություն: Ներկա էին նրա խորհրդի բոլոր ադամները, հետախուզության ու հակահետախուզության ղեկարտամենստների տնօրենները, զինված ուժերի բարձրաստի-

ճան բոլոր գեներալները, ներքին ու արտաքին գործերի նախարարներն ու բարձրաստիճան սպաները: Բոլորը, գլխիկոր նստած, սպասում էին նախագահին: Նախագահը ներս մտավ, արագ-արագ քայլելով, համարյա գլխիկոր՝ մտքերի մեջ խորասուզված: Ոչ մեկին չբարևեց: Արագորեն գրավեց իր տեղը: Մի փոքր մտորելուց հետո սկսեց.

– Պարոնայք, Հայոց Արքան անչափ ծանր հարված է հասցրել մեզ, մեր ողջ կառույցին, մեր ապրելակերպի հիմքերին, մեր ազատությունը. երրորդ աշխարհի բոլոր երկրներին հանել է մեր դեմ: Դրանցից ոմանք արդեն միաբանվելու կոչեր են անում: Եթե էդ կապիկները միաբանվեն, ապա ոչինչ չենք կարողանա անել. կղաղարի դեպի մեր երկիր հոսող ողջ եկամուտը: Ի վերջո կսնանկանանք ու կվերանանք: Եթե չխափանենք դրանց միաբանվելը, ապա կկորցնենք ամեն ինչ:

Նախագահը մի պահ դադար առավ: Սպասում էր կարծիքներ լսել: Բայց բոլորը կաթվածահար դեռ նստած էին գլխիկոր: Ոչ ոք չէր ուզում որևէ բան ասել: Բոլորը սպասում էին նախագահին:

– Ի՞նչ եք մտածում այս ամենի մասին, պարոնայք,– հարցրեց նախագահը, միաժամանակ սահեցնելով իր սևեռուն հայացքը իր դիմաց շարված պաշտոնյաների շարքերով:

Երկար լռություն տիրեց: Բոլոր ներկաները խորը մտքերի մեջ էին: Բոլորն էլ տեղյակ էին Հայոց Արքայի վրա մահափորձի մասին ու ներկա իրավիճակի ողջ մեղավորությունը տեսնում էին երկրի նախագահի մեջ: «Ինչո՞ւ պիտի մե՞նք ելք գտնեն ուրիշի մեղքով առաջացած իրավիճակից: Թող հենց ինքն էլ գտնի իր իսկ մեղքով ծագած խնդրի լուծումը»,– մտածում էին նրանք: Նախագահը շուտով զգաց, որ անհույս է որևէ համագործակցություն ակնկալել իր գեներալներից: Հասկացավ, որ բոլորն իրեն են մեղադրում ամեն ինչում ու որ հենց իրենից են լուծում սպասում: «Մորթապաշտ սրիկաներ,– մտածում էր նախագահը,– ոչ մի նախաձեռնություն չեն ուզում ցուցաբերել, որպեսզի անհաջողության դեպքում ոչ մի մեղադրանք չըղբրվի ուսներին: Խորամանկ շնագայլե՛ր: Գլուխ պահելու մեջ շատ են հմտացել: Հավատարիմ ու հնազանդ են ձևա-

նում, որ խոսափեն հետազայում որևէ կշտամբանքից: Պատրաստ են կատարել ցանկացած հրաման, միայն թե պատասխանատվությունն իրենց վրա չլինի»: Լուովյունը երկարում էր: Որևէ ձայն չլսելով՝ նախագահը շարունակեց.

– Հարկավոր է ամեն ինչ անել, խափանելու երրորդ աշխարհի երկրների միաբանության գործընթացը: Դրանց աչքերը բացվել են: Փողի հոտ են առել: Մեր թշնամի բոլոր երկրներն անպայման կօգտագործեն այս առիթը դժբաղանջ բոլորին սատարելու համար: Նույնիսկ մեր դաշնակից երկրները մեզ չեն աջակցի: Նրանք միշտ նախանձով լի են եղել մեր հանդեպ, քանի որ փայ չենք տվել իրենց երրորդ աշխարհի երկրներից ու շատ մոտ չենք թողել համաշխարհային օվկիանոսների բարիքներին: Ես համոզված եմ, որ նույնիսկ մեր դաշնակից երկրները մի թաքուն հրճվանքով են ընդունել, հիմնականում դեպի մեզ ուղղված, Հայոց Արքայի հարվածը:

Դեռ քար լուովյուն էր: Որևէ արձագանք չստանալով՝ նախագահը շարունակեց.

– Այս ճակատամարտում մնացել ենք միայնակ՝ ինչպես միշտ: Ինքներս պիտի լուծենք մեր դեմ ծառացած խնդիրը: Ի՞նչ առաջարկներ ունեք, պարոնայք:

Դարձյալ ոչ ոք որևէ ասելիք չունեւ: Որոշ ժամանակ մտորելուց հետո, նախագահը միտք հղացավ.

– Իսկ եթե փորձենք կաշառել միաբանության կոչեր անող երկրների ղեկավարներին, կամ ահաբեկել՝ դրանց:

Որևէ արձագանք չլսելով, նախագահը դիմեց հետախուզության ղեկարտամենտի տնօրենին.

– Գեներալ, մոբիլիզացրու մեր «շնագայլերին»։ Թող անհապաղ գործի անցնեն:

– Պարոն նախագահ, դա հիմա, կարծում եմ, անօգուտ կլինի: Այդ երկրների ժողովուրդներն արդեն տեղյակ են Հայոց Արքայի ներկայացրած մանրակրկիտ ու համոզիչ լուսաբանմանն ու մեկնաբանումներին: Այդ ժողովուրդներն արդեն ոտքի են կանգնել,– արձագանքեց տնօրենը:

– Ուրեմն պետք է կաշառել այդ երկրների ժողովուրդներին, գրողը տանի՝ համարյա բղավեց նախագահը:

– Բայց ինչպե՞ս, պարոն նախագահ,– զարմացավ հետախուզության ղեկարտամենտի տնօրենը:

– Զգիտե՛մ,– նյարդայնացած նետեց նախագահը,– գուցե հարկ լինի սննդամթերքի ու դեղորայքի լրացուցիչ չափաբաժիններ ուղարկել դրանց, որպես օգնություն, կամ երկարաձգել դրանց պարտքի մարման ժամկետը, կամ գուցե հարկ լինի ներել դրանց երկրի ողջ պարտքը: Մեծ զոհողություն է իհարկե, բայց ամբողջը փրկելու համար պետք է զոհաբերել դրա մի մասը:

– Պարո՛ն նախագահ, իսկ ինչպե՞ս վարվենք մնացած երկրների հետ,– հետաքրքրվեց հետախուզության ղեպարտամենտի տնօրենը:

– Քանի դեռ դրանք ոտքի չեն կանգնել, պետք է չեղյալ հայտարարել դրանց պարտքի մի մասը: Ուրիշ տարբերակ չեմ տեսնում,– պատասխանեց նախագահը:

– Իսկ եթե դա չաշխատի՞,– հակադարձեց գեներալը:

– Զգիտե՛մ,– զայրացավ նախագահը: «Ըս սրիկաներն ուզում են, որ ամեն ինչ ես անեմ»,– մտածում էր նա:– Այդ դեպքում ստիպված կլինենք ներազգային ընդհարումներ հրահրել, կամ հարևան երկրներին հանել միմյանց դեմ, ինչպես նախկինում ենք արել: Կտրեք դրանց ուղարկվող սննդամթերքի ու դեղորայքի հոսքը, համաճարակ գցեք մեջները: Զգիտե՛մ... Մի բան արեք, գրողը տանի,– արդեն բղավում էր նախագահը:

Բոլորը կարկամած նրան էին նայում: Քար լուվյուն տիրեց:

– Անիծվա՛ծ...– հագիվ լսելի արտաբերեց նախագահը չափազանց լարված ու կաթվածահար: «Պատուհաս են էս հայերը: Ինչո՞ւ սրանց վերջը չտվեցինք այն ժամանակ, երբ կարող էինք: Սրանք ամեն անգամ մի հրաշքով կարողանում են չվերանալ, շարունակել ապրել ու բազմանալ, զորանալ ու ոտքի տակ ընկնել, խանգարել մեր գործին: Աներևակայելի կենսունակ դուրս եկան շանորդիները: Ո՞վ կսպասեր... Տեսնես դեռ ուրիշ ի՞նչ անակնկալներ ունեն»,– մտածում էր նախագահը: «Ո՞վ կսպասեր նման բան. մի հարվածով ողջ աշխարհը միանգամից խառնեցին իրար: Դե՛, արի ու շտկիր: Վախենամ այս հարվածի ալիքներն ու արձագանքները շատ հեռու գնան ու կործանեն մեր ողջ կառույցը»:

«Շատ հետաքրքիր է՝ ինքը սարքի խառնաշփոթը, իսկ լուծումը պահանջի մեզինից: Հրաշալի է»,– մտածում էին ներկաներն ու շարունակում լռել:

Նախագահը աննախադեպ լարված էր ու կաթվածահար: Իրեն լքված ու միայնակ էր զգում: Միայն հիմա համոզվեց, որ իր գեներալները պատասխանատվությունից խուսափող ու գլուխ պահող սրիկաներ են, ուրիշ՝ ոչինչ: Այդ մտքի վրա կորցրեց իր ողջ հարգանքը նրանց հանդեպ, միանգամից վեր կացավ տեղից ու ասաց.

– Ուրեմն, ինչպես ասացի՝ եթե հնարավոր է՝ կաշառել նախաձեռնող երկրների ղեկավարներին ու ժողովուրդներին: Երկարաձգել որոշ երկրների պարտքերի մարման ժամկետները, որպեսզի ոտքի չկանգնեն, իսկ եթե դա էլ չաշխատի, ապա ներազգային բախումներ հրահրել, կամ համաճարակներ գցել մեջները, կամ պատերազմներ հրահրել հարևան ազգերի միջև: Բոլոր հարևան ազգերն էլ իրենց պատմության խորքերում թաքնված արմատներ ունեցող խնդիրներ ունեն: Գտնել ու թարմացնել: Հայաստանի հարցն էլ կլուծենք, նրա թշնամու առաջ կանաչ լույս վառելով: Վե՛րջ: Անցեք գործի: Աստված մեզ օգնական:

– Այո՛, պարո՛ն նախագահ,– ասացին բոլորը միաբերան, իսկույն վեր կացան ու սկսեցին դուրս գալ խորհրդակցությունների սրահից:

Նախագահը փլվեց իր բազկաթոռի մեջ: «Վերջ: Սա վերջն է: Ոչինչ այլևս չի փրկի մեզ: Որքան էլ ֆինանսկան ներդրումներ կատարենք, ճիգ ու ջանք թափենք, միևնույն է, այլևս ոչինչ անել չենք կարող իրավիճակը փրկելու համար: Սա վերջն է: Աստված է՛լ բեթարից ազատի»,– մտածում էր նախագահը: «Սրա հարվածի ալիքները դեռ շատ խորն են գնալու: Կործանելու են մեր ողջ համակարգը: Սիրտս վկայում է, որ մոտ է կործանման ժամը: Ո՞վ կմըտածեր...»: Նախագահը գլուխն առավ իր ափերի մեջ, արմունկները դրեց սեղանին ու քարացավ:

Լաստիվերի ամառանոցում առավոտն աննախադեպ աշխույժ էր: Թագուհին, մեծ խանդավառությամբ լեցուն,

Մարիամի ու Փառանձեմի հետ միասին, զբոսնում էր պարտեզում: Արքայադուռերը վազվզում էր նրանց շուրջն ու փորձում թիթեռ որսալ:

Արքան դեռ պառկած էր անկողնում: Հայացքը հառել էր վեր ու մտորում էր այն խնդրի շուրջ, որն իրեն սարսափի էր մատնել երեկ: «Մի՞թե մարդն այնքան հզոր է, որ կարողանում է փոխել ապագան ըստ իր սրտի բաղձանքների»,– մտածում էր նա: «Բայց ինչո՞ւ եմ զարմանում: Չէ՞ որ ինքս եմ նման կերպ ճակատագրեր շեղել դեռ պատանեկան տարիներիցս սկսած, երբեմն նույնիսկ՝ միտումնավոր կերպով ու շարունակաբար: Ամեն դեպքում՝ եթե Արարիչն ընդհանրապես ոչինչ չի անում մարդկանց կյանքի ընթացքի վրա որևէ կերպ ազդելու համար ու, եթե պատահականություններ չեն լինում կյանքում, ապա ամեն ինչ անում են մարդիկ իրենց մտքերով, իրենց սրտի բաղձանքներով. իրենց ողջ էությունը, ցավն ու մղումները ճառագում են դուրս ուժգին ու անդադար՝ հաճախ իրենք էլ չնկատելով դա: Այդ ալիքները տարածվում, թափանցում են ամենուր ու անում իրենց գործը: Բայց ինչու՞ պիտի Մարիամը փափագեր նման ելք: Հաճախ մարդիկ չեն պատկերացնում, թե իրենց մտքերն ինչի են ընդունակ՝ ինչ հետևանքների կարող են բերել: Գուցե իրականում չի սիրել այդ երիտասարդին. համաձայնվել է ծնողների կամ հանգամանքների ճնշման տակ, կամ խղճահարությունից, կամ բոլորը միասին: Հնարավոր է: Սիրտս վկայում է, որ հենց նման մի բան է եղել: Գյուղում իրեն համապատասխան ոչ մեկին չի տեսել Մարիամը: Սիրտը կպած չի եղել ոչ մեկին, ինչպես ասում են: Իր հոգու խորքում մշտապես մեկ այլ բաղձանք է ունեցել: Համոզված եմ, որ ունեցել է: Չէր կարող չունենալ: Կատարյալ գենետիկ կողմ իրեն համապատասխան մեկին է փնտրում մշտապես: Չի բավարարվում եղածով: Փնտրում է անդադար ու չի խաղաղվում մինչև չգտնի: Տիեզերքում նմանը նմանին է ձգտում: Մարդու ամենանվիրական բաղձանքները, անկախ իրենից, տարածվում, հասնում են հեռու հեռուները, գտնում այն հոգեհարազատ էակին, ում ձգտում են, ու սկսում ճանապարհներ կերտել, նրան վաղ թե ուշ հանդիպելու ամար: Բախտավոր են ու երջանիկ նրանք, ովքեր գտել են իրար:

Նույնիսկ եթե չկարողանան մոտենալ ու ձեռք ձեռքի տալ, միևնույն է, երջանիկ են: Դա է երջանկությունը: Միայն դա է անդորր բերում անդադար որոնող հոգիներին: Միայն միմյանց գտնելուց հետո են մարդիկ հանգստանում ու իսկապես խաղաղվում, ինչպես պրոտոնն ու էլեկտրոնն են գտնում իրար ու հանգստանում՝ կուռ միասնություն կազմելով: Չկա ավելի մեծ բերկրանք: Համոզված եմ, որ Մարիամի բաղձանքներն են առաջնորդել նրան ու հասցրել այստեղ: Ուրիշ կերպ չեր կարող լինել: Գուցե նաև՝ իմ բաղձանքները: Պատահականություն չէր իմ շուկա մտնելն ու նրան հանդիպելը: Նրան տեսնելուն պես, մի արտասուփոր բան զգացի, անչափ սպասված ու շատ ծանոթ: Նա նույնպես նման զգացողություն ունեցավ, բայց՝ հետո, մի փոքր ավելի ուշ երևի: Հետաքրքիր է՝ ի՞նչ զգաց, ի՞նչ մտածեց: Գուցե լիովին չհասկացավ, բայց զգաց, որ ստացել է իր բաղձանքների պատասխանը: Ես ինչո՞ւ չէի կարողանում հայացքս կտրել նրանից: Ինձ ի՞նչն էր գամել նրան: Գուցե այն, որ ես էլ էի փնտրում, ու հանդիպեցինք. փնտրում էի, որովհետև այն ժամանակ միայնակ էի, լքված ու լարված: Իսկ եթե լարվածության ու միայնության զգացումս և՛ս նրա բաղձանքների արդյունքն էր: Դե՛, իհարկե: Բայց ինչո՞ւ: Ա՛, որպեսզի փնտրեմ ու նկատեմ իրեն, որպեսզի նա, ի վերջո, գտնի իր արքայազնին: Այլ կերպ անհնար կլիներ: Անմեկնելի են տիեզերքի ուղիները: Մինչև չի հասնում հանգուցալուծման փուլը, չես հասկանում ինչի համար էին քեզ բաժին հասած տառապանքն ու դժբախտությունները, կամ՝ սերն ու երջանկությունը: Տիեզերքում ամեն ինչ մարդուն տանում է դեպի իմաստնացում: Երանի նրան, ով դասեր է քաղում ոչ միայն իր դժբախտություններից այլ նաև իր երջանկությունից»:

Արքայի այս մտքի վրա ներս մտավ թագուհին ու դիմեց նրան.

– Ի՛մ Արքա, դեռ պառկած ես:

– Դեռ պառկած եմ, ի՛մ թագուհի,– ասաց Արքան, լայն ժպտալով ու շրջվելով դեպի նա:

– Ի՛մ Արքան երջանիկ է այսօր,– նկատեց թագուհին՝ մոտենալով մահճակալին:

– Այո՛, երջանիկ է ու այսուհետև միայն երջանիկ է լի-

ներու,- ասաց Արքան ու բռնեց թագուհու ձեռքը:

Երկուսով երկար միմյանց նայեցին:

- Ի՞մ Արքան գտե՞լ է իրեն տանջող հարցի պատասխանը,- շնչաց թագուհին:

- Գտե՞լ է,- ժպտաց Արքան,- կարծես գտել է:

- Ի՞մ Արքայի համար անառիկ ամրոցներ չկան,- լայն ժպտաց թագուհին ու, ընդհուպ մոտենալով Արքային, կոացավ ու ճակատը հպեց նրա ճակատին:

Արքան սկսեց շոյել թագուհու վարսերը, մոտեցրեց նրա շուրթերն իր շուրթերին և ուժգին համբուրեց: Թագուհին շփոթվեց մի պահ:

- Ի՞մ Արքա, շուտով նախաճաշի ժամն է,- ասաց նա:

- Ոչի՛նչ: Թո՛ղ սպասեն,- արձագանքեց Արքան:

- Ի՞մ Արքա, քեզ բան ունե՞մ պատմելու,- ասաց թագուհին, շարունակելով ընդունել Արքայի համբույրները:

- Պատմի՛ր,- ասաց Արքան,- շարունակելով համբուրել:

- Խոսեցի Մարիամի ու Փառանձեմի հետ, հարց ու փորձ արեցի: Պարզվեց, որ ընտանիքներով դրկից հարեվաններ են եղել միշտ, շատ մտերիմ ու սիրով: Համատեղ են խնամել ու մեծացրել իրենց երեխաներին: Ոչ մի տարբերություն չեն դրել: Մարիամն իր ծնողների միակ զավակն է: Պատկերացնո՞ւմ ես՝ ինչ զուգադիպություն: Փառանձեմի տղաները Մարիամի համար եղբայրներ են եղել, եղբոր պես մշտապես ուշադիր ու աչալուրջ պաշտպանել ու պատսպարել են նրան: Ոչ մեկին թոյլ չեն տվել, որ մոտենա Մարիամին: Պարզվեց, որ Մարիամն ու Փառանձեմի փոքր տղան տարեկիցներ են եղել, միևնույն ամսին ծնված, միևնույն օրը: Հետակրթիր է, չէ՞: Մանկուց միասին են մեծացել, խաղացել ու դպրոց գնացել. տնից դպրոց ու դպրոցից տուն՝ միշտ միասին քույր ու եղբոր պես: Երբ Փառանձեմի փոքր որդու բանակ գնալու ժամանակն է եղել, ծնողները խնջույք են կազմակերպել: Դրկից հարեվաններն, իհարկե, ամենապատվավոր հյուրերն են եղել. համարյա իրենց որդուն էին ճանապարհո՞ւմ բանակ: Ու, պատկերացնո՞ւմ ես, հենց խնջույքի ժամանակ երիտասարդը խնդրել է Մարիամին, որ սպասի իրեն: Մարիամն անակնկալի է եկել իհարկե, բայց չի մերժել: Բանակից

երիտասարդը համարյա ամեն օր նամակներ է գրել Մարիամին, սիրո խոստովանություններ արել և այլն: Աղջիկը պատասխանել է նրա բոլոր նամակներին: Երբ երիտասարդը բանակից տուն է վերադարձել, ծնողները դարձյալ խնջույք են կազմակերպել: Ու, պատկերացրու՝ կրկին հենց խնջույքի ժամանակ Փառանձեմի տղան ամուսնության առաջարկություն է արել Մարիամին:

– Ամեն ինչ պարզ է,– հոգոց հանեց Արքան,– հենց նման մի բան էլ անցնում էր մտքովս: Աղջիկը հանգամանքների զոհ է գնացել: Ես գիտեի, որ Մարիամի կատարյալ գենետիկ կողը թույլ չի տա նրան մերժել հարազատի խնդրանքը: Աստվածամարդիկ ընդհանրապես ամեն զոհողության գնում են հոգեհարազատ ու մտերիմ մարդուն ցավ չպատճառելու, նրան երջանկացնելու համար՝ թեկուզ հենց իրենց երջանկության գնով:

– Զոհ: Կարծում ես Մարիամը երջանիկ չի եղե՞լ,– զարմացավ թագուհին:– Ես նման բան չգզացի:

– Նա երբեք ցույց չի տա, որ երջանիկ չի եղել: Այլապես՝ ի՞նչ զոհաբերություն:

– Բայց ինչո՞ւ ես այդպես կարծում,– շարունակեց թագուհին:

– Զգիտեմ,– ասաց Արքան ու շարունակեց,– պատրաստվենք նախաճաշին:

– Զե՛, դու մի բան թաքցնում ես,– լրջացավ թագուհին:

– Արի այս մասին այլևս չխոսենք,– հակադարձեց Արքան ժպտալով:

– Բայց հաստատ թաքցնում ես:

– Հիմա արդեն կարևոր չի, ի՛մ թագուհի: Կարևորն այն է, որ հիմա ամեն ինչ լավ է,– ժպտաց Արքան:

– Կարծում ես չի սիրե՞լ, կարծում ես կարեկցանքից է համաձայնվե՞լ ամուսնանալ,– չէր հանձնվում թագուհին:

– Դե՛, ինչպե՞ս կարող էր մերժել բանակ մեկնող երիտասարդի խնդրանքը, ում հետ հարազատներ են եղել դեռ մանկուց. ինչպե՞ս կարող էր կոտրել նրա սիրտը մանավանդ խնջույքի ժամանակ:

– Բայց պատասխանել է նրա բոլոր նամակներին,– համառում էր թագուհին:

– Իհա՛րկե. չէր կարող չպատասխանել: Ինչպե՞ս կա-

ըող էր կոտրել իր հարազատի սիրտը, այն էլ՝ բանակում ծառայող, երկիրը պաշտպանող հայրենականներ զինվորի, պատասխանեց Արքան:

– Չեմ հասկանում՝ ինչո՞ւ ես միայն դա մտածում, ինչո՞ւ չես ընդունում, որ սիրել է: Չէ՞ որ չի հեռացել, ուրիշ հնարավորություն չի փնտրել, շարունակում էր համառել թագուհին:

– Դարձյալ նույն պատճառով. աստվածամարդիկ հարազատ մարդու հանդեպ անսահման մեծ պարտավորություն են զգում,– ասաց Արքան:

– Բայց չէ՞ որ զոհաբերել է իր ողջ հետագա կյանքը, զարմացավ թագուհին:

– Անսահման մեծ պարտավորություն, ի՛մ թագուհի: Աստվածամարդիկ հենց դրանով են տարբերվում մյուսներից,– փորձեց եզրափակել Արքան:

Աննան դեռ ուզում էր շարունակել, բայց Արքան կանխեց նրան իր ջերմեռանդ համբույրներով: Թագուհին հանձնվեց: Բայց շուտով հիշեց, որ նախաճաշի ժամն է ու սթափվեց:

– Ի՛մ Արքա, մեր հյուրերը մեզ են սպասում: Պատրաստվի՛ր, խնդրում եմ: Անհարմար է,– ասաց թագուհին, պոկվելով Արքայի գրկից:

– Լա՛վ, այս անգամ էլ դո՛ւ փրկվեցիր,– կատակեց Արքան ու սկսեց վեր կենալ:

Շուտով նախաճաշն էր:

Նախաճաշից հետո Արքան ու թագուհին հրավիրեցին Փառանձեմին ու Մարիամին զրուցելու մեծ պատշկամբում: Զրույցի ըթացքում Արքան խոսք բացեց կարպետագործության ու գորգագործության մասին: Քույր Փառանձեմը հիշեց, որ իր մայրն էր կարպետ գործում:

– Անչափ հետաքրքիր է,– ասաց Արքան մեծ ուրախությամբ,– լուովա կարպետներն արտասովոր են:

– Փոքր ժամանակ ես էլ էի օգնում մորս,– հավելեց Փառանձեմը,– հետո, մորս մահից հետո, մեծ քույրս շարունակեց գործել: Բայց շատ չգործեց: Մի երկու հատ գործեց ու էլ չգործեց:

– Ինչու՞,– հարցրեց Արքան:

– Չգիտեմ: Առնող չկար: Խանութներում ավելի էժան ու ճոխ պետական գորգերը լիքն էին: Էլ ո՞վ փող կտար հասարակ կարպետի համար, էն էլ տանը գործած, ծուռ ու մոռ: Խանութի գորգերը՝ տեղը տեղին, հավասար, սիրուն,– պատասխանեց Փառանձեմն ու տխրեց:

– Իսկ դու օգնո՞ւմ էիր քրոջդ,– հարցրեց Արքան:

– Օգնում էի, երբ ստացվում էր,– պատասխանեց Փառանձեմը գլխիկոր:

Արքան նկատեց Փառանձեմի տխրությունն ու մի փոքր հետո հարցրեց.

– Քույր Փառանձեմ, երբեք ուզեցե՞լ ես ինքդ կարպետ կամ գորգ գործել:

Փառանձեմը բարձրացրեց գլուխը, նայեց Արքային ու ասաց.

– Ուզեցել եմ, բայց, դե, տան հոգան էնքան շատ էր որ... Հետո՝ մենակ հնարավոր չի: Տղամարդու ձեռն ա պետք, որ դազգահը սարքի, դասավորի, հենքը գցի: Մարդըս էդքանն անողը չէր: Ոչ էլ հասկանում էր՝ ինչ պլտի արվի:

– Իսկ մորդ դազգահն ի՞նչ եղավ,– հարցրեց Արքան:

– Չեմ հիշում: Քրոջս մարդն էլ գործից հասկացողն ու օգնողը չէր: Դազգահը քանդեց գցեց մի կողմ, կամ օգտագործեց ուրիշ բան սարքելու համար երևի. տենց կորավ գնաց,– պատասխանեց Փառանձեմը, գլուխը դարձյալ կախելով, հայացքը՝ անորոշ հեռուն:

– Լավ չի,– բարձրաձայն մտորեց Արքան ու հարցրեց,– իսկ հիմա կուզեի՞ր՝ օգնող լինեիր, դազգահը սարքեր, դասավորեր, հենքը գցեր, թելերն էլ ճարեր, բերեր...

– Եսիմ, չգիտեմ: Արդեն ուշ ա երևի: Հետո՝ ո՞վ անի: Արդեն հավես էլ չի մնացել,– մտամոլոր պատասխանեց Փառանձեմը:

– Քո՛ւյր Փառանձեմ, իմ պալատում գոգրագործական արհեստանոց ունեմ: Շատ կանաչք գորգ ու կարպետ են գործում: Ես ուզում եմ, որ տեղափոխվեք մեզ մոտ, ապրեք պալատում ու զբաղվեք կարպետագործությամբ,– Փառանձամեի համար շատ անսպասելի ասաց Արքան:

Փառանձեմը բարձրացրեց գլուխն ու անթարթ Արքա-

յին էր նայում: Բայց շուտով հասկացավ նրա առաջարկի ողջ էությունն ու խուճապի մատնվեց:

– Վա՛յ, բայց տենց ո՞նց կլինի: Ո՞նց թողեմ տունս, տեղս: Բա, էս աղջիկը...– ասաց Փառանձեմն ու նայեց Մարիամի կողմը:

Մարիամը փախցրեց հայացքն ու կախեց գլուխը, կարծես այս ամենի մեղավորն ինքն էր: Փառանձեմը մնաց միայնակ: Արքայի սենյակում հայացքի ճնշումին չդիմանալով, նա ևս կախեց գլուխը: Որոշ դադարից հետո Արքան ասաց.

– Վե՛րջ: Որոշվա՛ծ է: Ուրեմն, տեղափոխվում եք մեզ մոտ: Կապրեք պալատում: Կունենաք ձեր առանձին սենյակը: Դազգահը կդնեմ հենց ձեր սենյակում: Մեծ որդիս կըզրցի հենքն ու կսովորեցնի ձեզ գործի բոլոր նրբությունները,– ասաց Արքան:

Այս լսելուն պես, Մարիամն իսկույն բարձրացրեց գլուխըն ու նայեց Արքային: Զարմանքի հետ միախառնված, գոհունակության զգալի երանգ կար նրա հայացքի մեջ: Փառանձեմը նկատեց Մարիամի հայացքի ուղղությունը: Չէր հասկանում, թե ինչու էր նա միշտ խաղաղ, նույնիսկ ուրախությամբ ընդունում Արքայի ամեն առաջարկ: Թագուհին ևս ուշադիր Մարիամին էր նայում: Նա նույնպես նկատեց Մարիամի գոհունակությունն ու ներքուստ ուրախացավ: Մարիամի ներսում հրավառություն էր, սակայն արտաքուստ համարյա ոչինչ չէր երևում: Նրա համար այս ամենը կարծես ի վերուստ ծրագրված ճանապարհի վերջնակետն էր, որից հետո իր երազանքի երջանիկ աշխարհն էր բացվելու:

– Վաղն առավոտյան, նախաճաշից հետո վերադառնում ենք Երևան,– ասաց Արքան՝ դիմելով Փառանձեմին: Պատրաստվեք, որ գալու եք մեզ հետ միասին, քույր Փառանձեմ:

Փառանձեմի խուճապը բազմապատկվեց: Տագնապած հայացքով նայեց Արքային ու ասաց.

– Բա մեր տունը, մեր տեղը, մեր բանջարանոցը, հավերս...

– Ձեր տունն ու տեղին թող մեծ հարսդ տիրությունանի, հավերին էլ,– ասաց Արքան ժպտալով,– կամ, եթե

ուզում ես, կհրամայեմ հավերիդ տեղափոխել պալատ: Այն-
տեղ մի հսկա պարտեզ ունեմ: Կապրեն պարտեզում,– շա-
րունակեց Արքան, ավելի լայն ժպտալով ու միաժամանակ
նայելով թագուհու կողմը:– Չեմ հիշում՝ երբ եմ արթնացել
աքաղաղի կանչով: Աքաղաղ ունես, չէ՞,– հարցրեց Արքան
կտրուկ շրջվելով դեպի Փառանձեմը:

– Ունեմ,– պատասխանեց Փառանձեմը,– առանց աքլոր
հավերը կորած են:

– Հրաշալի է,– թնդաց Արքան:– Ուրեմն որոշված է:
Վաղնեթ մեզ հետ միասին գալիս եք Երևան:

Փառանձեմին մնում էր միայն համակերպվել: Մարի-
ամը երանության մեջ էր:

– Ի՞նչ կուզենայիր վերցնել հետդ, քույր Փառանձեմ,–
շաունակեց Արքան,– անձնական պարագաներ, գրքեր...

Փառանձեմը մտքերի մեջ էր: Արքան շրջվեց Մարիա-
մի կողմն ու հարցրեց.

– Իսկ դո՞ւ, դստրիկս, որևէ բան ունե՞ս վերցնելու:

Մարիամը շիկնեց ու, իր ամոթխած հայացքը փախցը-
նելով, պատասխանեց.

– Օրագիրս, գրքերս ու ձեռագործներս:

– Շատ բարի: Ճաշից հետո կհրամայեմ իմ թիկնա-
պահներին ձեզ տուն տանել, որպեսզի ի մի բերեք ձեր
անձնական պարագաները:

Մարիամը միայն գլխով արեց: Փառանձեմը կարկամել
էր ծավալվող իրադարձությունների աննախադեպ ընթաց-
քից: Նրա համար կարծես երազ լիներ այս ամենը: Մա-
րիամի համար, սակայն, այս ամենն ավելի շատ երազանք
էր:

Ճաշից հետո Արքայի թիկնապահ գնդի մարտիկները
ուղեկցեցին Փառանձեմին ու Մարիամին դեպի իրենց
տուն: Կանայք ներս մտան: Տղաներից մեկը դիմեց Փա-
ռանձեմին.

– Մայրի՛կ ջան, մենք դրսում կսպասենք:

– Հա՛, բա՛լա ջան, երկար չի տևի,– արձագանքեց Փա-
ռանձեմն ու շրջվեց Մարիամի կողմը.

– Բա՛լա ջան, ես հեշ չեմ ուզում գնամ: Չկարեցա

ասեմ՝ չէ, բայց սիրտս իմ տնիցը չի ուզում պոկվի:

Մարիամը կախել էր գլուխը, հայացքը հռոել էր հատակին ու քարացել:

– Բայց, ոնց որ, դու ուզում ես գնաս,– շարունակեց Փառանձեմը, փորձելով նայել Մարիամի աչքերի մեջ:

Մարիամը մի կողմ շրջեց գլուխը: Փառանձեմը հասկացավ նրա միտքը:

– Դու գնա, բա՛լա ջան: Ես ուզում եմ որ դու գտնես քու բախտը: Ինձ մի նայի: Գնա՛: Ինչի՞ նման ա՝ ամբողջ կյանքումդ կպնես ինձպես դժբախտ մեկին ու դու էլ դժբախտանաս: Դու ոչ մի պարտավորություն չունես մնալու հետս: Ինձ կպած մնալով՝ կխորտակես ամբողջ կյանքդ: Թող ես իմ եղովը տապակվեմ: Ինչքան մնացիր՝ հերիք ա: Դեռ մի բան էլ շատ ա: Ենքան մնացիր, որ քեզ ոչ մի ուզող չեղավ: Գնա՛: Հալբաթ էս ա քու բախտը,– ասաց Փառանձեմն ու փորձեց մի տեղ գտնել նստելու:

Մարիամը միանգամից մոտեցավ նրան ու գրկեց: Փառանձեմը չէր սպասում, բայց ինքը ևս գրկեց Մարիամին: Երկուսով միասին քարացան միմյանց գրկած: Որոշ ժամանակ անց Մարիամը շնչաց.

– Քեզ չեմ թողնի՝ մենակ մնաս:

Փառանձեմը սաստիկ հուզվեց, բայց շուտով հաղթահարեց կոկորդի խեղդուկն ու ասաց.

– Չէ՛, գնա բա՛լա ջան: Բախտդ եկել ա մոտդ: Բաց մի թող: Գնա՛: Աստված մեծ ա: Մենակ չեմ մնա, ազիզ ջան: Էն հարսս ստեղ ա, թոռներս էլ:

– Ես ուզում եմ, որ դու հետս գաս,– ասաց Մարիամը,– ինձ մենակ չթողնես:

Փառանձեմը սկսեց մտորել: Չէր պատկերացնում իր կյանքն իր տնից դուրս: Բայց Մարիամի խնդրանքը չէր կարող մերժել: Չէ՞ որ այդ աղջիկն իր ապագան էր զոհաբերել իր համար: Ինչպե՞ս կարելի էր հիմա միայնակ թողնել նրան: Փառանձեմն իրեն երկու քարի արանքում ըզգաց: Մի քանի վայրկյան մտորելուց հետո ասաց.

– Լա՛վ, ազիզ ջան, գնա՛նք: Գուցե բարին էլ էս ա:

Մարիամն ավելի ամուր գրկեց Փառանձեմին: Բայց շուտով բաց թողեց, մի փոքր հետ տարավ գլուխն ու սկսեց նայել նրա աչքերի մեջ: Փառանձեմի աչքերում հան-

գըստովթյուն նկատեց ու ժպտաց: Փառանձեմը ևս ժպտաց մի փոքր ու ասաց.

– Էս խեղճ տղերքին շատ չսպասացնենք, տենանք՝ ինչ ենք վերցնում հետներս: Շատ բան չվերցնենք: Ակնոցներս չմոռանամ: Մի երկու ձեռք շորը հերիք ա:

Մարիամն ուրախացավ ու եռանդուն կերպով անցավ իր սենյակը: Շուտով յուրաքանչյուրը, մի ճամպրուկի չափ ուղեբեռ ձեռքին, դուրս եկան նախասրահ: Փառանձեմը դիմեց Մարիամին.

– Ազիզ ջան, արի մտնենք ձերոնց, հրաժեշտ տանք, բանալիները տանք իրանց, որ գան տիրովթյուն անեն:

Մարիամը գլխով արեց: Միասին դուրս եկան, կողպեցին դուռն ու սկսեցին քայլել դեպի փողոց: Արքայի թիկնապահ գնդի մարտիկները, նրանց տեսնելով, իսկույն մոտեցան, վերցրեցին նրանց ճամպրուկներն ու բացեցին մեքենայի դռները:

– Բա՛լա ջան, մի հատ մտնենք կողքի տունը, հրաժեշտ տանք ու գանք,– ասաց Փառանձեմն ու, տղաների արձագանքին չսպասելով, մտավ Մարիամի թևն ու միասին սկսեցին քայլել դեպի Մարիամի ծնողների տան կողմը:

Շուտով հասան դարպասին ու ներս մտան: Մարիամի մայրը, երբ տեսավ Փառանձեմին ու Մարիամին միասին, շատ զարմացավ:

– Վա՛յ, դուք բարով եկաք,– ողջունեց նա ժպտերես,– հո բան չի՞ պատահել:

– Բարեւ, Վարդուհի ջան,– ողջունեց Փառանձեմը, մոտեցավ նրան ու գրկեց:

Վարդուհին ավելի զարմացավ: Փառանձեմից հետո Մարիամը մոտեցավ մորը, համբուրեց նրան ու ամուր գրկեց: Վարդուհին արդեն սկսեց բան կասկածել:

– Պապան ո՞ւր ա, մա՛մ,– անսպասելի հարցրեց Մարիամը:

– Այգումն ա, բալես: Հեսա ձեն տամ՝ գա: Դուք նըստեք,– ասաց Վարդուհին ու դիմեց դեպի դուրս, բայց անչափ տարակուսած էր:

Շուտով Մարիամի հայրը՝ Անդրանիկը, կնոջ ուղեկցութեամբ ներս մտավ ու, տեսնելով դստերը, շատ ուրախացավ: Մոտեցավ, գրկեց ու համբուրեց ճակատը:

– Էս ինչ սիրուն ես, Մարիամ ջան,– ասաց Անդրանիկըն ու սկսեց տարակուսած դատերը նայել:

– Նստի, պա՛պ ջան,– ասաց Մարիամն ու ինքը ևս նստեց:

– Էս, բան ա պատահե՞լ,– հարցրեց Անդրանիկն ու, Մարիամից պատասխան չստանալով, իր զարմանքով լի հայացքն ուղղեց Փառանձեմին:

Փառանձեմը մի պահ նայեց Մարիամին: Մարիամը կախեց գլուխը՝ ողջ ասելիքը թողնելով իրեն: Ուրիշ ելք չունենալով՝ Փառանձեմը սկսեց պատմել: Մարիամի ծնողները տեղյակ էին նրանց հետ Երևանում ողջ կատարվածից: Փառանձեմը միայն հավելեց վերջին մի քանի օրվա իրադարձություններն ու արագ ավարտեց իր ասելիքը: Մարիամի ծնողներն ապշահար իրար էին նայում:

– Մա՛մ ջան, պա՛պ ջան, ձեզ չեմ ուզում մենակ թողնել, բայց պիտի գնանք,– կամացուկ ասաց Մարիամը:

Նրա ծնողները, դեռ քար կտրած, չէին հասկանում՝ ինչ է կատարվում: Անդրանիկի սիրտը կանգնել էր: Ոչինչ չեր կարողանում ասել: Նրա համար անսահման դժվար էր բաժանվել իր միակ սփոփանքից: Վարդուհին նույնպես քարացել էր, բայց շուտով ուշքի եկավ ու ասաց.

– Մարիամ ջան, գնա՛, բալես: Աստված քեզ պահապան: Գուցե բախտդ հենց էս ա: Դու ավելի լավ գիտես՝ որն ա բարին: Բայց զգուշ կըլնես: Չնայած՝ Փառանձեմը հետդ ա. հանգիստ եմ:

– Դե՛, մենք դուրս գանք, մա՛մ ջան: Դրսում մեզ սպասում են,– ասաց Մարիամն ու վեր կացավ:

Վարդուհին զգաց դատեր անհամբերությունը: Անդրանիկի սիրտը պոկվեց տեղից: Մարիամը համբուրեց հորն ու մորը, և Փառանձեմի հետ միասին դուրս եկան տնից: Արքայի թիկնապահ գնդի մարտիկներն արդեն անհանգիստ դես ու դեն էին նայում, բայց, տեսնելով կանանց, հանդարտվեցին: Փառանձեմն ու Մարիամը տեղավորվեցին մեքենայի մեջ ու շարասյունը շարժվեց: Մարիամի ծնողները դարպասի մոտ կանգնել ու քարացած նայում էին նրանց հետևից:

Հաջորդ օրը՝ կեսօրին, արքայական մեքենաների շարասյունը սլանում էր դեպի մայրաքաղաք։ Երեկոյան, երբ հասան պալատ, թագուհին Փառանձեմին ու Մարիամին ցույց տվեց նրանց համար իր ընտրած սենյակը։ Սենյակի պատուհանները նայում էին արևելք ու բացվում դեպի պալատի կենտրոնական այգին։ Ճաշից հետո թագուհին իր կողքից բաց չէր թողնում Մարիամին։ Մինչև ուշ երեկո, Փառանձեմի ու Մարիամի հետ միասին, շրջում էին պալատում։ Թագուհին նրանց նախ ցույց էր տվել պալատի մանրակերտն ու ներկայացրել բոլոր հարկաբաժինների տեղը, դերն ու նշանակությունը։ Մարիամին դուր էր եկել պալատի ամրոցակերպ ճարտարապետությունը, հսկա ըսպիտակ կրաքարից պարիսպներով, ներքևում՝ նեղլիկ, իսկ վերևներում՝ լայն ու ընդարձակ պատուհաններով։ Պալատի շուրջը՝ զառիթափ դարավանդներով պտղատու, հիմնականում ծիրանի, բալի ու դեղձի, այգիներ էին։ Ջուրը ծառերին էր հասնում գողտրիկ ջրվեժների ու ջրանցքների մի չքնաղ ցանցի միջոցով։ Ծառերի խիտ շարքերի միջով երբեմն նշմարվում էին դարավանդների բազալտե պատերն ու դարավանդները միմյանց կապող աստիճանները։ Ամրոցի պատերի ներսում, Արքայի ու թագուհու, արքայազների ու արքայադստեր, նաև ողջ սպասարկող անձնակազմի հարկաբաժիններն էին, արքայական խորհրդի խորհրդակցությունների սրահը, գորգագործական արհեստանոցն ու բազմաթիվ օժանդակ սենյակներ։ Այդ ամենը պատսպարում էին քաղաքի թոհ ու բոհից կտրված ջրանցքներով, ջրվեժներով ու լճակներով հարուստ մի հսկա դրախտային պարտեզ, որը թագուհու և արքայադստեր ամենասիրելի վայրն էր։ Նրանք հաճախ էին զբոսնում այդ պարտեզում։ Այսուհետև նրանց ուղեկցելու էին նաև Փառանձեմն ու Մարիամը։ Պարտեզի մի փոքր անկյուն հատկացված էր արքայազների ձեռնամարտի պարապմունքներին։ Նրանք համարյա ամեն օր մարզվում էին ու կռվում տարվա ցանկացած եղանակի պայմաններում։ Նույն տեղում էին անցնում նրանց սուսերամարտի պարապմունքները։ Գիշերները, քնելուց առաջ, արքայական ընտանիքն ու սպա-

սարկող անձնակազմը երբեմն հավաքվում էին հատուկ տաղավարներում բոցկլտացող խարույկի շուրջն ու լսում Արքայի խրատական խոսքն ու մարտական անցյալի պատմությունները: Մարիամն ու Փառանձեմը շատ էին հավանել ամրոցն ու հատկապես՝ ամրոցի կենտրոնական պարտեզը: Փառանձեմը սակայն դեռ շարունակում էր կարոտել իր տունն ու իրեն խիստ անհարմար էր զգում պալատում: Երբ արդեն շատ ուշ էր, Թագուհին ուղեկցեց կանանց դեպի իրենց սենյակն ու բարի գիշեր մաղթեց նրանց: Արքայադուռը փակաթվեց էր Մարիամին ու չէր ուզում բաց թողնել նրան: Թագուհին հազիվ կարողացավ պոկել Անուշին ու տանել քնելու:

Մարիամն ու Փառանձեմը ներս մտան իրենց սենյակ: Նստեցին դեմ-դիմաց դրված բազկաթոռներին ու երկար ու լուռ միմյանց էին նայում՝ ամեն մեկն իր մտքերի մեջ խորասուզված: Շուտով ուշքի եկավ Փառանձեմը.

– Քնե՛նք, ազի՛ց ջան: Ուշ ա արդեն: Էսօր շատ հոգնեցինք: Ճամփից հետո էսքան ման գալը որ հեշ իմ բանը չէր:

– Քնե՛նք, մա՛մ ջան,– իսկույն սթափվեց Մարիամն ու, իր դեմքի երազկոտ արտահայտությունը դուզն անգամ չըփոխելով, անցավ պատրաստելու անկողինները:

Մարիամը ողջ գիշերը չկարողացավ կարգին քնել: Նըրա հոգում իսկական տոն էր: Մինչև լույս արթուն մնաց՝ իր երազանքների մեջ ընկղմված: Առավոտյան կողմ հազիվ էր կպցրել աչքերը, երբ լսեց թռչունների ճովողյունը: Վեր կացավ ու դուրս եկավ պատշկամբ: Ամռան արևը մի փոքր բարձրացել ու սկսել էր ջերմացնել քաղաքը: Մարիամը փակեց աչքերն ու սկսեց ըմբոխշնել արևի լույսն ու ջերմությունը: Ներս էր առնում ագահաբար ու չէր կշտանում: Հանկարծ ականջին հասան տարօրինակ բղավոցներ ու մետաղի շառաչ: Իսկույն բացեց աչքերն ու տարակուսած հայացքն ուղղեց այդ կողմը: Շուտով նկատեց արքայազներին մարզվելիս իրենց սուսերամարտի ուսուցչի հետ միասին: Տիգրանն ու Արտակը, մեկը մյուսի հետևից, հարձակվում ու հարվածներ էին տեղում իրենց ուսուցչի՝ Ավե-

տիսի, ուղղութեամբ: Ավետիսը պաշտպանվում էր ու արձագանքում փոխադարձ հարվածներով: Մենամարտը թեժանում էր: Տիգրանը սովորականից եռանդուն էր անցել գործի: Ավետիսը նկատել էր, որ նա նույնիսկ ավելի հնարամիտ ու անսպասելի մոտեցումներ ունի և տարօրինակ կերպով ավելի խանդավառ է քան նախկինում: Նկատել էր, բայց չգիտեր պատճառը: Իսկ պատճառը Մարիամն էր: Միայն այն միտքը, որ Մարիամը պալատում է, ոգևորել էր Տիգրանին: Մարիամը սկսեց ուշադիր հետևել մենամարտին: Երբեք էլ տեսել իրական սուսերամարտ: Ջրնայած կնոջ համար ոչ մի գրավիչ բան չկա դրանում, սակայն չէր կարողանում չնայել: Պատճառն իհարկե մեծ արքայազն էր: Մարիամն ամեն մանրամասնութեամբ տեսնում էր Տիգրանի գունեղ ու կենսախինդ էությունն ու բյուրեղյա մաքրությունը, նրա պարզ ու անպաճույճ հոգին, նաև ուղղամիտ ու անքեն խոյի համառությունը:

Շուտով Փառանձեմը դուրս եկավ պատշկամբ ու դիմեց Մարիամին.

– Ազիզ ջան, զարթնե՞լ ես,– ու պատասխանի չսպասելով շարունակեց,– մի բան գցեիր վրե՛գ: Չմրսե՛ս:

Մարիամի ողջ ուշադրությունը սուսերամարտի կողմն էր ու, թեև զգացել էր Փառանձեմի պատշկամբ դուրս գալն ու լսել նրա խոսքերը, անուամենայնիվ չկարողացավ անմիջապես կտրվել իրեն գերած տեսարանից: Փառանձեմի կողմը մի թեթև հայացք գցելուց հետո շարունակեց կլանված նայել արքայազների ուղղութեամբ: Փառանձեմը նկատեց Մարիամի հայացքի ուղղությունը: Ինքը ևս հայացքն ուղղեց նույն կողմն ու, նկատելով արքայազներին, լայն ժպտաց ու գրկեց Մարիամին:

– Չեմ մրսում, մա՛մ ջան,– ասաց Մարիամն ու հավելեց,– ստեղ մեր մոտից տաք ա:

– Հա՛, տաք ա: Ստեղ լա՛վ տաք ա,– ասաց Փառանձեմըն ու շարունակեց,– էս գիշեր լավ էլ խորն եմ քնել: Սենց բան չի լինում, որ ուրիշի տանը քնեմ: Բայց ստեղ մեռելի պես քնել եմ: Չեմ հասկանում,– խոսում էր Փառանձեմն ու նկատում, որ Մարիամն իրեն լավ չի լսում: Նկատեց, ժպտաց ու ավելի ամուր գրկեց նրան: Հետո տեսնելով, որ Մարիամը չի շեղվում սուսերամարտի տեսարանից, հան-

դարտ բաց թողեց նրան ու ներս մտավ սենյակ:

Մարիամը դեռ շարունակում էր կլանված նայել: Երկար կնայեր, եթե կրկին պատշկամբ դուրս չգար Փառանձեմն ու չհայտներ, որ թագուհին շուտով իրենց մոտ կլինի: Մարիամն իսկույն ներս մտավ ու սկսեց պատրաստվել դիմավորելու թագուհուն:

Շուտով թագուհին, Անուշի հետ միասին, ներս մտավ ու մեծ խանդավառությամբ ողջունեց կանանց.

– Բարի լույս, իմ լավ քույրեր, ինչպե՞ս քնեցիք:

– Բարի լույս, ի՛մ թագուհի,– արձագանքեցին Փառանձեմն ու Մարիամը,– լավ:

Թագուհին մոտեցավ Մարիամին, երկու ձեռքով բռնեց նրա ուներն ու փորձեց նայել նրա աչքերի մեջ: Մարիամը փախցրեց հայացքը:

– Գնանք այգի զբոսնելու նախաճաշից առաջ,– ասաց թագուհին ու բռնեց Մարիամի ձեռքը: Անուշն ավարտեց շրջափակումը, բռնելով Մարիամի մյուս ձեռքն, ու երկուսով միասին համարյա ուժով Մարիամին դուրս բերեցին սենյակից: Ողջ ճանապարհին Անուշը բաց չէր թողնում Մարիամի ձեռքը: Երբ հասան պարտեզ, արքայազները դեռ այնտեղ էին: Ավարտել էին պարապմունքն ու պատրաստվում էին հեռանալ, բայց, նկատելով թագուհուն, մի պահ հապաղեցին: Թագուհին, կանանց հետ միասին, արագ-արագ քայլելով, մոտեցավ նրանց: Արքայազները բարև բռնած դիմավորեցին նրան: Ավետիսը բարև բռնած կանգնել էր հեռվում: Թագուհին մոտեցավ իր որդիներին, միաժամանակ հայացքով զննելով նրանց, տեսնելու արդյոք որևէ վնասվածք չեն ստացե՞լ: Համոզվելով որ ամեն ինչ բարեհաջող է անցել՝ հանեց իր թաշկինակն ու սկսեց սրբել նրանց ճակատի քրտինքը:

– Դուք վերջը ձեզ մի վնաս տալու եք,– ասաց Աննան, շարունակելով սրբել ու միաժամանակ զննել իր որդիներին ոտից գլուխ:

– Մա՛մ, մի՛ անհանգստացիր, թրերը հո սուր չե՞ն,– փորձեց մորը հանգստացնել Տիգրանը, միաժամանակ հայացք գցելով հեռվում կանգնած Մարիամի ու Փառանձեմի կողմը:

Մարիամն ուշադիր զննում էր Տիգրանի պիրկ ու առ-

նական թեքերը, բայց երբ նկատեց իրեն ուղղված նրա հայացքը, միանգամից կախեց գլուխն ու փոխեց իր հայացքի ուղղությունը:

– Լավ, մա՛մ, գնանք պատրաստվենք, որ նախաճաշից չուշանանք,– դիմեց մորը Տիգրանն ու, եղբոր հետ միասին, կանանց գլուխ տալով, սկսեցին քայլել դեպի իրենց հարկաբաժինը:

– Հա՛, բալե՛ս, չմոռո՛ւք,– կամացուկ արձագանքեց Թագուհին ու երկար նայում էր նրանց հետևից:

Շուտով նախաճաշն էր:

Արքան իր աշխատասենյակում էր, երբ նրան հայտնեցին, որ ներքին գործերի նախարարն է ընդունելություն հայցում:

– Թող նե՛րս գա,– հրամայեց Արքան, մի ինչ-որ արտառուց բան կանխազգալով:

Սուրենյանը ներս մտավ ու, բարև բռնած, կանգնեց դռների մեջ:

– Նե՛րս արի Սուրենյան, զեկուցի՛ր,– շտապեց Արքան:

– Ի՛մ Արքա, ինչպես հրամայել էիր, բոլոր քահանաներին հանձնել եմ Դարբինյանին,– սկսեց Սուրենյանը, միաժամանակ քայլելով դեպի Արքայի գրասեղանը,– սկսել ենք քաղաքը դատարկել նախկին պաշտոնյաներից ու նախկին լրագրողներից: Փակում ենք դիմահարդարման սրահները, հյուրանոցները, սրճարաններն ու ռեստորանները: Բանտարկյալներից՝ բոլորից, ստորագրություն եմ վերցրել ու բոլորին սահման ուղարկել: Գյուղում ծնվածներին դեռ չենք անհանգստացրել: Իսկ ալլասերվածների մասին հրամայել էիր, որ անձամբ քեզ զեկուցեմ: Մի փոքր խնդիր կա,– ավարտեց Սուրենյանը, ընդհուպ մոտենալով գրասեղանին:

– Նստի՛ր, Սուրենյան,– առաջարկեց Արքան ու շարունակեց,– գլուղում ծնվածները թող մնան վերջում: Իսկ ի՞նչ խնդիր կա ալլասերվածների հետ:

– Ի՛մ Արքա, անառակ կանանցից մեկը հրաժարվում է համաձայնագիր ստորագրել: Հրամայել էիր, որ անձամբ քեզ ներկայացնեմ գործը նման դեպքերում,– պատասխա-

նեց Սուրենյանը՝ նստելով Արքայի գրաեղանին կից աթոռին:

– Հրաժարվո՞ւմ է,– զարմացավ Արքան:

– Ի՛մ Արքա, հրաժարվում է ու շատ ագրեսիվ է,– պատասխանեց Սուրենյանը,– ի՞նչ կհրամայես անել:

Մի փոքր մտորելուց հետո, Արքան ասաց.

– Շատ հետաքրքիր է: Քանի՞ տարեկան է: Ո՞վ է:

– Ի՛մ Արքա, միայնակ կին է, քառասունվեց տարեկան: Ամուսինը մահացել է մի երկու տարի առաջ: Երկու ուսանող աղջիկ ունի: Չի աշխատում: Ապրում է նպաստով: Առանձին բնակարան է վարձել ու սիրեկաններ է ընդունում: Հարևաններն էին ահազանգել: Ստուգեցինք: Ահազանգը հաստատվեց: Ձերբակալեցինք, սիրեկանի հետ միասին: Խոստովանեցին: Երկուսի ինքնությունն էլ պարզեցինք: Սիրեկանն ահաբեկված էր: Դրան ձերբակալելու հրաման քանի որ չէիր տվել, բաց թողեցի, քաղաքից չբացակայելու պայմանով: Ընտանիք ունի Էջմիածնում: Երևանում թարգմանչական գրասենյակ ունի, նաև զբոսաշրջիկների խմբեր է տանում դեռ ու դեռ,– ավարտեց զեկուցել Սուրենյանը:

– Լավ, բեր մոտս՝ խորհրդակցությունների սրահ: Տեսնեմ՝ ո՞վ է,– հրամայեց Արքան:– Շատ տարօրինակ է:

– Ի՛մ Արքա, լսում եմ,– ասաց Սուրենյանը, վեր կենալով աթոռից,– իսկ ի՞նչ անենք սիրեկանին, ի՛մ Արքա:

– Ոչ մի բան: Նա հիմա կարևոր չի: Բոլորին չենք կարող պատժել: Հետո՝ արդար չի մեկին պատժել, իսկ մյուսներին՝ ոչ,– ասաց Արքան խորասուզվելով մտքերի մեջ:– Կոռն մեղքն ամենամեծն է, անհամեմատ մեծ: Ես երբեմն մտածում եմ, որ Աստված կնոջն արարելուց հետո շատ է փոշմանել,– ավարտեց Արքան ժպտալով:

Սուրենյանը տարակուսած Արքային էր նայում:

– Լա՛վ, Սուրենյա՛ն, կարող ես գնալ,– ասաց Արքան: Լսո՞ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– արձագանքեց Սուրենյանն ու գլուխ տալով դուրս եկավ Արքայի աշխատասենյակից:

Սուրենյանի դուրս գալուց հետո Արքային զեկուցեցին, որ Արշակն է սպասում ընդունելության:

– Թող ներս գա,– անհամբեր վրա բերեց Արքան:

Արշակն իսկույն ներս մտավ ու պատրաստվում էր ող-

ջունել Արքային, բայց չհասցրեց:

– Արի՛, Արշա՛կ, արա՛գ, տեսնեմ՝ ինչ ես արել,– ասաց Արքան, միաժամանակ ձեռքով նշան անելով Արշակին մոտենալ ու նստել իր գրասեղանին կից աթոռին:

– Ի՛մ Արքա, ամեն ինչ կարգին է՝ ավարտել ենք հըրթիւնների արտադրամասի ձևափոխումը: Լրտեսին արդեն աշխատանքի ենք ընդունել: Ռաֆայելը ևս ավարտել է իր գործը: Պատրաստ ենք,– արագ-արագ զեկուցեց Արշակը:

– Շատ լավ: Ես հիմա կղանգեմ Անտոնյանին,– ուրախացավ Արքան, բայց մի բան հիշեց,– Արշա՛կ, պետք է ողջ Բյուրականի տարածքը արգելված գոտի դարձնել, որ պեսզի ոչ մի լրտես չկարողանա քիթը ներս խոթել աստղադիտարան ու բան հոտոտել, հասկանո՞ւմ ես:

– Ի՛մ Արքա, հասկանում եմ: Հենց այդպես էլ արել եմ: Բյուրական մտնող ճանապարհի վրա անցակետ եմ դրել շուրջօրյա հերթապահովմամբ: Գյուղի, բանակում ծառայած ու վերջերս գորացրված, ջահելներից ջոկատ եմ կազմել ու աշխատանքի եմ ընդունել անցակետում հերթապահելու համար ու հսկելու շրջակա սար ու ձոր,– արագ զեկուցեց Արշակը:– Միայն գյուղի բնակիչներին եմ թույլատրել գյուղ մտնել: Ոչ մի կողմնակի մարդ չի կարող անցնել անցակետով:

– Շատ ապրես, Արշակ,– ուրախացավ Արքան, բայց իսկույն սթափվեց:– Արշա՛կ, դրանք չպիտի կարողանան ներս մտնել աստղադիտարան, հասկանո՞ւմ ես: Ոչ մի լրտես չը պիտի կարողանա որևէ բան իմանալ: Եթե բացահայտեցին իսկությունը, ապա մեր ողջ ծրագիրը հողա կցնդի:

– Ի՛մ Արքա, անհո՛գ եղիր: Դու ինձ գիտես: Էնպես եմ փակել աստղադիտարանի շուրջը, որ նույնիսկ գյուղացիք չեն կարող մոտենալ: Փշալար եմ քաշել: Աստղադիտարանի տարածքում շուրջօրյա երթապահովություն եմ սահմանել,– անմիջապես փորձեց Արքայի մտավախությունը փարատել Արշակը:

– Շատ լավ,– հանդարտվեց Արքան:– Բայց այս ամենը չպիտի շատ ցցուն լինի, որպեսզի միանգամից չգտնեն տեղը: Թող մի քիչ չարչարվեն:

– Հասկանում եմ, ի՛մ Արքա ճիշտ ես: Սկոտեղի վրա մատուցված տեղեկությունն արժանահավատ չի,– իսկույն

համաձայնեց Արշակը:

– Իսկ գյուղացիներն ի՞նչ են խոսում այս ամենի մասին,– հարցրեց Արքան:

– Ի՛մ Արքա, դեռ ոչ մի լուր չենք տարածել մեջները, բայց կռահում են, որ աստղադիտարանում լուրջ բաներ են կատարվում,– պատասխանեց Արշակը:

– Կռահելը չես արգելի,– ժպտաց Արքան,– լավ է: Թող ամեն ինչ բնական ընթանա:

– Ես էլ եմ այդպես կարծում, ի՛մ Արքա,– վրա բերեց Արշակն ու շարունակեց,– միակ վատ բանն այն եղավ, որ զբոսաշրջությունը դադարեց: Շատ դժգոհողներ կլինեն:

– Ոչի՛նչ, թո՛ղ դադարի: Հիմա դրա ժամանակը չի,– մեխեց արքան մի փոքր կոշտ ու մտազբաղ և, մի պահ մըտորելուց հետո, շարունակեց,– ուրեմն հենց հիմա կզանգեմ Անտոնյանին: Թող վաղնեթ հանդես գա մեր հայտարարությունը,– ասաց ու հրամայեց կանչել Պարգևին:

Պարգևը շատ չանցած ներս մտավ:

– Պարգև, ինձ միացրու Անտոնյանի հետ,– հրամայեց Արքան, չսպասելով որ Պարգևը դռներից ներս մտնի:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– արձագանքեց Պարգևը՝ ոտքը մի փոքր կախ գցելով: Արքան նկատեց դա:

– Որե՛կ խնդիր կա՞,– դիմեց նրան Արքան:

– Ի՛մ Արքա, ոչ մի խնդիր... Պարզապես այնտեղ հիմա գիշեր է:

Արքան սկսեց մտորել: Եթե արթնացներ Անտոնյանին, ապա պիտի ամեն ինչ ասեր բաց տեքստով: Եթե սպասեր, ապա կարող էր ասել, ինչպես պայմանավորվել էին: «Բայց ի՞նչ կա թաքցնելու»,– մտածում էր նա: «Դաշնակիցներն եկել, գնացել են: Նրանցից ենք տեղեկացել արբանյակից հրթիռի արձակման մասին: Փառք Արարչին, կարողացանք ժամանակ ձգել, որքան որ մեզ պետք էր: Ամեն ինչ պատրաստ է: Արդեն կարելի է, նույնիսկ անհրաժեշտ է, բաց տեքստով ասել»:

Արքան մի փոքր ևս մտորեց ու ասաց.

– Միացրո՛ւ: Թո՛ղ արթնանա:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– զգաստացավ Պարգևը, փակեց դռնն ու անցավ կատարելու Արքայի հրամանը:

Շուտով հնչեց Արքայի աշխատասեղանի հեռախոսի

զանգը: Արքան միացրեց կապը: Լսափողի մեջ լսվեց Պարգևի ձայնը.

– Ի՛մ Արքա, Անտոնյանը գծի մեջ է:

– Շատ լավ,– ասաց Արքան ու շարունակեց,– Անտոնյա՛ն:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– արձագանքեց Անտոնյանը:

– Անտոնյա՛ն, մեզ հայտնի դարձավ, որ մեր երկրի վերա հարձակվել է արբանյակ ունեցող երկրներից մեկը: Մեզ հարվածել են արբանյակից: Լսո՞ւմ ես:

– Ի՛մ Արքա, լսո՛ւմ եմ,– ասաց Անտոնյանը շփոթված:

– Դա է պատճառը որ մեր հակաօդայինները ուշ են նկատել հրթիռն ու միայն վերջում են կարողացել խափանել դրա ընթացքը:

Արքան եռում էր զայրույթից: Անտոնյանը կարկամած լսում էր ու չգիտեր՝ ինչպես արձագանքի:

– Անտոնյա՛ն, անհապաղ մեր բոլորքի ձայնն է պետք բարձրացնել միջազգային ասպարեզում: Ոճրագործ երկիրը պիտի պատասխան տա իր ստորագույն արարքի համար:

– Ի՛մ Արքա, վախենամ չկարողանանք որևէ խոստովանություն կորզել,– վախվորած արտաբերեց Անտոնյանը:

– Այդ դեպքում ես պահանջում եմ բոլոր արբանյակ ունեցող երկրներից հեռացնել իրենց բոլոր արբանյակներն իմ երկրի սահմաններից, այլապես կխփեմ ու ցած կբերեմ մեր նորագույն զենքի գործողության շառավղում հայտնված ցանկացած արբանյակ: Լսեցի՞ր:

– Ճիշտ այդպե՛ս, ի՛մ Արքա,– վախեցած ու հազիվ լսելի արտաբերեց Անտոնյանը, կարծես Արքայի բոլոր սպառնալիքներն իրեն էին ուղղված:

– Ես հայտարարում եմ, որ իմ հակաօդային պաշտպանության ուժերն իրենց տրամադրության տակ ունեն տարբեր տրամաչափի միկրոալիքային թնդանոթներ ու ի վիճակի են խափանել ցանկացած արբանյակի, հրթիռի, օդանավի ու ցամաքային տեխնիկայի համակարգչային ցանցը և մետաղի ջարդոնի վերածել այդ ամենը: Բացի դրանից՝ իմ հակաօդային պաշտպանության ուժերն արդեն լիովին ընդգրկված են մեր դաշնակից երկրների հակաօդային պաշտպանության համակարգի մեջ ու նկատում են մեր երկրի սահմաններից հազար կիլոմետր հեռավորության

վրա գտնվող ցանկացած արքանյակ:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– ասաց Անտոնյանն ու շարունակեց,– Իսկույնեթ կպատրաստեմ տեքստն ու առավոտյան հանդես կգամ մեր նախադգուշացումով:

Արքան մի փոքր հանդարտվեց ու ասաց.

– Շա՛տ լավ, Անտոնյա՛ն, առայժմ այսքանը: Եթե հարցեր լինեն, կլուծես արտաքին գործերի նախարարի հետ, կամ անձամբ ինձ հետ, եթե դժվարին խնդիր է:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա,– պատասխանեց Անտոնյանը:

Արքան անջատեց կապն ու հետ ընկավ բազկաթոռի մեջ: Ձեր նկատել՝ ինչպես էր առաջ թեքվել ու ընդհուպ մոտեցել հեռախոսին: Մի փոքր հանդարտվելուց հետո դիմեց Արշակին.

– Արշա՛կ, նախարարների խորհրդի նախագահին տեղեկացրու այս ամենի մասին, թող արտաքին գործերի նախարարին հանձնարարի ամեն կերպ աջակցել Անտոնյանին:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա, անհոգ եղիր,– պատասխանեց Արշակն, ու երկուսով միասին երկար միմյանց էին նայում:

Լուսվոյնը խախտեց Արքան.

– Սկսվեց:

Արշակի դեմքին ժպիտ երևաց: Արքան ևս սկսեց ժրպտալ: Երկուսն էլ միևնույն բանն էին մտածում՝ խառնել էին աշխարհն ու դեռ ինչե՛ր էին անելու: Երկար կմնային այդպես, եթե Արքային չհաղորդեին, որ Սուրենյանն է սպասում խորհրդակցությունների սրահում: Արքան սթափվեց. հիշեց որ կանչել էր Սուրենյանի ասած անառակ կնոջը: Իսկույն լրջացավ ու անմիջապես վեր կացավ տեղից: Արշակը ևս վեր կացավ իր տեղից՝ անչափ մտահոգված ու տարակուսած Արքայի անհանգիստ վարքից: Արքան նկատեց դա ու դիմեց նրան.

– Արշա՛կ, հետո կշարունակենք: Սա Շատ կարևոր է:

– Ի՛մ Արքա,– անակնկալի եկած, Արքային էր նայում Արշակը, անչափ զարմացած, թե ինչ կարևոր գործ կարող էր ունենալ նա Սուրենյանի հետ, որ ինքը չգիտեր:

Արքան նկատեց Արշակի զարմանքն ու հասկացավ նրա միտքը: Իր ամենահավատարիմ ղինակցից երբեք ոչ մի գաղտնիք չէր ունեցել, այսուհետև ևս չէր կարող ունե-

նալ: Նալեց նրա աչքերին ու անշափ մտահոգված ասաց.

– Մի անառակ կին կա: Հրաժարվում է հնազանդվել: Ուզում եմ տեսնել՝ ով է, նախքան նրան մահապատժի ուղարկելս:

Արշակը զարմացավ, լսելով այդ մասին, բայց ավելի շատ, որ Արքան անշափ մտահոգված է:

– Ի՛մ Արքա, բայց դեռ ահագին բան կա խոսելու,– փորձեց Արքային հետ պահել Արշակը:

– Գիտե՛մ, Արշա՛կ: Սա չեմ կարող հետաձգել:

Արշակը կախեց գլուխը, չկարողանալով հասկանալ, թե ինչու է Արքան կարևորում անառակ կնոջ ճակատագիրն ավելի, քան պետական գործերը: Արքան հասկացավ Արշակի միտքն ու դիմեց նրան.

– Իմ լա՛վ գինակից, մարդու ճակատագիրը տնօրինելը մեծագույն պատասխանատվություն է: Բոլորս էլ մեր հոր՝ Արարչի, զավակներն ենք ու իրավունք ունենք ապրել ազատ ու երջանիկ: Ձի կարելի մարդուն տանջամահ անել, մատնելով նրան անորոշության խավարի գերությունը: Ամեն մարդ ճշմարտության ու արդար դատի իրավունք ունի՝ իր խնդիրը ներկայացնելու և անհապաղ պատասխան ստանալու իրավունք:

– Ի՛մ Արքա, բայց մի՞թե անառակ կնոջ խնդիրն ավելի կարևոր է, քան երկրի առջև ծառացած խնդիրները,– փորձեց ճշտել Արշակը:

– Արշա՛կ, երկրի խնդիրները հիմնականում մարդկանց անվտանգության ու բարեկեցության խնդիրներ են: Երկիրըն անպաշտպան չէ. բազում պաշտպաններ ունի: Այս կրնոջ խնդիրը արդարադատության խնդիր է, կյանքի ու մահու խնդիր: Ընդ որում՝ նա պաշտպաններ չունի: Նրա միակ պաշտպանը ես եմ՝ և՛ պաշտպանը, և՛ մեղադրողը, և՛ դատավորը: Ես եմ տվել հրամանը, այն էլ՝ ցասումիս պահին, ես էլ պարտավոր եմ լուծել խնդիրը. ուրիշ ոչ ոք չի կարող: Մարդու ապրել-չապրելու խնդիր է: Սա հիմա ավելի հրատապ է՝ անհետաձգելի,– ասաց Արքան ու շարունակեց,– հիմնական հարցը լուծեցինք, Արշակ, մնացածը վըստահում եմ քեզ: Հուսով եմ սա երկար չի տևի,– վերջացրեց Արքան, նկատի ունենալով անառակ կնոջ դատը, սակայն զգում էր, որ հեշտ չի լինելու:

– Լսո՛ւմ եմ, ի՛մ Արքա: Անհոգ եղիր,– իսկույն արձագանքեց Արշակը:

– Բարի: Ուրեմն՝ ի գործ: Արարչի կամոք, հառա՛ջ,– ասաց Արքան ու հրաժեշտ տվեց Արշակին:

Արշակի գնալուց հետո Արքան ներս հրավիրեց արքայազներին: Երբ արքայազները ներս մտան, նա իսկույն դիմեց նրանց.

– Ուղեկցեք ինձ դեպի խորհրդակցությունների սրահը: Ուզում եմ, որ ներկա լինեք այնտեղ: Մի շատ արտառուց դեպք կա:

– Ի՞նչ դեպք,– հետաքրքրվեց Տիգրանը:

– Անառականների մասին հրամանս կատարելիս, Սուրենյանը մի անբարոյական կնոջ է ձերբակալել, ով, նույնիսկ մահապատիժն աչքի առաջ, հրաժարվում է ստորագրություն տալ, որ կդադարեցնի իր անառակությունները:

– Շատ հետաքրքիր է,– արձագանքեց Տիգրանը:

– Եթե այդպես է, ուրեմն անհույս է,– ասաց Արտակը:

– Չգիտեմ,– մտքերի մեջ խորասուզված արտաբերեց Արքան:

Երբ Արքան արքայազների ու իր թիկնապահ գնդի մարտիկների ուղեկցությամբ ներս մտավ խորհրդակցությունների սրահ, նրան դիմավորեցին իր երկու խորհրդականներն ու Սուրենյանը, բարև բռնած: Արքան բազմեց իր գահին ու նկատեց գահի դեմ դիմաց, կարմիր նշագծից քիչ հեռու մի քանի ոստիկանի ուղեկցությամբ կանգնած կնոջը: Մի երկու վայրկյան սևեռումն նայելով նրան՝ մտածեց՝ «Սիրունատեսն է, բարձրահասակ, սլացիկ ու փարթամ, նույնիսկ գեղեցիկ, շատ գեղեցիկ: Անսովոր գեղեցկություն ունի, անզուգական, գերող: Դիցուհի լինի ասես»: Արքան խորասուզվեց մտքերի մեջ: Լռությունը երկարում էր: «Ինչպե՞ս կարող էր այս աստվածային էակն իջնել այնքան ցածր, որ սեռական հարաբերություն ունենար ամեն պատահած շան հետ: Զարմանալ կարելի է: Ինչո՞ւ է Արարիչը թույլ տալիս նման սրբապղծություն: Բայց ի՞նչ եմ ասում: Նա իրականում ոչինչ էլ թույլ չի տալիս: Ամեն ինչ մենք ենք անում: Ամեն ինչ մեր մտքերի, մեր ցանկու-

թյունների ու արարքների արդյունքն է: Զուր չեն ասում՝ ինչ ցանես, այն էլ կհնձես: Ուրիշ ոչինչ: Միայն գուցե երբեմն Արարիչը, չգիտես ինչու, չգիտես ինչպես, փրկում է մեզ մեր արարքների պատճառով մեզ հասանելիք համապատասխան պատժից: Իսկ եթե դա ես չի անո՞ւմ: Իսկ եթե մեզ փրկո՞ւմ է այն մարդկանց ներողամտությունը, ում ցավ ենք պատճառել, նրանց կարեկցանքն ու խղճահարությունը: Ինչպե՞ս կարող է մարդ գոնե մի փոքր կարեկցանք ու խղճահարություն չունենալ: Չեմ պատկերացնում: Կարեկցանքն ուրեմն հենց ինքը՝ Արարիչն է»: Արքան սթափվեց իր մտքերից ու դիմեց կնոջը.

– Դու փաստորեն չես վախենո՞ւմ մահից:

– Ո՞ւմ է պետք կյանքն առանց հաճույքների,– հետևեց կնոջ անսպասելի պատասխանը:

Արքան ցնցվեց: Կնոջ ամբարտավան ու ագրեսիվ արձագանքը հանդուգն մարտահրավեր էր: Հազիվ կարողանալով զսպել իր զայրույթը՝ Արքան մի որոշ ժամանակ անց հանդարտվեց ու շարունակեց.

– Անունդ ի՞նչ է:

– Լուսինե,– արհամարհանքով նետեց կինը:

– Ուրեմն դու գերադասում ես մարմնական հաճույքը: Անառակություն ես անում ոչ թե փողի, այլ մարմնական հաճույքների՝ համար,– ասաց Արքան շեշտակի նայելով կնոջ աչքերի մեջ,– դու փաստորեն ավելի խորն ես խրվել սեռաքաղցի ճահճուտում, քան կարելի էր ենթադրել,– հավելեց նա, շարունակելով սևեռուն նայել Լուսինեի ուղղությամբ:

Լուսինեն փախցրեց հայացքն ու գլուխը շրջեց համարյա իննսուն աստիճանի անկյան տակ, քիթը վեր տնկեց ու քարացավ: Երկար ու ծանր լուծություն տիրեց: Արքան չգիտեր՝ ինչպես վարվի նրա հետ: Մի կողմից իր առաքելությունն էր՝ արմատախիլ անել ու ոչնչացնել ամեն սրբապղծություն, իսկ մյուս կողմից սեռաքաղցի անողորմ ճիրաններում խեղդամահ լինող իր արյունակցի հանդեպ կարեկցանքն ու նրան իր կործանարար մոլորությունից հեռ բերելու, նրան իր քաղցր թվացող գերությունից ազատագրելու պարտականությունն էր: Երկմտանքի առջև էր Արքան: Ի՞նչ անել: Իսկույն լուծե՞լ այս հարցը. վերացնել

սրբապղծութիւնն ու առաջ անցնե՞լ լուծելու պետական կարևոր խնդիրները, թե՞... Լոտիթյունը երկարում էր: Լուսինեն հպարտ ու անդրդվելի կանգնել էր Արքայի դեմ դիմաց, քիթը վեր ու շարունակում էր լռել:

– Ձեմ պատկերացնում՝ ինչպե՞ս կարելի է սեռական հարաբերութիւն ունենալ առանց սիրո՞ւ,– լոտիթյունը խախտեց Արքան:

– Դա ինչով սեր չի,– չփոխելով իր հպարտ կեցվածքը՝ նետեց Լուսինեն:

– Դու սիրո՞ւմ ես բոլորին:

– Կարևորը՝ որ իրենք են ինձ սիրում:

– Փաստորեն դու չես սիրում: Դու սիրում ես, որ քեզ են սիրում: Դու երբեք սիրե՞լ ես:

Լոտիթյուն տիրեց: Լուսինեն սկսեց մտաբերել իր անցյալը: Բան հիշեց ու կախեց գլուխը.

– Եղել է նման բան:

– Վաղուց, երևի:

– Շա՛տ:

– Ուսանո՞ղ ժամանակ:

– Դպրոցական տարիքում:

– Պատմի՛ր:

Լուսինեն նայեց Արքային, հետո ավելի կախեց գլուխն ու տիրեց:

– Ուզում եմ իմանալ, պատմի՛ր,– պնդեց Արքան:

Որոշ ժամանակ անց Լուսինեն սկսեց.

– Մեր կողքի դպրոցից էր: Բոլորից պայծառ, բոլորից կենսախինդ: Ծանոթացել էինք մեր դասարանցիներից մեկի տանը, նրա տարեդարձի օրը: Արմանին հրավիրել էին ակորդեոն նվագելու:

– Արման: Լավ անուն է,– ակամա ընդհատեց Արքան:

– Հա՛, Արմանը բոլորից տարբերվում էր իր ազատ ու անկեղծ վարքով, անբռնազբոս ծիծաղով ու նուրբ հումորով: Երբեք ոչ մեկի չէր վիրավորի: Վատ խոսքեր չուներ: Միշտ բարի էր բոլորի հանդեպ: Ինձպես ուրախանալ էր սիրում և ուրախացնել: Ես ինձ լավ էի զգում նրա հետ: Հանդիպում էինք բոլորից թաքուն, քայլում բոլորի աչքից հեռու ու զրուցում: Մերոնց խաբում էի, թե ընկերուհուս տանը դաս ենք պարապում, իսկ փոխարենը Արմանի հետ

քայլում էինք: Ես երջանիկ էի զգում ինձ: Որքա՞ն էր ինձ ուրախացնում,– ասաց Լուսինեն ու տխրեց:

– Ծնողներդ ի վերջո իմացան ճշմարտությունը,– փորձեց կռահել Արքան:

– Չէ՛, դրան չհասավ: Արմանը մի օր ինձ ասաց, որ ընտանիքով արտասահման են գնում, ընդմիջտ հեռանում են երկրից ու այլևս չենք կարող տեսնվել: Բայց խոստացավ, որ կգանգի,– ասաց Լուսինեն, ձեռքը տարավ, սրբեց ացունքներն ու շարունակեց,– բայց այդպես էլ չգանգեց:

– Ծանր է,– կամացուկ շնչաց Արքան:

– Հետո եկան ուսանողական տարիները: Այլևս ոչ մեկի երեսին չէի կարողանում նայել: Ոչ ոք ինձ չէր հետաքրքրում:

– Իսկ ինչպե՞ս ստացվեց, որ ամուսնացար,– հարցրեց Արքան:

– Մովթ ու ցուրտ տարիներն էին: Համարյա ոչ մի շրփում չկար ուսանողների միջև: Կենտրոնացել էի դասերիս վրա: Մի անգամ կանգնած էինք ընկերուհիներով, հանկարծ հայացքս ընկավ դեպի մեզ մոտեցող մի երիտասարդի: Չգիտես ինչու, մտածեցի, որ սա է լինելու իմ ամուսինը: Հետո պարզվեց, որ ծնողներս ճանաչում էին նրան: Մեր զուգահեռ հոսքից էր: Ես չէի սիրում: Միայն ծնողներիս ճնշման տակ համաձայնվեցի ամուսնանալ: Ու հետո շատ փոշմանեցի:

– Ինչո՞ւ,– հետաքրքրվեց Արքան:

– Անհետաքրքիր ու եսասերի մեկը դուրս եկավ: Երբեք չգնահատեց ինձ: Ծնողներն էլ՝ նույնը: Գոհունակության ու գովեստի ոչ մի խոսք չեմ լսել ոչ մեկից: Կարծես տան աղախինը լինեի: Միշտ դժգոհ էին, միշտ փնթփնթան: Անդադար երեսովս կտային ամեն վրիպումս: Ամուսինս ինձ աշխատել չէր թողնում: Աշխատանք էլ չկար այն ժամանակ: Ինքն էլ չէր աշխատում իր մասնագիտությամբ:

– Ի՞նչ մասնագետ էր,– հարցրեց Արքան:

– Բժիշկ,– իսկույն պատասխանեց Լուսինեն:

– Բայց մի՞թե բժշկի աշխատանք չկար,– զարմացավ Արքան:

– Գուցե կար: Պարզապես ի՛նքը չկարողացավ շարունակել իր ուսումը համալսարանից հետո ու նեղ մասնագի-

տական որակավորում ստանալ: Զբոսաշրջության գրասենյակ բացեց ու սկսեց փող աշխատել:

– Իսկ դո՞ւ,– հետաքրքրվեց Արքան:

– Ես ստացա իմը: Ու գուցե հենց դա էր պատճառը, որ երբեք չներեց ինձ: Նվաստացնում էր ինձ բոլորի մոտ: Իր բարեկամներին թվում էր, թե ես նույնիսկ համալսարան չեմ ավարտել:

– Լավ չի,– արձագանքեց Արքան:

– Նա նույնիսկ ծննդատուն չի եկել, երբ պիտի ծնվեին մեր երեխաները, պատճառաբանելով, թե գործը շատ է, չի կարող թողնել ու գալ: Միշտ մայրս է եղել կողքիս: Եթե մայրս չլիներ, ապա ես մեռած կլինեի երկրորդի ժամանակ: Ավելի ճիշտ՝ արդեն մեռել էի:

– Ինչպե՞ս,– զարմացավ Արքան:

– Արնահոսությունից արդեն մահացել էի: Հիշում եմ հոգիս ճախրում էր սենյակում: Մայրս այդ պահին ներս մտավ ու տեսավ ինձ կապտած ու սառած: Ճշաց ու կանչեց բժիշկներին: Հազիվ փրկեցին ինձ:

– Ահավոր է,– չղիմացավ Արքան:

– Ամուսինս այդպես էլ չիմացավ, որ կլինիկական մահ եմ տարել: Պետքը չէր: Կարևորը փողն էր: Ես կարևոր չէի:

– Այդ դեպքում զարմանում եմ, որ միասին երեխաներ եք ունեցել,– տարակուսեց Արքան:

– Ես էլ եմ զարմանում,– անմիջապես արձագանքեց Լուսինեն,– զգվում էի: Ու երկրորդից հետո այլևս՝ ոչ մի բան: Ինձ ամբողջովին նվիրեցի աղջիկներին: Ամեն ինչ՝ միայնակ եմ արել, առանց որևէ օգնության: Մայրը երբեք օգնության ձեռք չմեկնեց: Քար անտարբերություն. կարծես ուրիշի երեխաներն էին: Հետո, երբ բնակարան գնեցինք ու առանձնացանք ծնողներից, կարծեցի բան կփոխվի: Բայց, ավա՛ղ, ոչինչ չփոխվեց: Խեղդվում էի անտարբերության ու նվաստացումների հեղեղից: Ամեն օր՝ նույնը: Շնչահեղձ էի լինում ամբողջ օրը տանը. ոչ մի տեղ գնալ, ոչ մի ուրախություն, ոչ մի խրախճանք: Բացի տաբեղարձներից՝ բացարձակապես ոչինչ:

Արքան ուշադիր լսում էր:

– Երբ աղջիկներին սկսեցի տանել պարի, ծանոթացա մյուս երեխաների ծնողների հետ: Սկսեցինք հյուր գնալ,

մեզ մոտ հրավիրել: Մի քիչ կյանք մտավ: Հաճելի մարդիկ էին: Վերջապես գովեստի խոսքեր լսեցի: Հիանում էին պատրաստածս կերակուրներով, բայց հատկապես մեր բրնակարանի ձևավորումով, որ ամբողջովին ես էի արել՝ շատ բան իմ ձեռքերով: Ոնց էի կատաղո՞ւմ, երբ ամուսինս իրեն էր փորձում վերագրել իմ ողջ արածը: Ամեն անգամ պոռթկում էի ու տեղը դնում նրան: Մեզ հյուր էին գալիս նաև ամուսնուս ընկերները իրենց ընտանիքներով: Մի օր նկատեցի, որ նրանցից մեկը սեռաքաղց հայացքներ է գրցում վրաս, հատկապես՝ կրծքերիս: Մի անգամ նույնիսկ համարյա թևիս տակ մտավ, երբ սեղանն էի դասավորում: Ամուսինս չէր նկատել: Ասացի: Բանի տեղ չդրեց: Ես էլ զայրացա ու ասացի, որ այդ ընկերոջն այլևս չեմ ուզում տեսնել մեր տանը: Զզվելի էր:

– Այնուամենայնիվ նաև հաճելի բան կա դեպի քեզ ուղղված տղամարդու ուշադիր հայացքի մեջ, այնպես չէ՞, – անսպասելի հարցրեց Արքան:

– Կա, – երկար մտորելուց հետո ասաց Լուսինեն:

«Ու հաճույքի հենց այդ հատիկն էր, որ փչացրեց քեզ: Եղեմական պարտեզի նույն պատմությունը՝ օձը մտավ ու պղծեց, փչացրեց կնոջը: Եվ դրանից հետո, մինչև հիմա անդադար կրկնվում է նույն պատմությունը՝ կիներ փչանում է, հետո գայթակղում ու փչացնում Ադամին: Չբավարարվելով նրանով, շարունակում է գայթակղել ու փչացնել մյուսներին: Ինքն ավելի փչանալով, աստիճանաբար գլորվում է սեռաքաղցի անդունդը՝ սկսում տրվել ամեն պատահած շան ու այլանդակվել: Ու այս ամենն անում է բոլորից թաքուն՝ գաղտնի: Գիտի, որ մեծ մեղք է գործում: Բայց չի կարող կանգնել: Ընչաքաղց մոլազարի պես գալարվում ու նորանոր զոհեր է փնտրում: Գտնում, գերում, առնում իր սարդոստայնի մեջ ու սկսում ծծել արյունը: Մեկինը չվերջացրած, անցնում հաջորդին, հետո՝ երկուսին միաժամանակ, աչքը հառած երրորդին: Ու այդպես շարունակ խրվում է սեռաքաղցի ճահճուտը, որտեղից չկա վերադարձ, միայն՝ կործանում», – մտածում էր Արքան, բայց փորձ արեց շարունակել.

– Ամուսինդ կատարե՞ց պահանջդ:

– Կատարեց: Նրան այլևս չհրավիրեց մեր տուն: Բայց

մյուս ընկերների տանը հավաքվելու ժամանակ, հանդիպում էինք, ու ավելի սուր էի զգում նրա վավաշոտ հայացքի ճնշումը: Ինձ երբեմն թվում էր, թե բոլոր տղամարդիկ են նայում կրծքերիս, սողոսկում ներսս: Ամբողջ կյանքումս ուշադրության կարոտ եմ եղել, տղամարդիկ ինձ որպես կին չեն ընկալել և ուշադրություն չեն դարձրել, հիմա սկսել են դարձնել, իսկ տարօրինակ կերպով դա ինձ հաճելի չի: Ամուսնուս ասացի, որ չեմ գնա հյուր, եթե այդ ընկերն այնտեղ է լինելու: Ամուսինս արդեն սարսափում էր, երբ ավերիցս դուրս էի գալիս: Այդպես էլ արեցինք: Աստիճանաբար սկսեցինք կտրվել մեր բոլոր ընկերներից: Հազվադեպ էինք հրավիրում, կամ հյուր գնում. միայն տարեդարձների առիթով... Զարմանում էին: Չէին հասկանում՝ ինչու ենք մեզ հեռու պահում: Դարձյալ մոայլ ու անհետաքրքիր շրջան սկսվեց: Հետո ես որոշեցի աշխատել:

«Ա՛, իհարկե: Բացիլն արդեն մտել էր՝ տղամարդկանց ուշադրության բացիլը: Դա սկզբո՛ւմ է գուցե տհաճ, բայց հետո դառնում է թմրանյութի պես ցանկալի, ընդ որում որքան շատ ես ստանում, այնքան շատ ես ծարավում: Ծարավում ես, որովհետև ամեն թափանցող հայացք խլում է ողջ ներուժդ ու դատարկում ներսդ: Այն միայն մի պահ կարող է հաճելի թվալ, կամ, ավելի ճիշտ՝ շոյել ինքնասիրությունդ՝ որ քեզ ուշադրություն դարձրին, որ գրավիչ ես, անարժանի մեկը չեմ, անգույն ու անպետք: Բայց հետո, երբ ուշքի ես գալիս, խորապես զգում ես հոգնածությունդ ու ներսիդ դատարկությունը, տեսնում ես դրանց թողած կեղտոտ ոտնահետքերը: Տեսնում ես ու զզվում: Փորձում ես լվացվել ու մաքրվել: Բայց չի ստացվում: Ներս մտած կեղտն անհնար է լվանալ: Դրանց կեղտոտ ոտնահետքերն արդեն դրոշմվել են ամեն մասնիկիդ մեջ, վնասել գենետիկ կոդդ՝ անդառնալի հարված հասցնելով ու խեղելով այն: Ներուժի կորստից թուլացած վայր ես ընկնում, կարծելով թե աշխատանքից ես հոգնել: Մի փոքր հանգստանում ես, վերականգնում ուժերդ ու դարձյալ մոռանում, թե ինչից էիր թուլացել: Դարձյալ մղվում ես արժանանալ տղամարդկանց ուշադրությանը: Հաջորդ օրն, առավոտյան դարձյալ պճնվում ես ու ներկվում, հնարավորինս շատ տղամարդու ուշադրություն գրավելու համար:

Ուզում ես, որ միայն քե՛զ ուշադրություն դարձնեն, ուրիշ՝ ոչ մեկին, միայն՝ քեզ: Աշխարհի բոլոր տղամարդկանց ուշադրությունը՝ միայն քեզ: Օրվա վերջում էլ կամ հիասթափված ես տուն մտնում, եթե չես կարողացել գայթակրել որևէ տղամարդու, կամ էլ՝ հոգնած ու դատարկված, եթե հասել ես նպատակիդ՝ ներս ես թողել, որ մտնեն ու կողոպտեն, իրենց կեղտոտ շոշափուկները մտցնեն խորն ու պղծեն մարմինդ, հետո թքեն ու հեռանան: Բայց դարձյալ չես խրատվում: Ինչպե՞ս կարելի է ապրել առանց դժրա»,– մտածում էր Արքան ու սարսափում իր մտքերից, բայց ամենաշատը՝ նրանից, որ կանաչք չեն զգում ու չեն հասկանում այս ամենը: «Ու քեզ, իհարկե, պետք էր աշխատանքի գնալու պատրվակով դուրս գալ տնից, միջավայր մտնել, շփվել տարբեր մարդկանց հետ: Նպատակդ տարբեր տղամարդկանց հետ շփման հնարավորություն ունենալն է եղել, ոչ թե աշխատելը: Ձեմ հավատում, թե կանաչք աշխատանքի են մղվում միայն աշխատելու համար: Կանանց հիմնական նպատակը տարբեր շփումներ ունենալն է, հատկապես՝ տղամարդկանց հետ, մանավանդ երբ գնահատված ու սիրված չեն սեփական ամուսնու կողմից, գոնե՝ պարզագույն ուշադրություն չեն ստանում ընտանիքում: Ոչ ոք չի սիրում աշխատել, մանավանդ՝ աշխատանքի գնալ, այն էլ խղճով աշխատավարձով, որ հազիվ ճանապարհածախսի է հերիքելու»: Արքան զգաց, որ դադարը շատ էր երկարել: Սթափվեց ու հարցրեց.

– Ամուսինդ համաձայն էր, որ աշխատես:

– Սկզբում շատ ընդդիմացավ: Հեչ չէր ուզում, որ տրնից դուրս գայի: Բայց ես շատ պնդեցի: Տեսավ, որ այլևս չի կարող ինձ հետ պահել իմ որոշումից, ստիպված համաձայնվեց: Ու որպեսզի ապահով լինեմ, մեր մեքենան տվեց, որ դրանով գնամ աշխատանքի:

– Ստացվե՞ց աշխատանք գտնել:

– Դժվար էր, բայց ստացվեց: Բախտս բերեց՝ պոլիկլինիկաներից մեկի ակնաբուժը երեխա էր ունեցել ու ժամանակավորապես թափուր տեղ էր բացվել: Ընդունեցին, բայց միայն կես օրով, պատասխանեց Լուսինեն ու լռեց:

– Իսկ հետո՞,– հետաքրքրվեց Արքան:

– Հետո սկսվեց ամենահետաքրքիրը,– ասաց Լուսինեն

ու շարունակեց,- տնօրենն ինձ շատ ջերմ ընդունեց: Բժըշկական անձնակազմը՝ ևս: Սկզբում մի քիչ լարվածություն կար բուժքրոջ հետ, բայց ամեն ինչ շատ արագ հարթվեց: Ես դարձա պոլիկլինիկայի սիրելին: Բժիշկները, հատկապես տնօրենը, առիթը բաց չէին թողնում իմ աշխատասենյակը մտնելու համար: Տնօրենը հաճախ պատրվակ էր փնտրում, նույնիսկ ստեղծում, ինձ իր աշխատասենյակը կանչելու ու գրուցելու համար: Երբեմն նկատում էի, որ ժամից ավել խոսում էր ու հետո չէի էլ հիշում, թե՛ ինչից: Հիվանդներս մշտապես դժգոհ էին այդ պատճառով: Հետո իր ընկերներին էր բերում մոտոս ստուգվելու: Երբ քաղաքապետարանից ստուգումների էին գալիս, անպայման բերում էր իմ աշխատասենյակը: Նկատում էի, որ ավելի շատ ինձ են նայում, քան աշխատասենյակիս կահավորվածությունն ու ընդհանուր վիճակին: Հետո տնօրենի ընկերներից մեկը սկսեց հաճախ զանգահարել ինձ իբր առողջական հարցերով: Հետո առողջականը փոխվեց կոնկրետ ակնարկների: Մի կողմից հաճելի էր, որ վերջապես ուշադրություն եմ գրավում, որ գերված են ինձնով, իսկ մյուս կողմից շատ անսովոր էր ու անհարմար: Ամուսնուցս թաքուն էի պահում: Ասում էի, թե հիվանդներ են զանգում խորհրդակցելու: Հավատում էր ու շատ չէր խորանում: Գործընկերների ծանոթներ ևս սկսեցին հետաքրքրվել ինձնով: Սկսեցին զանգահարել: Շատանում էին: Գլուխս պտտվում էր: Բայց ամեն անգամ կոշտ ու կոպիտ եզրափակում էի կապը: Բայց մի օր քաղաքապետարանից զանգեցին, իբր աշխատանքի առաջարկով յամբ: Բարեհամբույր ձայն էր: Հրավիրեց ռեստորան՝ ճաշի սեղանի շուրջ գրուցելու: Համաձայնվեցի հանդիպել: Ամուսնուս խաբեցի, թե ընկերուհուս հետ եմ հանդիպելու: Ռեստորանում զգացի, որ ավելի շատ ինձնով էր հետաքրքրվում: Հետո կլրկին հրավիրեց: Անհարմար էի զգում, բայց չէի կարողանում մերժել նրա հրավերները:

- Գուցե չէի՞ր ուզում,- ընդհատեց Լուսինեն Արքան:

- Զգիտեմ: Հաճելի էր մի քիչ: Մի կողմից էլ մտավախություն ունեի, որ կարող եմ աշխատանքս կորցնել, եթե կոպտեմ:

– Հասկանում եմ: Լավ ժամանակներ չէին,– մոայլվեց Արքան ու հայացքը հառեց ցած, բայց շուտով բարձրացրեց գլուխն ու ասաց,– շարունակիր:

– Հետո, մի գեղեցիկ օր ինձ հրավիրեց իր ամառանոցը,– շարունակեց Լուսինեն:

– Գնացի՞ր,– ցնցվեց Արքան:

– Գնացի,– պատասխանեց Լուսինեն ու լռեց:

– Պարզ է,– ասաց Արքան ու ինքը ևս լռեց:

Որոշ դադարից հետո հարցրեց.

– Ու ինչպե՞ս անցավ:

– Լավ էր: Խմեցինք: Չզգացի, թե ինչպես սկսեցի հանվել,– պատասխանեց Լուսինեն մի փոքր մտամոլոր:– Լիովին սկսեցի սթափվել միայն վերջում, քրտինքի հոտից:

– Դրանից հետո քեզ ինչպե՞ս զգացիր,– անմիջապես հարցրեց Արքան:

– Լավ: հաճելի էր:

– Նկատի չունեմ սեռական հարաբերությունը: Ի՞նչ զգացիր ամուսնուդ դավաճանելուց հետո,– պնդեց Արքան:

– Չգիտեմ: Ոչ մի բան: Դավաճանություն չեմ էլ համարում,– պատասխանեց Լուսինեն, հարուցելով Արքայի զարմանքը:

– Ինչպե՞ս թե դավաճանություն չի:

– Դե, ոնց ասեմ, իմ ու ամուսնուս միջև ամուսնական ոչ մի կապ չկար:

– Բայց չէ՞ որ միայն սեռական հարաբերությունը չի, որ կապում է զույգին: Նա փող էր աշխատում ու պահում քեզ ու երեխաներին,– շարունակեց Արքան:

– Միայն փողով չի: Սիրեկաններս էլ են փողով ապահովում ինձ, բայց հո ամուսիններս չե՞ն,– հանդուգն նետեց Լուսինեն:

– Հետաքրքիր է,– չդիմացավ Արքան,– ուրիշ ի՞նչն է մարդուն ամուսին դարձնում:

– Ուշադրությունը, գնահատանքը, հոգատարությունը, սերը: Նա ինձ արհամարհել է, չի գնահատել ու չի սիրել:

– Նա քեզ երբևէ դավաճանե՞լ է:

– Ո՛չ:

– Իսկ դու գնահատե՞լ ես նրան, սիրե՞լ ես:

– Ի՞նչ գնահատել կամ սիրել, եթե միայն արհամար-

հանք ու նվաստացում եմ տեսել նրանից:

– Միա՞յն,– բազմանշանակ նետեց Արքան, ու շարունակեց,– լա՛վ, անցնենք առաջ: Հետո ի՞նչ եղավ: Շարունակեցի՞ր հանդիպել այդ պաշտոնյաի հետ:

– Շարունակեցի,– պատասխանեց Լուսինեն, դժգոհ, որ իրեն նեղն են գցել, ու հավելեց,– բայց ոչ երկար:

– Ինչո՞ւ:

– Առաջին անգամից հետո սկսել էր անհարգալից վերաբերվել ինձ: Աղերսական տոներ փոխվել էր հրամայականի, խնդրանքները՝ պահանջների: Միանգամից կորցրել էր հարգանքը իմ հանդեպ: Ինձ համարում էր հարմար ջնջոց՝ իր սեռական պահանջները բավարարելու համար: Ամեն անգամ ավելի ու ավելի անսովոր ու անընդունելի, անգամ ստորացնող բաներ էր ստիպում անել:

– Անսպասելի՞ էր,– կտրեց Արքան:

– Չէի սպասում: Կարծում էի գերված է, հրապուրված, գնահատում է ու հարգում:

– ձի՞շտ,– զարմացավ Արքան:

Լուսինեն շեշտակի նայեց Արքայի աչքերին, հետո փախցրեց հայացն ու կախեց գլուխը:

– Լա՛վ, շարունակի՛ր,– ասաց Արքան:

– Էլ ի՞նչ ասեմ: Մի քանի անգամից հետո ասացի, որ այլևս չենք կարող հանդիպել: Վատացավ: Հարցրեց՝ ինչո՞ւ: Ասացի՝ որովհետև ամուսինս կասկածում է ու սկսել է հետևել:

– Հավատա՞ց:

– Չգիտեմ: Դա ինձ արդեն չէր հետաքրքրում:

– Ու միանգամից հանգիստ թողե՞ց քեզ:

– Չէ՛: Սկսեց ահաբեկել, թե աշխատանքս կկորցնեմ, որ կտեղեկացնի պոլիկլինիկայի տնօրենին: Ծիծաղեցի: Ասացի՝ էդ ստրուկի աշխատավարձով չեմ էլ ուզում աշխատել: Ասաց, որ ամուսնուս կտեղեկացնի: Ասացի՝ եթե պաշտոնդ քեզ համար թանկ է, հանգիստ նստիր տեղդ:

– Համարձակն ես,– նկատեց Արքան:

– Միշտ կարողացել եմ ինքս ինձ պաշտպանել, դեռ մանկուց,– պատասխանեց Լուսինեն՝ գլուխը հպարտ վեր բարձրացնելով,– թաղում բոլոր տղաներն ինձնից վախենում էին:

– Պարզ է,– ժպտաց Արքան,– դու հաստատ մի քանիսին ծեծ ու ջարդի ես ենթարկել:

– Բոլորին,– մեխեց Լուսինեն:

«Զարմանալի է, որ այսքան տղամարդկություն ունեցող կինը անառակությամբ է զբաղվում»,– սկսեց մտորել Արքան: «Չնայած՝ միայն թունդ տղամարդկային որակներ ունեցող կինը կարող էր դավաճանել առանց երկմտելու, օրը ցերեկով ու իր արածը դավաճանություն չհամարել, որն ըստ էության զուտ տղամարդկային մոտեցում է: Միայն տղամարդն է, որ դավաճանում է ու իր արածը դավաճանություն չի համարում: Կինն իր դավաճանությունը հենց սկզբից դավաճանություն է համարում, անկախ նրանից՝ ինչ ամուսին ունի՝ ծեծող, ջարդող, անշնորհակալ ու նվաստացնող, թե՞ հարգող ու սիրող: Թունդ տղամարդկային հատկություններ ունեցող կինն իր տղամարդուն դավաճանում է նրան այս կամ այն բանի համար պատժելու մղումով ու բնականաբար իր դավաճանությունը արդարադատություն է համարում: Բնական է նաև, որ նման թունդ տղամարդկային հատկություններ ունեցող կինը չէր ներքաշվի նվաստացնող սեռական հարաբերության մեջ: Հիմա արդեն պարզ է, թե ինչու չի համաձայնվել շարունակել իր սեռական հարաբերություններն այդ պաշտոնյայի հետ: Բայց, այնուամենայնիվ, կինը մնում է կին. ունի համապատասխան սեռական հակումներ ու որքան էլ տղամարդկային որակներ ունենա, միևնույն է, ձգտում է իր սեռական պահանջները բավարարել որպես կին՝ սիրվել տղամարդու կողմից և այլն, բայց ոչ՝ նվաստանալու աստիճանի: Տղամարդ-կինը չի նվաստանա մեկ այլ տղամարդու մոտ: Կօգտագործի նրան, բայց չի նվաստանա: Ակնհայտորեն, այս դեպքում բանը պաշտոնյային օգտագործելուն չի հասել. իր անփորձության պատճառով ոչ օգտագործել է նրան, ոչ էլ իհարկե օգտագործվել: Չի օգտագործվել, որովհետև հպարտ, նույնիսկ գոռոզ էություն ունի: Բայց կինը դավաճանում է նաև իր սեռաքաղցը բավարարելու նպատակով, երբ բավարար չափով սեր ու հարգանք, ուշադրություն ու գնահատանք չի ստանում իր ամուսնուց: Յավոք, և՛ իր տղամարդուն ինչ-որ բանի համար պատժելու, և՛ իր սեռաքաղցը բավարարելու մղումով, կինը կա-

ըող է դավաճանել նրան: Ու երկու դեպքում էլ առկա է իր տղամարդուն չհարգելու պարագան: Իր առաջին տղամարդուն չհարգող ու չսիրող կինը չի կարող հարգանք ունենալ տղամարդկանց հանդեպ ընդհանրապես ու չի կարող հարգել ու վստահել մեկ ուրիշին: Անչափ դժվար է որևէ տղամարդու համար արժանանալ նման կնոջ վստահությանը, հարգանքին ու սիրուն: Տղամարդ էությունը չհարգող կինը երբեք չի ենթարկվի ոչ մի տղամարդու ու իհարկե կրմբոստանա տղամարդու նվաստացնող սեռական ցանկությունների դեմ: Յավալիորեն, այս դեպքում, ինչպես մյուս բոլոր դեպքերում, այլանդակ սեռական հարաբերության բացիկն արդեն ներարկվել էր»:- Արքան ակամա խորը հոգոց հանեց: «Սկզբում ամուսնուդ ընկերն իր վավաշոտ ու սեռամոլ հայացքներով, հետո էլ առողջապահության բաժնի սրիկա պաշտոնյան իր նվաստացնող ու այլանդակ սեռական պահանջներով փչացրել էին քեզ»:

Երկար լռությունը Լուսինեին թույլ էր տվել խորասուզվել իր մտքերի ու հիշողությունների մեջ: Նա ևս խորհում էր իր առաջին դավաճանության մասին ու ամեն անգամ, երբ հասնում էր իր արարքը գնահատելու վերջնագծին, անմիջապես հետ էր կանգնում ու ինքն իրեն համոզում, թե ինքը հանգամանքների զոհ է եղել, վախեցել է կորցնել իր աշխատանքը, կամ որ ամենևին էլ դավաճանություն չէր իր արածը, քանի որ ամուսինն իրեն համարյա լքել էր, թողնելով առանց ուշադրության, առանց արժևորելու ու գնահատանքի, որ ամուսինն իրեն առաջինն էր դավաճանել իր նվաստացումներով ու ծաղրով, որ իր արածը պարզապես փոխհատուցում էր, ուրիշ ոչինչ և վերջապես ինքը կին է՝ սիրո ու գոյգոյրանքի կարիք ունի:

– Լա՛վ, հետո՞: Ի՞նչ եղավ հետո: Շարունակի՛ր,– հրամայեց Արքան՝ խախտելով քար լռությունը:

Լուսինեն շփոթվեց: Ուշքի եկավ ու փորձեց հիշել.

– Հետո՞... Հետո նա շուտով նոր պաշտոն ստացավ ու այլևս ինձ չանհանգստացրեց: Ամեն ինչ ընկավ իր տեղը: Շարունակեցի աշխատել,– մտաբերեց Լուսինեն ու լռեց: Բայց քիչ անց շարունակեց,– տրամադրություն չունեի, ամեն ինչ մոռալ էր շուրջս: Շնչահեղձ էի լինում: Բարեբախտաբար մտա համացանց: Բազմապիսի խաղեր էի

խաղում: Սկզբում՝ միայնակ, հետո՝ ուրիշների հետ: Շատ հետաքրքիր էր: Հետո մտա «Ֆեյսբուք», սկսեցի շփվել եղբորս ու մյուս բարեկամներիս հետ: Ընկերուհիներիս գտա: Հետո՝ ընկերներ հայտնվեցին, գվարճալի մտքեր էին կիսում, հումոր: Շատ հետաքրքիր մարդիկ կային, նույնիսկ որոշ օտարերկրացիների հետ ծանոթացա: Հետո հայտնվեց նա,– ասաց Լուսինեն ու ձեռքերը տարավ աչքերին:

– Ո՞վ՝ նա. քաղաքապետարանի պաշտոնյա՞ն,– տարակուսեց Արքան:

Լուսինեն չէր կարողանում խոսել: Կոկորդի խեղդովը չէր թողնում անգամ շնչել: Բոլոր ներկաները շփոթված միմյանց էին նայում: Արքան հասկացավ, որ Լուսինեն լաց է լինում ու հրամայեց բազկաթոռ մոտեցնել նրան: Ոստիկաններից մեկը մոտեցրեց մոտակա բազկաթոռը: Լուսինեն նստեց, բայց դեռ երկու ձեռքով փակել էր իր դեմքն ու հեկեկում էր: Մի քանի րոպեից հետո, մի փոքր հանդարտվելով, պատասխանեց.

– Նա, այն միակը, ով ինձ իսկապես սիրել է, ով ինձ սիրել է անսահման ու անշահախնդիր, ով իր կյանքն է զոհաբերել ինձ համար, ում ես ավաղ շուտ կորցրեցի:

– Մահացա՞վ,– զարմացավ Արքան:

– Ե՛ս սպանեցի,– հազիվ արտաբերեց Լուսինեն ու պոռթկաց անզուսպ հեկեկոցով:

– Ինչպե՞ս թե սպանեցիր,– ցնցվեց Արքան:

Լուսինեն ոչինչ չէր ասում: Միայն հեկեկում էր: Բոլորը դարձյալ սկսեցին միմյանց նայել: Ոչ ոք դեռ ոչինչ չէր հասկանում: Իսկ Լուսինեն հեկեկում էր ու հեկեկում: Արքան հրամայեց թաշկինակ ու ջուր հասցնել նրան: Լուսինեն սրբեց արցունքները, մի կում ջուր խմեց ու սկսեց հանդարտվել: Երբ բավականին հանդարտվել էր, ասաց.

– Ինքս, իմ ձեռքերով սպանեցի իմ սերը, իմ երջանկությունը:

Արքայի լարվածությունը մի փոքր թուլացավ, երբ հասկացավ, որ Լուսինեն փոխաբերական իմաստով էր ասել իր սիրելիին սպանելու մասին:

– Ի՞նչ էր անումը,– հետաքրքրվեց Արքան,– ո՞վ էր:

Լուսինեն դանդաղ գլուխը վեր բարձրացրեց, ուղիղ նայեց արքայի աչքերին ու կտրեց հեկեկոցը: Արքան սար-

սուտ զգաց: Հետ տարավ գլուխն ու ապշահար Լուսինեին էր նայում: Որոշ ժամանակ համառ ու անթարթ նրան նայելուց հետո, ասաց.

– Լա՛վ, շարունակի՛ր:

Լուսինեն դանդաղ իջեցրեց հայացքն ու արտաբերեց.

– Արև՛ս, իմ Արև՛ը: Իմ ձեռքերով խավարեցի արևա:

Արքան արդեն կռահում էր՝ ինչն ինչոց է: Եվս մի երկու րոպե սպասեց ու դիմեց Լուսինեին.

– Պատմիր՝ ինչպե՞ս ծանոթացաք:

Լուսինեն չէր ուզում ո՛չ հիշել, ո՛չ էլ մանավանդ որևէ բան ասել այդ մասին: Արքայի առաջին խորհրդականը թեքվեց Արքայի կողմն ու, ընդհուպ մոտենալով նրան, կամացուկ շշնջաց.

– Ի՛մ Արքա, գուցե ընդմիջում տանք: Կինը շատ է լարված: Ձի կարողանում խոսել:

– Ո՛չ: Հիմա եմ ուզում լսել,– բարձրաձայն ու անչափ լարված ասաց Արքան:

Լուսինեն ուրիշ ճար չունեի: Ստիպված սկսեց խոսել.

– Համացանցում շատ էի ժամանակ անց կացնում: Միակ սփոփանքս էր: Ձէի կարող առանց դրա: Ամուսնուս ներկայությունը չզգալու համար, կարող էի ժամերով թափառել ընկերներին էջերում, կարգալ նրանց գրառումները, նոր ընկերներ փնտրել ու զրույցել: Ոմանք արտերկրից էին: Անգլերեն էինք գրվում: Մեկը իսպանացի էր, բարեսեռ մի երիտասարդ: Հաճելի էր: Ինձնով շատ էր հետաքրքրված: Սիրահետում էր, չնայած ինձնից երիտասարդ էր: Շատերն էին ինձնով հետաքրքրված: Ձէի ասի՝ ես էլ իրենցով, բայց երբեմն մեր զրույցները որոշ սիրային երանգ էին ստանում: Հետո հայտնվեց նա՝ իմ Արևը: Սկզբում չէի ուզում ընդունել նրա ընկերակցելու առաջարկը: Ահազդու դիմագծեր ունեի: Բայց երբ ուշադիր նայեցի, ավելի շատ տխրություն տեսա: Զգացի, որ ծանր ու սև մի վիշտ ունի ներսում, մի անհուն միայնություն: Կարծես հուսահատ կերպով հոգեհարազատ մեկին էր փնտրում ողջ տիեզերքում: Սկսեցի կարգալ նրա գրառումները, հոգվածներն ու աֆորիզմները, մեկնաբանություններն ու պատասխանները: Մյուս բոլորից շատ տարբեր, լուրջ ու խորունկ ներաշխարհ տեսա: Պարզվեց գեղանկարիչ է մասնագի-

տությամբ ու ապրում է նահանգներում: Ընդունեցի նրա ընկերակցելու առաջարկը: Շատ չէինք շփվում: Ես էի կարդում նրա գրառումներն ու հոդվածները: Հաճախ զայրանում էի նրա տեսակետների վրա, բայց ոչինչ չէի գրում: Սակայն մի անգամ չդիմացա՝ գրեցի: Շատ էի զայրացած, բայց, ինձ զսպելով, փորձեցի հնարավորինս փափուկ շարադրել ասելիքս, չնայաց կարծում եմ այնուամենայնիվ կոպիտ ստացվեց: Նա շատ բարեհամբույր ու հանգամանալի շարադրեց իր պատասխանն ու ժպիտ հավելեց: Նրանից չէի սպասում նման բարեհամբույր պատասխան: Կարծում էի, բոլորի պես, ինձ ևս շատ կոշտ ու կոպիտ տեղը կդնի: Հաճեցի որեն սխալվեցի: Դրանից հետո սկսեցինք գրվել: Նա ինձ երբեմն երաժշտություն էր ուղարկում: Շատ էի հավանում նրա ընտրությունը: Շատ չանցած, երբ ամռանը Հայաստան եկավ, առաջարկեց հանդիպել: Վերահրատարակել էր իր գիրքն ու առաջարկում էր նվիրել: Չգնացի: Չէի վախենում, բայց չգնացի: Այլևս չգրեց: Հետո, մի քանի ամիս անց, ինձ անակնկալի բերեց, շնորհավորելով տարեդարձս: Դարձյալ երաժշտություն էր ուղարկել ու ծաղիկներ, իհարկե: Համարյա ամեն օր երաժշտություն ու ծաղիկներ էր ուղարկում: Վերջապես լրջորեն գրավեց ուշադրությունս: Սկսեցինք հաճախ գրվել: Հետո՝ ամեն օր: Վերջապես որոշեցի վերցնել նրա նվերը: Բայց նա արդեն Հայաստանում չէր: Ասաց, որ եթե զանգահարեմ իր ծնողներին ու ասեմ, որ ինքն է ասել, ապա կտան մի օրինակ:

– Գնացի՞ր,– չհամբերեց Արքան:

– Գնացի,– պատասխանեց Լուսինեն, մի երազկոտ ժրպիտ դեմքին,– շատ էի ուզում տեսնել նրա ծնողներին: Արդեն լուրջ հետաքրքրություն ունեի նրա հանդեպ: Ուզում էի ընդհուպ մոտենալ նրա ծագման ակունքներին ու զգալ նրա գենետիկ կոդը: Վառվում էի հետաքրքրությունից:

– Ինչպե՞ս անցավ: Ի՞նչ տպավորություն ստացար:

– Շատ հաճելի մարդիկ էին: Շատ հավանեցի: Հայրը, չնայած արդեն ութսունհինգ տարեկան էր, բայց շատ աշխույժ գրուցակից էր: Մայրը ողջ ընթացքում անդադար ու սևեռուն ինձ էր նայում: Միայն երբեմն էր որևէ բան հարցրնում՝ ինչպե՞ս եմ ճանաչում իր որդուն և այլն: Շատ երկար չնստեցի: Վերցրեցի գիրքն ու դուրս եկա: Նույն երե-

կոյան սկսեցի կարդալ: Մի աննկարագրելի աշխարհ բացվեց: Երբեք նման բան չեմ զգացել որևէ գիրք կարդալիս: Նրա գրքին կարծես ողջ կյանքս էի սպասել: Մի հաստատ զգացում ունեի, որ հատուկ ինձ համար է գրել, որ միայն ես կարդամ: Շատ տարօրինակ ու ջերմ զգացում էր, որ անհնար է նկարագրել: Երբեք չեմ մոռանա: Ամբողջ երեկո նրա գիրքը սեղմել էի կրծքիս: Հիշում եմ, որ քնելիս կրծքիս սեղմած էի քնում: Տան բոլոր գործերը թողած՝ կարդում էի: Արցունքները աչքերիս ավարտեցի կարդալն ու անմիջապես գրեցի նրան: Իսկույն պատասխանեց: Ասացի, պատմեցի՝ ինչ եմ զգացել գիրքը կարդալիս, հատկապես, որ սեղմել էի կրծքիս խորապես համոզված, որ հատուկ ինձ համար է գրել: Հաճելիորեն զարմացել էր և ուրախացել: Ասաց, որ եթե այդպես եմ զգում, ուրեմն հենց այդպես էլ կա: Ասաց, որ իր սրտում միշտ է ունեցել իրեն անշափ հոգեհարազատ էակի կերպար, ու որ կյանքում ինչ արել է, արել է հենց նրա համար: Ասաց, որ գուցե այդ հոգեհարազատ էակը ես եմ: Չեմ հիշում ուրիշ էլ ինչ խոսեցինք: Հետո մի օր գնացի մորս օգնելու: Նրա բնակարանը պիտի մաքրվեր ու կարգի բերվեր, ձմռանը նախապատրաստելու համար: Շատ էի հոգնել ողջ օրը, բայց ուշ երեկոյան, երբ սկսեցինք գրվել Արևիս հետ, չկարողացանք կանգնել մինչև լույսը բացվելը: Երկուսս էլ չնրկատեցինք, թե ինչպես անցավ ժամանակը: Հիմնականում քննարկում էինք նրա գիրքն ու անձնական կյանքի խնդիրներ: Տարօրինակ կերպով նրան վստահում էի իմ անձնական կյանքի այնպիսի գաղտնիքներ, որ նույնիսկ մորս չէի ասել: Նա էլ ինձ էր վստահում: Ոչինչ չէր թաքցնում: Պարզվեց, որ միևնույն ճակատագիրն ունենք: Ինչպես իմ ամուսինն էր, լինելով միևնույն մասնագիտովթյան տեր, ճնշել ու խանգարել ինձ, այնպես էլ նրա կինը, լինելով միևնույն մասնագիտովթյան տեր, սառն ու անտարբեր էր եղել նրա բոլոր ձեռքբերումների հանդեպ, նույնիսկ՝ բացահայտ խանդոտ՝ չէր խրախուսել կամ աջակցել նրան ու դրանով սպանել էր, ինչպես իմ ամուսինն էր սպանել ինձ: Երկուսս էլ միևնույն ամայացնող վերաբերմունքի զոհ էինք: Ես չէի սիրում, նույնիսկ ատում էի իմ ամուսնուն: Նա չէր սիրում իր կնոջը: Նա ինձ շատ լավ էր հասկա-

նում: Ես ինձ լիովին հասկացված էի զգում նրա հետ: Նա հեռվից հեռու տեսնում էր բաներ, որ անհնար էր տեսնել: Ճշգրիտ նկարագրում էր իմ խառնվածքը, բնավորությունն ու արժանիքները: Հետաքրքիր է, որ, ի տարբերություն ամուսնուս, միայն արժանիքներս էր նկատում ու շեշտում: Երբ հարցնում էի թերություններիս մասին, ապա ճարպկորեն խուսափում էր, կամ սկսում թվարկել հատկանիշներ, որոնք, հետո պարզվում էր, հազվադեպ արժանիքներ էին: Նա ամեն ինչ անում էր ինձ իմ տրորված ու կոտրված վիճակից հանելու ու երկինք բարձրացնելու համար: Ես իրոք սկսեցի թևեր առնել ու սավառնել: Անչափ ոգևորվեցի ու նրան ուղարկեցի իմ զարգեղենի ու բնակարանիս ձևավորումների լուսանկարները, նրա կարծիքն իմանալու համար: Նա ամենաջերմ հիացմունքով արձագանքեց ու ավելի ոգևորեց ինձ: Մինչ այդ ոչ մեկից հասարակ դրվատանքի խոսք անգամ չէի լսել: Ամուսինս միշտ փորձել էր իրեն վերագրել իմ արած-չարածը: Իսկ նա՝ իմ Արևը, ոչ միայն գնահատեց, այլ նաև անկեղծորեն ու անթաքույց հիացավ: Ես ինձ երջանիկ էի զգում՝ յոթերորդ երկնքում: Նա կարողանում էր պարզաբանել ու ինձ ներկայացնել իմ բոլոր անձնական խնդիրների պատճառներն ու փարատել իմ բոլոր մտահոգությունները: Հազարամյակների սև զնդանից ինձ դուրս էր բերել ու ձեռք-ձեռքի թևածոմ էինք: Այնքան էինք անկեղծացել, որ մի օր պատմեցի նրան, թե փոքր ժամանակ ինչպես էի վայրենու պես ծառեր մագցում, կոպում շրջապատի տղաների հետ, որ նույնիսկ կարիճ էի բռնում ու տանջամահ անում՝ այրելով: Երբեմն երկար լռում էինք: Մեր լռությունը ասելիքի պակասից չէր: Այն հազար ու մի բան էր ասում: Մի անգամ, հիշում եմ, ինձ հրավիրեց թեյի:

– Գնացի՞ր,– զարմացավ Արքան:

– Ճախրեցի,– Լուսինեի դեմքին ժպիտ երևաց:

Արքան հասկացավ փոխաբերությունը:

– Ու հենց այդ թեյի սեղանի մոտ գրկեց ինձ,– շարունակեց Լուսինեն ու ավելի լայն ժպտաց:– Ի՞նչ հաճելի էր: Զգիտես ինչպես, բայց զգացի, որ գրկել էր: Միայն հաջորդ օրն ասաց, որ գրկել էր: Բայց ես հենց այդ պահին էի զգացել:

– Շատ հետաքրքիր է,– ականա արտաբերեց Արքան, հասկանալով, որ խոսքը վիրտուալ մերձեցման մասին էր:

– Ես նրան արդեն այնքան մոտ էի համարում, որ մի անգամ նույնիսկ թույլտվություն խնդրեցի գնալ մեր ընկեր-
ներից մեկի որդու տարեդարձի խնջույքին, որ կազմակեր-
պել էին մի ռեստորանում:

– Չգարմացա՞վ,– հարցրեց Արքան:

– Շատ զարմացավ,– պատասխանեց Լուսինեն,– նուն-
իսկ հարցրեց, թե ինչու եմ թույլտվություն խնդրում: Իսկ
ես չասացի, որ իրեն ինձ շատ հարազատ էի համարում,
իմ միակ հարազատը ու չէի կարող առանց նրա որևէ տեղ
գնալ, որ տվյալ պարագայում նրա թույլտվությունը հարց-
նելը իմ երախտագիտության, նվիրվածության ու հավա-
տարմության միակ նշանը կարող էր լինել, որ դավաճա-
նություն կլինեի գնալ այդ խնջույքին առանց նրա թույլտ-
վությունը հարցնելու:

– Ինչո՞ւ չասացիր,– շեշտակի կտրեց Արքան:

– Չգիտեմ: Ամաչեցի,– գլուխը կախեց Լուսինեն:

«Հպարտությունդ թույլ չտվեց: Ավելի ճիշտ՝ գոռոզու-
թյունդ: Տղամարդ ես չէ՞: Ինչպե՞ս կարելի էր նվաստանալ
մեկ այլ տղամարդու առաջ՝ երախտագիտություն արտա-
հայտել, հավատարիմ լինել նրան, նվիրված: Ինչպիսի՞
թուլամորթություն: Ինչպե՞ս կարող էիր սիրտդ բացել մեկ
ուրիշ տղամարդու առաջ ու նվաստանալ: Բա որ հանկարծ
օգտագործե՞ր միամտությունդ... Տղամարդը պիտի ուժեղ
լինի, աչալուրջ, զգուշավոր, չվստահող: Ինչպե՞ս կարելի է
վստահել նրան, ում դեռ չես տեսել: Հեռախոսով կարելի է
ամեն ինչ ասել՝ ներկայանալ լավագույն գծերով՝ ազնիվ
ամբասիր: Ի՞նչ իմանաս՝ ով է իրականում: Շատ էլ որ
գիրք է գրել: Դրան ևս չի կարելի հավատալ: Լավ էլ շուտ
սթափվել ես ու չես ասել, թե ինչու էիր նրա թույլտվու-
թյունը հարցնում, մանավանդ երբ փորձել է իմանալ»,–
մտքում հեգնում էր Արքան: «Անշուշտ ուզում էր լսել, որ
իրեն ամենամոտ հարազատդ ես համարում, միակը, հա-
մարյա ամուսինդ, ուզում էր լսել ու երջանկանալ, որ գտել
է իր երազանքների էակին, իր արյունակցին, իր երկվոր-
յակին, ում փնտրել է ողջ կյանքում անջուր անապատում
թափառող ճամփորդի պես ու հիմա վերջապես գտել է նը-

րան: Ինչպե՞ս կարելի էր երջանկովթյուն պարգևել նրան ու անվերադարձ կապվել: Ինչպիսի՞ անզգուշովթյուն: Ինչո՞ւ կապվել, երբ հաստատ չգիտես, թե ինչ կստացվի հետագայում: Ի՞նչ ապագա կարող էր լինել քեզնից այդքան տարեց մեկի հետ: Ինչպե՞ս կարող էիր նրա պատճառով հրաժարվել համացանցի երիտասարդ երկրպագուներիցդ, հատկապես սիրահետողներիդ բանակից: Ինչպե՞ս կարող էիր ձերբազատվել քեզ սիրահետող իսպանացուց՝ ջահել, սիրուն»,– շարունակում էր հեգնել Արքան՝ իր խոժոռ հայացքը չկտրելով Լուսիններից:

– Բացի նրանից քանի՞ սիրերահետող ունեիր համացանցում,– շատ անսպասելի հարցրեց Արքան:

Լուսինեն շփոթվեց: Կմկմաց մի փոքր, բաց չէր կարող չպատասխանել: Մի պահ փորձեց վերհիշել ու ասաց.

– Հիմա չեմ հիշում, ճիշտն ասած: Շատ կային, հատկապես՝ հետաքրքրվողներ:

– Արտերկրից քանի՞սն էին,– հարցրեց Արքան:

– Մի երկու հոգի կային: Ակնաբուժ էին: Ծանոթացել էինք ամռանը, Չեխիայում, Պրագայի ակնաբուժական համաժողովի ժամանակ:

– Սերտ շփման մեջ էիր, փաստորեն, բոլորի հետ,– փորձեց ավելին իմանալ Արքան:

– Այո՛, հատկապես ջահել իսպանացու հետ,– խոստովանեց Լուսինեն:

– Իսկ իրականում քանի՞ սիրեկան ունեիր:

– Դեռ ոչ մի,– ասաց Լուսինեն գլխիկոր:

– Լա՛վ, շարունակի՛ր: Հետո ի՞նչ եղավ: Նա թույլ տրվե՞ց քեզ գնալ խնջույքի,– հարցրեց Արքան:

– Թույլ տվեց, բայց չէր ուզում որ գնայի,– պատասխանեց Լուսինեն ու շարունակեց,– դրանից հետո զգացի, որ միշտ չի ուզելու, որ գնամ նման տեղեր: Սիրտը փարատելու համար խնջույքի տեղից հեռախոսովս տեսագրություն ուղարկեցի. երեխաներին էի նկարել պարելիս: Ուզեց, որ սեղանակիցներին ևս նկարեմ: Շատ նեղվեցի: Անհարմար էր: Բայց կատարեցի ուղածը: Ու հետո միշտ փորձել եմ նկարներ ուղարկել, ուր էլ որ գնացել եմ: Բայց միշտ շատ եմ նեղվել. կարծես հաշվետվովթյուն էի ներկայացնում:

«Դե, իհարկե, ինչպիսի՜ նվաստացում»,– մտքում դարձյալ հեզնեց Արքան: «Տղամարդու գոռոզությունդ երբեք թույլ չի տա հաշվետու լինել մեկ այլ տղամարդու առաջ, հաշվի առնել նրան»:

– Հետո ի՞նչ եղավ: Շարունակի՛ր,– պնդեց Արքան:

– Հետո, Դեկտեմբերի վերջում պիտի Թաիլանդ գնայի ակնաբուժական հաջորդ համաժողովին մասնակցելու: Հաճույքով չընդունեց: Նաև շատ էր անհանգիստ ինձ համար: Ամեն քայլս փորձում էի նկարել ու նրան ուղարկել: Օդանավակայանում նստած նկարվեցի: Շատ էր ուրախացել: Երբ ընկերուհուս հետ միասին տեղ հասանք ու տեղավորվեցինք, անմիջապես գրեցի, լուսանկարներ ուղարկեցի: Ասաց, որ շատ էր անհանգիստ ու ամբողջ ժամանակ չէր քնել, մտովի հետս էր եղել: Շատ շոյվեցի: Ամեն օր գրվում էինք: Մի օր էլ հենց համաժողովի զեկուցումներից մեկի ժամանակ էինք գրվում: Ինձ համար շատ անսպասելի ասաց, որ լուրջ զգացմունք ունի իմ հանդեպ: Անակնկալ էր, բայց կարծես ուզում էի, որ լինեք: Գուցե սպասում էի: Զգիտեի՝ ինչ պատասխանեմ: Իմ լուրջությունը համաձայնություն ընդունեց ու ավելի ջերմացան մեր շփումները: Ինձ թագուհի էր համարում, աստվածուհի, ասում էր, որ հենց սկզբից ինձ աստվածուհի է համարել, բայց չի համարձակվել բարձրաձայնել, անգամ որևէ զրույց սկսել: Ընկերուհիս մի անգամ հարցրեց, թե ո՞ւմ հետ եմ այդքան շատ գրվում: Պատասխանեցի՝ իմ արքայի: Կարծեց՝ ամուսնուս հետ եմ գրվում ու այլևս չհարցրեց: Ամեն երեկո քնելուց առաջ ևս գրվում էինք: Առանց նրան բարի գիշեր ասելու չէի կարող քնել: Ամեն գիշեր ձեռքս բռնում էր ու նստում մահճակալիս կողքին մինչև արթնանամ: Հեքիաթ էր: Երանություն մեջ էի: Ինձ ոչ ոք այդքան չի սիրել, իր ողջ հոգով ու սրտով: Նրա ամբողջ ուշադրությունն իմ կողմն էր: Երբ զբոսնելու էի գնում, գրվում էինք: Գրկում էր ինձ ու նստում էինք նստարանին: Մի անգամ ինքս ինձ լուսանկարեցի դրսում, գլուխս հետ տարած ու պարանոցս բաց, և ասացի, որ ուզում եմ համբուրի պարանոցս: Անակնկալի եկավ: Երկմտելուց ու միայն որոշ ժամանակ հապաղելուց հետո համբուրեց: Շատ էի նեղվել նրա երկմտելու ու հապաղելու պատճառով: Բայց հետո մոռացա: Անցավ: մեր

շփումներն ավելի ջերմացան: Քնելուց առաջ ոչ միայն բռնում էր ձեռքս այլ նաև շոյում էր ու համբուրում մազերըս:

– Շատ հետաքրքիր է,– ասաց Արքան, հասկանալով որ այդ ամենը վիրտուալ շփումներ են եղել, սակայն այնքան իրական, որ Լուսինեն դա ամենևին էլ վիրտուալ չի համարել:

– Մի երեկո ընկերուհուս հետ զբոսանքից հոգնած հետ էինք եկել հյուրանոց ու հանգստանում էինք ծննդյան տոների կապակցությամբ զարդարված հյուրանոցի նախասրահում: Տոնածառի մոտ մի դաշնամուր էր դրված: Հանկած նկատեցի, որ մի մարդ մոտեցավ ու սկսեց նվագել: Շատ գեղեցիկ երաժշտություն էր: Ես ու ընկերուհիս կլանված լսում էինք: Այնքան հաճելի էր, որ որոշեցի տեսագրել և ուղարկել նրան՝ Արևիս: Ասացի, որ հատուկ իր համար եմ տեսագրել: Շատ ուրախացավ: Համաժողովը նոր տարուց մի քանի օր առաջ ավարտվեց: Երբ վերադարձա Երևան, տարօրինակ էր, բայց նա դադարեց գրել,– շարունակեց Լուսինեն,– տազնապի մեջ էի մի երկու օր: Հետո գրեցի ու հարցրեցի՝ ինչո՞ւ ես ինձ անտեր թողել, ինչո՞ւ չես գրում: Ասաց, որ չէր ուզում անհարմար պահի գրել, որպեսզի ամուսինս հանկարծ չնկատի: Չհավատացի: Ասացի, որ նախկինում նման մտավախություն չի ունեցել: Պատասխանեց, որ նախկինում տոներ չեն եղել, ու քանի որ հիմա տոներ են, և ամուսինս հավանաբար մշտապես տանն է, ապա կարող էր նկատել, ու որ այդ պատճառով կարող էի մեծ խնդիրներ ունենալ: Համոզվեցի: Ամեն ինչ հարթվեց: Նրան ասացի, որ այսուհետև նման բաներ հաշվի չառնի, որ ամուսինս չի հետաքրքրվում, չի համարձակվում հետևել, թե ինչ եմ անում: Դժվարությունը, բայց ընդունեց: Նոր տարվա շրջանում ամեն դեպքում շատ զգույշ էինք գրվում: Բայց հետո աննախադեպ համարձակ էինք դարձել, նույնիսկ՝ հանդուգն. գրվում էինք երեկոյան, երբ ամուսինս տանն էր: Մի անգամ նույնիսկ մտքովս անցավ խոսել Արևիս հետ, լսել նրա ձայնը: Սկզբում մերժում էր, բայց մի գեղեցիկ օր, երբ ամուսինս քնած էր, խոսեցինք: Անսպասելիորեն շատ երիտասարդ ու հաճելի ձայն էր: Հիստունն անց տղամարդու ձայն չէր: Հետո այլևս չխոսե-

ցինք շատ երկար ժամանակ: Իրոք վտանգավոր էր: Բայց փոխարենը ավելի ու ավելի երկար էինք գրվում, երբեմն՝ ժամերով: Նա շոյում էր ու համբուրում ավերս, ուներս, մազերս: Ես նման բերկրալի զգացում երբեք չեմ ունեցել: Ոչ ոք այդքան սիրով, ակնածանքով ու նուրբ չի մոտեցել ինձ: Երանություն էր զգալ նրա ձեռքերի հպումը մազերիս, դեմքիս, շուրթերիս: Հետո մի անգամ չղիմացա՝ ասացի, որ ուզում եմ սիրի ինձ տղամարդու պես: Զարմացավ բայց առանց հապաղելու սկսեց սիրել: Ամեն առավոտ աշխատանքի գնալուցս առաջ շոյում էր ու սիրում ինձ: Խելագարվելու չափ լավ էր, երանություն: Հեշտասիրությունս գնալով աճում էր: Զգիտեի արդյո՞ք ճիշտ եմ անում, թե՞ ոչ:

Արքան մեծագույն ուշադրությամբ լսում էր Լուսինեի պատմածները: Մյուս բոլոր ներկաները ևս ապշահար լըսում էին՝ միաժամանկ անհարմար զգալով իրենց լսածից: Բայց Լուսինեն ուշադրություն չէր դարձնում ոչնչի, կարծես խոսում էր ինքն իր համար, պարզապես բարձրաձայն մտաբերում էր իր ամենաջերմ ու ամենաերանելի ժամանակներն ու վերապրում այն ողջ բերկրանքը, որ զգացել էր այդ ժամանակ: Արքան չեր ուզում ընդհատել Լուսինեին: Զգում էր, որ նա այլևս որևէ միտում չունի որևէ բան թաքցնել ու որ ասելու է ամեն ինչ: Հարկավոր էր միայն չընդհատել նրան: Լուսինեն շարունակեց.

– Մի անգամ դափամայի տոնի էինք հրավիրված ողջ ընտանիքով: Երբ Արևիս տեղեկացրի, որ հրավիրված ենք, զարմացավ որ թույլտվություն չեմ հարցնում: Շատ ցույց չտվեց: Բայց նեղվել էր: Հարցրեցի՝ չես ուզո՞ւմ, որ գնամ: Ասաց, որ չի ուզում իհարկե, բայց գիտի, որ չգնալ ևս չեմ կարող: Ես՝ ինքս, շատ չէի ուզում գնալ, բայց իսկապես չէի կարող չգնալ: Այնտեղից նկարներ ուղարկեցի: Բայց կարծես շատ չջերմացրի սիրտը: Հետո ինձ բացատրեց, որ կորստի ցավ է զգում ամեն անգամ, երբ ես առանց իրեն որևէ տեղ եմ գնում: Դա ինձ համար տարօրինակ էր: Հետո ասաց, որ կորստի ցավ է զգում նաև այն դեպքում, երբ իմ ուշադրությունը շեղվում է ուրիշ բանի կողմը, հատկապես երբ ուրիշ բանի հանդեպ հետաքրքրություն եմ ունենում: Սա ինձ դաժանագույն բռնություն թվաց: Ես

միշտ մտածել եմ, որ սերն այն է, երբ սիրելիիդ ազատություն էս տալիս, չես բռնանում կամ սահմանափակում: Ավա՛ղ, մինչև չկորցրեցի նրան, չհասկացա, որ նա ճիշտ էր: Նա միշտ ճիշտ է եղել: Ե՛ս չեմ հասկացել նրան: Ձեմ հասկացել, որ իսկական ազատությունը ոչ թե ամեն ինչ անելու հնարավորությունն է, անկախ նրանից թե սիրելիդ ինչ է ուզում, այլ կասկածի, անվստահության ու ցավի բացակայությունը՝ ազատությունը կասկածից, անվստահությունից ու ցավից: Ուշ հասկացա, որ միայն անսահման փոխնվիրվածությունը՝ ողջ էությամբ և ուշադրությամբ միմյանց կապվելը, կարող է բացառել որևէ կասկած, անվստահություն ու ցավ, որ վստահել կարելի է միայն նրան, ով հաշվի է առնում բոլոր ցանկություններդ ու անում ամեն ինչ սրտովդ գնալու, քեզ գոհացնելու համար, ով իր ուշադրությունն ուրիշ կողմ չի ուղղում, որ ցավ չպատճառի քեզ: Ուշ հասկացա, որ միայն քեզ սիրող սիրտը կարող է գոհաբերել իր ցանկությունները քոնը բավարարելու համար ու իրավամբ նույնն է ակնկալում քեզնից: Ուշ հասկացա, որ նույնչափ ուշադրությամբ ու նվիրումով չբաժնիս հատուցելը դավաճանություն է, որն ի վերջո խախտելու է հավասարակշռությունն ու կործանի ամեն ինչ: Ձէի հասկանում, որ միայն սեր ու նվիրում կլանելով, արնաքամ եմ անում նրան, հատկապես երբ նրան անտեսելով խրախճանք ու զվարճանք էի փնտրում ուրիշ տեղ: Ես այն ժամանակ չէի հասկանում ոչինչ: Ոչինչ չէի անում նրա սրտով գնալու համար: Նույնիսկ հակառակը՝ երբեմն դիտավորյալ կերպով նրան տեղյակ չէի պահում իմ ծրագրերի ու ստացածն հրավերների մասին, քմահաճույքներ էի բանեցնում, կամակորություններ անում, նրա հոգու հետ խաղալու ու նրան լարված պահելու համար: Փոխարենը պիտի իմ քմահաճույքները գոհաբերեի նրա համար, ողջ ուշադրությունս ուղղեի նրա կողմը, ինչպես ինքն էր իր ողջ ուշադրությունն ուղղել դեպի ինձ: Ավա՛ղ, իմ ողջ ուշադրությունն իր կողմն ունենալու նրա ակնկալիքներն իմ ազատությունները սահմանափակելու փորձ, նույնիսկ բռնություն էի համարում ու զայրանում: Զայրանում էի ու կոպտում: Կոպտում էի ու ավելի արհամարհում նրա զգացմունքները: Մի անգամ նկատեց, որ շատ եմ սիրում խըն-

ջույթների գնալ: Ավելի զայրացա: Բայց երբ ասաց, որ մի քիչ բաց եմ հագնվում, այնքան զայրացա, որ ասացի՝ լավ եմ անում, սենց բաց պիտի հագնվեմ ու կասկածելի տեղեր գնամ: Ամենևին նրա մասին չէի մտածում: Էգոիստաբար միայն իմ մասին էի մտածում՝ իմ հաճույքների ու ազատությունների:

– Իսկ ի՞նչ հաճույք կա բաց հագնվելու մեջ,– անսպասելի հարցրեց Արքան:

Լուսինեն մի պահ շփոթվեց:

– Ինձ այդպես դուր էր գալիս,– պատասխանեց նա, մի որոշ ժամանակ անց ուշքի գալուց հետո:

– Իհարկե,– նետեց Արքան ակնհայտ հեգնանքով:

– Բոլորն են բաց հագնվում,– հավելեց Լուսինեն:

– Իհարկե, բոլորն են բաց հագնվում,– շարունակեց հեգնել Արքան:– Հետաքրքիր է՝ ամուսինդ երբևէ որևէ բան չի ասե՞լ բաց հագնվելուդ ու կասկածելի տեղեր գնալուդ մասին:

– Չի՛ ասել: Ինչո՞ւ պիտի ասեր:

– Դե՛, իհարկե չի ասել: Ձեզ ո՞վ կարող է բան ասել,– ակնհայտ արհամարհանքով ասաց Արքան, նկատի ունենալով կանանց ընդհանրապես, միաժամանակ չափելով Լուսինեին ոտից գլուխ, զայրույթի ու արհամարհանքի խառըն արտահայտությունն իր դեմքին:

«Տղամարդիկ կամ կտրացել են կամ ուղեղազրկվել, կամ գուցե՝ երկուսը միասին, որ չեն տեսնում իրենց կանանց հագ ու կապի, ավելի ճիշտ՝ հագ ու կապի տեղ-տեղ բացակայությունը ողջ անառակությունը»,– ականաժողովեց մտորել Արքան: «Ձեն տեսնում, որ իրենց կանայք հագնվում են մարմնավաճառների պես, ցուցադրելով իրենց մարմնի բարեմասնություններն ու հաճախ էլ մերկացնում իրենց սեռական օրգանները: Բայց գուցե տղամարդկանց աչքը սովորե՞լ է, կամ գուցե վախենո՞ւմ են «հետամնաց գեղացու» անուն վաստակել, եթե փորձեն որևէ խուսք ասել սահմանափակելու իրենց կանանց գնալով մեծացող սեռաբաղձը: Սեռակարոտ ու սեռամոլ են կանայք, հատկապես սիրունատես կանայք: Սիրունատես կանայք, որովհետև տղամարդիկ միայն նրանց վրա են ուշադրություն դարձ-

նում: Տղամարդկանց չես մեղադրի՝ նրանք գեղեցկության են ձգտում: Ձգտում են նաև կնոջ ուշադրությանն ու հարգանքին, հատկապես նվիրվածությանն ու սիրուն արժանանալ: Չէ՞ որ կնոջ ուշադրությունը, հարգանքն ու հատկապես սերը կենսական նշանակություն ունեն տղամարդու համար: Տղամարդը չի կարող ապրել առանց կնոջ սիրո ֆներգիայի, հարգանքի կամ գոնե ուշադրության: Մեր դժբերակ ժամանակներում, սակայն, հազվադեպ է տղամարդու հանդեպ կնոջ հարգանքը: Հետևաբար բնական է տղամարդու մշտապես լարված վիճակը, երբեմն նրա անլիարժեքության բարդույթը, բայց հիմնականում՝ կնոջ հանդեպ նրա ագրեսիվությունը, ծեծն ու ջարդը, կնոջը վիրավորելու և նվաստացնելու տղամարդու մղումը, ընդհանրապես կնոջ հանդեպ հարգանքի բացակայությունը, անուշադրությունն ու երբեմն էլ արհամարհանքը: Ինչպե՞ս կարելի է հարգել տղամարդանման ու տղամարդուն չհարգող կնոջը, մանավանդ երբ նա շարունակում է գոռոզանալ, իր քրմահաճույքները թելադրել, կամակորություններ անել, նույնիսկ դավաճանել: Կինը դավաճանում է հիմնականում իր տղամարդուն նվաստացնելու համար, նաև իհարկե իր սեռական ցանկությունները բավարարելու մղումով: Ամեն դեպքում՝ դավաճանում է, որովհետև չի հարգում նրան, իրեն բարձր է դասում նրանից: Ու եթե չի հարգում, ապա սիրո մասին խոսք անգամ լինել չի կարող: Տղամարդուն դավաճանում է իրեն նրանից բարձր համարող տղամարդանման կինը միայն: Տղամարդուն չհարգող ու չսիրող կնոջը ոչինչ չի կարող հետ պահել ազատ ու բաց հագնվելուց, դավաճանությունից ու սեռական սանձարձակությունից: Բայց միայն սիրունատեն՝ս կանայք հնարավորություն ունեն գրավել ուրիշ տղամարդկանց ուշադրությունն ու անել այն, ինչ ուզում են: Տգեղ կանայք նման հնարավորություն չունեն ու հետևաբար թաքուն նախանձ են տածում սիրունատեսների հանդեպ: Տղամարդկանց ուշադրությունն իրենց կողմը գրավելու մարմաջն է մղում կանանց մյուսներից ավելի գեղեցիկ ու գրավիչ երևալու կատաղի մրցակցությանը: Ամեն գնով մյուս կանանցից ավելի գրավիչ երևալու մոլուցքի մեջ, կանայք չեն նկատում, որ անցնում են պատշաճի ամեն սահման, այն շարունակաբար

առաջ տանելով, ավելի ճիշտ՝ հետ տանելով դարեր շարունակ կնոջ սուրբ մարմինը վարագուրող հագուստը: Զարմանում ու զզվանք ես ապրում՝ տեսնելով տարիքով կանանց կիսատկլոր, տձև մարմինները: Չեմ հասկանում՝ ի՞նչ են մտածում դրանց տղամարդիկ: Արդյոք մտածո՞ւմ են: Գուցե վախենո՞ւմ են մտածել, այլապես կխելագարվեին: Ինչպե՞ս կարելի է հանդուրժել սեփական կնոջ մարմնավաճառի համազգեստով կիսատկլոր մարմնին ուղղված ուրիշ տղամարդկանց հայացքները, կամ համացանցում ցուցադրության հանված նրա կիսատկլոր լուսանկարները: Մի՞թե իրեն հարգող տղամարդը կհանդուրժի իր կնոջ թեկուզ դիմանկարի ցուցադրությունը համացանցում: Միայն մարմնավաճառներն են ներկվում ու հրապարակավ ցուցադրում իրենց մարմինները: Մարմնավաճառների կողմից սեփական մարմնի գովազդը դեռ հասկանալի է. նրանք իրենց մարմինն են վաճառում: Անհասկանալի է «պարկե՛շտ» կանանց մարմնավաճառանման ներկվելն ու սեփական մարմնի բարեմասնությունների ու սեռական օրգանների ընդգծված ցուցադրությունը: Այսինքն՝ չհասկանալու ոչինչ չկա՝ «պարկեշտ» կանայք և՛ս տառապում են սեռաքաղով ու, նույնիսկ եթե հույս էլ չունեն որևէ տղամարդու ներքաշել սեռական հարաբերության մեջ, ապա իրենց ճշացող շպարով ու սեռական օրգաններն ընդգծող հագուստով փորձում են գոնե մեկի հայացքին արժանանալ, քանի որ գոնե թեկուզ մեկ տղամարդու հայացքի առկայությունը կարող է մեծ բավականություն պատճառել: Երբ կինը գիտի, որ տձև մարմին ունի, ու նույնիսկ ճացող շպարի ու իր մարմնի բարեմասնություններն ընդգծող հագուստի օգնությամբ չի կարողանալու որևէ տղամարդու ուշադրությունը գրավել, ապա ամեն ինչ կանի մի վայելուչ ընկերուհի գտնել ու պոկ չգալ նրանից, որպեսզի դեպի իր ընկերուհին ուղղված տղամարդկանց հայացքները հանդիպեն նաև իր տձև մարմնին ու սնեն իրեն որոշ էներգիայով: Կանանց հաճախ թվում է, ավելի ճիշտ՝ կանայք կամավոր ինքնախաբեությամբ համոզում են իրենք իրենց, թե նորաձևության ամսագրերում ցուցադրված հագուստը հագնելով, իրենց տձև մարմինները կձևափոխվեն, միանգամից ստանալով այդ ամսագրերի մոդելների մարմնի

ձևը, կամ գուցե համոզված են, թե հագուստը բետոնից է, մնում է միայն հագնել, ու մարմինը կստանա հագուստի ձևը: Գրավիչ երևալու հուսահատ մոլուցքի մեջ, չեն հասկանում, որ հագո՞ւտն է ընդունելու մարմնի ձևը, ոչ՝ հակառակը: Բայց ինչո՞ւ են տղամարդիկ աչք փակում, չնկատելու տալիս իրենց կանանց կիսատկեր մարմինների հրապարակավ ցուցադրությունը: Ոչ մի տղամարդ չէր հանդուրժի սեփական կնոջ մարմնավաճառանման հագ ու կապը, երբեմն էլ վարքը: Ինչո՞ւ են հանդուրժում: Պատճառը միայն կնոջ ճնշումն է: Կինն այդպես է ուզում, ու վերջ: Տղամարդն իրավունք չունի բռնանալ: Քսանմեկերորդ դարում ենք ապրում, վերջապես: Առաջ ենք գնում, զարգանում: Հետամնաց «գեղո» հո չե՞նք: Տղամարդիկ էլ, չկարողանալով դիմադրել կնոջ ճնշմանը՝ բայց նաև ամոթից գետինը չմտնելու համար, հորինել են մի հետաքրքիր ինքնապաշտպանություն. իրենց կնոջ մարմնավաճառի հագուստն ու վարքը իրենց թունդ տղամարդկության ապացույցն են համարում. ասել կուզեն, թե այնքան ուժեղ տղամարդ են, որ իրենց կնոջը կարող են կիսատկեր ման տալ, համոզված, որ ո՛չ իրենց կինը կհամարձակվի ուրիշին մոտենալ, ո՛չ էլ ուրիշը կհամարձակվի մոտենալ իրենց կնոջը: Ինչպես ասում են՝ «սև սրտի մխիթարանք»: Ինչպե՞ս կարող է իր տղամարդուն տղամարդ համարող, նրան հարգող կինն իր կիսատկեր մարմինն ու սեռական օրգանները ցուցադրել ուրիշ տղամարդկանց, հատկապես իր տղամարդու ներկայությամբ, կամ համացանցում: Ինչպե՞ս կարող է նման կնոջ տղամարդը իրեն տղամարդ համարել, կամ համոզել ինքն իրեն, թե իր կինն իրեն տղամարդ է համարում: Մի՞թե կինը չի հասկանում, որ վիրավորում ու նվաստացնում է իր տղամարդուն՝ իր կիսատկեր մարմինն ուրիշ տղամարդկանց ցուցադրելով: Նրման կինը պարզապես թքած ունի իր տղամարդու վրա: Ընդհանրապես աշխատանքի գնալիս կամ ուրիշների միջավայրում աչքի ընկնելու մոլուցքով սիրունացող կինը մատնում է իր պոռնկամետ նկրտումներն ու իր տղամարդու հանդեպ իր դավաճանությունը: Այո՛, դավաճանություն է, սիրող ու նվիրված տղամարդուն թողած, ուրիշ տղամարդկանց հետ սեռական հարաբերություն փնտրելու, նույնիսկ

նրանց ուշադրությունը գրավելու կնոջ ցանկացած փորձ, անգամ՝ միտք: Ինչպես Քրիստոսն էր ասում՝ եթե անգամ մտքովդ անցավ շնանալ, ուրեմն արդեն շնացել ես, նույնիսկ եթե չես էլ փորձել: Ներկայումս ժամանակներն այնքան են փոխվել դեպի վատը՝ կիսն այնքան է փչացել, որ ոչինչ չի կարող խանգարել նրան շնանալ՝ կներկվի ու կհագնվի ինչպես ուզում է, կմերկանա որքան ուզում է ու կգնա ում հետ ուզում է: Այն աստիճանի ենք հասել, որ արդեն փարաջան էլ չի փրկի: Կինը չի հասկանում, որ իր քմահաճույքներն առաջ տանելով ու իր մարմնական հաճույքները բավարարելու մոլուցքով տարված, վնասում է և՛ իրեն, և՛ իր տղամարդուն: Իրեն, որովհետև, դավաճանելով ու տարբեր տղամարդկանց նվիրվելով, կորցնում է ի ծնե իր ստացած աստվածուհու դիմագիծն ու վերածվում ջնջոցի: Վնասում է իր տղամարդուն, քանի որ իր դավաճանությունը նվաստացնում է նրան: Տղամարդը շատ սուր է զգում իր հանդեպ կնոջ անտարբերությունը, հարգանքի ու սիրո բացակայությունը, հատկապես դավաճանությունը: Կնոջ կողմից սեր ու հարգանք, նույնիսկ ուշադրություն չստանալով, տղամարդը մատնվում է միայնության ու մահանում: Կնոջ դավաճանությունը, անտարբերությունը, անգամ անուշադրությունը մահացու հարվածներ են տղամարդուն: Մահացու հարված է ու դավաճանություն տղամարդու մոտ կասկած հարուցող կնոջ ցանկացած վարք: Իր հանդեպ կնոջ վերաբերմունքի ցանկացած փոփոխություն տղամարդը կասկածելի է համարում: Ավելի մեծ կասկած է հարուցում տղամարդու հանդեպ կնոջ անտարբերությունը, հատկապես գաղտնապահությունը, ստերն ու խաբեությունը: Կնոջ կողմից ցանկացած անփութ վերաբերմունք տղամարդն իրավամբ դավաճանություն է համարում: Նույնիսկ եթե տղամարդն իր կնոջ դավաճանությունն ապացուցող որևէ փաստ չունի իր ձեռքի տակ, միևնույն է զրկվում է էներգիայից ու մահանում, եթե կասկածում է»: Այս մտքի վրա Արքան վերջապես սթափվեց ու դիմեց Լուսինենին, իր սևեռուն հայացքը հառած անորոշ հեռուն.

– Փաստորեն, հիմա զղջում ես:

Լուսինեն քարացել էր Արքայի երկար լուծյունից, բայց իսկույն ուշքի եկավ ու շարունակեց.

– Այո՛, հիմա շատ եմ զղջում. ոչ միայն, որ ճիշտ չեմ հասկացել նրան,– պատասխանեց Լուսինեն ու, մի փոքր դադարից հետո, շարունակեց,– այն ժամանակ սկսեցի մըտածել, որ նա այնուամենայնիվ ուրիշներից ոչնչով չի տարբերվում, անգամ, որ ինձ չի սիրում, այլապես չէր փորձի սահմանափակել և ուղղորդել ինձ: Սկսեցի աստիճանաբար ներփակվել, ու հեռանալ նրանից: Բայց հետո իմացա, որ առողջական խնդիրներ ունի, որ անցյալ ամռանը հետազոտություններ է անցել Երևանում ու փորձել է բուժվել, բայց ապարդյուն: Ուզեցի տեսնել հետազոտությունների արդյունքները: Լուսանկարեց, ուղարկեց: Սիրտս ճմլվեց: Երգվեցի, որ երբ Հայաստան գա, անպայման ձեռքը բռնելու եմ ու տանեմ ամենալավ գաստրոէնտերոլոգի մոտ: Նախատեցի շատ, որ մի կարգին մասնագետի մոտ չի գնացել, որ հիմնականում ինքնաբուժովյամբ է զբաղվել: Սկսել էի փոքր բաների պատճառով զայրանալ ու հաճախ նախատել նրան, երբեմն՝ շատ կոշտ ու կոպիտ:

– Եկա՞վ: Կատարեցի՞ր խոստումդ,– անսպասելի հարցրեց Արթան:

– Եկավ: Բայց շատ բան էր փոխվել արդեն,– մտազբաղ պատասխանեց Լուսինեն:

– Ի՞նչ էր փոխվել:

– Երկրպագուներս էին աշխուժացել: Բախում էին դրոներս: Մի անգամ Ֆեյսբուքյան երկրպագուներիցս մեկը, ով մի ամրակազմ, ջահել երիտասարդ էր ու արշավներ կազմակերպելու գրասենյակ ուներ, ինձ գարնան սկզբում հրավիրեց արշավի սարերում, իր արշավականների խմբի հետ միասին: Երբ տեղեկացրի Արևիս, որ արշավի եմ գընում, զգացի, որ շատ սառն ընդունեց: Ասացի, որ ընկերուհիս է հրավիրել, որ չանհանգստանա: Հետո ընկերուհուս հրավիրեցի գալ հետս արշավի: Եկավ: Արշավի հենց սկզբից երկրպագուս ինձնից չէր պոկվում: Ընկերուհիս էլ մեզ թողել ու առաջ էր ընկել: Արշավի ողջ ընթացքում ես չէի կարողանում մյուս բոլորի հետ համաքալ ընթանալ: Մշտապես հետ էի բոլորից: Երկրպագուս էլ՝ ինձ հետ: Ամբողջ ժամանակ զրուցել ենք տարբեր թեմաներից: Կատակներ էր անում: Դժվարին հատվածներում, ձեռքիցս ամուր բռնած, քաշում էր, որ կարողանամ շատ հետ չմնալ

խմբից: Մինչև վերջ կողքիս էր: Հաճելի էր: Երբ հետ եկանք Երևան, մեքենայով տուն տարա նրան: Միայնակ էր ապրում: Ահավոր հոգնել էի այդ օրը, ոտքերս քարացել էին: Երեկոյան, երբ հարմար ժամ էր, գրեցի Արևիս, որ ապահով վերադարձել եմ քաղաք: Զգացի, որ շատ նեղված էր: Հարցրեց արդյոք ամուսինս չի կասկածո՞ւմ, որ գուցե ուրիշ տղամարդու հետ եմ գնացել արշավի, ոչ թե՝ ընկերուհու: Զարմացա, որ զգացել էր: Հարցրեցի՝ դու էլ ես այդպես մտածո՞ւմ: Զուգեց ինձ վիրավորի: Պատասխանեց՝ ոչ: Շատ չհավատացի. նա ինձ կորցնելու մտավախովթյուն ուներ ու շատ նրբանկատ էր ինձ հետ: Ես ուրախացա, որ ամեն ինչ հարթվեց: Սակայն ինչ որ բան փոխվել էր անկասկած: Ճիշտ են ասում, որ տղամարդիկ հազարավոր կիլոմետրերի վրա կարող են զգալ կնոջ դավաճանովթյունը, անգամ ուշադրովթյան շեղումը:

– Արշավից հետո կրկին հանդիպեցի՞ր եկրպագուփոջ հետ քաղաքում,– անսպասելի հարցրեց Արքան:

– Հանդիպեցի,– պատասխանեց Լուսինեն ու լռեց:

– Պարզ է,– բազմանշանակ արձագանքեց Արքան:

«Ինչպե՞ս դիմանայիր: Սեռաքաղցը խեղդում էր»,– ակամա մտածեց Արքան: «Զարմանում եմ, թե ինչո՞ւ են կանաչք մեկի անկեղծ ու անսահման սերն ու նվիրվածությունն արհամարհելով, շեղվում ուրիշի կողմը: Չնայած՝ ի՞նչ եմ զարմանում՝ պրիմատների աշխարհում էգերը մըշտապես ավելի լավին են փնտրում՝ պատրաստ թողնել իրենց պաշտպանին ավելի ուժեղ ու ջահել մեկի համար: Սակայն, գուցե մեկի սերը քիչ է կանանց, կամ գուցե հոգնում են մեկից ու սկսում նոր արկածներ փնտրել, կամ գուցե, պարզապես, շեղվում են սեռականի կողմն ու խելագարվում: Սեռական հաճույքները կնոջը կարող են շատ հեռու տանել: Կինը կարող է կոտրել, անցնել շատ սահմաններ, խորանալ, խրվել սեռաքաղցի ճահճուտում ու ի վերջո խեղդվել: Ամեն անգամ, հագեցնելով իր սեռաքաղցը, կինը չի կարողանում զսպել իր մեծացող ախորժակը, մանավանդ երբ սեղանին մեկը մեկից տարբեր ուտեստներ կան: Կինը դառնում է գիշատիչ. մեկին ըմբոխշնելուց հետո, անցնում է մյուսին, կամ զուգահեռաբար՝ երկուսին: Տղամարդիկ միամիտ են ու չեն հասկանում, որ բռնաբա-

րության զոհ են: Բայց կինը հասկանում է: Կինը գիտի՝ ինչ է անում՝ բավարարում է իր անհագ սեռաքաղցը: Դրանից կնոջ գիտակցությունը շատ արագ մթափնում է: Կինը չի նկատում, որ դեպի կործանում է գնում: Իրեն լավ է զգում: Չի հասկանում, որ դա երջանկություն չի, որ դա պարզապես որկրամոլություն է, ազահություն, անհագ քաղցը բավարարելու մոլուցք: Կինը դառնում է մոլագար. կարծում է, թե երջանիկ է, կամ գոնե իր անգույն կյանքը լցնում է երջանիկ պահերով: Չի զգում, որ դրանք երջանիկ պահեր չեն, այլ միայն ժամանակավոր հաճույքի ակնթարթներ: Կինը չի հասկանում, որ ինչքան էլ ուտի, միևույն է, չի կշտանալու, որ հեշտանքի ամեն բավարարումից հետո, իր սեռաքաղցը բազմապատկվելու է, որ հետո ավելի ու ավելի շատ է ուզելու: Մի տղամարդուն արդեն քիչ է համարելու: Ուզելու է՝ երկուսի հետ միաժամանակ: Հետո՝ երեքի: Հետո՝ մի ողջ բանակի հետ միաժամանակ: Ու, այդպես շարունակելով, հասնելու է զգվելիության աստիճանի: Չի հասկանում, որ մի քանի տղամարդու հետ ապրած կինը ոչ մի արժեք չունի, որ այդպիսի կնոջը տղամարդիկ երբեք չեն հարգի ու չեն մոտենա հետո: Կինը չպիտի անցնի պարկեշտի սահմանը: Պարկեշտի սահմանն անցած կինը ոչ մի արժեք չունի ոչ մի տղամարդու համար: Անառակ կնոջը տղամարդիկ վերաբերվում են միայն արհամարհանքով: Բայց կինը չի հասկանում դա: Չի հասկանում, թե ինչ է իրեն սպալում հետո: Հեշտանքի պահերից այն կողմ ոչինչ չի տեսնում»,- մտածում էր Արքան: Հետո սթափվեց ու, իր համար աննկատ, թունդ արհամարհանքով նետեց.

- Շարունակի՛ր:

Լուսինեն ցնցվեց Արքայի արհամարհական տոնից, բայց շարունակեց.

- Շատ չհանդիպեցինք: Իսպանացի երկրպագուս էր գալիս Հայաստան ինձ տեսնելու: Արդեն տոմսերը վերցրել էր ու Երևանում էր լինելու մի շաբաթով:

«Ա՛յ, դու սատանիկ», - մտածեց Արքան ու ասաց.

- Դու էիր հրավիրել, հավանաբար:

- Ես,- գլուխը կախեց Լուսինեն:

- Շարունակի՛ր,- չէր թուլանում Արքայի զայրույթը:

Լուսինեն հիշեց, որ իր իսպանացի երկրպագուին հանդիպելու օրվա առավոտյան հեռախոսային խոսակցությունն իր Արևի հետ շատ լարված էր անցել:

– Այդ օրը, սովորականի պես, առավոտյան շուտ, ամուսնուս գնալուց հետո, դեռ անկողնումս պառկած, զանգահարեցի Արևիս,– սկսեց պատմել Լուսինեն:– Սկսեցինք խոսել: Փորձում էր շոյել, ինչպես միշտ, բայց ես թույլ չըտրվեցի ու շուտ վեր կացա: Հարցրեց՝ ինչու չեմ ուզում, որ սիրի ինձ: Ասացի, որ էսօր չեմ ուզում: Վեր կացա ու համարյա երկու ժամ շարունակ մազերս էի ռամբոլիկացնում ու պճնվում: Մի բան կասկածեց, բայց դարձյալ զըսպեց իրեն:

– Գնում էիր օդանավակայան իսպանացուդ դիմավորելո՞ւ,– հարցրեց Արքան:

– Չէ՛, աշխատանքից հետո պիտի գնայի հյուրանոց: Գիտեիր՝ որտեղ է հանգրվանելու,– պատասխանեց Լուսինեն:– Իմ Արևին խաբեցի ստորաբար, թե մեքենաս փչացել է, ու ստիպված տաքսիով պիտի գնամ աշխատանքի: Չէի ուզում, որ էդ իսպանացին տեսնի ինձ մեքենայով:

– Հավատա՞ց,– չհամբերեց Արքան:

– Դա հավատաց, բայց ողջ ընթացքում, երբ մազերս էի սարքում, անշափ լարված էր: Ուզեց, որ նկարվեմ՝ տեսնի: Չէի ուզում նկարվել: Կոպտորեն մերժեցի մի քանի անգամ: Չէի ուզում, որ տեսնի պճնված տեսքս: Բայց շատ պնդեց: Ստիպված նկարվեցի: Հարցրեց՝ «մի քիչ ճոխ չի՞ աշխատանքի գնալու համար»: Ասացի՝ չէ: Մի հրաշքով ընդհարման չգնաց մեր գրույցը: Նա իրեն շատ զուսպ էր պահում, որ չպատասխանի ինձ նույն կոպտությունը: Երբ վերջացրեցի պճնվելս, տաքսի պատվիրեցի ու իջա: Տաքսու միջից գրեցի: Դարձյալ ուզեց, որ նկարվեմ: Հիշեցի, որ երկար ու ճոխ ականջողերս եմ կախել ականջներիս: Մազերս ականջներիս վրա բերեցի, որ չտեսնի ականջօղերս ու նկարվեցի: Բայց հետո պարզվեց, որ արդեն տեսել էր, երբ տանն էի նկարվել: Սակայն այդ մասին ասաց միայն շատ հետո, երբ արդեն կորցրել էի նրան,– ավարտեց Լուսինեն ու տխրեց:

Արքան նկատեց նրա տխրությունը: Սպասեց մի փոքր ու հարցրեց.

– Այդ օրը հանդիպեցի՞ր իսպանացուդ:
 – Հանդիպեցի: Աշխատանքից հետո գնացի հյուրանոց
 ու հանդիպեցինք,– պատասխանեց Լուսինեն ու ավելի կա-
 խեց գլուխը:
 – Ամուսինդ չէր կասկածո՞ւմ, որ դավաճանում ես
 իրեն,– հանկարծ հարցրեց Արքան:
 Լուսինեն գլուխը տարուբերեց ու ասաց.
 – Նա չէր համարձակվում կասկածել ինձ:
 – Պարզ է: Ահաբեկել էիր: Վախենում էր բացահայտել
 ու կորցնել քե՛զ էլ, երեսնաների՛ն էլ, քանզի իր ընտանիքն
 ու մնալ միայնակ: Իսկ Արևդ ի՞նչ եղավ, եկա՞վ վերջա-
 պես,– հարցրեց Արքան:
 – Եկավ,– գլխիկոր պատասխանեց Լուսինեն:
 – Պատմի՛ր,– անհամբեր պնդեց Արքան:
 – Մի ամիս հետո էլ նա եկավ, իմ Արևը,– պատասխա-
 նեց իսկույն Լուսինեն ու շարունակեց,– եկավ ուղիղ պոլի-
 կլինիկա: Այդ օրը անսովոր օր էր՝ ինչ որ տոնի փոխա-
 րեն էինք աշխատում՝ շաբաթ օրը: Ո՛չ բուժքույրս կար, ո՛չ
 էլ շատ հիվանդներ: Օրվա վերջն էր: Պոլիկլինիկայում ոչ
 մի հիվանդ չկար: Գործընկերուհուս աշխատասենյակում
 սուրճի էինք հավաքվել մի քանի բժիշկներով, երբ ինձ
 հայտնեցին, որ հիվանդ է սպասում: Զարմացա: Սուրճս
 խմել, վերջացրել էի արդեն: Վեր կացա ու դուրս եկա
 միջանցք: Միջանցքում միայն նա էր, ուրիշ ոչ ոք չկար:
 Միանգամից նկատեցի նրան՝ բարձրահասակ, վալեյա-
 կազմ ու բարետես, ալեխառն մազերով: Մորուքը՝ և:
 Ամենևին տարեցի տեսք չունեց: Իր տարիքից տաս տա-
 րով ջահել էր երևում: Սիրտս թրթռաց: Մոտեցա: Ուղիղ
 աչքերիս էր նայում: Փախցրեցի հայացքս: Բանալիով բա-
 ցեցի աշխատասենյակիս դուռն ու ներս հրավիրեցի նրան:
 Ներս մտավ: Հետո՝ ես: Իր ձեռքի պայուսակը թախտին
 դնելուց հետո, շրջվեց իմ կողմը: Ես բանալիով ներսից
 կողպեցի դուռը, արագ մոտեցա նրան ու փարվեցի: Նա
 անակնկալի եկավ: Չէր սպասում: Մի փոքր հապաղելուց
 հետո ձեռքերը տարավ ու գրկեց մեջքս: Գրկեց ու սկսեց
 շոյել: Չգիտեմ՝ ինչ էր մտածում: Հետո ճակատ ճակատի
 տվեցինք ու համբուրվեցինք: Դրանից հետո շուտ պոկվեցի
 նրա գրկից ու նստեցի աթոռիս, իմ գրասեղանի մոտ: Նա

ոչինչ չէր ասում. սևեռուն ինձ էր նայում: Ես փախցնում էի հայացքս ու չգիտեի՝ ինչ ասել: Լարվածությունն աճում էր: Հետո նա սկսեց հանել ինձ համար իր բերած նվերները: Ցույց տվեց իր սարքած մատանիները: Շատ զուսպ ու գեղեցիկ մատանիներ էին: Շատ հավանեցի: Դրեց մատերիս և ուղիղ աչքերիս էր նայում: Ես անհարմար էի զգում նրա թափանցող հայացքից: Հիմա եմ հասկանում, որ փորձում էր ներս մտնել ու հասկանալ միտքս՝ ինչո՞ւ եմ փոխվել, արդյոք դավաճանե՞լ եմ իրեն, թե՞ ոչ: Ամաչում էի, որ դավաճանել եմ նրան: Սուր զգացողություն ունեի, որ ամեն ինչ տեսնում է աչքերիս մեջ: Ամեն կերպ փորձում էի խուսափել նրա հայացքից: Փախցնում էի աչքերս: Զգիտեի ինչպե՞ս շեղեմ նրան: Առաջարկեցի ստուգել տեսողությունը: Համաձայնվեց, սակայն դեռ շարունակում էր նայել աչքերիս մեջ: Արդեն աշխատանքային օրվա վերջն էր: Դուռը թակեցին ու փորձեցին բացել: Ես իսկույն վեր թռա տեղիցս: Հավանաբար ընկերուհիներս էին՝ գործընկերներս: Աշխատանքից հետո նրանց սովորաբար հետս էի վերցնում մեքենայով: Արևիս ասացի, որ պիտի գնա: Դուռը բացեցի: Բարեբախտաբար միջանցքում ոչ ոք չկար: Ընկերուհիներս ներքև էին իջել արդեն ու ինձ էին սպասում մուտքի մոտ: Նա դուրս եկավ: Նրանից հետո ես իջա: Սա մեր առաջին հանդիպումն էր, շատ կարճ ու անջնջելի:

– Հետո՞, շարունակի՛ր, – առաջ թեքվեց Արքան, հետաքրքրասիրությունից վառվող աչքերը Լուսինեին հառած:

– Հետո սկսեցինք հանդիպել: Նա հանգրվանել էր իր ծնողների մոտ՝ նրանց բնակարանում: Ես երբեմն աշխատանքիցս հետո նրան մեքենայով վերցնում էի իրենց փողոցից ու գնում էինք ռեստորան, կամ միամզամից իր պատվիրած հյուրանոցի համարը: Ուտելիքը պատվիրում էինք հենց համարից: Ի՞նչ բերկրալի էր նրա հետ: Զեմ մոռանա նրա սիրառատ ձեռքերը: Հրաշագործ լինեք ասես: Մարմինս երգում էր նրա ամեն հպումից: Զէի կըշտանում նրա համբույրներից: Կարող էինք ժամերով համբուրվել ու չկշտանալ: Շատ չէինք հանդիպում սակայն՝ շաբաթը մեկ կամ երկու անգամ:

– Ուրիշ սիրեկան ունեի՞ր,– շեշտակի հարցրեց Արքան:
 – Ունեի,– մոայլվեց Լուսինեն:
 – Արևդ չէր զգո՞ւմ, որ ունես,– շարունակեց Արքան:
 – Այն ժամանակ մտածում էի, որ չի զգում, բայց հետո հասկացա, որ մշտապես զգացել է:

Այս ասելով, Լուսինեն տխրեց մի պահ, կախեց գլուխը, հետո մի փոքր բարձրացրեց ու շարունակեց.

– Ամռան սկզբում նոր ակնաբուժական համաժողով էր լինելու Բարսեղունայում: Ծրագրել էի գնալ ընկերուհիներիս հետ միասին: Բայց նաև պայմանավորվել էի իսպանացի սիրեկանիս հետ հանդիպել այնտեղ:

– Չեմ զարմանում,– ակնհայտորեն հեգնեց Արքան:

Լուսինեն խորապես ազդվեց դրանից, բայց շարունակեց.

– Սիրեկանիս հանդիպելու համար ընկերուհիներիցս մի երկու օր շուտ էի մեկնելու Իսպանիա: Արևս միանգամայն անտեղյակ էր դրանից: Այնքան էր վստահում ինձ, որ նույնիսկ մտքով չէր անցել ստուգել ու համեմատել համաժողովի օրերն ու իմ մեկնելու օրը: Մի խոսքով՝ մեկնեցի մի երկու օր շուտ: Օդանավակայանում ինձ ճանապարհում էին ամուսինս ու մեր ամենամոտ հարևանները: Երբ հրաժեշտ տվեցի նրանց ու ներս մտա սպասասրահ, Արևս գրեց: Իմացա, որ օդանավակայանում է, չնայած ասել էի որ չգա: Զարմացա, բայց միևնույն ժամանակ լավ զգացի: Հաճելի էր: Օդանավակայան էր եկել ու բոլորիցս աննկատ հետևել մեզ, նույնիսկ լուսանկարներ էր արել: Սիրեկանս գիտեր իմ ժամանելու օրն ու դիմավորեց ինձ: Միասին գնացիք հյուրանոց: Երկու օր շարունակ միասին էինք: Շրջեցինք քաղաքով: Ահագին լուսանկարեց ինձ: Ես էլ՝ իրեն: Հին քաղաքում իմ հեռախոսով մի քանի ըրպեանոց տեսագրություն արեցի, որ ուղարկեմ Արևիս: Տեսագրությունների մեջ ընդգրկեցի նաև սիրեկանիս, կարծելով թե Արևս չի հասկանա: Բայց հասկացել էր: Նկատել էր ու կռահել, որ պատահական զբոսաշրջիկ չէր տեսաերիզի երիտասարդը: Այդ մասին ինձ ասաց դարձյալ վերջում: Ամեն առավոտյան ու երեկոյան գրվում էինք: Ահագին լուսանկարներ էի ուղարկել՝ իսպանացի սիրեկանիս արած լուսանկարները: Հիշում եմ՝ Արևս մի անգամ հարցրեց, թե

ով է նկարել ինձ: Ասացի, որ պատահական անցորդների եմ խնդրել նկարել:

– Հավատա՞ց,– անհամբեր կտրեց Արքան:

– Չգիտեմ: Չէ երևի, որովհետև ակնարկեց մի անգամ, որ նման կոկետ շարժուձևով պատահական մարդկանց առջև սովորաբար չեն նկարվում:

– Լավ է՞ր իսպանացու հետ,– անսպասելի հարցրեց Արքան:

Լուսինեն կարկամել էր, բայց պատասխանեց.

– Ոչինչ: Ինձնից ջահել էր, կրքոտ:

– Հետո՞, շարունակի՛ր,– պնդեց Արքան:

– Հետո ընկերուհիներս եկան ու ես տեղափոխվեցի մեր նախօրոք պատվիրած հյուրանոցը: Նրանցից մեկի հետ միևնույն սենյակում էի մնում: Միասին արթնանում էինք, միասին հաճախում համաժողովի դասախոսություններին: Անկերուհիս պարտաճանաչ կերպով ձգտում էր հաճախել բոլոր դասախոսություններին, իսկ ես ձգտում էի փախնել ու հանդիպել սիրեկանիս: Երբեմն ստացվում էր: Արևիս խաբում էի, թե դասախոսությունների եմ, կամ համացանցային կապը կտրվել էր հյուրանոցում: Մի երեկո էլ խաբեցի, թե ընկերուհուս բարեկամներն էին մեզ հյուր տարել իրենց մոտ: Այն ժամանակ չէի հիշում, որ Արևս ու ընկերուհիս ֆեյսբուքյան ընկերներ էին: Նա վերջում այդ մասին ևս ասաց, որ զգում էր, որ իրեն խաբում եմ, քանի որ ընկերուհիս ֆեյսբուքի մեջ ակտիվ էր այն ժամանակ, երբ իմ ասելով իբր համացանցային կապը կտրվել էր հյուրանոցում ու համաժողովի շենքում, կամ երբ մեզ հյուր էին տարել ընկերուհուս բարեկամները: Բայց ամենաանհավանական սուտը հորինեցի վերջին օրը: Ընկերուհուս հետ լողափ էինք գնացել: Լողափ էր եկել նաև իսպանացի սիրեկանս ու հեռվից հետևում էր մեզ: Վերջում ինձ հարկավոր էր ընկերուհուցս պոկվել, սիրեկանիս հետ հանդիպելու համար: Հյուրանոց վերադառնալու ճանապարհին ընկերուհուս խաբեցի, թե մատանիս հավանաբար մատիցս ընկել է լողափին հարակից խանութում, ուր մտել էինք վերջում, ու որ պիտի անպայման հետ գնամ գտնելու: Հավատաց ու ստիպված միայնակ վերադարձավ հյուրանոց: Իսկ ես հետ գնացի ու հանդիպեցի սիրեկանիս: Երեկոյան

ուչ վերադարձա հյուրանոց: Արևիս հետ պիտի խոսեի: Անհապաղ պետք էր մի բան հորինել, բացատրելու երկար բացակայություն: Արդեն չգիտեի՝ ինչ հորինել: Նրան, սխալվեցի, ու նույն սոսորդ պատմեցի, որ իր նվիրած մատանին կորցրել էի, բայց հետ եմ գնացել ու մի երկնային հրաշքով ուղղորդվել եմ ճիշտ տեղն ու խանութի հատակին գտել մատանին: Վերջում այդ մասին ևս ասաց՝ որ ամենևին էլ չէր հավատացել պատմածիս: Երբ արդեն վերադարձել էի Երևան, ու նրան Բարսելոնայում արված լուսանկարներս էի ցույց տալիս հեռախոսիս վրա, իմ լողափում արված նկարների շարքում հանկարծ նրա ուշադրությունը գրավեց իսպանացի սիրեկանիս լուսանկարների շարքը: Նրան նկարել էի ծովից դուրս գալիս, իրար հետևից մի տասն անգամ: Արևա հարցրեց ցնցված՝ «էս ով է. ուղիղ դեպի քեզ է գալիս»: Ես հասկացա, որ մեծ վրիպում եմ թույլ տվել, չջնջելով դավաճանությունս հետքերը: Արագ փախցրեցի հեռախոսս ու զայրացա, որ այլևս չշարունակի: Դրանից հետո աշխատում էի շատ զգույշ լինել: Բայց որքան էլ զգույշ էի, այնուամենայնիվ Արևա զգում էր, որ դավաճանում եմ իրեն: Նկատել էր, որ համարյա ամեն օր ցերեկվա ժամը երեքին աշխատանքից հետո ինչ-որ տեղ էի անհետանում, անջատում էի հեռախոսս ու ոչ մի ուղերձ չէի ընդունում: Ամռանը երբեմն ընտանիքով քաղաքից դուրս էինք գալիս: Ես փորձում էի պատճառաբանել, թե շատ չեմ կարող գրել նրան: Փոխարենը գրվում էի սիրեկանիս հետ: Նա զգացել էր դա, քանի որ մի քանի անգամ, սիրեկանիս գրելու փոխարեն, շփոթվել ու իրեն էի գրել: Զգացել, բայց դարձյալ ոչինչ չէր ասել ինձ: Այն ժամանակ ինձ թվում էր, թե չի հասկանում, թե կարողանում եմ խաբել: Բայց շատ էի սխալվում:

– Ոչ ոք կատարյալ չի,– հեգնեց Արքան:

– Նա կատարյալ էր: Ոչինչ չեմ վրիպում նրա աչքից,– հակադարձեց Լուսինեն ու շարունակեց,– ե՛ս էի թերագնահատում նրան: Նա կատարյալ ինտուիցիա ուներ: Մի անգամ, երբ Բարսելոնայից նոր էի վերադարձել ու Արևիս հետ միասին քաղաքից դուրս էինք գնում, իր ընկերոջ ամառանոցը, մեքենաս տվեցի, որ նա վարի: Ուզում էի, որ իր ողջ ուշադրությունը ճանապարհի կողմը լինեի: Երբ ես

էի վարում մեքենան, նա ինձ էր ուսումնասիրում, ճանապարհին նայելու փոխարեն: Այդ օրը զմրուխտե երկար շրջագգեստս էի հագել, տակից էլ՝ տարօրինակ հաստ վարտիք ունեի՝ էրոտիկ նկարներով: Գիտեի, որ նրա դուրը չի գա ու չէի ուզում, որ նկատի: Երբ տեղ հասանք, խաբեցի թե զուգարան եմ ուզում: Գնացի ու թաքուն հանեցի վարտիքս, դրեցի պայուսակիս մեջ, որ չտեսնի ու ոչինչ չկասկածի:

– Մյուս սիրեկանիդ համար էիր հագե՞լ,– ընդհատեց Արքան:

– Այո՛, նա էր նվիրել,– պատասխանեց Լուսինեն, գլուխը կախ:

– Պարզ է: Արևդ նկատե՞ց խաբեությունդ:

– Այն ժամանակ մտածում էի, թե չի հասկացել: Բայց հետո՝ վերջում, այդ մասին ևս ասաց, որ նկատել էր, նաև որ իրեն խաբելով զուգարան գնացի ու հանեցի: Այդ օրը նրա կասկածներն ավելի սրվեցին, երբ մերկացա ու կրծքերիս արանքում, մի փոքր ներքև ոսկեգույն կաշուն դաջվածք տեսավ, որ արել էի Բարսեղոնայում, իսպանացի սիրեկանիս համար: Միանգամից նկատեցի, որ սառեց: Խաբեցի, թե իր համար եմ արել: Հարցրեցի՝ հավանո՞ւմ ես: Ասաց, որ հավանում է: Բայց զգացի, որ հենց այնպես ասաց: Հետո, երբ ամբողջովին էի մերկացել, նման դաջվածքներ տեսավ ոտքերիս վրա, կոճերիցս մի փոքր վերև, բայց ոչինչ չասաց,– պատմում էր Լուսինեն, գլուխը կախ:– հասկացա, որ շատ բան կասկածեց, բայց ցույց չտվեց:

– Ի՞նչ ես կարծում՝ Արևդ ինչո՞ւ ոչինչ չէր ասում իր կասկածների մասին: Ինչո՞ւ էր լռում,– հարցրեց Արքան:

– Ես նրան շատ եմ կշտամբել դրա համար վերջում, երբ արդեն ամեն ինչ վերջացած էր: Հիմա եմ հասկանում, որ լռում էր ինձ չվիրավորելու համար, որովհետև ինձ շատ էր սիրում: Միշտ ասում էր, որ անսահման է սիրում, իսկ ես չէի հավատում: Հիմա եմ հասկանում, որ միայն անսահման սիրողը կույ կտա դավաճանված լինելու վիրավորանքը, չի բարձրաձայնի իր կասկածներն իր սիրելիին չվիրավորելու համար: Ավաղ, ես հասկացա այս ամենը միայն, երբ կորցրեցի նրան:

– Լավ չի,– մոայլվեց Արքան, կարծես իրեն էին խա-

բել ու դավաճանել: Տարօրինակ կերպով ամբողջովին իր վրա էր զգում Լուսինեի խաբեությունների ու դավաճանությունների պատճառած ողջ ցավն ու ծանրությունը:– Շարունակիր:

– Ամառվա վերջում, երբ Արևիս մեկնելու օրն էր, հանդիպեցինք: Ինձ ասաց, որ անսահմանորեն լուրջ է իմ հանդեպ, բայց ես քմծիծաղով ընդունեցի նրա ասածը: Մտածում էի՝ այլևս չեմ տեսնի նրան՝ եկավ, ժամանակ անց կացրեց ինձ հետ ու վերջ, կգնա ու կմոռանա: Բայց չմոռացավ: Ամեն օր գրում էր, խոսում էինք: Պահանջեց, որ շարունակեմ ամեն օր զանգել, ինչպես միշտ՝ առավոտյան՝ արթնանալուցս անմիջապես հետո՝ դեռ անկողնում պառկած, հետո՝ աշխատանքի գնալիս ու անպայման նաև աշխատանքից տուն վերադառնալիս: Ամեն առավոտյան զանգում էի տանից, ամուսնուս աշխատանքի գնալուց հետո, խոսում էինք նախքան տանից դուրս գալս, խոսում էինք նաև աշխատանքի գնալուս ճանապարհին: Զանգում էի նաև աշխատանքից դուրս գալուցս հետո: Դա արդեն դարձել էր պարտադիր: Մի անգամ աշխատանքից հետո ասացի, որ գնում եմ մազերս սարքելու, հետո՝ տուն, որ հետո հասցնեմ ռեստորան, ընկերուհիներիցս մեկի տարեդարձի խնջույքին: Երբ դուրս եկա վարսավիրանոցից, ուզեց որ նկարվեմ: Նկարվեցի, ուղարկեցի: Հետո երբ ռեստորան հասա, կրկին նկարվեցի ընկերուհիներիս հետ միասին և ուղարկեցի: Իսկ նա հետո համեմատել էր ուղարկածս լուսանկարներն ու նկատել, որ ռեստորան հասնելուս պահին մազերս թաց էին, ու ոչինչ չէր մնացել երկու ժամ առաջվա ճոխ վարսահարդարումիցս: Կարծում եմ կռահել էր, որ սիրեկանիս մոտ եմ եղել: Դրանից հետո մի հոգևած հրապարակեց կնոջ անառակ բնույթի ու հատկապես սեռաքաղցի մասին: Կարդացի ու սիրտս կանգնեց: Հասկացա, որ իմ մասին է գրել: Զայրույթից արգելափակեցի նրան «Ֆեյսբուքում»: Բայց հետո փոշմանեցի ու հանեցի արգելքը: Նկատել էր: Հարցրեց: Խաբեցի՝ ասացի, որ երբեք չեմ արգելափակել: Անգամ երգվեցի երեխաներիս արևով, բայց կարծում եմ չհավատաց:

– Իհարկե չէր հավատա: Քեզ իրո՞ք թվում էր, թե ամեն ինչ անթերի ես անում, կամ դիմացինդ հիմար է,–

չղիմացավ Արքան:

– Ինձ թվում էր, որ եթե ես բանի տեղ չդնեմ, չնկատեմ ու մոռանամ, ինքը ևս չի նկատի ու ոչինչ չի հասկանա:

Արքան ժպտաց ու ասաց.

– Դա կանացի պարզունակ մոտեցում է, ինչպես ասում են՝ ջալլամի քաղաքականություն:

Լուսինեն թեքեց գլուխը, որպեսզի չտեսնի Արքայի ճնշող հայացքը:

– Շարունակի՛ր,– պնդեց Արքան:

Լուսինեն դժկամությամբ, բայց շարունակեց.

– Մինչև նրա մյուս գալը, շարունակում էի խաբել նրան ու երբեմն անհետանալ սիրեկանիս հետ հանդիպելու: Մի անգամ, հիշում եմ, խաբեցի թե համացանցային կապը կտրվել էր Երևանում մի քանի ժամով, ու չէի կարող գրել նրան աշխատանքիցս հետո: Սակայն նա իմացել էր, որ չնայաց խափանում եղել էր, բայց կապը վաղուց էր վերականգնվել: Իմացել էր, սակայն ինձ դարձյալ ոչինչ չէր ասել նույն պատճառով՝ որպեսզի չվիրավորի արժանապատվությունս ու չկորցնի ինձ:

Այս ասելուն պես Լուսինեն բան հիշեց ու ափերով փակեց դեմքը ու մի փոքր անց շարունակեց.

– Հիշում եմ մի անգամ ամուսնուս զբոսաշրջիկների խմբի հետ Թաիլանդ էինք գնացել: Զուգահեռաբար գրվում էի սիրեկանիս ու Արևիս հետ: Երկուսն էլ զգում էին, որ դավաճանում եմ իրենց: Մի անգամ սիրեկանս հարցրեց արդյո՞ք երկրորդ հեռախոսով կապի մեջ չեմ ուրիշի հետ, քանի որ իրեն ուղարկած նկարներիս մեջ, հեռախոսիս կողքին մեկ այլ հեռախոսանման բան էր տեսել: Այդ պահին հարմար չէր բացատրել նրան: Գրեցի, որ հետո կասեմ: Հաջորդ օրը գրեցի Արևիս ու նրա՛ն բացատրեցի այն, ինչ պիտի սիրեկանիս բացատրեի, որ սեղանի վրա, դիմացս դրված էր ոչ թե մեկ այլ հեռախոս, այլ մեր հյուրանոցային ցանցի մասին ողջ տեղեկությունը թվագրված ու զետեղված հեռախոսի տեսք ունեցող տուփի մեջ: Արեւվրս պատասխանեց, որ երեկ ինձ նման հարց չի տվել: Ես միանգամից կապտեցի: Հասկացա, որ մատնել եմ ինքս ինձ: Միանգամից փոխեցի գրույցի ուղղությունը: Նա ոչինչ

չասաց, բայց կարծում եմ ամեն ինչ հասկացավ: Հաջորդ անգամ, երբ Հնդկաստան էինք գնացել նույն խմբով, դարձյալ գրվում էի երկուսի հետ միաժամանակ ու դարձյալ մի քանի անգամ շփոթվեցի ու Արևիս ուղարկեցի սիրեկանիս ուղղած պատասխաններս: Արևս վերջում այդ մասին ևս ասաց: Փաստորեն այն ժամանակ զգացել, բայց ոչինչ չէր ասել: Իսկ ես... Մի անգամ էլ երբ գրվում էինք, ասացի նրան, որ Հնդկաստանում վիրաբուժություն սովորելու տարբերակ կա ու որ դրա համար մեծ գումար է հարկավոր: Ոչինչ չասաց: Կարծում եմ՝ իմ կողմից մեծ հանդգնություն էր համարել բոլոր դավաճանություններիցս հետո նման բան խնդրել իրենից: Չնայած՝ իրականում ուղիղ խնդրանք չկար: Տեղեկացնում էի միայն այն հույսով, որ ի՞նքը կառաջարկի: Բայց, ինչպես վախենում էի, չառաջարկեց: Միայն ասաց, որ եթե ստացվի, ապա հետս կգա աջակցելու, միայնակ չի թողնի ինձ: Երբ Հայաստան եկավ կրկին, հանդիպեցինք: Այս անգամ մի փոքր ուրիշ էր՝ ես արդեն չէի ուզում կորցնել նրան: Ի ուրախություն ինձ, նա դեռ սիրում էր ինձ ու չէր ուզում ինձ կորցնել: Այս անգամ մի գողտրիկ բնակարան վարձեց ու ողջ ամառ համարյա ամեն օր հանդիպում էինք այդ բնակարանում: Ես աշխատանքից հետո գալիս էի նրա բնակարանը՝ մեր բնակարանը, իսկ նա արդեն, համով-համով ուտեստներ պատրաստած, ինձ էր սպասում: Դրախտավայր էր ստեղծել ինձ համար: Ես ինձ երջանիկ էի զգում: Կյանքիս ամենաերջանիկ ժամերն էին անցնում նրա հետ: Երբ սըրճարան կամ ռեստորան էի գնում բարեկամուհուս կամ ընկերուհիներիս հետ միասին, նա անպայման, նրանցից աննկատ, ուղեկցում էր ինձ: Նստում էր հեռվում ու հետևում մեզ: Հեռախոսով գրվում էինք ու համբույրներ փոխանակում: Բայց ամենահաճելին այն էր, որ երբ մատնահարդարման կամ վարսահարդարման էի գնում, նա գալիս ու սպասում էր դրսում մինչև դուրս գամ:

– Այդ ընթացքում դու ուրիշ սիրեկան ունեի՞ր, – հարցրեց Արքան:

– Ունեի, – մոայլվեց Լուսինեն: – Երկրպագուներ ևս ունեի շատ: Երբեմն գրում էին, երբ Արևիս հետ միասին պառկած էինք լինում անկողնում: Հարցնում էր՝ ով է:

Խաբում էի՝ թե ընկերուհիներս են, փախցնում էի հեռախոսս ու զայրանում, որ հանկարծ չպահանջի ցույց տալ: Արդեն սկսել էր հետևել ինձ ու ահագին բան էր բացահայտել: Բացահայտել էր իմ ու երկրպագուներիցս մեկի գրույցը: Իսկ ես դեռ ոչինչ չէի կոահում: Երբ նա մտնում էր ցայվելու, ու ես միայնակ էի մնում անկողնում, միացնում էի հեռախոսս ու գրվում: Նա նկատել էր դա: Իսկ ես կարծում էի, թե ոչինչ չի նկատում: Թերագնահատում էի նրան: Մի անգամ երեկոյան գրեց, որ եթե ավելի ջանել երկրպագու ունեմ, ապա կարող եմ հանգիստ հեռանալ: Ես չէի ուզում կորցնել նրան: Ասացի, որ չունեմ: Տվեց երկրպագուիս անունն ու բռնացրեց ինձ: Հաջորդ օրը մեր բնակարանում երկար գրույց ունեցանք: Փորձեցի հավաստիացնել, որ չեմ դավաճանում: Երկու ժամ շարունակ լաց եմ եղել՝ փորձելով հարթել ամեն ինչ: Ողջ ընթացքում լսեց ինձ ու համարյա ոչինչ չասաց: Վերջում ուզեց, որ ցույց տամ այդ գրույցը: Ասացի, որ երեկ երեկոյան ջնջել եմ զայրույթիս պահին: Վատ ընդունեց: Զգացի, որ կորցրել եմ նրան: Արդեն վեր էի կենում գնալու, իսպառ հուսահատված, երբ նա ուժով ինձ հետ պահեց: Սիրտս տեղն ընկավ: Մտածեցի, որ կարողացել եմ համոզել: Բայց նա իրականում չէր համոզվել, պարզապես ներել էր ինձ: Արդեն ամեն ինչ հարթվել էր: Վստահ էի, որ այլևս չեմ կորցնի նրան, որ երբեք չի պոկվի ինձնից, երես առա մի օր ու ասացի, որ եթե իրեն խելոք չպահի, ապա այլևս երեսս չի տեսնի: Սա արդեն չափազանց էր: Նա էլ ասաց, որ եթե մեկ անգամ ևս կասկածի առիթ տամ, ապա շատ կփոշմանեմ: Լուրջ չընդունեցի: Որոշ ժամանակ հետո կըրկին ասաց նույն բանը, սակայն ես դարձյալ լուրջ չընդունեցի: Գլխիս տվեցի միայն այն ժամանակ, երբ կորցրի նրան: Զգիտես ինչու, համոզված էի, թե այլևս երբեք չի պոկվի ինձնից: Միշտ անզգույշ բաներ էի անում ու ասում: Մի անգամ, այնքան էի երես առել, որ հենց Արևիս ներկայությամբ համբուրեցի ու ժամադրություն նշանակեցի սիրեկանիս:

– Ինչպե՞ս,– զարմացավ Արքան:

– Հնդկաստանում վիրաբուժություն սովորած ու հետ վերադարձած մի երիտասարդ կար, ինձնից տաս տարով

Զահել: Վաղուց գրվում էինք, երբ դեռ Հնդկաստանում էր: Արևա գիտեր նրա մասին: Էդ երիտասարդը նոր էր Երեվանի վերադարձել: Որոշել էի հանդիպել նրան ու հավելյալ մանրամասներ իմանալ պահանջվող թղթաբանության, ուսումնառության ընթացքի, քաղաքի, իրեն օգնած մարդկանց մասին և այլն: Մի օր, աշխատանքից հետո, ինչպես միշտ, Արևիս մոտ էի, պառկած էինք անկողնում: Արևա ուզում էր սիրել ինձ: Ես թույլ չէի տալիս: Սպասում էի էդ երիտասարդի զանգին: Արևիս չէի ասել, որ զանգելու է: Զանգեց: Իբր ինձ համար շատ անակնկալ, վերցրեցի հեռախոսն ու խոսեցի զարմացած: Պայմանավորվեցինք հանդիպել ռեստորանում: Արևա հետս եկավ ու հեռվում նստած մեզ էր նայում: Խոսեցինք էդ երիտասարդի հետ ահագին: Հավանեցի նրան: Քաղցր մանկական հմայք ուներ: Որոշեցի գայթակղել: Վեր կացա, իբր հրաժեշտ տալու, համբուրեցի նրան ու ականջին ասացի, որ սպասի ինձ, որ շուտով կը վերադառնամ: Նա զարմացած աչքերը չոնց, գլուխը ակամա հետ տարավ ու իմ գնալուց հետո նստեց, որ սպասի ինձ: Դուրս եկա: Արևա որոշ ժամանակ անց դուրս եկավ իմնձնից հետո: Մեքենայի մեջ հարցրեց՝ էդ ո՞ւմ էր նըստել, սպասում քեզից հետո: Զարմանալու փոխարեն սըխալվեցի՝ ասացի՝ չգիտեմ: Արևա ոչինչ չասաց: Քիչ անց նկատեց, որ տուն գնալու փոխարեն ուրիշ ճանապարհով եմ քշում: Զարմացավ: Ասացի, որ իրեն իր ծնողների տուն եմ տանում: Ավելի զարմացավ, քանի որ երբեք նման բան չէի արել: Միշտ ինքս եմ տուն շտապել, որ ամուսնուցս հետո տուն չմտնեմ: Այս անգամ որոշել էի Արևիս իր ծընողների տուն տանել ու հետ վերադառնալ ռեստորան, որ հանկարծ Արևա չտեսնի, որ տուն չեմ մտնում: Սովորաբար իրեն իջեցնում էի մեր խաչմերուկ չհասած ու տուն էի մտնում: Խցանումներ էին: Արևա ստիպեց, որ իրեն մինչև վերջ չտանեմ, իջեցնեմ կես ճանապարհին՝ կամուրջի մոտ: Ստիպված այդպես արեցի, որ էդ երիտասարդին շատ չըսպասեցնեմ: Վերդարձա նրա մոտ ու գնացինք ուրիշ ռեստորան: Իսկ Արևա հավանաբար ոտքով հետ էր եկել իմ տան մոտ, սպասել էր երկար ու նկատել, որ շատ ուշ եմ տուն վերադարձել: Վերջում այս մասին ևս ասաց ինձ՝ որ էդ երիտասարդի ապշահար դեմքն ու էջացած նստել,

սպասելը շատ տարօրինակ էր համարել ու հասկացել, որ ես եմ ասել, որ սպասի: Դրա հաջորդ օրը պայմանավորվել էի հանդիպել էդ երիտասարդի հետ ու միասին գնալ հյուրանոց: Արևիս խաբեցի, թե մորս ծննդյան օրն է, ու որ աղջիկներին պիտի վերցնեմ աշխատանքից հետո ու գնանք: Բայց նա պատահմամբ տեսել էր մեքենասը՝ որ դեպի մեր տուն քշելու փոխարեն ուրիշ ուղղությամբ եմ գնացել: Ահավոր էր:

– Շատ,– ականա հեգնեց Արքան:

Լուսինեն կախել էր գլուխն ու ծանր մտքերի մեջ էր:

– Շարունակի՛ր: Հետո ի՞նչ եղավ,– չկարողացավ իրեն զսպել Արքան:

– Արևա նկատել էր, որ շատ եմ փոխվել: Մի անգամ դժգոհեց, որ այլևս իր ֆեյսբուքյան գրառումներին ուշադրություն չեմ դարձնում, փոխարենը սրտիկ-մրտիկ, հրհրոց-մրհոցներ եմ շոայում ուրիշ տղամարդկանց էջերում, նրանց տխմար գրառումների ու լպիրշ հումորների տակ: Շատ զայրացա: Ասացի՝ ուրեմն ես էլ եմ տխմար ու լպիրշ: Ոչինչ չասաց: Մի անգամ էլ՝ անկողնում միասին պառկած էինք, նրան անտեսած ու հեռախոսիս մեջ խորացած հաղորդագրություններս էի նայում, երբ աչքովն ընկավ սիրեկանիս կողմից ինձ ուղարկված սրտիկներն ու համբույրները: Հարցրեց՝ ով է: Ասացի՝ ընկերուհիս: Ուզեց նայել: Չթողեցի: Անջատեցի հեռախոսս, խիստ զայրացած: Իսկ նա քիչ անց մեկի անունը տվեց ու հարցրեց, թե ինչ կապի մեջ եմ նրա հետ: Նրան խայթելու համար, ասացի՝ ինտիմ: Սա իհարկե շատ զայրացրեց նրան: Մի անգամից ցույց չտվեց, բայց հետո երբ մեկ ուրիշ առիթով, դարձյալ իմ մեղավորության պատճառով, ընդհարվել էինք ու վիճում էինք, հիշեց նաև խայթոցս՝ թե ինտիմ կապի մեջ եմ ուրիշի հետ: Ասացի, որ կատակ էր ու ներողություն խնդրեցի: Սակայն չեմ կարծում, թե ներեց, ու չէր էլ հավատացել, թե կատակ էր ասածս:

– Ճիշտ էր կռահե՞լ սիրեկանիդ անունը: Դրա հետ էիր հանդիպո՞ւմ,– ընդհատեց Լուսինեն Արքան:

– Դրա հետ այլևս չէի հանդիպում: Արդեն մի հարուստ մեկին էի գտել, ով խոստացել էր վճարել Հնդկաստանում վիրաբուժություն սովորելուս համար,– պատասխանեց Լու-

սինեն ու շարունակեց,- մի անգամ երբ Արևիս մոտ էի՝ մեր բնակարանում, անկողին մտնելիս օծանելիքի հոտ առա: Առանց մտածելու հարցրեցի՝ էս ի՞նչ հոտ է գալիս անկողնուց, կարծելով, թե իմ բացակայության ժամանակ ուրիշ կին է բերել տուն: Հետո շուտ կծեցի լեզուս, հասկանալով, որ այդ հոտը հենց իմ ներքնագգեստից էր գալիս, որ դա հենց սիրեկանիս օծանելիքի հոտն էր: Արևս հասկացել էր դա: Մի քանի օր հետո ինձ հարցրեց, շատ անսպասելի, թե ինչ հոտ էի առել անկողնուց մի քանի օր առաջ: Ես սխալվեցի՝ չհասկանալու տվեցի ու հիմարաբար պատասխանեցի, թե չեմ հիշում ինչի մասին է խոսքը: Մի անգամ էլ շաբաթ օրը պիտի աշխատանքի գնայի: Աշխատանքից հետո ծրագրել էի հանդիպել սիրեկանիս: Արևս հավանաբար զգացել էր, որ հանդիպում եմ ծրագրել ուրիշի հետ: Առաջարկեց իրեն վերցնել աշխատանքի գնալու ճանապարհին, որ աչքերը ստուգեմ ու որ հետո միասին վերադառնանք մեր բնակարանը: Ես ավերիցս դուրս եկա: Ասացի՝ դիտմամբ ես անո՞ւմ: Ու չհասկացա, որ դրանով մատնեցի ինձ: Հետո փոշմանեցի, որ ասել եմ: Ճանապարհին վերցրեցի նրան՝ Արևիս, ու գնացինք աշխատանքիս վայրը: Դեռ ճանապարհին էինք՝ մեքենայի մեջ, երբ զանգեց սիրեկանս: Ինչպես միշտ՝ խոսում էր շատ կամացով: Արևս ոչինչ չսեց: Սիրեկանս հարցնում էր՝ երբ ու որտեղ ենք հանդիպելու: Ես ասացի, որ հարմար չի: Նա հասկացավ ու անջատեց կապը: Արևս հարցրեց՝ ով էր: Ասացի, թե հիվանդ էր, ուզում էր որ ընդունեմ: Դարձյալ ինձ թըվաց, թե կարողացել եմ խաբել: Մի քանի օր հետո նույն սիրեկանս զանգեց, երբ մեր բնակարանում էինք, Արևիս հետ միասին: Բազմոցին պառկած էի: Արևս կերակուր էր պատրաստում: Սիրեկանս նույն կամացով տոնով խոսեց՝ հարցնում էր՝ երբ կարող ենք հանդիպել: Դարձյալ նույն կերպ հանդարտ պատասխանեցի, որ հարմար չի: Արևս կրկին հարցրեց՝ ով էր: Ասացի, թե վկայականի համար էին զանգում, որ գնամ վերցնեմ: Ու դարձյալ ինձ թըվաց, թե կարողացել եմ խաբել: Դարձյալ սխալվեցի: Ամեն ինչ հասկացել էր: Մի անգամ էլ մի ահավոր վրիպում թույլ տվեցի՝ Արևիս դիմելիս, շփոթվեցի ու տվեցի սիրեկանիս անունը: Սարսափի մեջ էի: Կարծում էի դրանից հետո

արդեն վերջ ամեն ինչին: Բայց Արևս դարձյալ, ոչինչ չասաց, չնայած՝ զգում էի, որ հրաբուխ էր եռում ներսում:

– Իսկ ինչպե՞ս ստացվեց, որ բաժանվեցիք,– չհամբերեց Արքան:

– Հնդկաստան գնալս արդեն մոտ էր: Պիտի դուրս գալի աշխատանքից: Ինձ փոխարինող էի գտել: Վերջին օրս էր: Փոխարինողին պիտի հանձնեի աշխատասենյակս: Տորթ էինք գնել Արևիս հետ միասին նախորդ օրը, ու նա գիտեր, որ պարզապես հրաժեշտ պիտի տամ բոլորին ու վերջ: Բայց երբ նրան գրեցի, որ մինչև աշխատանքային օրվա վերջը մնալու եմ, չէր հավատացել. եկել, ստուգել էր: Պոլիկլինիկայում ասել էին, որ մի երկու ժամ առաջ եմ դուրս եկել: Երբ հասա տուն, ավելի ճիշտ՝ մեր բնակարանը, Արևիս մոտ, մի փոքր սառնություն զգացի նրա կողմից, բայց շատ նշանակություն չտվեցի, կարծելով թե դժգոհ է, որ մինչև վերջ եմ մնացել աշխատանքի վայրում, չնայած որ անելիք համարյա չունեի: Դեռ չգիտեի, որ ստուգել ու բացահայտել է խաբեությունս: Նոր էի ներս մտել իր մոտ՝ մեր բնակարանը, երբ հեռախոսիս վրա զանգ եկավ: Պոլիկլինիկայի բժշկուհիներից մեկն էր զանգել ու շատ բարձրաձայն դժգոհում էր, որ շուտ կորա՝ չկարողացավ հրաժեշտ տալ ինձ վերջին անգամ: Զգացի, որ Արևս լսեց ամեն ինչ: Անջատեցի կապն ու սկսեցի արդարանալ, թե՛ հո, բոլորին մեկ առ մեկ չէի՞ այցելելու, որ հրաժեշտ տամ: Սա ճակատագրական սխալ էր իմ կողմից: Արևիս տրամադրությունն ավելի ընկավ: Սկսեց կոպիտ խոսել հետս: Ես նեղվեցի ու թույլ չտվեցի մոտենա ինձ: Այդ օրը սեռական հարաբերություն չունեցանք: Ասացի, որ շուտ եմ ուզում դուրս գալ: Նա, ինչպես միշտ, հետս եկավ: Նրան, սովորականի պես, իջեցրի մեր խաչմերուկ չհասած: Շատ սառը հրաժեշտ տվեց ու գնաց: Երեկոյան, սովորականի պես, գրվում էինք քնելուց առաջ: Ինձ համար շատ անսպասելի, հարցրեց, արդյոք, ո՞ւր էի գնացել ցերեկը մինչև իր մոտ գալը: Զգիտեի՝ ինչ պատասխանել: Ահավոր զայրացա, որ հետևել էր ինձ ու բացահայտել, որ պոլիկլինիկայից մի քանի ժամ շուտ էի դուրս եկել: Հետո հաջորդ ճակատագրական սխալս թույլ տվեցի՝ ասացի՝ էդքանն իմացել ես, գնա էնքանն էլ իմացի ու հետո՝ ուրիշ

շատ կոպիտ բաներ: Ասացի, որ ինձ անդադար վիրավորում է իր կասկածներով ու հետևելով: Ասաց, որ ե՛ս եմ իրեն շատ վիրավորել մեր մտերմության ողջ ընթացքում իմ գաղտնապահությամբ, կամակորոպությամբ ու կասկածելի վարքով, ստերով ու խաբեություններով ու որ շատ բան ունի ասելու, բայց դեռ ոչինչ չի ասել: Պահանջեցի, որ ասի: Չասաց: Հաջորդ օրը ևս գրվեցինք: Կրկին պահանջեցի, որ ասի: Նա էլ, վերջապես, ասաց ամեն ինչ: Կաթվածահար էի: Իհարկե ժխտեցի բոլոր ասածները: Նույնիսկ երգվեցի մի քանի անգամ, որ չեմ դավաճանել: Չհավատաց: Երեխաներիս արևով և երգվեցի մի քանի անգամ: Դա ևս չօգնեց: Հետո մորս արևով երգվեցի: Դարձյալ օգուտ չտվեց: Չէի ուզում նրան կորցնել: Մի քանի անգամ ներողություն խնդրեցի իմ կողմից նրան հասցրածը բոլոր վիրավորանքների համար: Դարձյալ՝ ոչ մի օգուտ: Վերջին անգամ գրեցի, որ եթե իր կասկածները ճիշտ են, թող երեխաներս վաղն ընկնեն ավտոմեքենայի տակ: Գրեց, որ երեխաներին չխառնեմ էս ամեն ինչի մեջ: Զգացի, որ անհույս կորցրել եմ նրան: Ահավոր զայրացած էի, որ ինձ միայնակ թողեց ինձ համար շատ դժվարին պահին, երբ կրճազեղձի կիստա էին հայտնաբերել ինձ մոտ, այն էլ Հնդկաստան մեկնելուցս առաջ, բայց ամենաշատը՝ որ չի կատարելու իր խոստումը՝ ինձ հետ գալ ու, կողքիս լինելով, աջակցել ինձ այնտեղ վեց-յոթ ամսվա ուսումնառության ընթացքում: Նրան սրիկա անվանեցի: Մեղադրեցի, որ ինձ օգտագործել է ու դեն նետել մեծագույն սրիկայի պես: Շատ նեղվեց ու ընդհատեց կապը: Մի անգամ էլ, երբ դարձյալ գրվում էինք, մի վերջին ճիգով ասացի՝ պատկերացնո՞ւմ էս՝ ինչ մեծ ցավ ես պատճառում ինձ, ինչ ահավոր է, եթե կասկածներիցդ ոչ մեկը ճիշտ չի: Պատասխանեց՝ «ավելի ահավոր է, եթե թեկուզ մեկը ճիշտ է»: Ինձ համար շատ ցավալի էր այս ամենը, որովհետև այդ օրը՝ իմ աշխատանքային վերջին օրը, իրոք ծնկոլոգիայի ինստիտուտ էի գնացել հետազոտման, իսկ նրան թվացել էր, թե սիրեկանիս մոտ եմ եղել: Մի անգամ, երբ դարձյալ գրվում էինք, ասաց, որ համոզված չի, որ հետազոտման եմ եղել այդ օրը: Ես անմիջապես գտա թղթերը, լուսանկարեցի և ուղարկեցի, որ տեսնի: Բայց դա

ևա ոչ մի ազդեցություն չունեցավ: Նա շարունակում էր դեպքեր հիշատակել ու բացատրություններ պահանջել, իսկ ես չէի կարողանում պատասխանել նրա հարցերին ու տրամաբանական փաստարկներին: Միայն ժխտում էի բոլոր ասածներն ու պնդում, որ իր թվարկածներից ոչ մեկն էլ չեմ արել: Ինչպե՞ս պատասխանեի: Ի՞նչ ասեի: Ինձ արդարացնող ոչ մի բացատրություն չունեի: Հասկացա, որ նրան կորցրել եմ անվերադարձ: Չէի դիմանում կորստին: Գրեցի, որ չեմ ուզում ապրել: Իմաստ չունեմ ապրելու: Նա էլ գրեց, որ ինքը ևս իմաստ չի տեսնում ապրելու: Առողջությունս վատացել էր: Տեղեկացրի նրան այդ մասին: Դարձյալ՝ անօգուտ: Ասաց, որ ինքն էլ է ահավոր վիճակում, որ որովայնի ցավերը սաստկացել են ու չի կարողանում անկողնուց շատ վեր կենալ, որ համարյա մշտապես պառկած է: Մի օր հանդիպեցինք իրեր փոխանակելու: Ես իր տված գիրքն ու նվերներն էի ուզում վերադարձնել: Իր մոտ էլ մի քանի իմ պարագաներից կային: Մեքենայով մոտեցա: Սկզբում չէր ուզում նստել: Բայց հետո նստեց: Փորձում էր բան ասել: Ես շատ կտրուկ փակում էի թեման: Երբ ասաց՝ «ուրեմն ես քո համար սրիկա եմ, հա՞», հիմարի պես, ասացի՝ դու ինձ համար ոչ մի բան ես: Դուր չը շրխկացրեց երեսիս ու գնաց: Հետո իմ ֆեյսբուքյան էջում փորձում էի ասույթներ տեղադրել, նրան անուղղակի կերպով ուղերձներ հղելու համար, որ անմեղ եմ ու որ անտանելի է լսել անհիմն մեղադրանքներ և այլն: Հասկանում էր միտքս ու արձագանքում իր դիրքորոշումը հաստատող մեկնաբանություններով: Մի քանի նման փորձերից հետո, հասկացա որ իսպառ կորցրել է հավատը իմ հանդեպ: Ահավոր էր: Իսկապես չէի ուզում ապրել:

– Իրոք որ ահավոր է,– ասաց Արքան ու լռեց:

Բոլոր ներկաները ցնցված էին:

– Հետո ի՞նչ եղավ,– հետաքրքրվեց Արքան:

– Երկար ժամանակ ուշքի չէի գալիս: Շատ ծանր էի տանում: Համարյա մահացած էի: Առողջականս գնալով վատանում էր: Երիկամների ցավեր սկսվեցին: Այդ ընթացքում ընկերուհիս մահացավ ենթաստամոքսային գեղձի քաղցկեղից: Դա շատ ազդեց վրաս: Հետո փորձեցի թափ տալ ինձ ու դուրս գալ փլատակների տակից: Երկար ժա-

մանակ չէր ստացվում: Մշտապես նրա մասին էի մտածում:

– Իսկ սիրեկաններդ,– հանկարծ հարցրեց Արքան:

– Ամեն ինչ իմաստազրկվել էր,– գլխիկոր պատասխանեց Լուսինեն:

– Հնդկաստան մեկնեցի՞ր,– հետաքրքրվեց Արքան:

– Չէ՛: Չգնացի:

– Ինչո՞ւ:

– Ամուսնուս հետ ընդհարվեցինք ու բաժանվեցինք:

– Ի՞նչ պատճառով, պատմի՛ր,– պնդեց Արքան:

– Արևիս կորցնելուց հետո որբացած էի զգում ինձ, ամայացած ու ահավոր լարված, այլևս չէի կարողանում տանել ամուսնուս զգվելի ներկայությունը: Դերասանություն անելու ուժ չունեի արդեն: Մի օր էլ խոսք բացեց Արևիս հետ իմ հնարավոր կապի մասին: Պարզվեց վաղուց պատահմամբ գտել էր Արևիս նվիրած գիրքը, նրա սիրային մակագրությամբ, որ խնամքով թաքցրել էի, ու վատացել էր ահավոր: Սկսել էր հետևել ինձ, ուշադիր լինել ու շատ բան էր բացահայտել՝ հատկապես որ աշխատանքային օրս մինչև կեսօր է եղել միշտ, ոչ թե մինչև երեկո, ինչպես հավաստիացրել էի իրեն, ու որ ամեն օր կեսօրից հետո մի քանի ժամով ինչ-որ տեղ եմ անհետացել մշտապես: Այլևս չգիմացա: Ասացի՝ հա՛, լավ եմ արել: Քիչ էր մնում սպաններ ինձ: Միայն երեխաների ներկայությունը խանգարեց: Երկար ու ծանր քաջքշուկներից հետո բաժանվեցինք: Հետո, երբ ամեն ինչ ավարտվել էր, վշտից ու ամոթից հիվանդացավ ու շատ արագ մահացավ:

Երկար լռություն տիրեց: Արքան մտածում էր ու փորձում չխեղազարվել իր ողջ լսածից:

– Ե՞րբ վերադարձար անառակությանդ,– միանգամայն անսպասելի հարցրեց Արքան:

– Արևիս կորցնելուց մի երկու տարի հետո, երբ աղջիկներս արդեն ուսանողուհիներ էին,– սկսեց Լուսինեն խորապես խոցված,– ամեն ինչ նոր հուն էր մտել: Ուսանողական ընկերներիցս մեկը սեփական ակնաբուժական կլինիկա էր բացել: Ինձ հրավիրեց աշխատանքի: Գնացի: Շուտով սկսեց ինձ սիրահետել: Շատ չէի ընդդիմանում: Չէի ուզում կորցնել աշխատանքս: Հետո տեղի տվեցի ու

սկսվեց: Բայց շուտով բոլորն իմացան: Նրա կինը մի մեծ սկանդալ սարքեց կլինիկայում: Ստիպված էի հեռանալ աշխատանքից: Երկրպագուների պակաս չունեի: Սկսեցի հանդիպել մի երկրորդ հետ: Հետո առանձին բնակարան վարձեցի հանդիպումներիս համար:

– Հիմա ի՞նչ անեմ ես քեզ,– բարձրաձայն մտորելով, արտաբերեց Արքան երկար լռությունից հետո ու շարունակեց,– դու հասկանո՞ւմ ես, որ միայն մահ ու ավեր ես սփռել շուրջդ: Դու իրականում ոչ մեկին չես սիրել, միայն քո հեշտամուկ ու գոռոզ շահերն ես առաջ տարել՝ կարիճի պես խայթելով ու թունավորելով բոլորին: Նույնիսկ քեզ անսահման սիրող ու նվիրված մարդուն վերաբերվել ես որպես հերթական զոհի: Դու նրան չես սիրել: Խաբել ես, թե սիրում ես: Դո՛ւ ես նրան օգտագործել անողորմ դաժանությամբ: Քեզ դժբախտ ես զգում միայն, որովհետև չես կարողացել մինչև վերջ օգտագործել նրան: Նույնիսկ անսահման գոռոզությունդ ես խեղդել ու ներողություն խընդրել, անգամ երեխաներիդ արևով ես երգվել, միայն թե հետ բերես նրան ու շարունակես օգտագործել: Դու անգույժ գիշատիչի պես միայն կլանել ես, հոշոտել ու ավելին պահանջել: Դու նրան արնաքամ ես արել ու սպանել: Ո՞վ կարող էր ողջ մնալ քո մահացու հարվածներից հետո: Հավանաբար նա եւ արդեն չկա: Բայց դա քեզ չի հուզում, իհարկե: Ոչ մեկի ճակատագիրը քեզ չի հուզում: Միայն թե առաջ տանես անձնական շահերդ ու հասնես նպատակիդ: Դու հաճույք ես ստանում մարդկանց խայթելուց ու արնաքամ անելուց: Դու գոռոզ ես ու անողորմ: Դու նվաստացնող ես համարում ուշադիր ու հոգատար լինել անգամ քեզ անսահման սիրողի հանդեպ՝ սիրել նրան: Դու չգիտես՝ ինչ է սերը: Զգիտես, որ սիրո մեջ հպարտություն չկա, չկան հատկապես գոռոզություն ու պահանջներ, քմահաճույքներ ու կամակորություն, սուտ ու խաբեություն: Սերը անսահման հավատարմությունն է, անսահման նվիրվածությունը: Սերը հարգանք է ու հոգատարություն, ուշադրություն ու խնամք, ակնածանք ու երկրպագություն: Անսահման սիրողին պետք է վերաբերվել նույնքան սիրով, եթե ոչ ավելի: Քեզ սիրել են, իսկ դու չես սիրել: Քեզ երկրպագել են, իսկ դու միայն հրճվել ես ու գոռոզացել:

Քեզնով հիացել են, իսկ դու միայն լիացել ես ու քիթդ վեր տնկել: Քեզ հավատարիմ են եղել, իսկ դու դավաճանել ես: Քեզ նվիրվել են ողջ էությամբ, իսկ դու քեզ նվիրել ես ուրիշներին: Քեզ համար զոհաբերություններ են արել, իսկ դու խրախճանքներ ես փնտրել ուրիշ տեղ: Քեզ գուրգուրել են, իսկ դու վազել ես ուրիշի գիրկը: Քեզ փայփայել են, իսկ դու կոպտել ես ու վիրավորել: Քեզնից ոչինչ չեն թաքցրել, իսկ դու փոխհատուցել ես գաղտնապահությամբ: Քեզ վստահել են, իսկ դու ստել ես ու խաբել: Դու՝ ի՞նչ թագուհի, մանավանդ՝ աստվածուհի: Աստվածուհին նա է, ով աստվածացնում է իրեն անսահման սիրող տղամարդուն: Դու թագուհի չես: Չէր կարելի քեզ թագուհի համարել: Դու անգամ կին չես: Դու սեռամոլ ու մոլագար գիշատիչ ես, անսիրտ ու պրագմատիկ: Օձ ես թունավոր, որ խայթում է իր տաքացնողին: Կարիճ ես անգութ, որ խայթում է նաև ինքն իրեն:

Արքան անթարթ Լուսինեին էր նայում ու չգիտեր՝ ինչ անի: Լուսինեն, բազկաթոփն նստած, կորացել, առաջ էր թեքվել ու սառած հայացքը հառել էր հատակին: Բոլորը սպասում էին որևէ հանգուցալուծման:

– Չեմ ուզում ապրել: Ես արժանի չեմ ապրելու,– հազիվ լսելի արտաբերեց Լուսինեն:

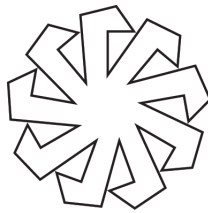
Արքան մտորեց երկար ու ասաց.

– Եթե այդպես ես գտնում...

Լուսինեն փորձեց դանդաղ վեր կենալ իր տեղից՝ հայացքը դեռ հատակին հառած:

– Դավիթ, ների՛ր ինձ, ի՛մ Արև,– շնչաց նա և ուշազնաց փութեց հատակին, Արքայի դեմ դիմաց:

Վերջ երկրորդ գրքի

ԴԱՎԻԹ ՄԻՐԶՈՅԱՆ

ՎԵՐԱԾՆՈՒՆ Դ

Գիրք երկրորդ

Վեպ

ապագա Հայաստանի Թագավորության մասին

Խմբագիր՝ Դավիթ Միրզոյան
Զևավորող՝ Դավիթ Միրզոյան
Սրբագրող՝ Դավիթ Միրզոյան

Գրքից օրինակ ունենալու համար կարող եք դիմել
հեղինակին՝

www.davitmirzoyan.com

davitmirz@gmail.com

ՏՊԱՐԱՆ՝

Երևան - 2019